

Úplné rodiny s dětmi

Věra Kuchařová

Olga Nešporová

Kamila Svobodová

Sylva Höhne

Spolupráce: Jana Paloncyová

Tato studie je výstupem projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů* (2018–2022), který je řešen v rámci Dlouhodobé koncepce rozvoje výzkumné organizace na období 2018–2022 schválené MPSV na základě Rozhodnutí č. 7-RVO/2018 o poskytnutí institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons Uvedte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence.

(<http://www.creativecommons.org/licenses/by/4.0>)

Vydal Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12, Praha 7, 170 00
jako svou 587. publikaci
Vyšlo v roce 2022, 1. vydání, počet stran 211
Tisk: VÚPSV, v. v. i.

Recenze: Mgr. Jana Klímová Chaloupková, Ph.D.
Mgr. Romana Marková Volejníčková, Ph.D.

ISBN 978-80-7416-428-6 (print)
978-80-7416-429-3 (pdf)

<https://www.vupsv.cz>

Věra Kuchařová (kapitola 2, 7, 8.1 až 8.4, 11.1, 11.2, 11.4)

Olga Nešporová (kapitola 3.2, 5.3, 8.5 až 8.8, 9, 10, 11.3)

Kamila Svobodová (kapitola 1, 3.1, 4, 5.1, 5.2, 5.4, 6)

Sylva Höhne (kapitola 2 a 7)

Abstrakt

Monografie popisuje základní životní oblasti úplných rodin s dětmi v České republice. Přináší poznatky z rozsáhlého kvantitativního výběrového šetření *Úplné rodiny 2021*, které sledovalo 2 295 rodin a bylo doplněno výzkumem kvalitativním. Sleduje úplné rodiny, vymezené soužitím matky a otce s dětmi, přitom rodiče nesmí mít žádné nezaopatřené dítě žijící mimo zkoumanou domácnost. Studie popisuje zkušenosti těchto rodin v době, kdy byla celá společnost zhruba rok a půl postižená pandemií covidu-19. Sledovány jsou klíčové oblasti fungování daných rodin, na základě dat ČSÚ je popsáno jejich zastoupení v české společnosti i základní demografické charakteristiky. Pozornost je věnována jejich socioekonomickým podmínkám, především pak zaměstnanosti, finanční a materiální situaci a oblasti sladování rodinných a pracovních povinností. Popsány jsou i hodnoty a postoje rodičů k rodičovství, partnerství a rodinné politice. Pandemie covidu-19 zasáhla největší podíl rodičů negativně především v rovině psychické a vztahové. Méně často nově vznikaly problémy s bydlením, dlouhodobou nezaměstnaností či dluhy. Na základě zjištění výzkumu lze doporučit, aby rodinná politika podporovala soběstačnost a stabilitu úplných rodin s dětmi. A to nejen prostřednictvím dávek a náhrad příjmů, ale i pomocí služeb pro děti i rodiče, včetně školských. Studie je jedním z výstupů víceletého projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů (2018–2022)*, v jehož rámci jsou postupně sledovány různé typy rodin.

Klíčová slova: úplná rodina; rodičovství; rodiny s dětmi; covid-19; sladování práce a rodiny; finanční situace; rodinná politika.

Abstrakt

The monograph provides a description of the basic life areas of complete families with children in the Czech Republic. It considers the findings of the extensive *Complete Family 2021* quantitative sample survey, which monitored 2 295 families and which was supplemented by the results of qualitative research. It monitors complete families as defined by the cohabitation of the mother and father with their children; the parents were required to have no other dependent children living outside the surveyed household. The study describes the experiences of these families at a time when society as a whole had been experiencing the covid-19 pandemic for around a year and a half. The key areas of the functioning of the surveyed families were monitored and their representation in Czech society and their basic demographic characteristics were described based on CSO data. Particular attention was devoted to their socio-economic conditions, especially employment, their financial and material situation and the reconciling of family and work responsibilities. The values and attitudes of the parents towards parenthood, partnership and family policy are also described in the study. The covid-19 pandemic negatively affected the majority of the parents, especially at the mental and relationship levels. Less often, problems were reported concerning housing, long-term unemployment or debts. Based on the findings of the research, it can be recommended that family policy should support the self-sufficiency and stability of complete families with children not only through benefits and income compensation measures, but also through the provision of services for both children and parents, including educational services. The study forms one of the outputs of the multi-annual *Comprehensive Research on the Situation of Families and Seniors (2018–2022)* project, which includes the continuous monitoring of various family types.

Keywords: complete family; parenting; families with children; covid-19; reconciliation of work and family life; financial situation; family policy.

Obsah

Shrnutí hlavních zjištění	7
Úvod	9
1. Demografický úvod	13
1.1 Porodnost a plodnost	13
1.2 Sňatečnost	17
1.3 Rozvodovost	19
1.4 Úplné rodiny podle sčítání lidu, domů a bytů	22
2. Finanční a materiální podmínky úplných rodin s dětmi	31
2.1 Makroekonomické podmínky	31
2.2 Vývoj pandemie covidu-19 a stručný přehled souvisejících opatření a jejich dopadů	35
2.3 Finanční a materiální podmínky úplných rodin v datech statistických šetření (SILC)	38
2.3.1 Příjmová situace	39
2.3.2 Bydlení.....	50
3. Metodologie	54
3.1 Kvantitativní výzkum.....	54
3.2 Kvalitativní výzkum.....	56
4. Demografické charakteristiky úplných rodin	59
4.1 Charakteristiky respondentů	59
4.2 Partnerská soužití.....	60
4.3 Počet a věk nezaopatřených dětí v úplné rodině.....	62
4.4 Složení úplných rodin.....	64
5. Rodinný život	66
5.1 Partnerství	66
5.2 (Ne)shody mezi partnery	68
5.3 Partnerský vztah očima respondentů	70
5.4 Rodičovství	74
6. Vybrané problémy v rodině a odborná pomoc	78
6.1 Problémy v rodině a využití služeb pro rodiny.....	78
6.2 Problémy rodin v souvislosti s pandemií covidu-19	79
6.3 Konflikty s dětmi v průběhu pandemie covidu-19	85

7. Ekonomická a příjmová situace domácnosti	87
7.1 Ekonomická aktivita rodičů.....	87
7.2 Příjmová situace rodiny	90
7.3 Struktura příjmů	96
7.4 Půjčky a spoření	100
7.5 Jak rodiče hodnotí příjmovou a materiální situaci rodin, jak rodiny vycházejí s příjmy	102
7.6 Příjmy a covid-19	106
7.7 Bydlení	110
8. Sklaďování pracovního a osobního života	116
8.1 Zaměstnanost a rodina ve statistických datech a v mezinárodním srovnání	116
8.2 Rozsah pracovní aktivity rodičů nezletilých dětí	120
8.3 Na čem závisí úspěšné skládání rodinných a profesních rolí?	125
8.4 Zaměstnání a rodina v období pandemie covidu-19	127
8.5 Dělbba činností mezi partnery	132
8.6 Dělbba rolí podle zjištění kvalitativního výzkumu.....	135
8.7 Spokojenost rodičů s dělbou činností v domácnosti a při výchově dětí.....	137
8.8 Spokojenost rodičů s časem věnovaným různým oblastem	138
9. Mezigenerační vztahy mezi rodiči a jejich rodiči, prarodiči dětí	142
9.1 Vzdálenost bydliště dětí a rodičů.....	142
9.2 Mezigenerační výpomoc a její formy.....	144
9.3 Problematické vztahy s rodiči.....	146
9.4 Mezigenerační výpomoc ve zkušenostech rodičů.....	148
10. Vhled do fungování rodin v období pandemie covidu-19	152
10.1 Distanční a online výuka v praxi	152
10.2 Práce a skládání pracovních a rodinných povinností.....	156
10.3 Finance	159
10.4 Hlavní negativní dopady pandemie covidu-19 zmiňované rodiči	161
10.5 Přínosy pandemie covidu-19 ve vnímání rodičů	162
11. Postoje a názory na rodinu a rodinnou politiku	163
11.1 Postoje a hodnotové orientace	163
11.2 Reflexe rodinné politiky.....	177
11.3 Možné oblasti podpory úplných rodin s dětmi.....	185
11.4 Hodnocení dostatečnosti podpory poskytované rodinám v době pandemie covidu-19.....	186
Shrnutí	191
Literatura	200
Výtahy z oponentských posudků	211

Shrnutí hlavních zjištění

- Úplné rodiny se závislými dětmi tvořily podle výsledků *Sčítání lidí, domů a bytů v roce 2011* jednu pětinu ze všech domácností v České republice. Jejich absolutní počty v posledních desetiletích poklesly o více než třetinu.
- Převažující formou rodičovského soužití je manželství, mnozí rodiče do něj však vstupují až po narození potomka. Podle výzkumu *Úplné rodiny 2021* žili v jedné pětině úplných rodin s dětmi rodiče v nesezdaném soužití, přičemž třetina z nich plánovala uzavřít sňatek v nejbližších třech letech.
- Naprostá většina dotázaných rodičů v souboru úplných rodin je ekonomicky aktivní. Ve většině rodin jsou výdělečně činní oba rodiče. Ekonomická aktivita žen závisí silně na etapě rodinné dráhy. Příjmy úplných rodin tvoří především příjmy pracovní. Tyto rodiny mají méně často sociální příjmy než jiné typy. Nejvyšších příjmů dosahují rodiny se dvěma dětmi, s nevelkým předstihem před jednoduchými, ale výrazným proti rodinám vícedětným.
- Pandemie covidu-19 zasáhla rodiny v různých oblastech života. Nejvíce rodičů si stěžovalo na její negativní dopady v rovině psychické. Třetina rodičů uvedla, že zakoušela pocity osamělosti a nedostatek kontaktů s přáteli nově, či ve větší míře než před pandemií. Zhruba ve čtvrtině zkoumaných rodin zakoušeli rodiče pocit vyčerpání a vyhoření. Téměř ve třetině rodin rodiče uvedli, že dítě nově v souvislosti s pandemií začalo trávit příliš mnoho času na počítači.
- Problémy s bydlením, dlouhodobou nezaměstnaností a dluhy se nově týkaly jen naprosté menšiny zkoumaných rodin, hojnější byl výskyt problémů v těchto oblastech u těch rodin, které je měly již před pandemií. Nicméně tento výsledek by neměl být podceňován, nově se v době pandemie vyskytnul problém s dlouhodobou nezaměstnaností zhruba v každé dvacáté zkoumané rodině.
- Materiální situace rodiny a její změny pod vlivem pandemické situace nejsou tím hlavním, co rodiny v souvislosti s pandemií trápí, nebo co dle svých deklarácí zvláště obtížně zvládají. Pozice rodičů na trhu práce nebyly příliš poznamenány, ve výkonu práce k některým změnám docházelo. Ty vedly ke snížení pracovního příjmu častěji než případy, kdy rodič nemohl svoji práci vykonávat. Zažila to celkem zhruba šestina rodičů.
- Sladování rodiny a zaměstnání patří k oblastem, které byly podle deklarácí postiženy dopady pandemie covidu-19 v porovnání s ostatními méně často. Pro matky bylo běžnější než pro otce, že svoji práci odváděly v nestandardní pracovní době, což byl i jeden z důsledků vyšších nároků na péči o děti při uzavření škol a příčina komplikací při kombinování pracovních a rodinných povinností. Práce z domova, jež se v době pandemie tolik rozšířila, nepůsobí jako obecný nástroj ulehčování kombinace rodinných a pracovních rolí. Využívají ji z těch, co mohou, jen někteří rodiče.
- Na poli rodinné politiky je především potřeba různými nástroji podporovat soběstačnost a stabilitu úplných rodin s dětmi. Rodinám a jejich jednotlivým členům by v podobných situacích, jako je ta pandemická, měla být poskytnuta možnost nahradit příjem v případě ztráty zaměstnání či podnikání a podle potřeby i nefinanční forma podpory. Pro rodiny je významné,

aby byly udrženy otevřené školské instituce a bylo poskytováno co možná nejvíce prezenčního vzdělávání tak, aby rozsah distanční a online výuky zůstal omezený.

- Rodinná politika by neměla být tak výrazně soustředěna na rodiny s nejmladšími dětmi a na nízkopříjmové rodiny. Měla by vytvořit komplexní systém tak, aby podporoval rodiny po celý rodinný cyklus, tedy i například ty se staršími školními a dospívajícími dětmi a rodiny se středně vysokými příjmy.

Úvod

Tato publikace přináší výsledky výzkumu úplných rodin s dětmi realizovaného v roce 2021 v rámci pětiletého projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů* (2018–2022).¹ Cílem tohoto projektu je sledovat ve vybraných typech rodin životní podmínky, především socioekonomickou situaci rodin, rodičovské chování, sladění rodinného a pracovního života, mezigenerační solidaritu, využívání sociálních a jiných služeb, vnímání společenských opatření na podporu rodin, zejména s malými dětmi, a další významné charakteristiky zkoumaných typů rodin. Typy rodin byly vybírány v dohodě s Ministerstvem práce a sociálních věcí jako zadavatelem a se záměrem porovnat uvedené aspekty života rodin různého složení, kde jakousi kontrolní skupinu představují nukleární úplné rodiny, tedy domácnosti tvořené rodiči (matkou a otcem) s dětmi, nejčastěji jedním až dvěma. Tento typ rodiny byl podle plánu sledován v roce 2021, kdy však byla celá společnost, a zvláště životy rodin s dětmi poznamenány pandemií covidu-19. Tyto okolnosti byly v šetření zohledněny a byla jim věnována zvláštní pozornost. Vliv pandemie v některých kapitolách pojmenováváme přímo, do jiných prostupuje nepřímo a často tam nelze stanovit, nakolik by výsledná zjištění byla jiná, kdyby pandemie v roce 2020 nepřišla. Není našim cílem pokoušet se toto odhadnout, jen chceme čtenáři připomenout, že výzkum byl prováděn v období pandemie a veškeré výsledky, ač v nich nejsou přímo zjišťovány dopady pandemie, mohou být pandemií, a s ní souvisejícími přísnými hygienickými opatřeními, ovlivněné.

Úplné rodiny s dětmi sice aktuálně tvoří jen pětinu ze všech českých domácností, jejich význam pro budoucnost celé společnosti je nicméně klíčový. Reprodukce, socializace dětí a samotné rodinné vazby pomáhají utvářet sítě, které jsou jakousi pomyslnou kostrou společnosti. Sociologové považují rodinu za základní článek sociální struktury (Fišerová, 1996). Je proto žádoucí, aby tato kostra byla stabilní a pevná, ideálně celoživotně trvající. Její kvalita vzniká právě v rodinách prokreačních, tedy těch, které si lidé utváří poté, co opustí rodinu orientační, do které se sami narodili. Úplné rodiny s dětmi jsou rodinami *par excellence*, (manželský) pár muže a ženy s (dvěma) dětmi je stále většinou společností vnímaný jako ideální typ soužití (CVVM 2020b; Kuchařová et al. 2019a, 2020; Hamplová 2021). Přesto jejich počty stále klesají. Vzhledem k uvedeným skutečnostem se věnujeme úplným rodinám s dětmi v rámci pětiletého projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů* (2018–2022) jako modálnímu typu rodin v tom smyslu, že z řady hledisek proti jiným typům plnívá lépe nebo s menšími problémy rodinné funkce. Proto v projektu, jehož je výzkum úplných rodin s dětmi součástí, plní roli svého druhu kontrolní skupiny, když dalšími sledovanými typy jsou rodiny se třemi a více dětmi, rekonstituované, neúplné a homoparentální. Specifickou cílovou skupinou byli bezdětní jednotlivci a páry, mimo jiné v zájmu doplnění poznání předpokladů a podmínek založení rodin o jejich zkušenosti a postoje.

Absolutní i relativní počty úplných rodin s dětmi se v České republice v posledních desetiletích razantně snížily, jak dokládají data ze *Sčítání lidu, domů a bytů*. Zatímco v roce 1980 bylo na území České republiky 1 475 381 hospodařících úplných rodinných domácností tvořených rodiči a dětmi, v roce 2011 to bylo již pouze 860 470 úplných rodinných domácností se závislými dětmi. Naproti tomu narostl počet neúplných rodin se závislými dětmi, a to jak absolutně, tak ještě více relativně. Neúplné rodiny se závislými dětmi, tedy takové, kde s dítětem či dětmi žil pouze

¹ Podrobnosti o projektu viz: <https://www.vupsv.cz/projekty/?id=338>

jeden rodič, tvořily v roce 2011 již plnou čtvrtinu (26 %) ze všech rodin se závislými dětmi. Data z posledního sčítání z roku 2021 ještě nejsou dostupná.

Rodinám a rodinným domácnostem s dětmi byla v minulosti ve studiích Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí věnována odborná pozornost z různých úhlů pohledu (např. viz Höhne et al. 2016; Kuchařová et al. 2019a; Paloncyová 2004). Komplexněji také v letech 2005 až 2008 v projektu *Rodina, zaměstnání a vzdělání* (Höhne et al. 2010) a nově v projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů* (2018–2022). Rodině se věnuje řada institucí a bohatá odborná literatura. Komplexní přístup není tolik rozšířený, častější je zaměřený na některý z aspektů mateřství či otcovství, bez rámování typem rodiny, ve kterém rodiče žijí. Značná pozornost je v odborné literatuře věnována problematice sladění rodičovských a pracovních rolí a povinností (Hašková 2011; Kuchařová et al. 2006; Křížková, Vohlídalová 2009; Křížková et al. 2006, 2011), které jdou mnohdy proti sobě a jejich obtížná slučitelnost byla považována za jeden z ústředních důvodů pro snižování porodnosti v Evropě (Thévenon 2011).

Demografický vývoj jdoucí ruku v ruce s rostoucí rozmanitostí rodinných forem přispěl k tomu, že v posledních letech byla velká pozornost zaměřena především na specifické typy rodin, a to nejčastěji na rodiny neúplné (Dudová, Hastrmanová 2007; Maříková et al. 2012; Paloncyová et al. 2019a). Novým badatelským polem se stala i bezdětnost a rodiny bezdětné (Klímová, Chaloupková, Hašková 2020; Hašková 2009; Paloncyová et al. 2021; Šťastná 2008). Zajímavé je, že úplným rodinám s dětmi, přestože stále zůstávají tím nejčastějším typem soužití a základní jednotkou, ve které jsou vychovávané děti, nebylo v posledních letech věnováno mnoho pozornosti. Patrně proto, že se jedná o téma značně rozsáhlé. Úhlů pohledu, ze kterých mohou být tyto rodiny sledovány, je mnoho. Různé aspekty rodičovství, respektive konkrétněji mateřství a později i otcovství, byly naproti tomu v odborné literatuře hojně sledovány, a to především v souvislosti s již výše zmíněným sladováním rodičovských a pracovních povinností (Bičáková, Kalíšková 2015; Hamplová, Šalamounová 2015; Kuchařová 2008; Kuchařová, Nešporová 2019), a dále v souvislosti s genderovými rolmi a identitou rodičů, respektive matek a otců (Dudová 2008; Grunow, Evertsson 2016; Jára et al. 2014; Maříková 2008; Miller 2005, 2011; Nešporová 2012, 2016, 2019; Sevón 2012).

V této práci předkládáme základní oblasti, které považujeme pro fungování úplných rodin s dětmi za klíčové. Abychom se mohly věnovat těmto oblastem do hloubky, zúžily jsme cílovou skupinu na nukleární rodiny, ve kterých společně žijí a hospodaří dva rodiče a dítě či děti, a kde žádný z rodičů nemá nezaopatřené dítě žijící mimo zkoumanou rodinu, respektive domácnost. Tímto vymezením jsme z našeho výzkumu záměrně vyřadily tu část úplných rodin, ve kterých se rodič finančně i jinak stará o další dítě z předchozího partnerství. Jejich situace je poněkud odlišná, jak v oblasti vztahové, tak ekonomické (Paloncyová et al. 2019b). Námi vymezené úplné rodiny jsou tedy rodinami, kde žijí dva rodiče opačného pohlaví, matka a otec se svými dětmi. Společně s psychologem Zdeňkem Matějčkem (2017) nebo socioložkou Danou Hamplovou (2021) předpokládáme, že úplná rodina má nejlepší potenciál poskytovat vhodné prostředí pro zdravý vývoj dítěte, a proto by měla být společensky podporována. Porozumění její situaci v současné době považujeme za nezbytný stupeň k tomu, aby mohla být oceňována a podporována, a to nejen v rámci prorodinné politiky, ale i symbolicky, jejím oceněním na různých veřejných úrovních. Také jiné formy rodin mohou dětem poskytnout vhodné prostředí pro jejich žádoucí vývoj, ale klade to vyšší nároky na rodiče, případně širší rodinu, často i na společenskou podporu, přičemž rodinné vazby bývají komplikovanější, mnohdy v neprospěch zabezpečení potřeb dětí.

Tato publikace podrobně popisuje základní životní oblasti úplných rodin s dětmi v České republice a to, jak jejich aktuální život hodnotí sami rodiče z těchto rodin. Vycházíme z rozsáhlého

kvantitativního výzkumu, který sledoval 2 295 rodin a pro hlubší vhled do života úplných rodin s dětmi byl doplněn výzkumem kvalitativním. V rámci pětiletého projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů*, na kterém výzkumný tým rodinné politiky pracuje již od roku 2018, bylo nutné zohlednit fakt, že byl realizován v období pandemie covidu-19, a že tedy do značné míry mapuje nestandardní situaci, která neměla předtím obdoby. Na dlouhé období byly uzavřeny školské instituce, byl omezen pohyb jedinců, vydán zákaz stýkání osob a objevily se nové okolnosti ve sféře pracovní. Společnost funguje již téměř dva roky v jakémisi omezeném režimu. Jaký dopad to bude mít na rodiny a děti, je ještě příliš brzy hodnotit. Tato studie popisuje, jak situaci vnímají sami rodiče a jak v době pandemie zvládají různé oblasti rodinného i pracovního života.

Témata jsou členěna do jedenácti kapitol. První kapitola vychází z dat Českého statistického úřadu a je věnovaná základním demografickým procesům – plodnosti, porodnosti a sňatečnosti – a dále popisuje úplné rodiny, respektive domácnosti na základě dat ze *Sčítání lidu, domů a bytů 2011*. Druhá kapitola představuje širší ekonomický kontext a přináší základní údaje o materiálních a životních podmínkách úplných rodin s dětmi, opět na základě reprezentativních dat a údajů z Českého statistického úřadu. Konkrétně byla využita data z výběrového šetření *Životní podmínky (SILC)*.

Ve třetí kapitole seznamujeme čtenáře s metodologií námi provedeného výzkumu, který sestával ze dvou částí, které v terénu probíhaly paralelně – z kvantitativního výběrového šetření *Úplné rodiny 2021* a doprovodného kvalitativního výzkumu. Další kapitoly pak představují jejich výsledky. Čtvrtá kapitola je věnovaná demografickým charakteristikám úplných rodin s dětmi a tematicky ji dále rozvíjí kapitola pátá, která se zaměřuje na oblast partnerství a rodičovství v úplných rodinách. Šestá kapitola mapuje problematické oblasti v životě sledovaných rodin, přičemž právě v této části předkládané publikace jsou jasně popsány nejčastější problémy, se kterými se rodiny v době pandemie covidu-19 musely vypořádat.

Šedmá kapitola se zaměřuje na jednu ze stěžejních oblastí, nezbytnou pro správné fungování rodin a tou jsou finance, příjmy a bydlení rodin. Osmá kapitola je věnovaná oblasti práce, a to nejen jako výdělečné činnosti, ale podrobně v ní sledujeme, jak rodiče v úplných rodinách zvládají sladovat svoje pracovní a rodinné povinnosti, jak si dělají role, i to, jak jsou s daným uspořádáním a množstvím času věnovaným jednotlivým oblastem života spokojeni. Navazující devátá kapitola sleduje vztahy s generací rodičů respondentů, tedy prarodičů dětí ze zkoumaných rodin. Zaměřuje se především na oblast mezigenerační výpomoci.

Dvě závěrečné kapitoly jsou obecnějšího rázu. Desátá kapitola přináší hlubší pohled na každodenní fungování úplných rodin s dětmi v době pandemie covidu-19, přičemž se zaměřuje na tři základní oblasti – distanční a online výuku dětí, sladování práce a péče o děti a finanční zabezpečení. V závěru jsou zmíněny negativní a pozitivní přínosy pandemie covidu-19 tak, jak byly reflektovány dotazovanými rodiči. Jedenáctá kapitola se věnuje hodnotám a postojům rodičů, žijících s dětmi v úplných rodinách, jako důležitým determinantům rodinného chování. Přináší též názory na rodinnou politiku a její hodnocení na základě jejich zkušeností.

Publikace zachovává obdobné členění, které bylo využito v dřívějších monografiích projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů*. Tento postup umožňuje mimo jiné prvotní porovnání sledovaných oblastí života šetřených typů rodin. Na podrobnější komparativní analýzy bude daný projekt zaměřen v roce 2022. Jednalo se doposud o rodiny se třemi a více dětmi (Kuchařová et al. 2019), rodiny rekonstituované (Palonciová et al. 2019), rodiny pouze s jedním rodičem (Palonciová et al. 2019a), bezdětné páry (Palonciová et al. 2021) a rodiny homoparentální (Nešporová 2021).

Velmi děkujeme všem respondentům za to, že se v nelehké době zapojili do námi realizovaných výzkumů. Bez jejich vstřícného přijetí by nebylo možné podobnou zprávu vytvořit.

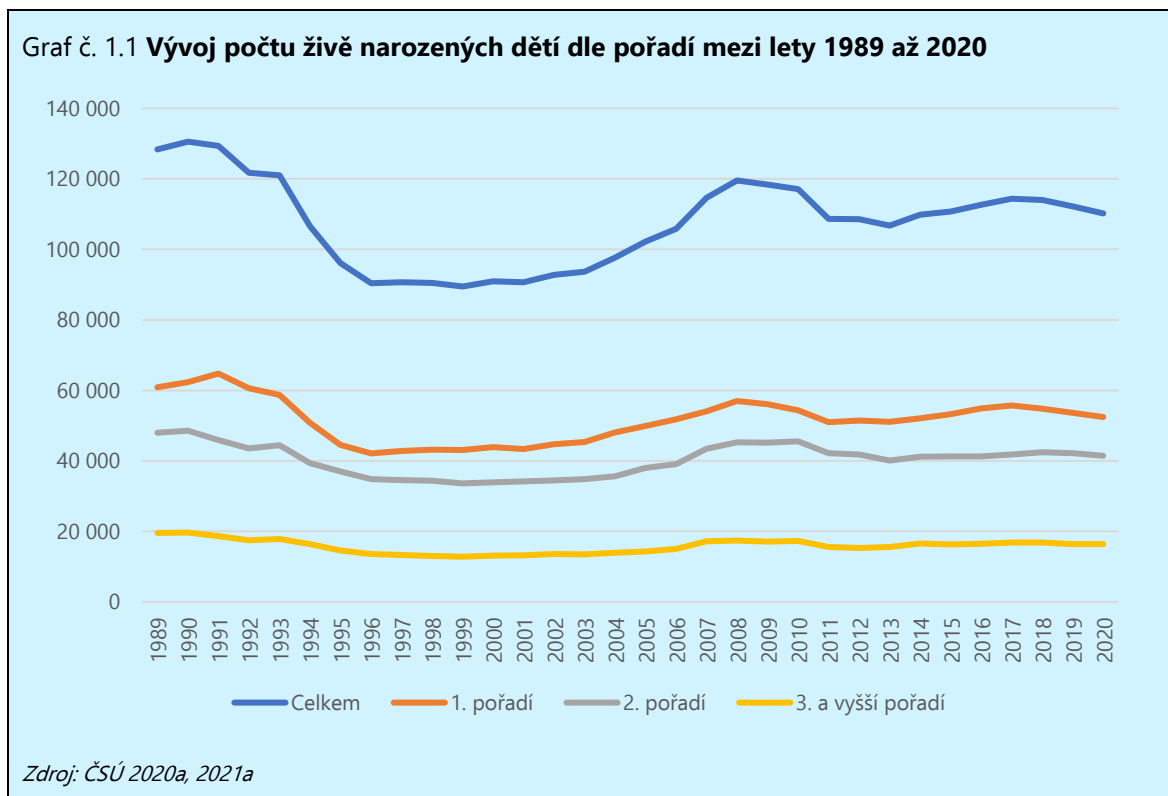
1. Demografický úvod

Kamila Svobodová

1.1 Porodnost a plodnost

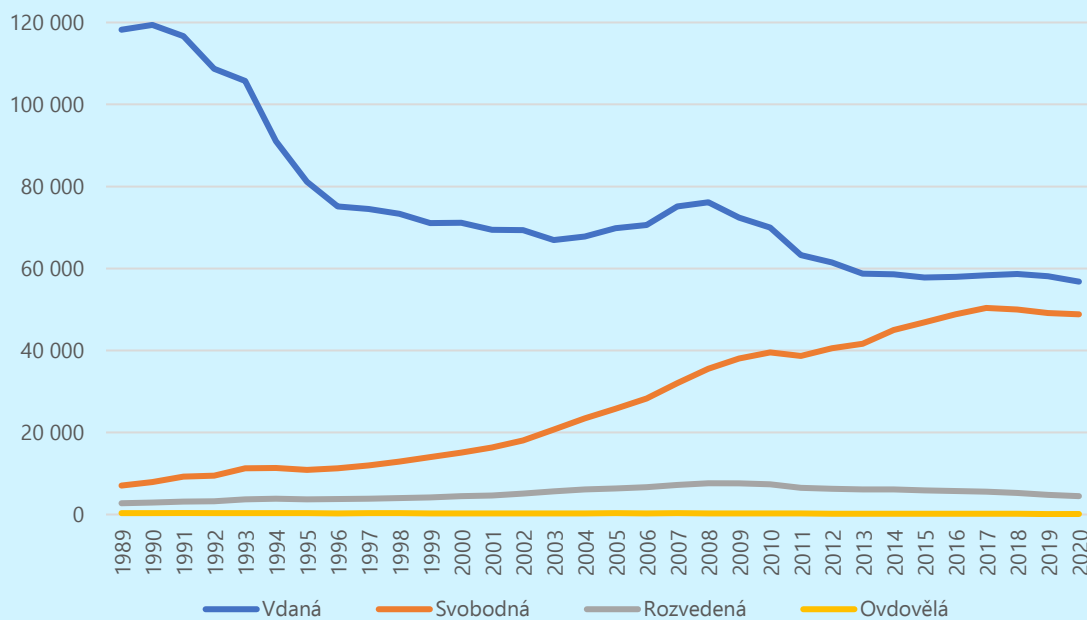
Demografické chování prošlo v porevolučním období výraznými změnami a změny v procesech porodnosti a plodnosti patří k těm nejvýraznějším (Fiala et al. 2018). Ve stručnosti je lze charakterizovat zejména významným poklesem počtu živě narozených dětí² v průběhu 90. let 20. století s historickým minimem v roce 1999 (necelých 90 tisíc dětí) a odkladem plodnosti do vyššího věku matek (Šťastná et al. 2017). Od roku 2001 došlo naopak k nárůstu v počtu živě narozených dětí a maximum bylo evidováno v roce 2008, kdy se živě narodilo bezmála 120 tisíc dětí. Poté byl opětovný pokles do roku 2013 vystřídán nárůstem do roku 2017 a od té doby se počet narozených znovu mírně snižuje. V roce 2020 se v České republice **živě narodilo 110 200 dětí**, což bylo o cca 2 tisíce méně než v roce předchozím (viz graf č. 1.1). Dominantní roli přitom sehrává vývoj počtu prvních a druhých dětí. Struktura živě narozených dětí podle pořadí narození je přitom relativně stabilní. Prvorozené děti představovaly po celé sledované období 46 % až 50 % všech živě narozených dětí, děti narozené jako druhé se podílely na úhrnu všech dětí z 35 % až 39 % a živě narozené děti třetího a vyšších pořadí tvořily 14 % až 15 % z celku. V absolutním vyjádření se v roce 2020 živě narodilo cca 52 tisíc dětí prvního pořadí, 41 tisíc dětí druhého pořadí a 16 tisíc dětí třetího či vyššího pořadí (ČSÚ 2020a, 2021a, 2021n).

² Analýza je založena na počtech živě narozených dětí. Podle závazného Nařízení Komise EU č. 328/2011 členské země poskytují data za mrtvě narozené děti, k jejichž úmrtí došlo před úplným vypuzením či vynětím z těla matky – smrt je indikována skutečností, že po oddělení od matky plod nedýchá ani nevykazuje jiné známky života jako například srdeční akci, pulzaci pupečníku nebo aktivní pohyby kosterního svalstva – měly porodní hmotnost 500 g a více, či byly narozené po dvacátém druhém dokončeném týdnu těhotenství, nebo byly při porodu alespoň 25 cm dlouhé, a to od temene hlavy k patě.

Ve struktuře dětí podle rodinného stavu matky dlouhodobě **převažují děti narozené vdaným ženám**. Počet i podíl těchto dětí se však od roku 1989 **velmi výrazně snížil**, a to z 92 % až na současných 52 %, resp. ze 118 tisíc na necelých 57 tisíc živě narozených dětí v roce 2020, což můžeme označit za historické minimum. Oproti tomu **počet i podíl dětí narozených svobodným matkám výrazně narostl**. Zatímco v roce 1989 se narodilo svobodným matkám pouze 7 tisíc dětí, tedy 6 % ze všech živě narozených dětí, o deset let později to bylo již 14 tisíc, resp. 16 % a v současnosti dokonce 49 tisíc, resp. 44 %. Je tak možné říci, že počty a podíly dětí, narozených vdaným a svobodným matkám se postupně sblíží. Počet dětí narozených rozvedeným ženám se nejprve zvyšoval, od minima necelých 3 tisíc na přelomu 80. a 90. let až po maximum bezmála 8 tisíc živě narozených dětí v roce 2008, od tohoto roku však začal klesat až na 4,5 tisíce v roce 2020. Z hlediska relativního zastoupení se podíl dětí rozvedených matek pohybuje v rozmezí 2 až 8 %. Ovdovělé ženy se na počtu živě narozených dětí podílí po celé období pouze okrajově, v roce 2020 se jim narodilo 127 dětí, tj. 0,1 % všech živě narozených dětí.

Graf č. 1.2 Vývoj počtu živě narozených dětí dle rodinného stavu matky mezi lety 1989 až 2020

Zdroj: ČSÚ 2020a, 2021a

Výše zmíněný růst podílu dětí narozených svobodným matkám se tak významně odráží v **narůstajícím celkovém podílu dětí narozených mimo manželství**, jež je dalším podstatným rysem demografických změn porevolučního období (Kuprová 2015; Rychtaříková 2013). Zatímco v roce 1989 byl podíl dětí narozených mimo manželství ze všech narozených dětí pouze 8 %, v současnosti se rodí nevdaným matkám téměř každé druhé dítě. K růstu podílu těchto dětí docházelo takřka po celé sledované období, vyjma let 2018 a 2019, kdy došlo poprvé po 30 letech nepřetržitého růstu k mírnému poklesu. V roce 2020 podíl mimomanželsky narozených dětí opět meziročně vzrostl (pouze 0,3procentního bodu), a vrátil se tak na úroveň 48,5 % z roku 2018. V absolutním vyjádření se jedná o zhruba 53 tisíc dětí.

Až do konce 90. let 20. století byl nejvyšší podíl dětí narozených nevdaným ženám mezi dětmi třetího a vyššího pořadí, od počátku nového století je tento podíl nejvyšší mezi dětmi prvorozenými, od roku 2010 se přitom více než polovina prvorozených dětí rodí mimo manželství (v roce 2020 se jednalo o 58 % ze všech prvorozených dětí; viz tabulka č. 1.1). Dále můžeme říci, že podíl dětí narozených mimo manželství klesá s rostoucí úrovní vzdělání matky (zatímco u žen se základním vzděláním byl tento podíl v roce 2020 80 %, u vysokoškolaček 32 %). Nejvyššího podílu dětí narozených mimo manželství přitom logicky dosahují nejmladší matky, nejnižšího naopak ženy ve věku 30 až 34 let. Tato zjištění potvrzují i výsledky podrobné demografické analýzy Jitky Rychtaříkové (2013), dle nichž lze shrnout, že podíl dětí narozených mimo manželství dosahuje dnes historicky nejvyšších hodnot. Vyšší šance narození mimomanželského dítěte je především u mladších žen a rodí se zejména v prvním pořadí a ženám s nižším vzděláním.

1. Demografický úvod

Tabulka č. 1.1 Podíl živě narozených mimo manželství dle pořadí, vybrané roky (v %)

	1989	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Celkem	7,9	15,6	21,8	31,7	40,3	47,8	48,6	49,0	48,5	48,2	48,5
1. pořadí	9,9	19,4	26,6	40,0	51,1	58,0	58,5	58,6	57,9	57,3	58,1
2. pořadí	3,9	9,2	14,0	20,8	28,8	37,5	38,2	39,0	39,0	39,2	38,9
3. a vyšší pořadí	11,4	19,8	25,5	31,7	36,5	40,8	41,7	42,3	42,0	41,5	41,9

Zdroj: ČSÚ 2020a, 2021a

Úhrnná plodnost, intenzitní ukazatel udávající průměrný počet dětí na jednu ženu v reprodukčním věku při zachování měř plodnosti daného roku, byla za celé porevoluční období nejvyšší na počátku 90. let s hodnotou 1,89. Historického minima dosáhl tento ukazatel v roce 1999, a to 1,13. Od té doby došlo k jeho nárůstu (se stagnací v letech 2008–2010 a mírným poklesem v roce 2011) a za **poslední tři roky se udržuje na hodnotě 1,71** dítěte na jednu ženu (stejně jako v roce 1992). Podle populační projekce by se přibližně na této úrovni měla udržet i v dalších letech (Zeman 2019). Rovněž čistá míra reprodukce se poslední tři roky (2018–2020) držela na stejné úrovni, a to 0,83 dívky na jednu ženu (viz tabulka č. 1.2). Vývoj úhrnné plodnosti byl nejvíce ovlivněn vývojem plodnosti prvního a druhého pořadí, přičemž struktura úhrnné plodnosti podle pořadí se v posledních deseti letech nijak výrazně neproměnila. Úhrnná plodnost prvního pořadí s hodnotou okolo 0,8 dítěte na jednu ženu zaujímá ve struktuře celkové úhrnné plodnosti cca 50 %, úhrnná plodnost druhého pořadí s hodnotou okolo 0,6 dítěte na jednu ženu cca 37 % a úhrnná plodnost třetího a vyššího pořadí s hodnotou okolo 0,2 dítěte na jednu ženu cca 14 % z celkové hodnoty úhrnné plodnosti.

Tabulka č. 1.2 Úhrnná plodnost dle pořadí dítěte a čistá míra reprodukce, vybrané roky

	1989	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Úhrnná plodnost*	1,87	1,28	1,14	1,28	1,49	1,57	1,63	1,69	1,71	1,71	1,71
1. pořadí	0,89	0,56	0,54	0,63	0,72	0,79	0,83	0,86	0,86	0,85	0,85
2. pořadí	0,71	0,51	0,43	0,46	0,56	0,57	0,58	0,60	0,62	0,62	0,62
3. a vyšší pořadí	0,28	0,21	0,18	0,19	0,21	0,21	0,22	0,23	0,23	0,23	0,24
Čistá míra reprodukce**	0,90	0,61	0,55	0,62	0,72	0,76	0,79	0,82	0,83	0,83	0,83

Pozn.: * Průměrný počet živě narozených dětí jedné ženě reprodukčního věku (15–49 let) za předpokladu zachování měř plodnosti daného roku po celé reprodukční období ženy. ** Průměrný počet živě narozených dívek jedné ženě reprodukčního věku (15–49 let), které by se při úrovni plodnosti a úmrtnosti daného roku dožily věku svých matek při porodu.

Zdroj: ČSÚ 2020a, 2021n

Průměrný věk matek při narození dítěte se od roku 1989 **neustále zvyšuje**. Během posledního desetiletí se ovšem tempo růstu oproti předchozím dvěma dekadám zpomalilo. Zatímco v roce 1989 i 1990 byl průměrný věk matky při porodu 24,8 let, v roce 2000 27,2 let (tj. o 2,4 roku více), v roce 2010 29,6 let (rovněž o 2,4 roku více) a v roce 2020 **30,2 let**, což je „jen“ o 0,6 roku více než v roce 2010. Dle projekce se v následujících letech průměrný věk matek při porodu zvýší již jen mírně a do roku 2050 dosáhne hodnoty 30,6 let (Zeman 2019). Zpomalování tohoto růstu je logické, neboť reprodukční věk žen má pochopitelně své biologické limity a odkládání narození dítěte má

značná rizika (např. Šídlo et al. 2019; Vlachová et al. 2018) včetně rizika v podobě neuskutečnění původně zamýšlených plánů, týkajících se chtěného počtu dětí (Kuchařová et al. 2019a; Štastná et al. 2019). Obdobně jako u vývoje celkového průměrného věku matky při narození dítěte, tak i u jednotlivých pořadí bylo možné zaznamenat dynamičtější posun ukazatele v předchozích dekadách ve srovnání s dekadou poslední. Celkově se za poslední desetiletí zvýšil věk matek při porodu dětí prvního pořadí z 27,6 na 28,5 let (tedy o 0,9 roku), v případě dětí druhého pořadí došlo k nárůstu z 30,7 na 31,3 let (o 0,6 roku) a v případě třetího a vyššího pořadí lze hovořit jen o kolísání mezi věky 33,2 až 33,4 let (v roce 2020 to bylo 33,3 let) (ČSÚ 2020a, 2021n).

Průměrný věk otce při narození dítěte se za posledních 10 let prakticky neměnil a činil 33,5 až 33,6 roku (v roce 2020 konkrétně **33,5 let**). Zhruba desetina rodičů byla při narození dítěte stejně stará, u 70 % narozených byl otec starší než matka a necelá jedna pětina dětí měla otce mladšího než matku (ČSÚ 2021n).

Průměrný **meziporodní interval** mezi narozením prvního a druhého dítěte se mezi lety 2010 a 2020 snížil z 4,7 roku na 4,1 roku, interval mezi narozením druhého a třetího dítěte poklesl ze 6,4 roku na 5,4 let (ČSÚ 2016, 2021n).

1.2 Sňatečnost

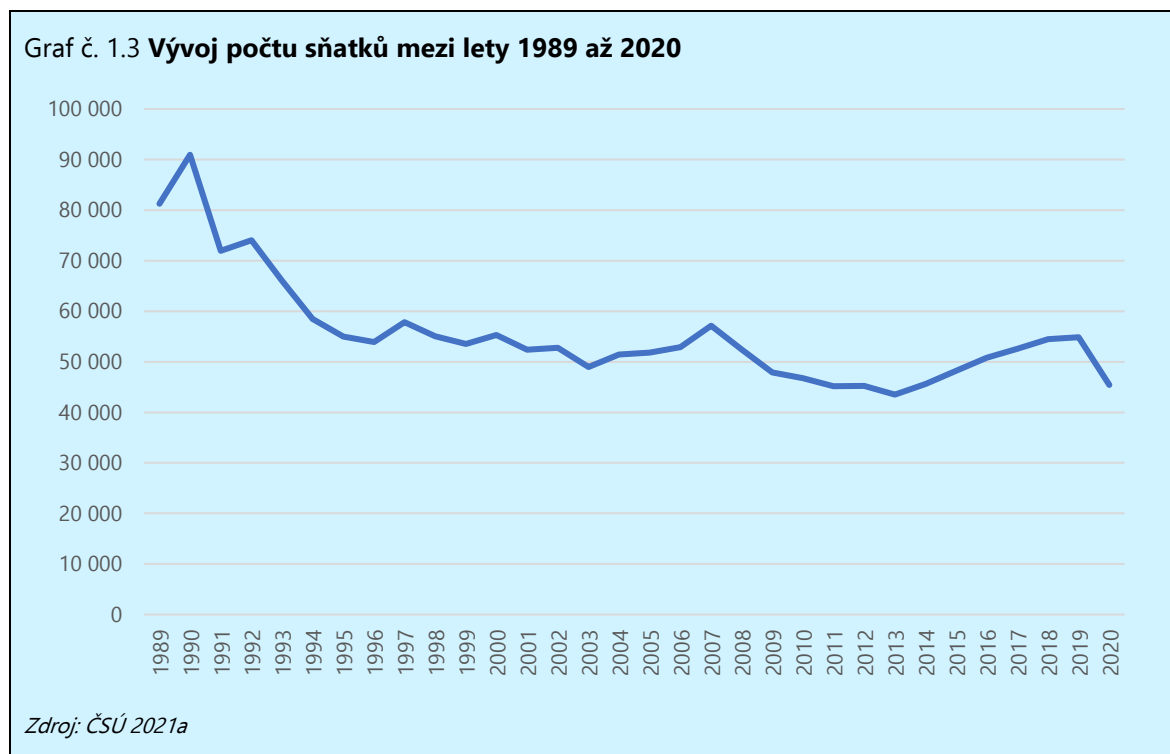
V České republice se po roce 1989 rodinné chování vlivem celospolečenských změn výrazně diferencovalo a došlo k podobným změnám partnerských strategií jako v zemích západní Evropy v letech sedmdesátých (spojovaných s druhým demografickým přechodem), jejich rychlost a hloubka však byly mnohem výraznější. Do popředí se dostaly individuální zájmy jedinců a větší uznání svobod, včetně rodinného života, vzrostla tolerance k alternativním rodinným modelům a manželství přestalo být výhradně dominantním základem rodinných vztahů (Kuchařová et al. 2017, 2020). Přesto má sňatečnost stále významný vliv na utváření úplných rodin, potažmo úplných rodin s dětmi, a dle dat ze *Sčítání lidu, domů a bytů 2011* je **většina úplných rodin stále na manželství založena** (viz podkap. 1.4).

Roční úhrn sňatků vykazoval po sledované období značnou proměnlivost (viz graf č. 1.3). Nejvíce manželství bylo uzavřeno v roce 1990, a to 91 tisíc, následoval klesající trend, vystřídáný v letech 2004 až 2007 mírným nárůstem. V roce 2013 bylo dosaženo historického minima 43,5 tisíc sňatků, od té doby počet ročně uzavíraných sňatků opět rostl až na 55 tisíc v roce 2019. Toto pozitivní směřování posledních let přerušil rok **2020, během kterého bylo uzavřeno pouze 45 415 nových manželství**, což představuje **největší meziroční rozdíl v počtu sňatků od počátku 90 let** (17 %). Více jak 10% pokles byl přitom naposledy zaznamenán v roce 1994, od roku 2011 se meziroční změny pohybovaly v rozmezí od -4 % do +6 %. Tuto skutečnost je bezpochyby možné dát do souvislosti s rozsáhlými mimořádnými opatřeními, vydávanými z důvodu **výskytu onemocnění covid-19**, omezujícími mimo jiné i hromadné akce včetně svatebních obřadů.³ Není bez zajímavosti, že epidemiologická situace **narušila obvyklou sezónnost sňatečnosti** (tj. nepravidelné rozložení

³ Od 10. 3. 2020 vládní nařízení stanovovala maximální možný počet osob na společenských akcích. Od 16. 3. do 20. 4. přitom platil úplný zákaz akcí s výjimkou svateb, které se mohly konat pouze v případě ohrožení života snoubence. V ostatních dnech roku byl maximální počet osob vymezen počtem 100 (10. 3. – 12. 3. a 11. 5. – 18. 10.) či 30 (12. 3. – 15. 3., 19. 10. – 21. 10., 3. 12. – 17. 12.), 20 (23. 11. – 2. 12., 18. 12. – 26. 12.), 15 (od 27. 12.), resp. 10 (20. 4. – 10. 5., 22. 10. – 22. 11.) (ČSÚ 2021n).

1. Demografický úvod

sňatků v průběhu roku) natolik významně, že počet sňatků uzavřených v březnu 2020 představoval vůbec nejnižší měsíční úhrn ve více než stoleté historii samostatného českého státu, nová minima byla v novodobé historii zaznamenána i v měsících duben, červen a listopad (pro srovnání – v březnu 2019 bylo uzavřeno 1,9 tisíc sňatků, v březnu 2020 jen 647, v dubnu byl rozdíl ještě markantnější – 3,5 tisíc vs. 542 sňatků). Nejvyššího počtu sňatků bylo naopak dosaženo v měsíci srpnu (10 tisíc) (ČSÚ 2021n).

Porevoluční změny rodinného chování (Fiala et al. 2018; Křestianová 2020) se odrazily zejména v **odkládání uzavření manželství**, ve vyšším věku pak ne vždy dochází ke kompenzaci těchto odkladů. To lze doložit jednak daty o průměrném věku uzavírání prvního sňatku a rovněž daty o prvosňatečnosti, která vyjadřuje podíl osob, jež by při zachování konstantní intenzity sňatečnosti, úmrtnosti a migrace svobodných z daného roku uzavřely před dovršením 50. roku věku první sňatek. V roce 2000 tento ukazatel dosahoval 70 % u mužů a téměř tři čtvrtin u žen (na konci 80. let to bylo dokonce 90 % u mužů a 95 % u žen – Fiala et al. 2018), poté (s určitými výkyvy) víceméně klesal a v roce 2013 pak dosáhl svého minima (51 % u mužů a 59 % u žen). Následoval nárůst až do roku 2019, v roce 2020 však úhrnná sňatečnost svobodných významně poklesla a přiblížila se tak historickému minimu z roku 2013. **Při setrvání měř sňatečnosti svobodných na hodnotách roku 2020 by první sňatek před dosažením 50 let věku uzavřelo 52 % mužů a 61 % žen**, jinými slovy – ve věku 50 let by zůstával svobodný téměř každý druhý muž a téměř dvě pětiny žen (viz tabulka č. 1.3).

Až do roku 2010 docházelo k růstu průměrného věku při prvním sňatku. Poté se tento růst zastavil a průměrný věk mužů i žen při prvním sňatku v podstatě stagnoval – u mužů se pohyboval v intervalu 32,1 až 32,4 let a u žen mezi 29,6 a 29,9 lety. V roce 2020 však došlo k výraznější meziroční

změně a **průměrný věk při prvním sňatku narostl** oproti roku předchozímu o 0,5 roku u mužů a o 0,6 roku u žen **na 32,6, resp. 30,4 roku**. U žen tak věk při vstupu do prvního manželství poprvé v historii překročil hranici 30 let (ČSÚ 2020b, 2021n).

Tabulka č. 1.3 **Průměrný věk při prvním sňatku a tabulková prvosňatečnost podle pohlaví, vybrané roky**

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Průměrný věk při prvním sňatku									
muži	28,9	30,8	32,2	32,4	32,2	32,2	32,2	32,1	32,6
ženy	26,5	28,1	29,4	29,8	29,9	29,8	29,8	29,8	30,4
Prvosňatečnost* (%)									
muži	69,5	62,8	54,9	55,1	56,2	57,6	58,8	59,0	51,9
ženy	74,4	69,1	61,6	62,4	64,3	65,4	66,9	67,5	60,8

Pozn.: *Podíl osob, které by při zachování konstantní intenzity sňatečnosti, úmrtnosti a migrace svobodných z daného roku uzavřely před dovršením 50. roku věku první sňatek.

Zdroj: ČSÚ 2020b, 2021n

Podíl opakovaných sňatků, tedy sňatků rozvedených, popřípadě ovdovělých osob je **dlouhodobě zhruba čtvrtinový** (u mužů i u žen). **Dominantní roli zde přitom sehrávají sňatky rozvedených** (téměř 97 % ze všech rozvedených a ovdovělých ženichů a 95 % z nevěst). Ovdovělé osoby dlouhodobě vstupují do nového manželského svazku jen zřídka.

Nejčastěji uzavírají rozvedené osoby nový svazek v prvních letech po právním zániku předchozího manželství, s rostoucím intervalem od rozvodu úroveň opakované sňatečnosti klesá (v prvních 5 letech po rozvodu uzavírají častěji nové manželství muži než ženy, poté se sňatečnost rozvedených mužů a žen téměř neliší). Při zachování měř sňatečnosti rozvedených podle délky trvání manželství z roku 2020 by další manželství uzavřelo 41 % rozvedených mužů a 39 % rozvedených žen. Průměrná délka mezi rozvodem a dalším sňatkem byla v roce 2020 9,3 let u mužů a 9,6 let u žen (ČSÚ 2021n).

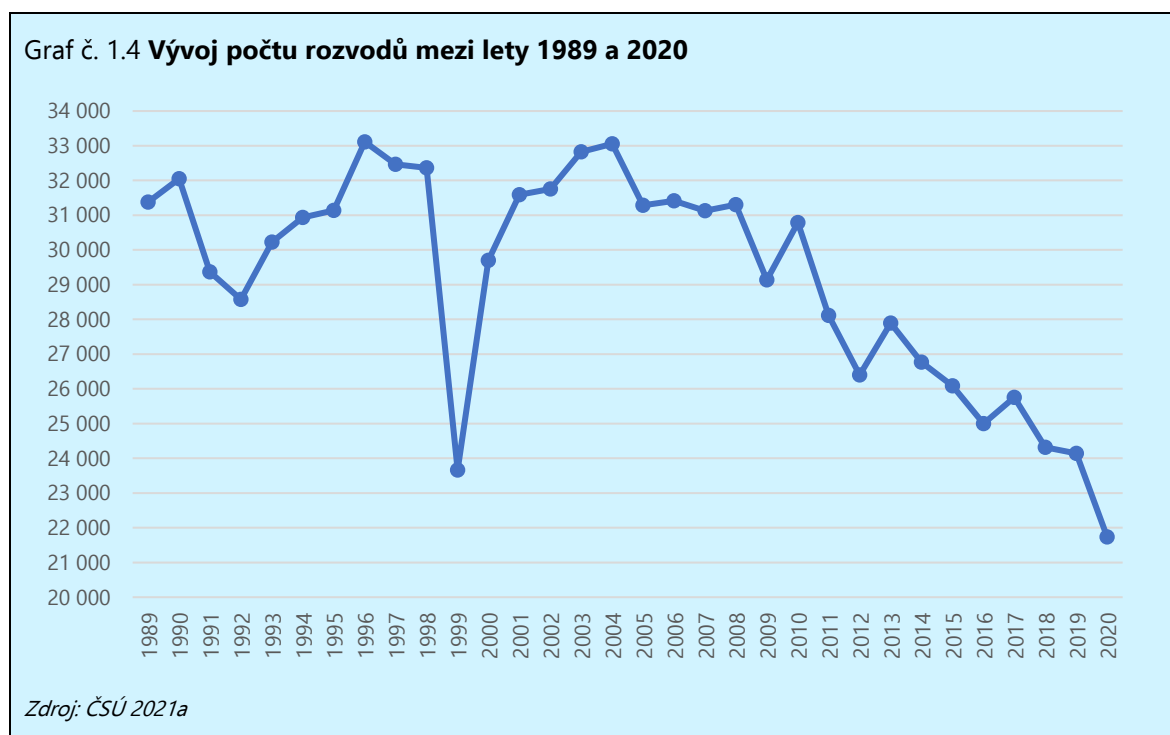
1.3 Rozvodovost

Česká rodina se podobně jako jinde ve vyspělých společnostech proměňuje a s těmito změnami je nezřídka spojena její nižší stabilita (např. Kuchařová et al. 2020; Sobotka, Toulemon, 2008; Hašková et al. 2014; Vohlídalová, Maříková 2011; Žilincíková 2017). Základním pilířem partnerského svazku je citové pouto mezi partnery a obecně kvalita vztahu (Dudová 2008). Manželství či nesezdané soužití se tedy dnes nerozpadá proto, že by život v páru ztratil na hodnotě, ale spíše naopak. Partnerský život je natolik důležitý, že nelze připustit, aby byl polovičatý, neuspokojivý (Dudová 2008; Fučík 2008; Matoušek 2015). Pokud mají partneri děti, vede jejich rozchod k zániku úplné a ke zrodu neúplné rodiny neboli rodiny sólo rodiče. **Podle výzkumu *Samoživitelé 2019*** (Palonciová et al. 2019b) **vznikají neúplné rodiny v téměř shodné míře rozvodem a rozchodem nesezdaných rodičů**. Počet dětí, kterým se ročně rozpadá rodina, je tedy výrazně vyšší než počet zachycený

1. Demografický úvod

statistikami. Dostupné statistiky totiž vypovídají pouze o těch dětech, jejichž rodiče řešili svůj rozchod a péči o děti po rozchodu soudní cestou. Sezdaní rodiče, kteří se chtějí rozvést, musí k soudu vždy, nesezdaní jen v případě, že se na rozdělení péče o děti a majetku sami nedohodnou nebo chtějí nechat posvětit svoji dohodu soudem. Demografická statistika se pak zaměřuje pouze na rozvody sezdaných párů.

Počet rozvádějících se manželství od roku 2004, s výjimkou let 2010, 2013 a 2017 klesá. V roce 2020 se rozvedlo 21 734 manželství (viz graf č. 1.4). Tento vývoj byl odrazem jak snižujícího se počtu sňatků v předcházejících dekádách, tak změn v intenzitě rozvodovosti v jednotlivých délkách trvání manželství a prodlužování průměrné délky trvání manželství na současných 13,5 let (ČSÚ 2021q). Roli v nižším počtu rozvedených manželství v roce 2020 však mohla hrát i protiepidemická opatření, jež se projevila v omezení činnosti soudů nebo vedla k rozhodnutí odložit rozvod na později. Otázkou je, jak se celé období pandemie, která byla velmi silná zejména v roce 2021, projeví na úrovni rozvodovosti v dalších letech. Onemocnění covid-19 a s tím související vládní opatření proti šíření této nemoci se dotkla všech oblastí života, v řadě rodin se tak objevily či prohloubily vztahové problémy, a to v kontextu celkové společenské nejistoty.

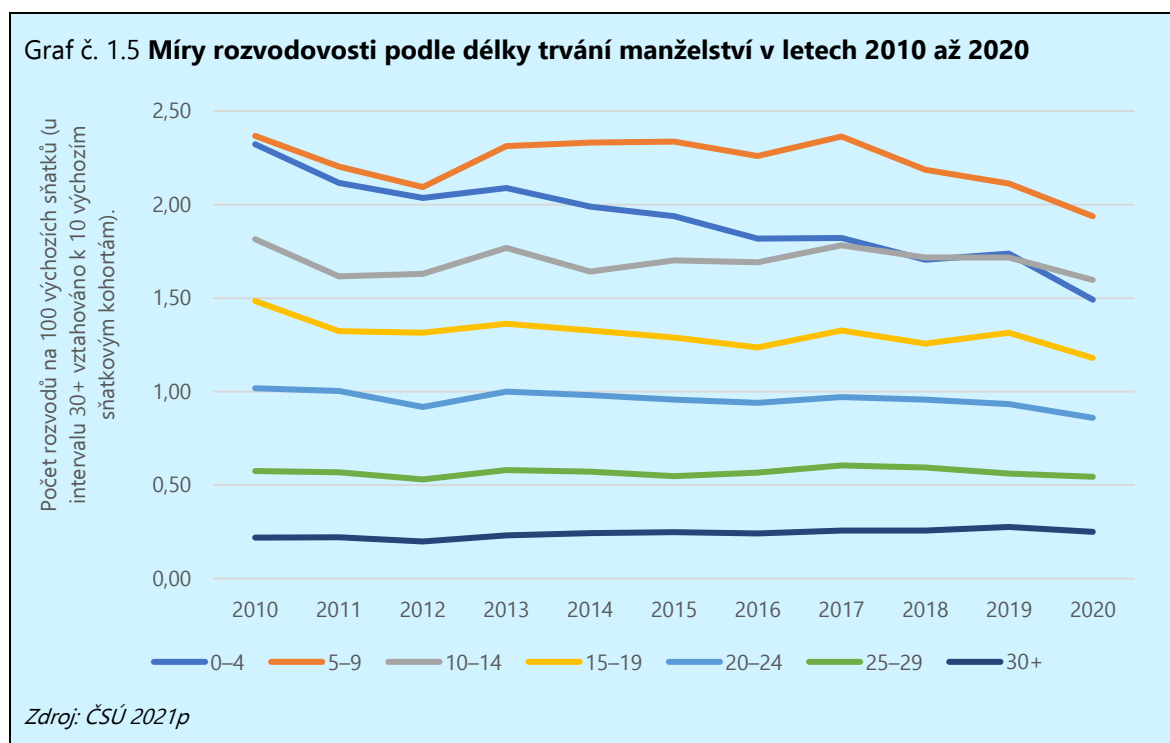
Od roku 2014 je možné, aby rozvádějící se manželé podali společný návrh na rozvod. Ve statistikách se tento údaj objevuje od roku 2015. Podíl těchto rozvodů činil tehdy 31 %, v dalších letech postupně rostl, až na 53 % v roce 2020. Návrh ženy na rozvod tak klesal z 44 % v roce 2015 na 30 % o pět let později (ČSÚ 2021q).

Ve většině rozvádějících se manželství jsou nezletilé děti (dlouhodobě na úrovni 57–59 %), přičemž tyto páry mají nejčastěji jedno (48 %), či dvě děti (46 %). V posledních letech se tak rozvod manželství rodičů týká přibližně 23 tisíc nezletilých dětí ročně, v roce 2020 zažilo rozvod

svých rodičů díky meziročnímu výraznému poklesu všech rozvodů „pouze“ 20 tisíc nezletilých dětí, což je nejméně v historii samostatné České republiky (tamtéž).

Intenzita rozvodovosti (počet rozvodů v dané délce trvání manželství, vztažený k počtu sňatků uzavřených před daným počtem let) je dlouhodobě nejvyšší mezi 3 až 6 lety po sňatku a poté s prodlužující se délkou manželství postupně klesá. Z pohledu pětiletých intervalů trvání manželství byl nejvýraznější pokles intenzity rozvodovosti zaznamenán v posledním desetiletí u manželství trvajících méně než pět let, mírně a v čase nepravidelně klesala také úroveň rozvodovosti v intervalu 5 až 9 let, 15 až 19 a 20 až 24 let, v posledních třech letech i v intervalu 25 až 29 let. Naopak intenzita rozvodovosti vzrostla v průběhu poslední dekády u manželství trvajících déle než 30 let. Rozvodovost 10–14letých manželství v daném období kolísala bez zřejmého trendu. Celkový pokles počtu rozvodů v roce 2020 oproti předchozímu roku byl spojen se snížením rozvodovosti v podstatě ve všech délkách trvání manželství.

Graf č. 1.5 Míry rozvodovosti podle délky trvání manželství v letech 2010 až 2020

Při setrvání intenzit v jednotlivých délkách trvání manželství na úrovni roku 2020 by rozvodem skončilo 41 % manželství, meziročně je to méně o 4 p. b. (viz tabulka č. 1.4). Naposledy byla úhrnná rozvodovost nižší v roce 1999, kdy v důsledku změn rozvodové legislativy činila 33 %. V období let 2011 až 2019 se hodnoty ukazatele oproti tomu pohybovaly v rozmezí 45 až 48 % s maximem zaznamenaným v roce 2013. Průměrná délka trvání manželství do jeho zániku rozvodem se již více jak dvě desetiletí s menšími výkyvy prodlužuje, mezi lety 2010 a 2020 se navýšila o jeden rok.

Tabulka č. 1.4 **Úhrnná rozvodovost a průměrná délka manželství při rozvodu – vybrané roky**

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Úhrnná rozvodovost (v %)	41,4	47,3	50,0	46,5	45,2	47,2	44,8	44,8	40,6
Průměrná délka manželství při rozvodu (v letech)	11,0	12,2	12,7	13,0	13,1	13,2	13,4	13,5	13,7

Pozn: Úhrnná rozvodovost vyjadřuje podíl manželství, končících rozvodem za předpokladu zachování intenzit rozvodovosti podle délky trvání manželství příslušného kalendářního roku.

Zdroj: ČSÚ 2021p

1.4 Úplné rodiny podle sčítání lidu, domů a bytů

Informace o rodinách a domácnostech z pohledu demografické statistiky čerpáme především ze *Sčítání lidu, domů a bytů* (SLDB), které je prováděné jednou za 10 let. Výsledky posledního uskutečněného sčítání z roku 2021 zatím nejsou publikovány, proto v této studii čerpáme ještě z dat za rok 2011. V té době bylo v České republice celkem 4,4 mil. hospodařících domácností,⁴ z nichž většinu tvořily domácnosti rodinné, a to konkrétně **domácnosti tvořené jednou rodinou (2,7 mil.)**. Počet hospodařících domácností dlouhodobě roste, každých deset let průměrně o 7 %, oproti roku 1970 se jejich počet zvýšil o více než 1 milion. Nejvýraznější nárůst nicméně zaznamenaly domácnosti jednotlivců a v důsledku rostoucí rozvodovosti i neúplné rodiny. Počet obou typů domácností se od roku 1970 více než zdvojnásobil na současných 1,4 miliónu, resp. 571 tisíc. Oproti tomu **počty hospodařících domácností tvořených jednou úplnou rodinou se od 80. let 20. století trvale snižují**. V roce 2011 jich bylo sečteno 2,1 miliónu (viz tabulka č. 1.5).

V důsledku toho se dlouhodobě **snižuje i průměrná velikost hospodařící domácnosti**. Zatímco v roce 1970 žily v hospodařící domácnosti průměrně 2,9 osoby, v roce 2011 to byly již jen 2,3 osoby. Stejný trend vykazuje i průměrná velikost hospodařící domácnosti tvořené 1 úplnou rodinou, v níž se snížil průměrný počet členů z 3,4 na 3,1 osoby (viz tabulka č. 1.5; ČSÚ 2013a).

⁴ Hospodařící domácnost tvoří osoby, které společně hospodaří, tj. společně hradí hlavní výdaje domácnosti, jako je strava, náklady na bydlení aj. Společné hospodaření se vztahuje i na děti, které do příslušné domácnosti patří, i když samy na výdaje domácnosti nepřispívají.

Tabulka č. 1.5 Vývoj hospodařících domácností dle SLBD v letech 1970 až 2011

	1970	1980	1991	2001	2011	2011 (%*)
Hospodařící domácnosti celkem	3 365 407	3 790 977	3 983 858	4 216 085	4 375 122	100,0
z toho:						
tvořené 1 rodinou	2 526 778	2 760 247	2 856 608	2 803 340	2 667 867	61,0
<i>v tom:</i>						
1 úplná rodina	2 263 480	2 459 004	2 440 492	2 260 497	2 097 031	78,6
1 neúplná rodina	263 298	301 243	416 116	542 843	570 836	21,4
tvořené 2 a více rodinami	130 738	79 359	63 492	53 290	69 694	1,6
domácnosti jednotlivců	668 859	897 447	1 047 221	1 276 176	1 422 147	32,5
Průměrný počet osob v hospodařící domácnosti	2,89	2,7	2,58	2,41	2,34	–
Průměrný počet osob v domácnosti tvořené 1 úplnou rodinou	3,35	3,29	3,22	3,13	3,05	–

Pozn.: * Dopočet do 100 % tvoří vícečlenné nerodinné domácnosti, jichž bylo v roce 2011 215 414. Z tohoto počtu bylo 18 394 domácností prarodičů s vnoučaty. Počty vícečlenných nerodinných domácností nejsou s předchozími roky zcela srovnatelné, neboť definice se měnila.

Zdroj: ČSÚ 2013b

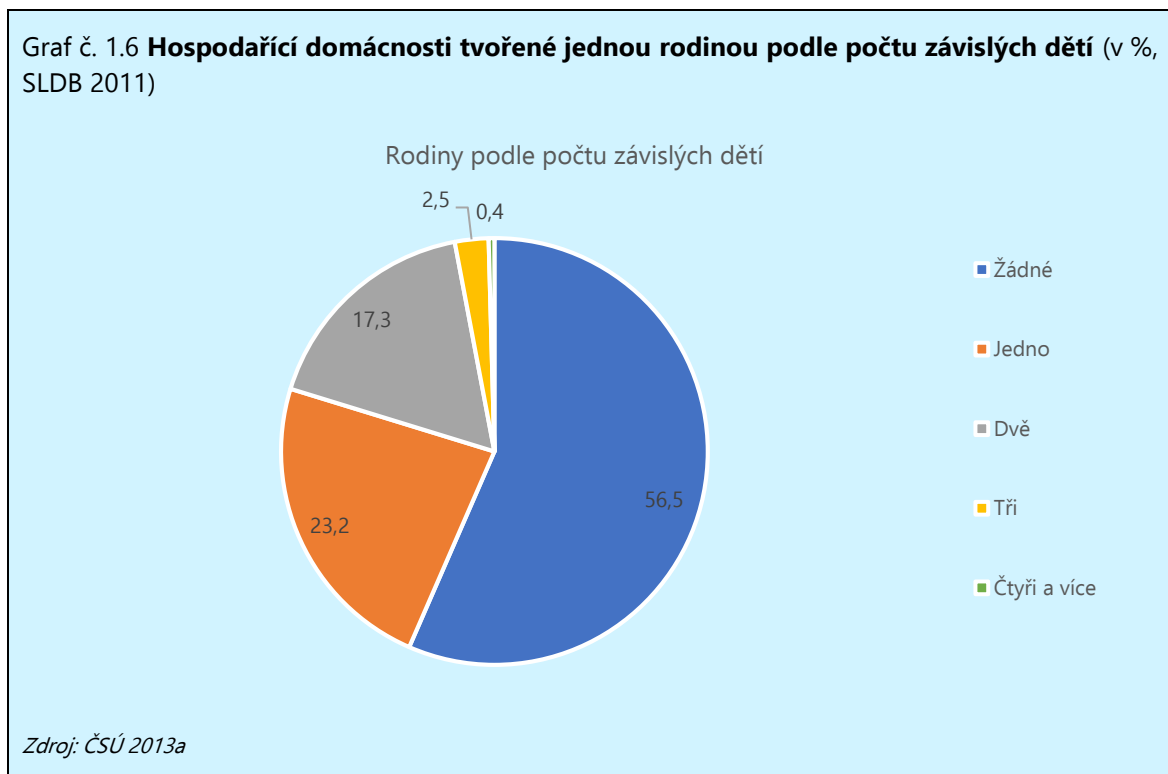
Závislé děti⁵ žily v roce 2011 pouze ve 43 % hospodařících domácností, tvořených jednou rodinou (pro srovnání, v roce 2001 byl tento podíl 51 % a v roce 1970 dokonce 62 %; viz tabulka č. 1.6). Nejvyšší podíl přitom zastupovaly rodiny s jedním závislým dítětem, následované rodinami se dvěma závislými dětmi (viz graf č. 1.6). Podíváme-li se odděleně na úplné a neúplné rodiny, lze říci, že zatímco v úplných rodinách žily závislé děti „jen“ v 41 % případů, v neúplných rodinách to bylo v 52 %.

Tabulka č. 1.6 Rodinné domácnosti podle přítomnosti závislých dětí (abs. a v %) dle SLBD v letech 1970 až 2011

	1970		1980		1991		2001		2011	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Hospodařící dom. tvořené 1 rodinou	2 526 778		2 760 247		2 856 608		2 803 340		2 667 867	
z toho:										
bez závislých dětí	965 321	38,2	1 080 984	39,2	1 206 657	42,2	1 369 165	48,8	1 508 420	56,5
se závislými dětmi	1 561 457	61,8	1 679 263	60,8	1 649 951	57,8	1 434 175	51,2	1 159 447	43,5
Rodiny se závislými dětmi – z toho:										
úplné rodiny	1 404 425	89,9	1 475 381	87,9	1 395 868	84,6	1 090 770	76,1	860 470	74,2
neúplné rodiny	157 032	10,1	203 882	12,1	254 083	15,4	343 405	23,9	298 977	25,8

Zdroj: ČSÚ 2004, 2013a

⁵ Dle definice ČSÚ má závislé dítě k osobě v čele domácnosti vztah „dítě osoby v čele domácnosti“, je ekonomicky neaktivní a mladší 26 let. V dalších kapitolách používáme rovněž výraz „nezaopatřené“.

Graf č. 1.6 **Hospodařící domácnosti tvořené jednou rodinou podle počtu závislých dětí** (v %, SLDB 2011)

Zaměříme-li se nyní pouze na **rodiny se závislými dětmi**, pak lze akcentovat, že **počet úplných rodin se závislými dětmi se mezi lety 1970 a 2011 snížil z 1,4 miliónu na 860 tisíc** a počet neúplných rodin naopak vzrostl ze 157 tisíc na 299 tisíc. Zastoupení úplných rodin ze všech rodin se závislými dětmi se snížilo z 90 % na 74 %, zastoupení neúplných rodin se v protichůdné dynamice navýšilo z 10 % na 26 %. Z úhrnu rodin se závislými dětmi je od roku 2001 již každá čtvrtá rodina neúplná (viz tabulka č. 1.6).

Celkem žilo v roce 2011 v hospodařících domácnostech tvořených úplnou rodinou 1 390 tisíc závislých dětí, v hospodařících domácnostech tvořených jednou neúplnou rodinou žilo 405 tisíc závislých dětí (viz ČSÚ 2013a).

Jak v úplných, tak i v neúplných rodinách se projevily změny plodnosti, resp. jejího snížení mezi lety 2001 a 2011 nejen snížením absolutního počtu rodin se závislými dětmi, ale také **nárůstem podílu rodin s pouze jedním dítětem**. V roce 2011 mělo pouze jedno závislé dítě 48 % úplných rodin a 70 % neúplných rodin, dvě závislé děti mělo téměř 45 % úplných rodin oproti 26 % neúplných rodin a vícedětných rodin (tj. se třemi a více dětmi) bylo mezi úplnými rodinami necelých 8 % oproti 4 % neúplných rodin (viz tabulka č. 1.7). Mezi neúplnými rodinami tedy dominují rodiny s jedním dítětem, v úplných rodinách je podíl jednodětných a dvoudětných takřka vyrovnaný, s mírnou převahou rodin jednodětných. Typickou úplnou rodinou s dětmi se tak opět, stejně jako v sedmdesátých letech 20. století postupně stává rodina s jedním dítětem (na rozdíl od období 1980–2001, kdy dominovala rodina dvoudětná), v případě neúplných rodin dominuje jednodětná rodina po celé sledované období. Dostupné studie přitom naznačují, že význam jednodětnosti bude v ČR narůstat (Hašková et al., 2019).

Tabulka č. 1.7 **Rodiny podle počtu závislých dětí (abs. a v %) dle SLBD v letech 1970 až 2011**

Počet dětí	1970		1980		1991		2001		2011	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Úplné rodiny										
1	667 903	47,6	544 079	36,9	565 471	40,5	473 680	43,4	409 925	47,6
2	556 569	39,6	725 227	49,2	671 121	48,1	516 536	47,4	384 109	44,6
3	138 815	9,9	172 440	11,7	136 723	9,8	83 726	7,7	56 999	6,6
4 a více	41 138	2,9	33 635	2,3	22 553	1,6	16 828	1,5	9 437	1,1
Celkem	1 404 425	100,0	1 475 381	100,0	1 395 868	100,0	1 090 770	100,0	860 470	100,0
Neúplné rodiny										
1	111 334	70,9	133 496	65,5	165 971	65,3	221 974	64,6	209 145	70,0
2	35 841	22,8	57 740	28,3	73 424	28,9	102 369	29,8	76 702	25,7
3	7 580	4,8	10 345	5,1	12 468	4,9	15 781	4,6	10 968	3,7
4 a více	2 277	1,5	2 301	1,1	2 220	0,9	3 281	1,0	2 162	0,7
Celkem	157 032	100,0	203 882	100,0	254 083	100,0	343 405	100,0	298 977	100,0

Zdroj: ČSÚ 2004, 2013a

Vlivem výše uvedených změn došlo od 80. let 20. století k **poklesu průměrného počtu dětí ve všech rodinách se závislými dětmi** z 1,76 na 1,55 závislého dítěte, přičemž v případě úplných rodin s dětmi se průměrný počet snížil z 1,8 na 1,62 závislého dítěte, v případě neúplných rodin z 1,42 na 1,35 (viz tabulka č. 1.8).

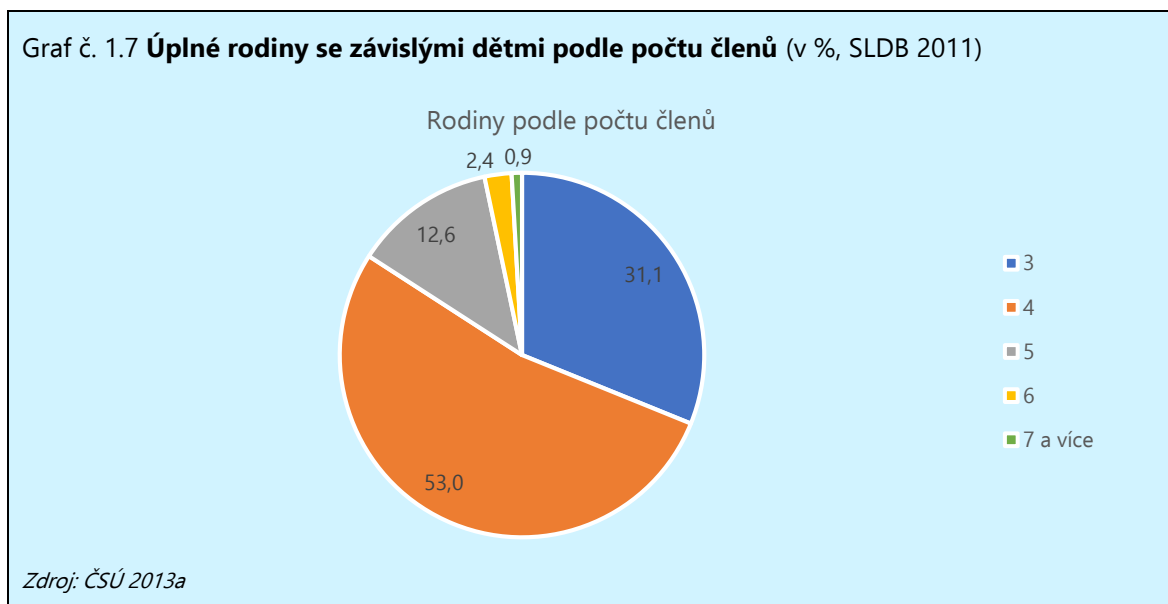
Tabulka č. 1.8 **Průměrný počet dětí v rodinách se závislými dětmi dle SLBD v letech 1970 až 2011**

Průměrný počet dětí	1970	1980	1991	2001	2011
V rodinných domácnostech s dětmi	1,66	1,76	1,68	1,62	1,55
V úplných rodinách s dětmi	1,70	1,80	1,73	1,68	1,62
V neúplných rodinách s dětmi	1,37	1,42	1,42	1,42	1,35

Zdroj: ČSÚ 2004, 2013a

Z hlediska **počtu členů domácnosti je mezi úplnými rodinami se závislými dětmi nejvyšší zastoupení rodin se čtyřmi členy** (53 %) následované rodinami se třemi členy (31 %). Dohromady tak tyto dva typy rodin představují 84 % všech úplných rodin se závislými dětmi, což je oproti roku 2001 nárůst o zhruba 10 procentních bodů (ČSÚ 2004, 2013a). Pětičlenných rodin je mezi úplnými rodinami se závislými dětmi 13 % a zbývající podíl zastupují rodiny se šesti a více členy (viz graf č. 1.7). Porovnáme-li rámcově tyto údaje s výše uvedenou strukturou úplných rodin podle počtu závislých dětí (viz tabulka č. 1.7), pak je nižší podíl úplných tříčlenných rodin, resp. domácností se závislým dítětem (tj. rodin, kde jsou oba rodiče a jedno dítě, které je zároveň závislé) ve srovnání s podílem úplných rodin s jedním závislým dítětem možné vysvětlit tím, že v některých úplných rodinách s jedním závislým dítětem žije kromě rodičů a tohoto dítěte ještě nějaký další člen (např. další, již

nezávislé dítě) a z hlediska počtu členů domácnosti tak tyto případy logicky spadají do kategorie čtyřčlenných rodin/ domácností. Průměrný počet členů úplných rodin se závislymi dětmi je 3,9 osob (ČSÚ 2013a).

Dle SLDB z roku 2011 tvořily manželské páry 88 % úplných rodin se závislymi dětmi, zbývajících 12 % představovala faktická manželství, o deset let dříve byly tyto podíly 95 %, resp. 5 %.

V čele neúplných rodin se závislymi dětmi byly v roce 2011 z 84 % ženy a z 16 % muži, při obou sčítáních 1991 a 2001 bylo zastoupení žen a mužů v čele neúplné rodiny 88 %, resp. 12 % (ČSÚ 2004, 2013a).

Ve struktuře úplných rodin se závislymi dětmi **dominují rodiny, kde jsou oba rodiče ekonomicky aktivní** (75 %). V téměř pětina rodin je ekonomicky aktivní pouze otec a matka je ekonomicky neaktivní. Oproti roku 2001 došlo k nárůstu zastoupení této skupiny rodin na úkor skupiny rodin s oběma ekonomicky aktivními rodiči, čímž pokračuje trend z devadesátých let 20. století (dle sčítání 1991 byli v 93 % úplných rodin ekonomicky aktivní oba rodiče a jen v 5 % rodin byla matka ekonomicky neaktivní a otec ekonomicky aktivní; ČSÚ 2004, 2013a). Stále více žen tedy podle SLDB 2011 zůstávalo doma a věnovalo se péči o dítě. Do určité míry to souvisí s všeobecným poklesem zaměstnanosti žen, část je ale jistě i vynucená neaktivita – tzn. případy, kdy žena s malými dětmi obtížně hledá uplatnění na trhu práce (ČSÚ 2004). Rodin, kde byla ekonomicky aktivní pouze matka a otec byl ekonomicky neaktivní, byly v roce 2001 i 2011 pouhých 2 % a rodin s oběma rodiči ekonomicky neaktivními bylo jen necelé 1 % (viz tabulka č. 1.9).

V rámci skupiny ekonomicky aktivních rodičů (tj. zaměstnaných a nezaměstnaných) dominují rodiny, kde jsou **oba rodiče zaměstnaní** (89 %). **V každé desáté rodině je jeden z rodičů zaměstnaný a jeden nezaměstnaný** (pochopitelně častěji, konkrétně v sedmi z deseti případů, se jedná o zaměstnaného otce a nezaměstnanou matku). Rodin, kde jsou nezaměstnaní oba rodiče, je naprosté minimum (pouze 1 %). Z hlediska postavení v zaměstnání lze konstatovat, že typickou úplnou rodinou se závislymi dětmi a oběma rodiči ekonomicky aktivními je rodina, kde jsou oba

rodiče zaměstnanci (60 % ze všech ekonomicky aktivních). Druhou nejčetnější rodinou je pak rodina s otcem v pozici samostatně výdělečně činné osoby a matkou zaměstnankyní (14 %).

Tabulka č. 1.9 **Úplné rodiny se závislími dětmi podle ekonomické aktivity rodičů dle SLDB v letech 2001 a 2011**

	Ekonomická aktivita manžela/druha					
	2001			2011		
	ekon. aktivní	ekon. neaktivní	celkem	ekon. aktivní	ekon. neaktivní	celkem
Ekonomická aktivita manželky/družky						
ekonomicky aktivní	863 656	22 384	887 746	648 135	15 562	672 769
ekonomicky neaktivní	189 567	8 626	198 742	159 149	6 794	169 089
celkem	1 054 767	31 078	1 090 770	815 477	22 861	859 825
Podíly v %						
ekonomicky aktivní	79,2	2,1	81,4	75,4	1,8	78,2
ekonomicky neaktivní	17,4	0,8	18,2	18,5	0,8	19,7
celkem	96,7	2,8	100,0	94,8	2,7	100,0

Pozn.: Celkem je uvedeno včetně nezjištěné ekonomické aktivity.

Zdroj: ČSÚ 2004, 2013a

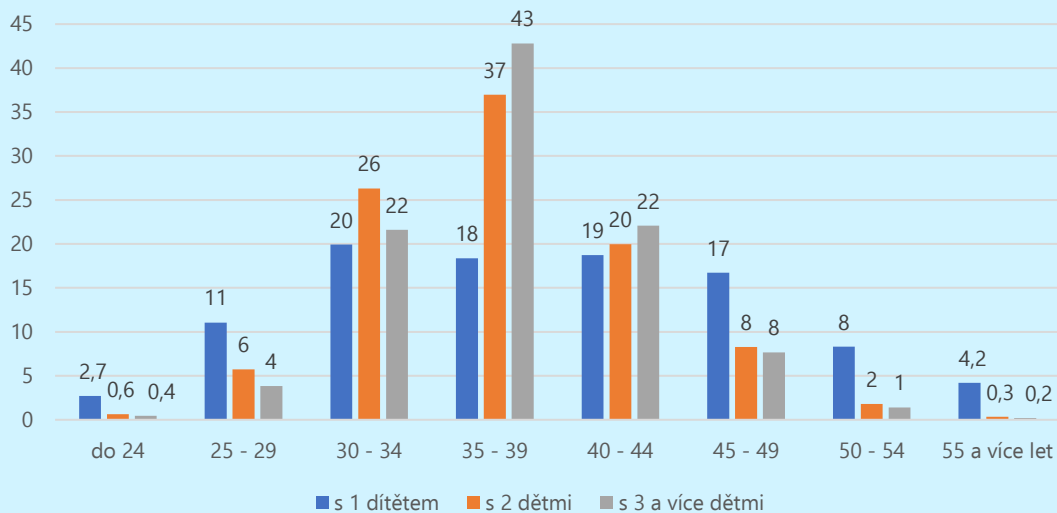
Zaměříme-li se na **strukturu úplných rodin se závislími dětmi podle věku rodičů**, lze říci, že v případě rodin s jedním dítětem jsou jak matky, tak i otcové nejčastěji a zároveň poměrně rovnoměrně rozloženi ve věkových skupinách 30 až 34 let, 35 až 39 let, 40 až 44 let a 45 až 49 let. V případě rodin se dvěma i třemi a více dětmi pak jak u žen, tak i u mužů jednoznačně dominuje věková skupina 35 až 39 let následovaná u žen se dvěma dětmi věkovou skupinou 30 až 34 let, u žen se třemi a více dětmi shodně věkovými skupinami 30 až 34 let a 40 až 44 let, u mužů se dvěma i třemi a více dětmi je pak druhou nejčastější věkovou skupinou skupina 40 až 44 let. Zastoupení matek ve věkových skupinách do 30 let a nad 50 let je výrazně nižší, a to zejména u matek se dvěma nebo třemi a více dětmi. Matky s jedním závislým dítětem jsou napříč sledovanými věkovými skupinami rozloženy poměrně rovnoměrněji než matky dvou a více dětí, což lze vysvětlit tím, že do skupiny rodin s 1 závislým dítětem spadají jak rodiny (zatím) pouze jednodětné, tak i rodiny s více dětmi, v nichž starší děti již nejsou závislé. U mužů je tomu obdobně, s tím rozdílem, že otcové závislých dětí se ve srovnání s matkami častěji nacházejí ve vyšších věkových skupinách (logicky na úkor věkových skupin nižších), neboť jsou, jednoduše řečeno, v průměru starší (viz grafy č. 1.8 a 1.9).

Při detailnějším pohledu na strukturu úplných rodin se závislími dětmi podle věku rodičů s ohledem na to, zda žijí v manželství či nesezdaném soužití, lze konstatovat jednu zásadnější odlišnost. Rodiče žijící ve faktických manželstvích jsou v průměru mladší, resp. častěji, než rodiče sezdaní se nacházejí ve věkových skupinách do 34 let. Nejvýrazněji se přitom tento trend vyskytuje u matek i otců s jedním závislým dítětem (pro ilustraci – v nejmladší věkové skupině do 24 let se nachází 8 % nesezdaných matek oproti necelým 2 % matek žijících v manželství, ve věkové skupině 25 až 29 let jsou tyto podíly 19 %, resp. 10 % u žen a 13 %, resp. 5 % u mužů). Do skupiny osob žijících ve faktickém manželství s dětmi totiž spadají jak ti, pro které je tento typ svazku celoživotní volbou, tak rovněž mladí lidé, kteří sňatek prozatím z různých důvodů odkládají. Zastoupení nejmladších rodin (s rodiči do 24 let věku) se postupem času v důsledku odkládání narození dětí do vyššího věku

1. Demografický úvod

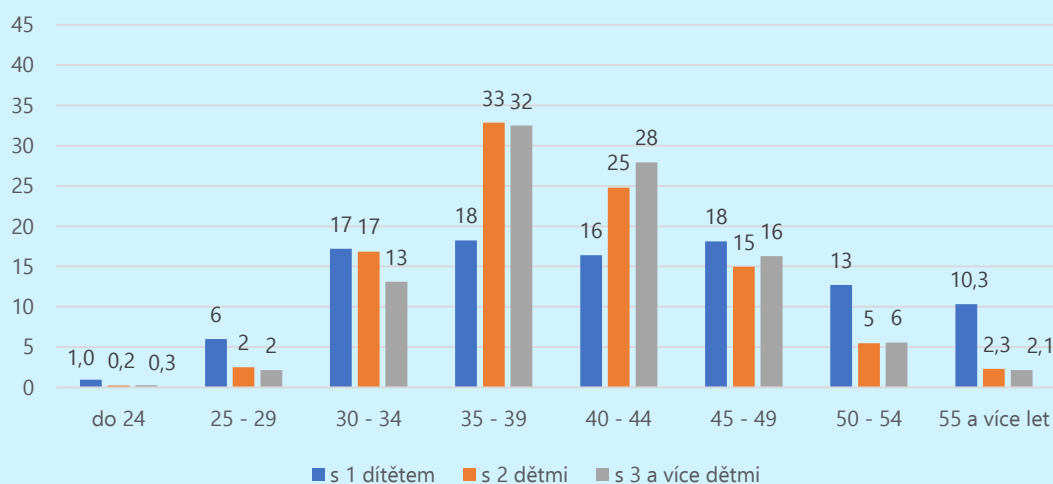
stále více snižuje a ve srovnání s rokem 2001 je zhruba poloviční (ve struktuře podle věku ženy dosahovalo 5 %).

Graf č. 1.8 Úplné rodiny se závislými dětmi podle věku ženy a počtu dětí (v %) dle SLDB 2011

Zdroj: ČSÚ 2013a, vlastní výpočty

Graf č. 1.9 Úplné rodiny se závislými dětmi podle věku muže a počtu dětí (v %) dle SLDB 2011

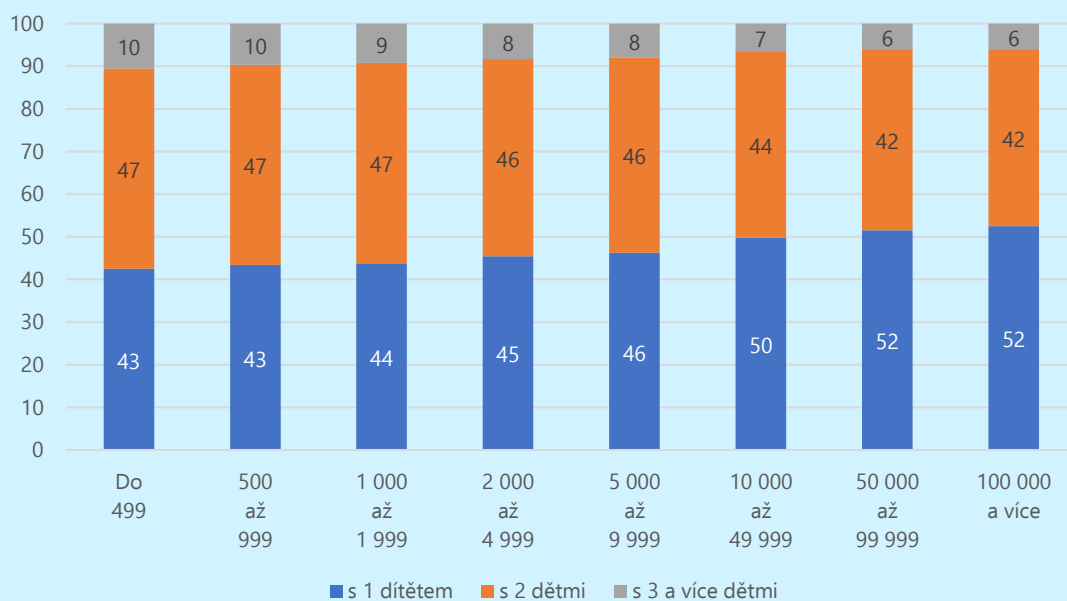
Zdroj: ČSÚ 2013a, vlastní výpočty

Z hlediska **velikostních skupin obcí** jsou ve struktuře rodinných domácností se závislými dětmi zřejmé dvě základní tendence. Jednak je zde jednoznačná závislost poměru úplných a neúplných rodin a velikosti obce. V početně malých obcích s pevnějšími společenskými a rodinnými

vazbami jsou ve větší míře zastoupeny úplné rodiny. **Se zvyšujícím se počtem obyvatel obce se zvyšuje i podíl neúplných rodin na úkor rodin úplných.** V roce 2011 bylo v nejmenších obcích 19 % neúplných rodin, v největších městech 31 %. Při sčítání v roce 2001 byly tyto podíly obdobné a činily 17 %, resp. 32 %.

Druhou tendencí je závislost mezi velikostí sídla a počtem závislých dětí. Platí zde, že **čím je menší obec, tím je vyšší podíl rodin s více dětmi.** Současně lze konstatovat, že pomyslnou hranici tvoří velikost obce 5 000 obyvatel. Právě v těchto a větších obcích převažují ve struktuře úplných rodin se závislými dětmi rodiny s jediným závislým dítětem. Ve všech menších obcích jsou nejčtenější rodiny dvoudětné (v roce 2001 byla tato hranice až 50 000 obyvatel). Tři a více dětí má v nejmenších obcích do 500, resp. do 1 000 obyvatel 10 % úplných rodin se závislými dětmi, ve městech nad 50 000 obyvatel je takových úplných rodin jen 6 %, v případě neúplných rodin jsou tyto podíly 6 %, resp. 3 % (ČSÚ 2004, 2013a).

Graf č. 1.10 Úplné rodiny se závislými dětmi podle počtu dětí a velikostní kategorie obce (v %) dle SLDB 2011

Zdroj: ČSÚ 2013a, vlastní výpočty

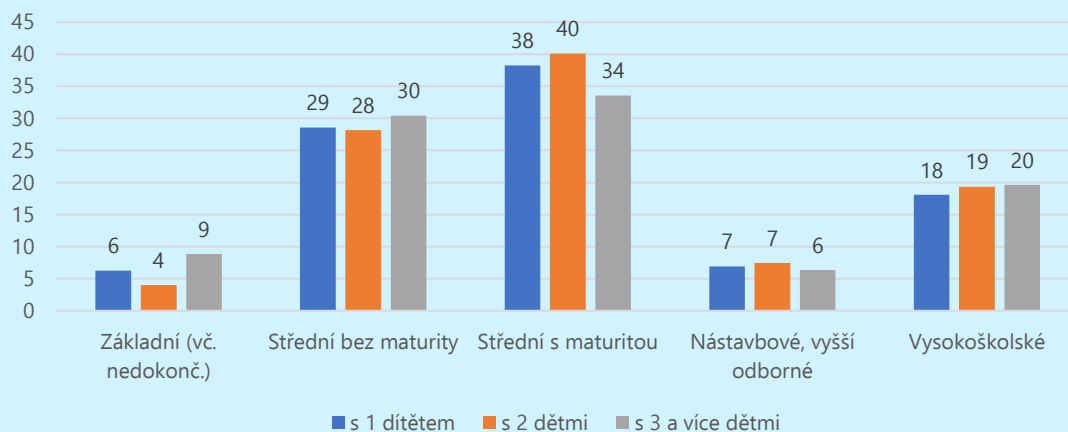
Podle výsledků posledního sčítání měly matky z úplných rodin nejčastěji střední vzdělání s maturitou (39 %), otcové jsou naopak nejčastěji vyučeni nebo mají střední vzdělání bez maturity (41 %). Druhým nejčtenějším vzděláním u matek závislých dětí je střední bez maturity (29 %), u otců střední s maturitou (30 %). Vysokoškoláků je mezi rodiči z úplných rodin 19 % žen a 20 % mužů. Matky tří a více dětí mají častěji než matky s jedním nebo dvěma dětmi nejnižší vzdělání, otcové z vícedětných rodin mají oproti tomu častěji jak vzdělání nejnižší, tak i nejvyšší (viz grafy č. 1.11 a 1.12).

Z hlediska **vzdělanostní homogenie** rodičů lze říci, že ve 46 % úplných rodin se závislými dětmi mají muž i žena stejné vzdělání, ve 22 % rodin má muž vyšší vzdělání, než žena a v 32 % rodin

1. Demografický úvod

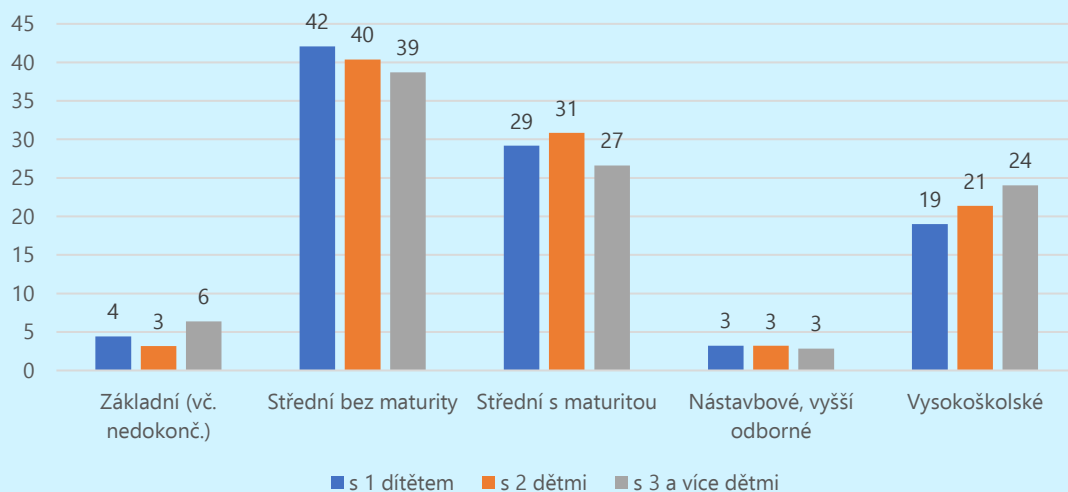
má žena vyšší vzdělání než muž. Nejmarkantnější vzdělaností homogamie partnerů je v případě úplného středního vzdělání s maturitou a vzdělání vysokoškolského.

Graf č. 1.11 Úplné rodiny se závislymi dětmi podle vzdělání ženy a počtu dětí (v %) dle SLDB 2011

Zdroj: SLDB 2011, vlastní výpočty

Graf č. 1.12 Úplné rodiny se závislymi dětmi podle vzdělání muže a počtu dětí (v %) dle SLDB 2011

Zdroj: SLDB 2011, vlastní výpočty

2. Finanční a materiální podmínky úplných rodin s dětmi

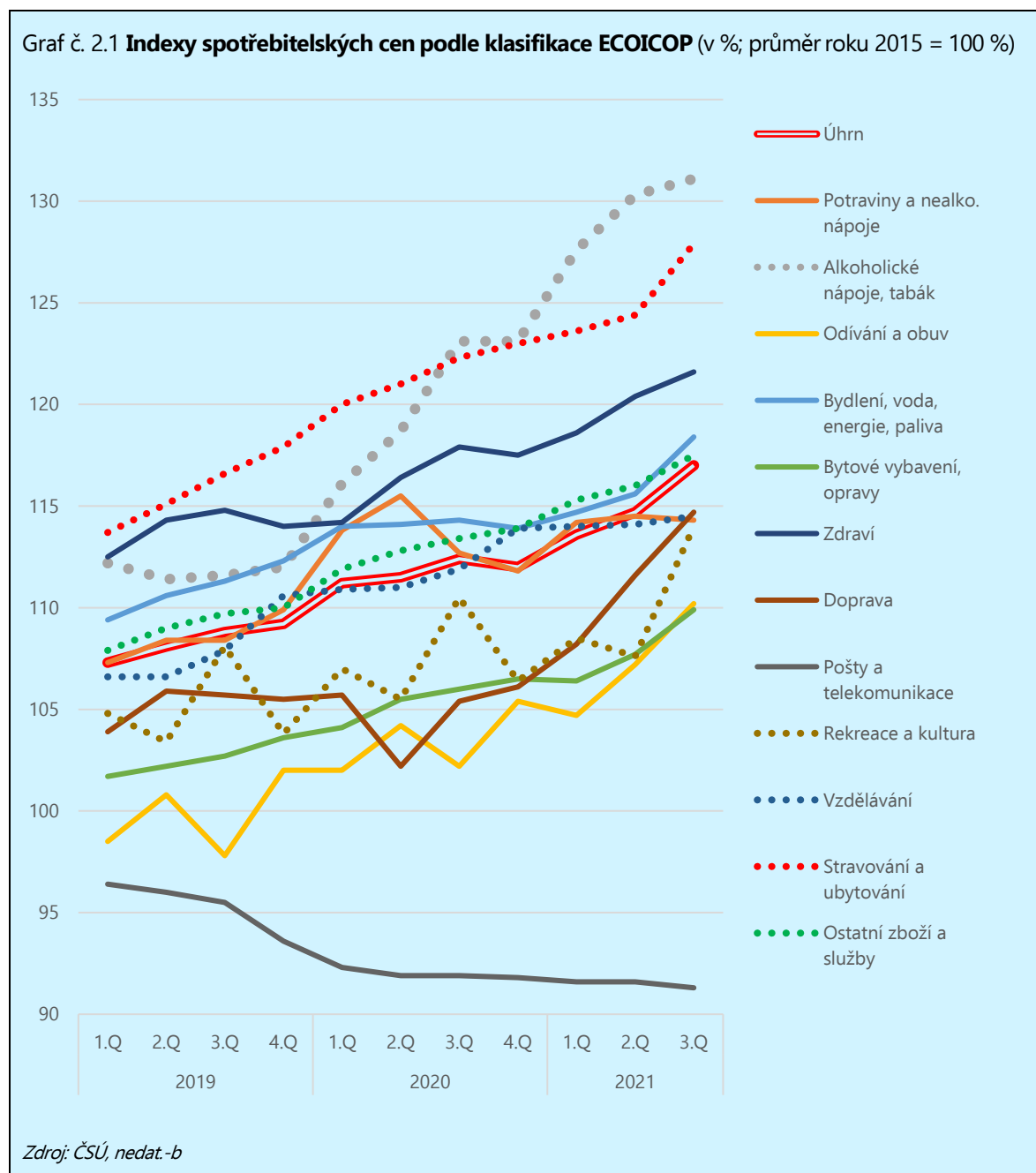
Věra Kuchařová, Sylva Höhne

2.1 Makroekonomické podmínky

Dopad pandemie a navazujících protiepidemiologických opatření na ekonomiku ČR je v mezevropském srovnání poměrně značný. Je to zřejmé například z vývoje hrubého domácího produktu (HDP), který od druhé poloviny roku 2020 zaznamenal hlubší pokles, resp. v druhém čtvrtletí roku 2021 pomalejší růst, než byl průměr EU (ČSÚ 2021i). V souhrnu za rok 2020 se HDP meziročně snížil o 5,6 %, což byl největší propad za celou dobu existence samostatné České republiky (MPSV 2021). Druhé čtvrtletí roku 2021 sice přineslo ekonomické oživení v ČR (meziroční růst o 8,2 %) i v rámci celé EU (o 13,2 %), nicméně vzhledem k vývoji v předchozím roce se návrat na předkrizovou úroveň růstu ve většině zemí zatím nekoná.

Vládní opatření realizovaná v době pandemie na finanční podporu jednotlivých subjektů (jedinců, rodin, podniků apod.), například v oblasti zaměstnanosti či péče o děti, si vyžádala dramatické **zvýšení výdajů státního rozpočtu, což mělo za následek jeho schodek ve výši téměř 370 mld. Kč za rok 2020** (ČSÚ 2021b). V prvním pololetí roku 2021 hospodaření státního rozpočtu s hlubokým schodkem přetrvávalo (265 mld. Kč). Příčinou salda byl jednak pokles příjmů kvůli snížené ekonomické aktivitě, nižšímu daňovému zatížení práce či úlevám podnikatelským subjektům, a jednak nárůst výdajů na podporu zasažených odvětví, sociální dávky či na kompenzaci zvýšených nároků v oblasti zdravotní péče (ČSÚ 2021).

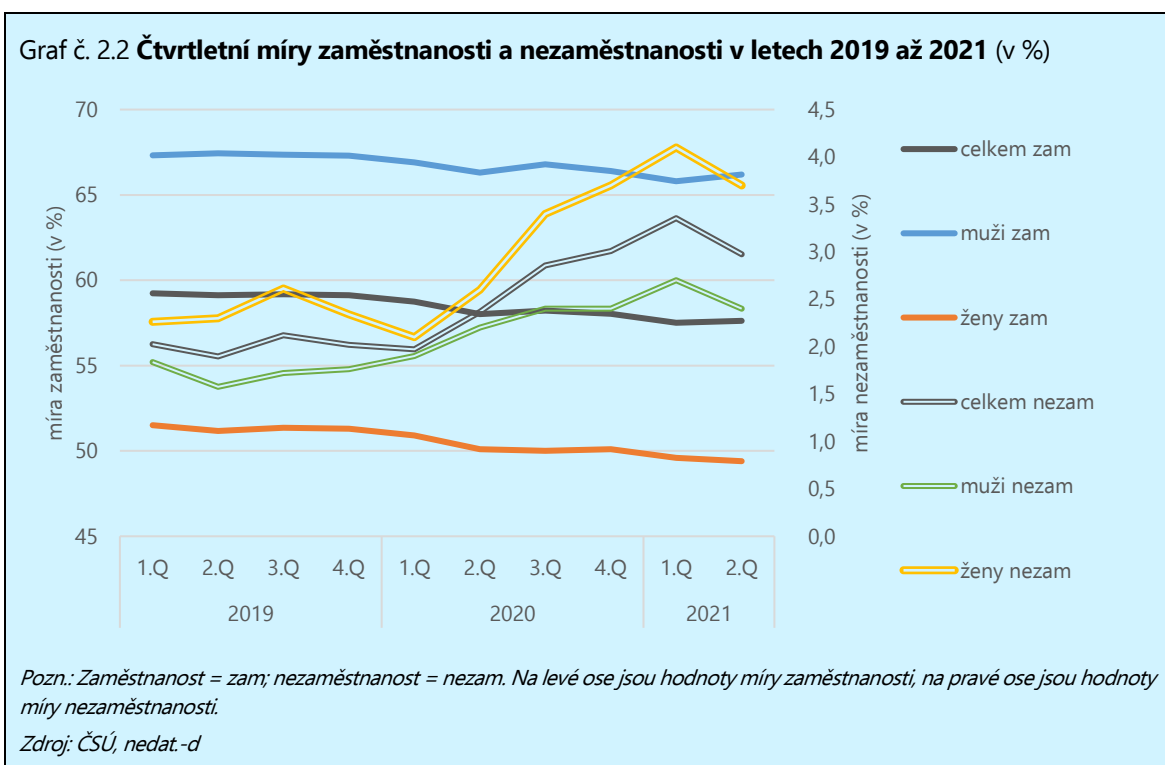
Uvolnění restriktivních opatření v letních měsících roku 2020 i 2021 vedlo k růstu spotřeby domácností (ČSÚ, 2021i), **a to navzdory růstu cen** (viz graf č. 2.1), protože po období omezených možností nákupů a využívání služeb se zvýšily úspory domácností a současně vznikla potřeba uspokojit odložené potřeby. Vzestup cenové hladiny je přitom patrný jak v roce 2020, kdy v prvních třech čtvrtletích inflace meziročně rostla o více než 3 %, tak především od druhého čtvrtletí roku 2021 (2,9 % ve druhém, resp. 4,1 % ve třetím čtvrtletí), kdy se zvyšovaly ceny ve všech oddílech spotřebitelského koše s výjimkou kategorie zahrnující pošty a telekomunikace. Nadprůměrně přitom rostly ceny v oblasti dopravy (o 8,8 % ve třetím čtvrtletí 2021), především kvůli zdražování pohonných hmot, od července 2021 pak ceny odívání a obuvi (7,8 %), stravování a ubytování (4,6 %), alkoholických nápojů a tabáku (6,5 %; ČSÚ 2021m). Ve sféře bydlení se nejvýrazněji zvyšovalo imputované nájemné (8,2 %).⁶ V závěrečných měsících roku 2021 lze přitom očekávat nárůst cen energií i dalšího zboží a služeb, jak naznačuje říjnová inflace s meziročním zvýšením o 5,8 % (ČSÚ, 2021d).

Zaměstnanost, nezaměstnanost

Také zaměstnanost a nezaměstnanost se v letech 2020 a 2021 vyvíjela v závislosti na míře ovlivnění poptávky a nabídky pracovní síly pod vlivem restriktivních opatření vlády (lockdown a jeho uvolnění) a na druhé straně působnosti proticovidových opatření na podporu zaměstnavatelů a rodin (ČSÚ 2021l, 24; ČSÚ 2021f). Zatímco v roce 2020 byl zaznamenán pokles celkové zaměstnanosti, v letošním roce je (prozatím) patrné jisté oživení (viz graf č. 2.2). Vývoj na odvětvové úrovni je přitom značně diferencovaný. K poklesu počtu všech pracujících došlo zejména ve zpracovatelském průmyslu a v segmentu obchodu, dopravy, ubytování a pohostinství, na který dopadly vládní restriktivní opatření velmi intenzivně. V prvním roce pandemie bylo v oblasti zaměstnanosti rovněž silně zasaženo odvětví

profesní, vědecké, technické, administrativní a podpůrné činnosti, naproti tomu sektor informačních a komunikačních technologií z hlediska zaměstnanosti posílil, resp. si udržoval obdobné tempo růstu z minulých let. Zatímco v roce 2020 se snížily počty zaměstnanců i podnikajících, v roce 2021 začalo zaměstnanců přibývat (ve druhém čtvrtletí nárůst o 52 tisíc), počty podnikatelů ale spíše dále klesaly (ve druhém čtvrtletí snížení o 36 tisíc) (ČSÚ 2021I). Za nárůstem počtu zaměstnaných stojí také návrat žen na trh práce. Jejich počet se ve 3. čtvrtletí 2021 meziročně zvýšil o 23 tisíc, kdežto počet pracujících mužů se prakticky nezměnil (ČSÚ 2021o).

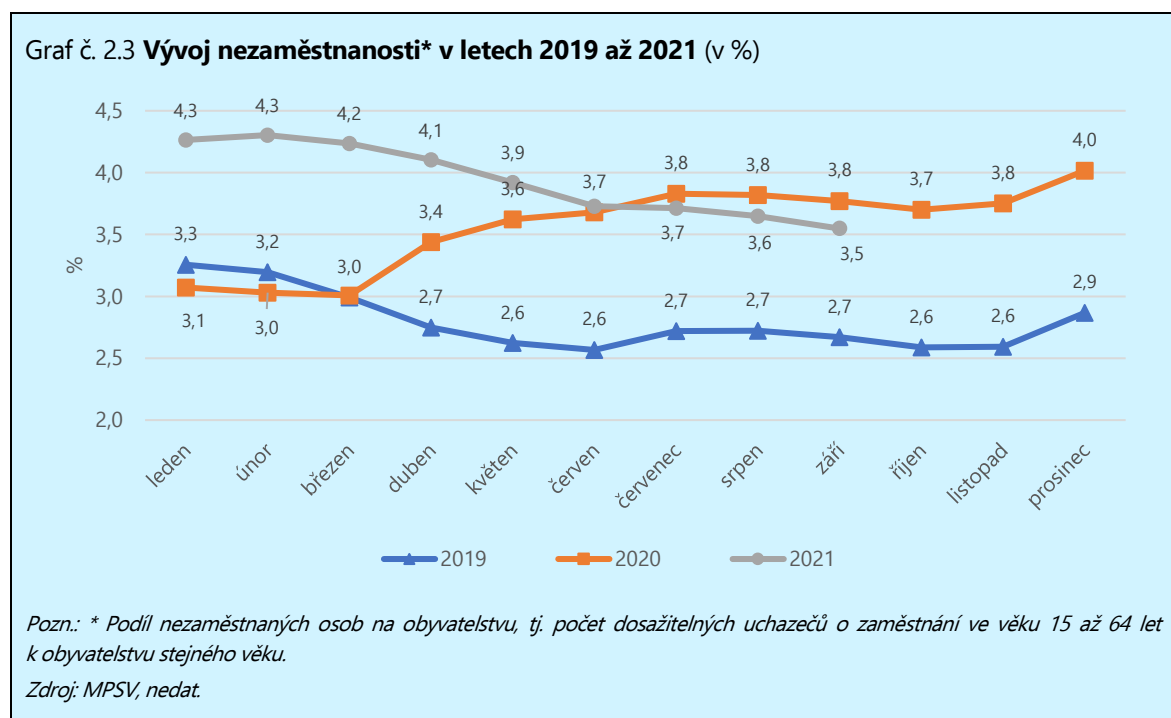
Navzdory poklesu zaměstnanosti v souvislosti s restriktivními opatřeními se nezaměstnanost nevyvíjela v roce 2021 způsobem, který by byl obecnou hrozbou pro rodiny prostřednictvím snížení ekonomické aktivity rodičů či dalších členů domácností. To platí zejména pro úplné rodiny s jedním až dvěma, příp. i třemi dětmi.

Obávaný strmý nárůst nezaměstnanosti se nenaplnil. **V prvních měsících pandemie se míra nezaměstnanosti sice zvýšila** (z březnových 3 % na červencových 3,8 %), **k dalšímu růstu pak došlo až v souvislosti s druhou podzimní vlnou pandemie, přičemž svého vrcholu dosáhla nezaměstnanost v prvním čtvrtletí roku 2021 (4,3 %)**. Od té doby klesá, i když předcovidové úrovně zatím nedosáhla (viz graf č. 2.3). Výrazné utlumení vládních stabilizačních programů⁶ se tak v oblasti nezaměstnanosti v tomto období negativně neprojevovalo. Ženy dlouhodobě vykazují vyšší míru nezaměstnanosti ve srovnání s muži.

⁶ Například program Antivirus byl ke konci května 2021 fakticky ukončen. V červnu dobíhal v omezeném režimu, v němž příspěvek zaměstnavatelům na kompenzaci mzdových nákladů byl poskytnut jen z důvodu nařízení karantény nebo izolace zaměstnance. Rovněž čerpání ošetřovného (při péči o dítě z důvodu mimořádného uzavření škol) mělo během 2. čtvrtletí sestupnou tendenci.

2. Finanční a materiální podmínky úplných rodin s dětmi

Tuto rozdílnost pandemie ještě umocnila (viz graf č. 2.2). Postavení žen komplikuje fakt, že řada odvětví služeb silně zasazených útlumem poptávky během pandemie se vzpamatovává pomalu a nové pracovníky nabírat zatím neplánuje. I nabídka zkrácených pracovních úvazků patrně zatím nedosáhla úrovně z roku 2019.⁷ Problematictější může dále pro ženy být sladění pracovních a rodinných závazků, zvláště v souvislosti s nově vzniklými požadavky na distanční vzdělávání dětí.

Míra nezaměstnanosti mezi mladými lidmi do 25 let v průběhu roku 2020 rovněž stoupala, ve druhém čtvrtletí 2021 ale již klesla na 7,0 % (podobně u mužů i žen) a byla tak nejnižší od loňského dubna. V důsledku dlouhodobého trvání pandemie se zvýšily podíly dlouhodobě nezaměstnaných. Jejich podíl na celkové nezaměstnanosti se ve 2. čtvrtletí 2021 přiblížil ke 30 %, tedy k běžným hodnotám z konjunkturního roku 2019 (ČSÚ 2021I).

Mzdy

Průměrné hrubé mzdy vykazovaly v předcovidovém období poměrně dynamický růst (na úrovni 7–9 %), který navíc poměrně zatleň převyšoval inflaci. S pandemií však nastaly značné změny. První polovina roku 2020 a především druhé čtvrtletí se neslo ve znamení citelného meziročního propadu jak nominálních, tak reálných mezd (ČSÚ 2021I). V opačném duchu probíhal vývoj v druhém pololetí, přičemž za celý rok 2020 se hrubé mzdy zvýšily nominálně o 3,1 %, úroveň inflace přitom reálně nepřesáhly (ČSÚ 2021b). V mzdovém vývoji se pozitivně odrazil jednak vliv dlouhodobějších faktorů (navyšování minimální mzdy, tarifní systém, dlouhodobé smlouvy), tak aktuálních opatření (např. mimořádné odměny ve zdravotnictví). Rozkolísaný vývoj mezd napříč odvětvími či podle demografických charakteristik, zejména věku a vzdělání a především v závislosti na počtu odpracovaných hodin, pokračoval i v roce 2021. Druhé

⁷ Zatímco v 1. čtvrtletí 2019 pracovalo na zkrácené úvazky 12,3 % žen ve věku 15 a více let, o dva roky později jen 10,8 %.

čtvrtletí přineslo markantní meziroční vzestup průměrných mezd o více než 11 % na 38,3 tisíce Kč, a to i mezd reálných (o 8 %) (ČSÚ 2021).

Podle věkových kategorií se mzdy zvyšovaly nejméně v nejmladších věkových kategoriích 20 až 29 let, které přitom mají mzdy nejnižší. K nejvyššímu růstu došlo u zaměstnaných s nejvyššími mediánovými mzdami, tj. ve věku 30 až 39 let.

Tabulka č. 2.1 **Průměrná hrubá měsíční mzda (na přepočtené počty) v letech 2019 až 2021**

Období		Meziroční index v %	Výše mzdy v Kč
2019	1. Q	108,3	32 951
	2. Q	108,0	34 574
	3. Q	107,7	34 127
	4. Q	107,6	36 634
2020	1. Q	103,8	34 197
	2. Q	99,4	34 382
	3. Q	104,0	35 487
	4. Q	105,3	38 584
2021	1. Q	103,3	35 338
	2. Q	111,4	38 292

Zdroj: ČSÚ, nedat.-c

2.2 Vývoj pandemie covidu-19 a stručný přehled souvisejících opatření a jejich dopadů

Česká republika se s koronavirovou pandemií potýká od března 2020. Její vývoj lze doposavad rozdělit do tří vln, které se však v různých aspektech dosti liší. První vlna probíhající v jarních měsících roku 2020 kulminovala na přelomu března a dubna s nejvyšším průměrným denním počtem nakažených řádově na úrovni tří set osob (MZ ČR 2021). Vláda ČR v zájmu protiepidemiologických opatření vyhlásila od 12. března zhruba na dobu dvou měsíců nouzový stav.⁸ Mezi zásadní opatření ovlivňující život české populace patřilo omezení provozu obchodů a služeb, uzavření škol, omezení volného pohybu osob či povinnost nosit roušky. Po rozvolnění restrikcí v průběhu letních měsíců čekala Českou republiku o poznání delší a z hlediska nemocnosti náročnější, druhá, podzimní vlna. V jejím průběhu lze identifikovat tři vrcholy s denním počtem nakažených přesahující 14 tisíc osob, a to na přelomu října a listopadu 2020, na konci roku 2020 a na počátku března 2021 (MZ ČR 2021). Nouzový stav tentokrát přetrvával více než šest měsíců (od 5. října 2020 do 11. dubna 2021), zaváděná restriktivní opatření byla v březnu 2021 podpořena tzv. tvrdým lockdownem, omezujícím pohyb osob mezi jednotlivými okresy. V březnu byly navíc plošně uzavřeny i mateřské školy a první a druhé ročníky základních škol, do nichž děti mohly do té

⁸ Přehled jednotlivých usnesení Vlády ČR v souvislosti s bojem proti koronaviru za rok 2020 a 2021 je dostupný na: <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/vladni-usneseni-souvisejici-s-bojem-proti-epidemii-koronaviru---rok-2020-186999/> a <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/prehled-vladnich-usneseni-od-vyhlaseni-nouzoveho-stavu-180608/>.

doby (až na určité výjimky) docházet. Letní měsíce přinesly opět uvolnění většiny omezujících opatření, nicméně třetí vlna, v níž se právě nacházíme, přišla se začátkem listopadu, přičemž na jeho konci byl zaznamenán prozatím nejvyšší denní počet nakažených na úrovni téměř 28 tisíc osob. Česká republika opět funguje v nouzovém stavu, v tuto chvíli vyhlášeném na měsíc od 26. listopadu.

Dlouhé trvání pandemie a doprovodná restriktivní opatření významně ovlivňovala osobní, rodinný a pracovní život všech obyvatel ČR. Podpora státu tak směřovala jak k jednotlivcům či rodinám, tak k zaměstnavatelům a podnikatelům. **Pro rodiny s dětmi se stěžejním nástrojem finanční podpory stalo ošetřovné** (ČSÚ 2021j). Dávka nemocenského pojištění, která v předkrizovém období byla běžně využívána při krátkodobé péči o nemocného člena domácnosti, nejčastěji dítěte do 10 let věku, doznala zásadních změn s cílem rychlé a široké podpory rodin především se školou povinnými mladšími dětmi. Délka čerpání ošetřovného byla prodloužena po celou dobu uzavření škol a v první jarní vlně o ni mohli žádat rodiče dětí mladších 13 let. Výše ošetřovného odpovídající 60 % redukovaného denního vyměřovacího základu byla v průběhu jarní vlny navýšena na 80 %, ve druhé vlně na 70 % a ve třetí vlně opět na 80 %. Počínaje druhou vlnou se přitom uplatňuje minimální hranice ošetřovného ve výši 400 Kč denně. Dávku původně určenou jen nemocensky pojištěným (zaměstnancům) mohou od května 2020 nárokovat také lidé pracující na dohody o provedení práce nebo o pracovní činnosti (DPP, DPČ), pokud si platí sociální pojištění. Rovněž osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ) na ni získaly nárok, ale prostřednictvím specifických žádostí adresovaných ministerstvu průmyslu a obchodu.

Upravena byla dále jednorázová dávka tzv. mimořádné okamžité pomoci, o níž mohli žádat lidé, kteří kvůli mimořádným opatřením v pandemii zůstali bez prostředků a nemohli uspokojovat své základní životní potřeby nebo uhradit náklady na bydlení. Zaveden byl program Antivirus, jehož cílem byla kompenzace nákladů zaměstnavatelům v zájmu zabránění propouštění zaměstnanců. Pro OSVČ pak byl určeny kompenzační bonusy.⁹

Dostupné statistiky a výsledky sociologických šetření přibližují prozatímní důsledky pandemie.¹⁰ **Pandemie měla v prvé řadě vliv na hospodaření a život rodin s dětmi, především na zdroje a strukturu příjmů mnoha domácností**, zejména jestliže některý člen změnil nebo (dočasně) ztratil zaměstnání, nebo se na základě nových vládních opatření proměnily nároky, a tím i výše sociálních příjmů rodiny, případně jestliže došlo ke změnám v dalších příjmových zdrojích. **Pandemie ovšem ovlivnila také výdaje domácností**, kdy mnohdy omezenější příjmové zdroje ztěžovaly pokrytí potřebných výdajů domácnosti a celkové vycházení s rodinným rozpočtem se stávalo obtížnější. Současně se do hospodaření rodin promítaly změny cen, a tím dostupnosti zboží a služeb, které odrážely makroekonomický vývoj a reakce ekonomických subjektů i domácností na něj.

Dopady pandemie však nebyly jednoznačné, byly diferencovány podle konkrétních důsledků vládních nebo regionálních opatření pro osoby a rodiny odlišného socioekonomického a vzdělanostně-profesního statusu. Záleželo i na sociodemografických charakteristikách domácností. Přestože úplné rodiny s jedním až třemi dětmi obecně patří k méně zasaženým oproti například rodinám sólo rodičů, také mezi nimi (potenciálně) jsou rodiny znatelně až silně postižené. Covidová situace dopadala odlišně i na rodiny s dětmi předškolního a školního věku, které se potýkaly se specifickými požadavky na domácí péči či na zajištění distančního vzdělávání, a ostatní rodiny se závislými dětmi.

⁹ Podrobněji k uvedeným a dalším opatřením viz www.mpsv.cz, <https://mpo.cz/cz/rozcestnik/koronavirus/>.

¹⁰ Viz např. MPSV (<https://www.mpsv.cz/web/cz/statisticka-publikace-a-vybrane-statisticke-udaje-z-oblasti-prace-a-socialnich-veci>), PAQ Research (<https://zivotbehempandemie.cz/projekt>), CVVM ([https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy-ekonomicke](https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ekonomicke); <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni>), SC&C (<https://scac.cz/covid/>).

Dopady se měnily také v čase, například v závislosti na tom, jak a kdy jednotlivé ekonomické sektory reagovaly na omezení výroby a služeb v roce 2020 a začátkem roku 2021 (viz ČSÚ 2021l, 24).

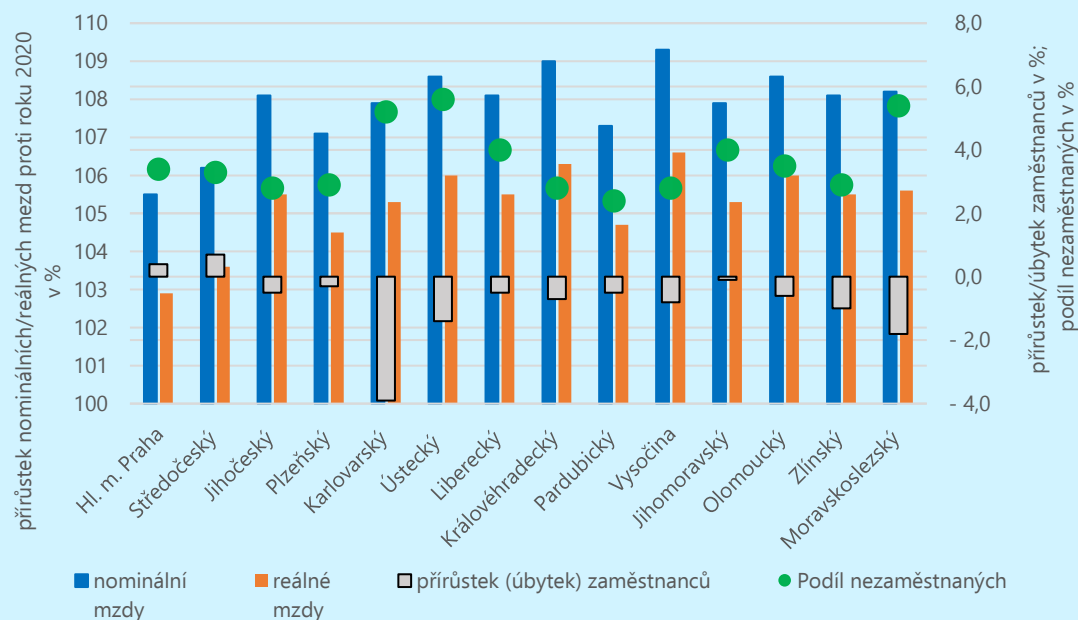
Podle šetření PAQ Research se například „*podíl respondentů v domácnostech s příjmy, které by v době před epidemií spadaly pod hranici tzv. relativní příjmové chudoby, od konce srpna minulého roku ustálil přibližně na 10 až 12 % (poté, co na jaře 2020 dosahoval až 20 %) a na této úrovni se zachoval až do letošního července*“ (Život během pandemie, nedat.). „*Zatímco u zaměstnanců nepřinesla druhá ani další vlna epidemie zvýšený podíl chudých, u OSVČ, ale také u pracujících na dohody či s příjmy na ruku, se riziko poklesu příjmů pod hranici chudoby zvýšilo. U OSVČ je ale patrný pozitivní efekt vyplácení kompenzačních bonusů v květnu až červnu a v prosinci minulého roku. Během podzimu a zimy se situace zhoršila zejména u pracujících ze sektoru obchodu a služeb – jde pravděpodobně o dopady restrikcí a omezování spotřeby ve druhé vlně epidemie. Dlouhodobě pak platí, že příjmová chudoba postihuje častěji lidi se základní školou či střední školou bez maturity, a naopak nejméně hrozí vysokoškolákům.*“ (tamtéž).

Změny v oblasti práce lze charakterizovat na jedné straně částečným nebo úplným utlumením výdělečné činnosti (zpravidla doprovázeným určitými kompenzacemi), **na straně druhé častějším využíváním práce z domova** (Život během pandemie, nedat.). **Ženy byly oproti mužům omezení v práci zasaženy mnohem více**, což souvisí s jejich vyšším zastoupením v oborech více postižených restriktivními opatřeními a zároveň jejich převažujícím podílem na péči o děti různého věku (Menzel, Miotto 2020).

Dramatický růst počtu nakažených se všemi následky pro zdravotnictví a další oblasti života společnosti vč. školství vyvolal jak hrozbu návratu k restriktivním opatřením, tak možnost snížení schopností rodičů, vysílených dlouhodobě nepříznivými podmínkami a rostoucí nejistotou ohledně budoucího vývoje, dále čelit všem komplikacím a bariérám. Například autoři šetření dopadů koronavirové situace na duševní zdraví, provedeného na přelomu 1. a 2. čtvrtletí 2020, upozorňovali na „*změny životního stylu – narušení spánku, nedostatek podnětů, nedostatek sportovního vyžití, rutinu, málo soukromí, konflikty a nárůst duševních onemocnění uvnitř rodiny*“ (Dopady krize..., 2021). Zjistili dále, že „*linka bezpečí registrovala cca 30% nárůst hovorů s tématem násilí v rodině, 30% nárůst osobních problémů (vč. psychických potíží) či 30% nárůst tématu problémů s internetem (včetně sexuálního zneužívání)*“ (Dopady krize..., 2021).

Oblast zaměstnanosti či vývoj mezd ovlivnila pandemie odlišně v různých regionech (viz graf č. 2.4), rozdílné byly dále zdravotní ukazatele v jednotlivých krajích (viz např. <https://www.covdata.cz/kraje.php>) a sociální konsekvence (viz např. Život během pandemie, nedat.). Z regionů sužovala celková nezaměstnanost nejvíce Karlovarský kraj (5,6 %), což platilo po celé pandemické období (ČSÚ 2021l, 25–26). Nejméně příznivě se za období od poloviny roku 2019 do poloviny roku 2021 vyvíjely nominální mzdy v Praze (s dvouletým nárůstem o 7,6 %) a Středočeském kraji (8,1 %), v obou se ovšem stále udržují nejvyšší mzdy. Naopak nejpříznivější mzdový vývoj se týkal Ústeckého (růst o 14,4 %) a Jihočeského kraje (13,6 %). Nakolik se v kterých krajích projevovala koronavirová krize, závisí na struktuře krajských ekonomik, resp. pracovních míst (ČSÚ 2021k, 4).

Graf č. 2.4 Změny průměrných (nominálních a reálných) mezd a průměrného evidenčního počtu zaměstnaných mezi 1. pololetím 2020 a 1. pololetím 2021 a podíl nezaměstnaných k 30. 6. 2021 (v %)

Pozn.: Reálné mzdy – při použití indexu spotřebitelských cen (102,5 %); podíl nezaměstnaných (počet dosažitelných uchazečů o zaměstnání ve věku 15–64 let/počet obyvatel ve věku 15–64 let v %) k 30. 6. 2021; průměrný evidenční počet zaměstnanců (přepočtený na plně zaměstnané za 1. pololetí 2021).

Zdroj: MPSV 2021

2.3 Finanční a materiální podmínky úplných rodin v datech statistických šetření (SILC)¹¹

Nejnovější dostupná komplexní statistická data ČSÚ o příjmových a materiálních životních podmínkách rodin zachycují příjmy v roce 2019, přitom se v letech 2020 až 2021 nepochybně oproti předchozím letům měnily výrazněji v souvislosti jak s dynamickým makroekonomickým vývojem, tak vzhledem ke covidové pandemii. V mnoha domácnostech ke změnám skutečně došlo, jak lze usuzovat ze statistik vývoje zaměstnanosti, mezd, životních nákladů, nájemného a dalších ukazatelů, a také provedených analýz (Život během pandemie, nedat.). V této kapitole se zaměřujeme na diferenciaci příjmové úrovně ve vztahu ke skladbě domácností a jejich sociodemografickým charakteristikám, především v zájmu specifikace situace úplných rodin se závislymi dětmi v porovnání s dalšími typy domácností. Uvádíme vybrané charakteristiky úplných rodin především podle počtu a věku dětí. Další důležitou determinantou příjmové a materiální úrovně rodin je počet výdělečně činných členů domácnosti, případně důvod ekonomické neaktivity nevydělavajících členů.

¹¹ Periodicky, od roku 2005 jednou za rok, zjišťovaná data o příjmech a životních podmínkách domácností – výběrové šetření EU-SILC. Data sbírá a publikuje ČSÚ pod názvem *Životní podmínky*.

Využíváme zde data ČSÚ *Příjmy a životní podmínky – SILC*, a to jak publikovaná v roce 2021, tzn. ze šetření v roce 2020 s příjmy za rok 2019 (ČSÚ 2021h), tak vlastní výpočty z primárních dat SILC 2019 (poslední pro autorky dostupná; používána jsou data ze souboru převážně na celou populaci). V roce 2020 se terénní šetření uskutečnilo od února do července, tzn. že postojové otázky již mohou zahrnovat zkušenost s první vlnou pandemie, příjmy jsou ale zachyceny za rok 2019.¹² Cílem kapitoly je zahrnout reprezentativními daty zjištění o aktuální situaci z dat výběrového souboru *Úplné rodiny 2021* sebraného v září 2021. Je však třeba mít na paměti, že relace platné v letech před pandemií se mohly změnit, protože její dopady zřejmě zasáhly různé typy rodin s různou intenzitou a v různé formě.

Jak je ukázáno v podkapitole 1.4, mezi úplnými rodinami má 90 % jedno nebo dvě děti, v tom jsou zhruba z poloviny rodiny s jedním dítětem a z poloviny rodiny se dvěma dětmi (viz přehledová tabulka č. 2.5), takže souhrnné charakteristiky o úplných rodinách s nezaopatřenými dětmi vypovídají převážně o těchto rodinách. V mnoha srovnáních se pak úplné rodiny jeví oproti jiným jako v zásadě dobře finančně zabezpečené, s dostupnými zdroji financí, bez zásadních problémů při sladování rodiny a zaměstnání atd.,¹³ a přitom v sobě zahrnují i takové, na něž tyto charakteristiky úplně neplatí. Jsou to rodiny se třemi a více dětmi. Není to jediná charakteristika, kterou se určitá podskupina v rámci úplných rodin liší od ostatních (jinými jsou např. nízké vzdělání nebo nízký profesní status rodičů, nezaměstnanost člena rodiny, bydlení v oblastech se slabší infrastrukturou nebo ve vyloučených lokalitách atd.) a počet dětí neznamená vždy hendikepující okolnost. Bývá však často s takovými okolnostmi spojena. Tuto vnitřní diferenciaci úplných rodin (rodiny s jedním či dvěma dětmi a ostatní) je třeba mít na paměti při hodnocení životních podmínek úplných rodin jako celku.

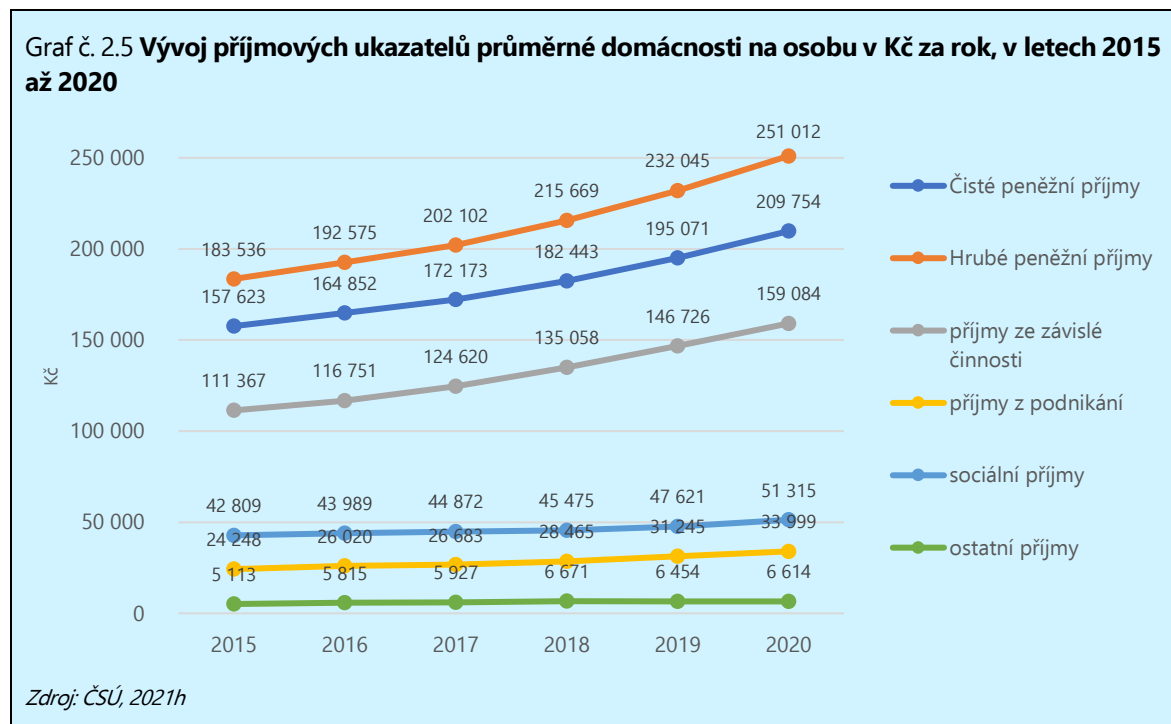
2.3.1 Příjmová situace

Příjmy průměrné domácnosti plynule stoupaly až do roku 2020 (viz graf č. 2.5). Nejrychleji přitom rostly příjmy pracovní, zejména ze závislé činnosti, na čemž se kromě rostoucích mezd pozitivně projevil klesající podíl nezaměstnaných členů v domácnosti. Průměrné zastoupení důchodců a také závislých dětí v domácnostech se zásadně neměnilo. Sociální a ostatní příjmy se oproti příjmům celkovým a pracovním zvyšovaly pozvolněji.

Mezi roky 2015 až 2020 vzrostly v čistých úplných domácnostech s dětmi hrubé roční příjmy na osobu ze 162 117 Kč na 221 026 Kč, tj. o 36 % (ve všech domácnostech o 37 %), čisté peněžní příjmy na osobu z 135 892 Kč na 180 095 Kč, tedy o 33 %. V neúplných čistých rodinách bylo tempo růstu mírně vyšší, o 41 % u hrubých příjmů a 37 % u čistých peněžních příjmů (ČSÚ 2021h).

¹² Nemáme tedy o nich z tohoto zdroje data za rok 2020 ani za rok 2021, kdy se mohly příjmy v různých typech domácností vyvíjet odlišně. Data z roku 2019 jsou použita pro zjišťování míry vlivu vybraných faktorů na diferenciaci příjmů. Tyto faktory se nemění, může se měnit síla vlivu – částečně se ověří na publikovaných datech, která však ne vždy vyhovují použitým tříděním

¹³ Manželská/partnerská rodina, především se dvěma dětmi, je proto také dlouhodobě ideálním typem rodiny podle představ většiny lidí v České republice (viz podkap. 5.3; také např. Kuchařová et al. 2020), ač reálně už jednodětný model dosahuje obdobné četnosti.

Standardními ukazateli příjmové nedostatečnosti v domácnostech jsou **míra chudoby a materiální (a sociální) deprivace**. Jak ukazuje tabulka č. 2.2, podle obou ukazatelů se **celkově situace rodin s dětmi, úplných i neúplných, příliš nezměnila**. Částečné změny ukazují jak mírné zlepšení (v úplných rodinách s jedním dítětem), tak mírné zhoršení nebo spíše nejednoznačný vývoj. Tyto trendy vzhledem k velikosti změn nemají zásadní povahu a potvrdit nebo vyvrátit je mohou až novější data, která budou odrážet delší dobu působení pandemie.

Po meziročním růstu v předchozích dvou letech poklesl v roce 2020 podíl osob, které se ocitly pod hranicí vymezující ohrožení příjmovou chudobou,¹⁴ z celkových 10,1 % v roce 2019 na 9,5 % (ČSÚ 2021g). Příjmy desetiny domácností s nejnižšími příjmy totiž v roce 2019 rostly rychleji než u středně příjmových kategorií obyvatel. Úplné rodiny s jedním nebo dvěma dětmi bývají chudobou méně ohroženy než rodiny vícedětné a rodiny samoživitelů i než domácnosti jednotlivců. Podíly osob ohrožených příjmovou chudobou přitom meziročně mírně vzrostly u rodin samoživitelů a úplných rodin se dvěma dětmi. **V roce 2020 čelilo příjmové chudobě 6 až 7 % úplných rodin s jedním nebo dvěma dětmi a necelých 15 % vícedětných** (ve srovnání s 32 % neúplných rodin a 27 % domácností jednotlivců). Hranice příjmové chudoby činila v roce 2020 v úplné rodině se dvěma dětmi do 13 let 28 644 Kč. V chudobě se tak ocitla rodina, jejíž čistý měsíční příjem tuto výši nepřesáhl.

¹⁴ Nejčastěji používanou hranicí chudoby je 60 % mediánu ekvivalizovaného příjmu. Jako doplňkové hranice se používají 40 %, 50 % a 70 % mediánu (ČSÚ 2021h). V tomto textu používáme hranici 60 %.

Meziročně se také snížil podíl osob žijících v materiálně (a sociálně) deprivovaných domácnostech, tj. takových, které si nemohou dovolit z finančních důvodů hradit některé výdaje.¹⁵ V roce 2020 si materiálně deprivované domácnosti v první řadě nemohly dovolit pořídit nový nábytek za opotřebovaný (necelá třetina domácností), zhruba pětina domácností si nemohla dovolit neočekávaný výdaj ve výši 12 000 Kč a týdenní dovolenou (tamtéž). V čistých úplných rodinách s dětmi dosahují tyto ukazatele nižších hodnot (např. 14 % nemá dostatek finančních prostředků na dovolenou a 17 % na nečekané výdaje), rodiny se třemi a více dětmi si však tyto výdaje nemohou dovolit častěji než rodiny s jedním nebo dvěma dětmi. Dřívější analýzy dále dokládají, že v rodinách s dětmi patří k finančně obtížněji dosažitelným položkám zajištění volnočasových aktivit dětí (viz např. Höhne et al. 2019; Kuchařová et al. 2018). Jako nejvíce problematické se z finančního hlediska pro rodiny se školními dětmi jeví zajištění jejich pravidelných zájmových aktivit, venkovního vybavení na volnočasové aktivity, účasti na školních výletech a akcích a možnosti strávit alespoň týden prázdnin mimo domov. Finanční nedostupnost vybraných aktivit pro děti přitom častěji deklarují samoživitelé oproti úplným rodinám (Höhne et al. 2019).

Tabulka č. 2.2 **Míra materiální a sociální deprivace a ohrožení příjmovou chudobou v letech 2019 až 2020 podle typu domácnosti s dětmi** (podíl osob v příslušné skupině v %)

	Materiální a sociální deprivace		Materiální deprivace		Osoby pod hranicí příjmové chudoby 60 %	
	5 a více položek ze 13		4 a více položek z 9			
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
Domácnosti se závislými dětmi celkem	5,2	5,5	2,8	2,8	9,5	9,3
1 dospělý, alespoň 1 závislé dítě	17,2	16,1	8,1	8,2	30,8	32,4
2 dospělí, 1 závislé dítě	5,6	4,2	2,9	2,2	7,1	5,5
2 dospělí, 2 závislé děti	3,3	3,2	1,4	1,8	6,1	6,8
2 dospělí, 3 a více závislých dětí	5,6	8,7	2,8	3,5	17,6	14,6
Ostatní domácnosti se závislými dětmi	2,7	5,6	2,9	2,8	5,0	4,8

Pozn.: Vysvětlení jednotlivých ukazatelů je uvedeno v poznámkách v textu výše.

Zdroj: ČSÚ 2021h

Výše příjmů

Disponibilní příjmy na domácnost v rodinách s dětmi se liší především mezi úplnými a neúplnými rodinami, z velké části z důvodu odlišného (potenciálního) počtu ekonomicky aktivních členů, ale také proto, že se tyto dva typy domácností obecně liší počtem a věkem dětí. Věk dětí hraje nemalou roli proto,

¹⁵ Za **materiálně deprivované** se podle metodiky Eurostatu považují osoby z domácností, které uvedly nedostatek či neuspokojivou situaci u 4 a více položek z celkového počtu 9 stanovených, resp. si nemohou dovolit: telefon; barevný televizor; pračku; automobil; úhradu nečekaných výdajů; týden dovolené ročně mimo domov; jídlo s masem nebo rybou každý druhý den; přiměřené vytápění bytu nebo domu; předcházení vzniku dluhů (ČSÚ, 2021h). Míra **materiální a sociální deprivace** vyjadřuje podíl osob, jejichž domácnost si z finančních důvodů nemůže dovolit 5 z 13 věcí, služeb či požitků: nahrazovat obnošené oblečení za nové; mít dva páry dobře padnoucích bot; každý týden utratit malou sumu peněz pro sebe, aniž by se musely s někým radit; pravidelně se účastnit volnočasových aktivit; posedět s přáteli či příbuznými u jídla či pití alespoň jednou za měsíc; kupovat nový nábytek a vyměnit jej za opotřebovaný; jíst maso, drůbež nebo ryby (nebo jejich vegetariánské náhražky) každý druhý den; dostatečně vytápět byt; zaplatit neočekávaný výdaj; zaplatit ročně alespoň týdenní dovolenou mimo domov; hradit náklady spojené s bydlením – nájemné, splátky hypotéky, platby za energie (elektrinu, teplo, plyn a vodu) a splátky ostatních půjček, úvěrů nebo leasingu; osobní automobil; počítač a připojení k internetu.

že ovlivňuje ekonomickou aktivitu matek v souvislosti s dlouhou rodičovskou dovolenou. V neúplných rodinách je méně dětí (ČSÚ 2021h) a relativně méně rodičů s dítětem do 3 let. Sóló matky v nich navíc méně často volí tříletou či delší rodičovskou dovolenou než matky žijící s manželem, příp. partnerem (viz např. Chaloupková, Soukupová 2007; Dudová 2009).

Domácnosti sóló rodičů nicméně vykazují vyšší pracovní intenzitu na osobu.¹⁶ V roce 2020 byl ukazatel pracovní intenzity nad 0,9 u 65 % domácností samoživitelů oproti 58 % úplných rodin s dětmi. Průměrné hodnoty pracovní intenzity však jsou 0,82 u úplných rodin a 0,76 u sóló rodičů, protože je mezi nimi větší relativní podíl delší dobu neaktivních z důvodu nezaměstnanosti. Markantní je rozdíl mezi úplnými a neúplnými rodinami se třemi a více dětmi, kdy pracovní intenzita sóló rodiče dosahuje průměrné hodnoty 0,45 a v úplných rodinách 0,75. Počtem dětí a pracovní intenzitou, a z toho odvozenými příjmovými ukazateli (viz níže) se odlišují také úplné rodiny sezdanych a nesezdanych párů.

Podle počtu dětí se liší celkové příjmy domácnosti jak v rámci úplných, tak i neúplných rodin, přičemž nejvyšší jsou v obou případech ve dvoudětných rodinách, z velké části proto, že s věkem rodičů rostou jejich pracovní příjmy a až s třetím a dalším dítětem klesá ekonomická aktivita jednoho rodiče, obvykle ženy. Výrazněji se proto od ostatních odlišují příjmy v případě tří a více dětí (základní údaje v přehledové tabulce č. 2.5).¹⁷

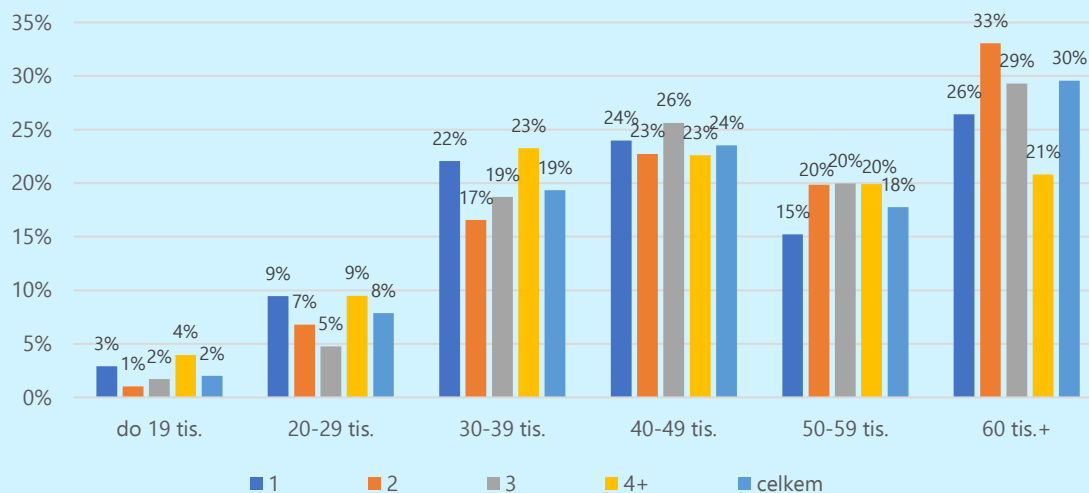
Diferenciace rodinných příjmů podle počtu a stáří dětí mimo jiné reflektuje jejich proměnlivost v průběhu rodinného cyklu. Data tak například ukazují horší příjmovou situaci rodin na počátku rodinné dráhy (mají jedno dítě v nízkém věku), tedy v době, kdy se rodiče rozhodují o dalším dítěti, a přitom často ještě usilují o zajištění vhodného bydlení pro svou rodinu, případně vybudování základů své profesní kariéry. Souvisí to přirozeně především s rozhodujícím zastoupením pracovních příjmů v rodinách, jejichž význam sílí v průběhu pracovních drah rodičů a s poklesem (potenciálních) nároků na sociální dávky s věkem dětí v českém systému sociální ochrany.

Naprostá většina úplných rodin (72 %) má celkové příjmy ve výši 40 tisíc korun a více (viz graf č. 2.6). V době, kdy rodiče mají jedno dítě, má 12 % úplných rodin příjmy do 30 tisíc korun měsíčně oproti 8 % rodin se dvěma dětmi. U příjmů do 40 tisíc korun jsou rozdíly ještě větší (34 %, resp. 25 %). Naopak nejvyšší příjmy, 50 tisíc korun a výše mají v obou případech především dvoudětné rodiny (53 %), mezi jednodětnými je jich 41 %.

¹⁶ Pracovní intenzita dospělých osob v domácnosti (definice EU) vyjadřuje podíl měsíců, v nichž byly tyto osoby ekonomicky aktivní, na celém roce. Ukazatel se pohybuje v rozmezí 0 až 1 (ČSÚ nedatováno).

¹⁷ Rodiny se třemi a více dětmi mají podstatně nižší četnost výskytu, zvláště v případě sóló rodičů. Je jich 9,6 % v úplných a 3,5 % v neúplných rodinách. Těmto rodinám bylo věnováno samostatné výběrové šetření v roce 2018 (Kuchařová et al. 2019b).

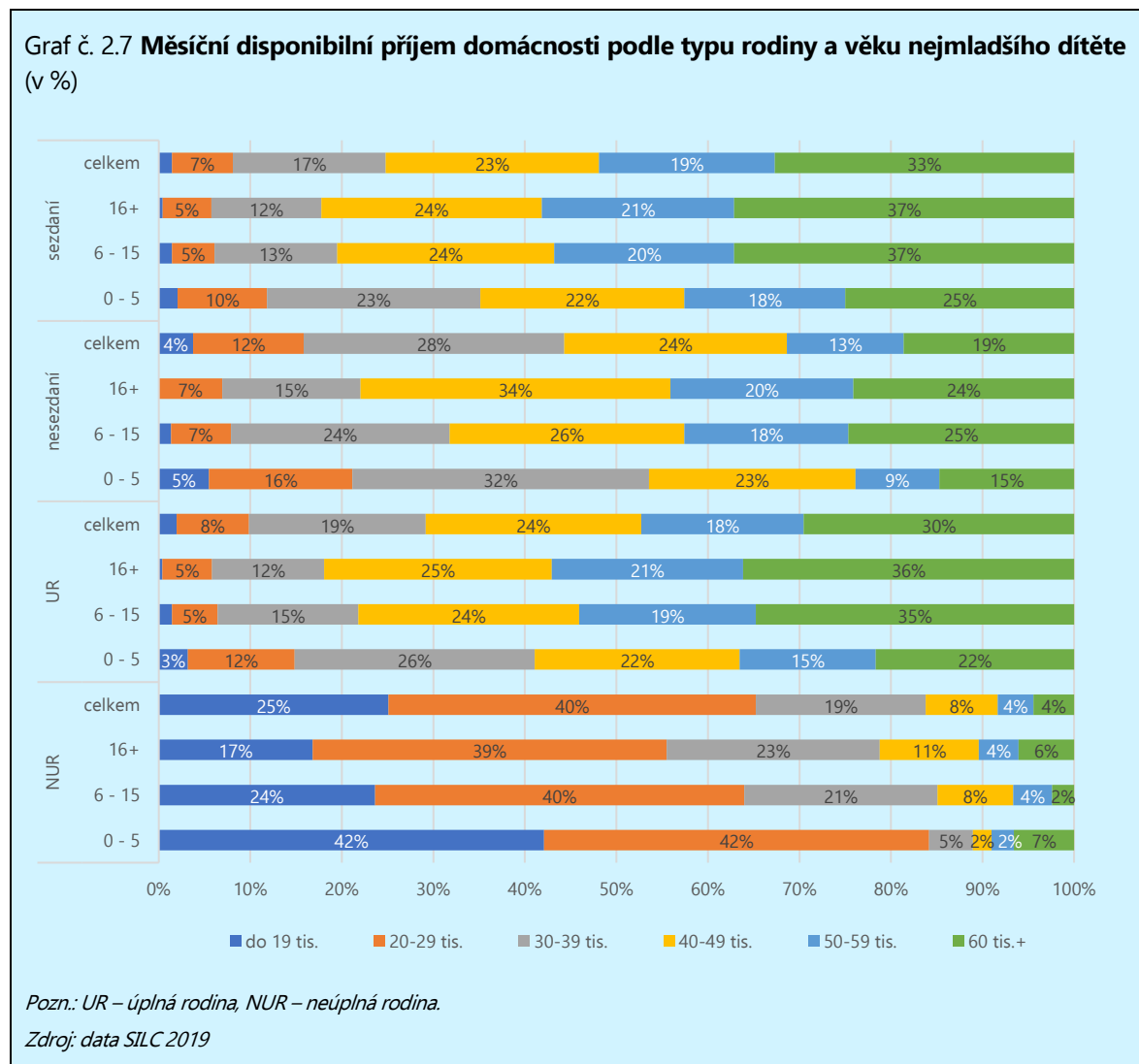
Graf č. 2.6 Průměrné disponibilní měsíční příjmy úplných domácností podle počtu dětí (v %)

Zdroj: SILC 2019

Zřetelnější jsou rozdíly podle fází rodinného cyklu a současně typu rodiny, měříme-li je věkem nejmladšího dítěte. **Příjmy do 30 tisíc korun mají úplné rodiny s nejmladším dítětem v předškolním věku v 15 %, neúplné rodiny však v 84 % případů.** Nejvyšší příjmy, 50 tisíc korun a více, má polovina úplných rodin, a podíl roste s věkem dítěte. Konkrétně od 37 % v rodinách s nejmladším dítětem v předškolním věku, po 57 % v případě, kdy je nejmladšímu dítěti 16 a více let. Domácnosti sólo rodičů mají takové příjmy v méně než desetíně případů (viz graf č. 2.7). Celkové příjmy u nich ovšem nerostou s věkem dětí lineárně.

Graf č. 2.7 Měsíční disponibilní příjem domácnosti podle typu rodiny a věku nejmladšího dítěte (v %)

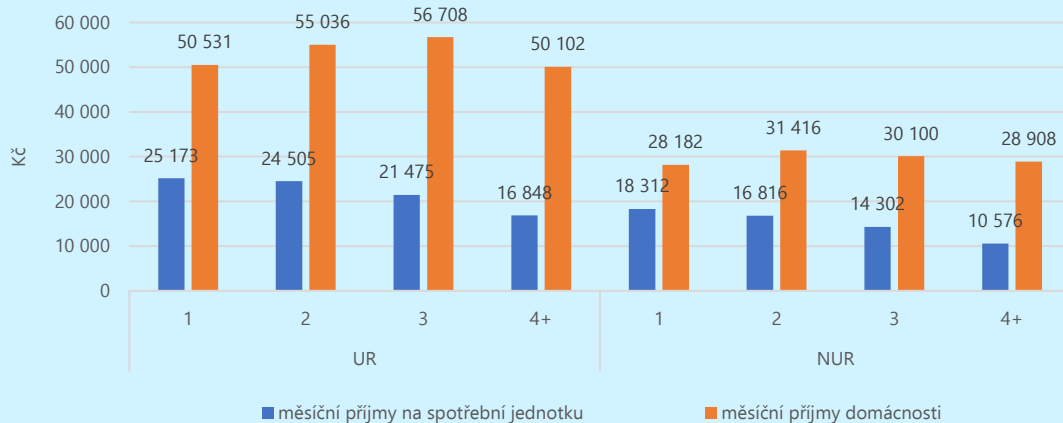

V příjmech přepočtených na spotřební jednotku nejsou rozdíly mezi úplnými a neúplnými rodinami tak nápadné, vzhledem k odlišné sociodemografické struktuře těchto rodin. Sól rodiče mají pouze jednoho vydávajícího rodiče, ale zase obvykle méně dětí, jenže ty jsou v průměru starší než děti v úplných rodinách. Proti nim mají úplné rodiny sice větší potenciál zdrojů pracovních příjmů, ale vzhledem k průměrně nižšímu věku dětí¹⁸ je mezi nimi více rodičů (matek), přerušujících výdělečnou činnost využitím (často delší) rodičovské dovolené. Souhrn těchto a dalších protichůdně působících faktorů stojí za slabší odlišností úplných rodin od neúplných z pohledu příjmů na spotřební jednotku, oproti celkovým příjmům na domácnost (viz graf č. 2.8).

Nižší, než u celkových příjmů na domácnost je i rozdílnost příjmů na osobu nebo na spotřební jednotku mezi jednodětnými a dvoudětnými úplnými rodinami. V rodinách se dvěma dětmi bývají vyšší pracovní příjmy v důsledku jejich růstu s věkem vydávajících i vyšší ekonomické aktivity žen.

¹⁸ Podle dat SILC 2019 je průměrný věk nezaopatřeného dítěte v úplné rodině 8,7 roku a v neúplné rodině 12,0 roku. Podíl dětí do tří let je v prvním typu rodiny 30,9 %, v druhém typu 11,5 %.

Graf č. 2.8 Měsíční příjmy na spotřební jednotku a celkové příjmy domácnosti (v Kč) podle počtu dětí – srovnání úplných a neúplných rodin

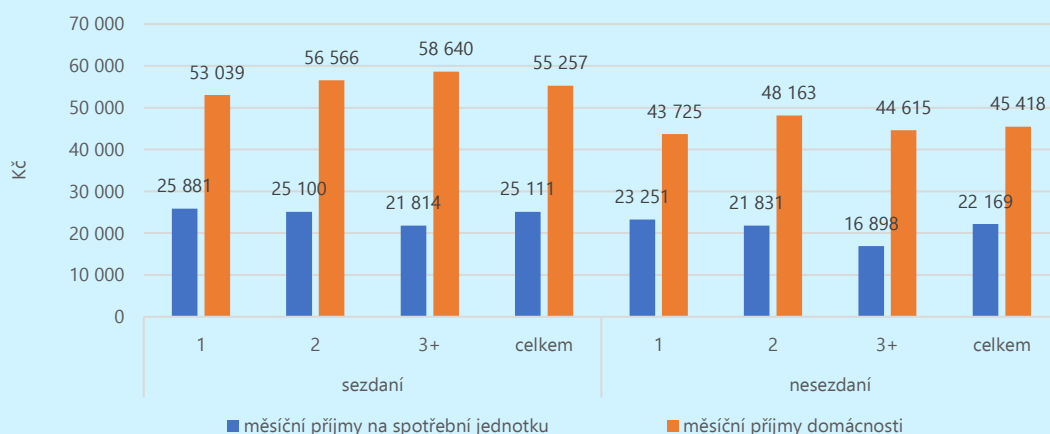

Pozn.: UR – úplná rodina, NUR – neúplná rodina.

Zdroj: data SILC 2019

Záleží však také na dalších sociodemografických charakteristikách. **Úplné rodiny se mezi sebou liší ve výši příjmů i podle toho, zda se jedná o manželský nebo nesezdaný pár.** Sezdaní mají vyšší celkové příjmy domácnosti i příjmy na spotřební jednotku, u těchto s menším rozdílem. Současně jsou u nich oba ukazatele méně ovlivněny počtem dětí (viz graf č. 2.9) nebo věkem nejmladšího dítěte (viz graf č. 2.7). S ohledem na děti v rodině má největší vliv jejich počet v případě nesezdaných rodičů.

Graf č. 2.9 Příjmy domácností (na spotřební jednotku a celkem, Kč) podle partnerského vztahu a počtu dětí

Pozn.: UR – úplná rodina, NUR – neúplná rodina.

Zdroj: data SILC 2019

Struktura příjmů

Ve srovnání s neúplnými rodinami, a také s bezdětnými domácnostmi osob nad 65 let, mají úplné rodiny s dětmi výrazně vyšší celkové příjmy, mimo jiné pro nejvyšší počet ekonomicky aktivních členů. Dostávají však relativně nejméně často sociální příjmy.

Základní součástí rodinných příjmů jsou příjmy pracovní, zejména ze závislé činnosti (viz tabulka č. 2.3). V úplných rodinách s dětmi je jejich podíl výraznější než v jiných typech domácností, s výjimkou jednotlivců a bezdětných párů v ekonomicky aktivním věku. Pracovní příjmy jsou v relativním vyjádření nejvyšší v úplných rodinách s jedním až dvěma dětmi (přes 90 %), nejnižší mají sólo rodiče. V rodinách s dětmi tvoří souhrnně 89 % hrubých peněžních příjmů domácnosti. V čistých úplných rodinách dokonce 92 %, ale jsou-li v nich tři a více dětí, pak „jen“ 89 %. Ve smíšených úplných rodinách je podíl pracovních příjmů ještě nižší (85 %), což je dáno častější přítomností nepracujících důchodců v těchto domácnostech. Podíly příjmů z hlavního zaměstnání z celkových příjmů ze závislé činnosti jsou v různých typech domácností v zásadě shodné ve výši 98 %.

Tabulka č. 2.3 **Struktura příjmů domácností podle typu (v %)**

	Domácnosti jednotlivců ve věku méně než 65 let	Dvojice dospělých bez závislých dětí, oba méně než 65 let	1 dospělý se závislými dětmi	Dvojice dospělých			Ostatní domácnosti se závislými dětmi
				1 závislé dítě	2 závislé děti	3 a více závislých dětí	
Pracovní příjmy celkem	87,1	89,6	72,4	91,0	92,4	88,2	86,1
v tom:							
ze závislé činnosti	73,6	73,4	61,8	73,9	78,1	71,9	70,5
z podnikání	13,5	16,2	10,6	17,1	14,3	16,3	15,6
Sociální příjmy	9,9	8,0	13,7	7,0	5,1	8,2	12,5
Ostatní příjmy	3,0	2,4	13,9	2,1	2,4	3,6	1,3

Zdroj: ČSÚ, 2021h

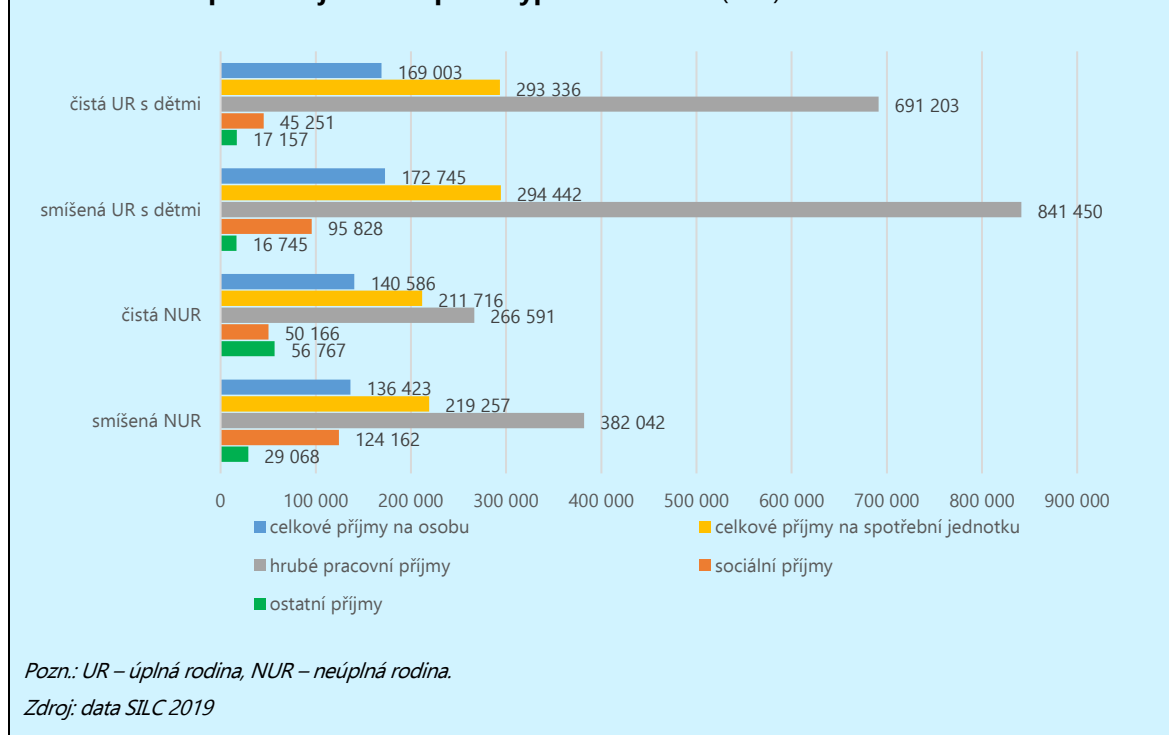
Sociální příjmy průměrné domácnosti vzrostly mezi lety 2015 až 2020, resp. za roky 2014 až 2019, z 42 809 Kč na 51 315 Kč na osobu za rok (viz graf č. 2.5). Nicméně mezi lety 2017 a 2019 se snížily podíly rodin pobírajících nějakou sociální dávku, a to ve všech sledovaných typech domácností a sociodemografických skupinách. Tento trend pokračoval i mezi roky 2020 a 2021 (MPSV 2021), přestože některé rodiny přišly o pracovní příjmy, a proto byla zaváděna opatření na finanční pomoc takovým rodinám.

V současnosti tvoří sociální příjmy v průměru všech domácností s dětmi 9 % celkových příjmů. Nejvyšší je jejich podíl v rodinách sólo rodičů (14 %) a v nerodinných domácnostech se závislými dětmi, nejnižší je v úplných rodinách se dvěma závislými dětmi (5 %).

Podíl sociálních příjmů klesá se zvyšujícím se počtem pracujících členů – od 15 % při jednom pracujícím po 4 % při třech a více výdělečně činných členech domácnosti. Rozdíly mezi úplnými rodinami s jedním dítětem a se dvěma dětmi v úrovni sociálních příjmů v závislosti na počtu vydělávajících jsou minimální – 14 %, resp. 16 % při jednom vydělávajícím členu, 4 %, resp. 3 % při dvou a více pracujících

členech. **Sociální příjmy vykazují mezi úplnými rodinami častěji rodiny se třemi a více dětmi (8 %) a následně rodiny s jedním dítětem (7 %).**

Graf č. 2.10 **Rodiny s dětmi – jednotlivé druhy ročních příjmů domácnosti a celkové roční příjmy na osobu a na spotřební jednotku podle typu domácnosti (v Kč)**

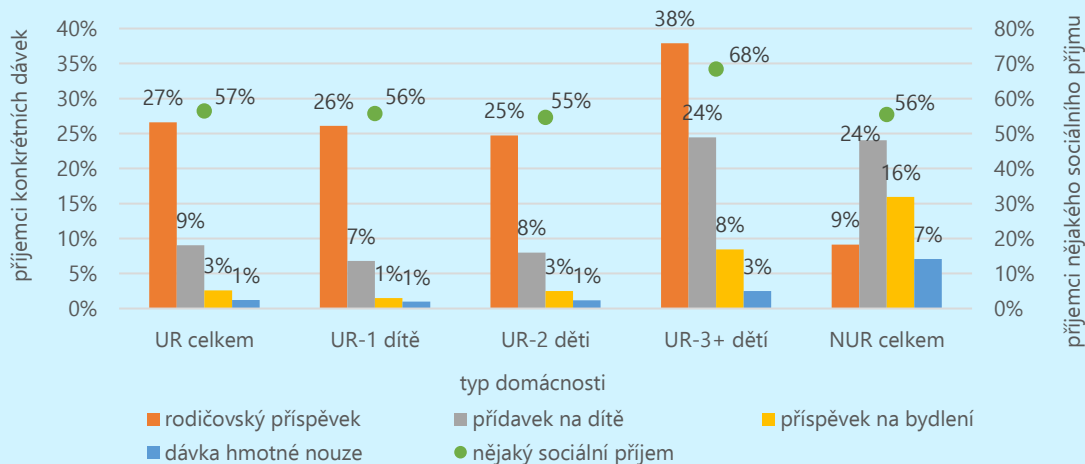
V rodinách s dětmi bez pracujících členů dosahuje podíl sociálních příjmů průměrně až 78 % (ČSÚ 2021h), v těchto rodinách je také vyšší podíl ostatních příjmů (14 % proti celkovému průměru 3 %). V ostatních typech domácností hrají ostatní příjmy marginální roli, jsou vždy nižší než sociální příjmy a klesají s počtem dětí.

Existence a výše sociálních příjmů v rodinném rozpočtu se markantně zvyšuje s přítomností více než dvou závislých dětí v domácnosti. Současně se obvykle snižuje ekonomická aktivita jednoho rodiče, kterou nemůže nahradit ani často zvýšená aktivita druhého rodiče v úplných rodinách. Pokud jsou v úplné rodině tři a více dětí, podíl rodin pobírajících nějaké sociální dávky (vč. důchodů) dosahuje 68 % (v jednodětných a dvoudětných rodinách činí 55–56 %). V neúplných rodinách pobírá alespoň jednu sociální dávku 56 % sólo rodičů (viz graf č. 2.11).

Dávky státní sociální podpory tvoří v rodinách s dětmi 3 % hrubých příjmů, jakožto převážně testované dávky jsou vyšší v úplných rodinách se třemi a více dětmi a v neúplných rodinách okolo 5 % (podle ČSÚ 2021h). Vzhledem k nastavení rodinných a sociálních dávek v ČR jsou úplné rodiny s dětmi oproti neúplným výrazně méně často příjemci těchto dávek, s výjimkou rodičovského příspěvku, což souvisí s větším podílem matek na rodičovské dovolené, žijících s partnerem. V daleko menší míře úplné rodiny pobírají také dávky hmotné nouze. Ty se ani u sólo rodičů nevyskytují příliš často, nicméně násobně častěji.

2. Finanční a materiální podmínky úplných rodin s dětmi

Graf č. 2.11 **Příjemci sociálních dávek (příjmů) v úplných rodinách podle počtu dětí a v neúplných rodinách (v %)**

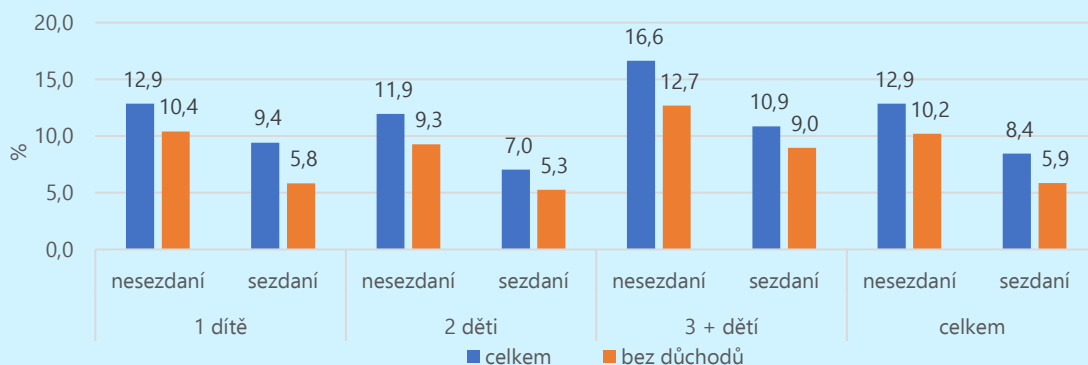

Pozn.: UR – úplná rodina, NUR – neúplná rodina.

Zdroj: data SILC 2019

V rámci úplných rodin však i zde existují nemalé rozdíly v závislosti na tom, zda jde o seztané nebo kohabituující páry (viz graf č. 2.12; srov. Kuchařová et al. 2018). Vedle obecně většího podílu sociálních příjmů na celkových hrubých příjmech u nesezdaných se mezi nimi markantněji zvyšuje podíl sociálních příjmů s růstem počtu dětí v domácnosti. Pokud jde o souvislost s věkem dětí, v obou typech rodin podíl sociálních příjmů s věkem dětí v zásadě klesá, ale výjimkou je jejich větší zastoupení v celkových příjmech v rodinách s nejmladším dítětem v nejvyšší věkové kategorii (16 let a více). Lze dost obtížně najít vysvětlení, jedním z nich by mohlo být větší zastoupení studujících závislých dětí manželských párů.

Graf č. 2.12 **Podíly sociálních příjmů na hrubých příjmech domácností seztaných a neseztaných párů (v %)**

Zdroj: data SILC 2019

Subjektivní hodnocení příjmové situace rodiny

Subjektivní hodnocení příjmové úrovně rodiny je svým způsobem souhrnný indikátor, který je sice subjektivně podbarven, ale na druhé straně odráží příjmovou i výdajovou stránku rodinného rozpočtu a v tom smyslu má syntetický charakter (Večerník, Mysíková 2015, 16–18). Ve vyjádření o tom, jak rodina vychází s příjmem, se navzdory nejednoznačnosti vztahu různých ukazatelů projevuje v principu soulad s diferenciací podle výše příjmu domácnosti – čím nižší má rodina příjem, tím větší problémy v rodinném hospodaření zažívá navzdory odlišnostem ve výdajích a finančních závazcích formou půjček apod.

Začátek roku 2020 byl v návaznosti na rok 2019 obdobím, kdy se i v subjektivním hodnocení finanční situace domácností zlepšovala. Zatímco v roce 2019 vycházelo se svými příjmy s velkými obtížemi nebo s obtížemi přes 14 % domácností, v roce 2020 to bylo 13 % (ČSÚ 2021h). Kromě nezaměstnaných deklarovaly zlepšení situace všechny skupiny domácností definované podle sociálního statusu přednosti domácnosti. Mezi roky 2019 a 2020 se mírně zlepšilo i to, jak lidé vnímali obtížnost hrazení nákladů na bydlení, a to navzdory růstu těchto nákladů (viz níže).

V roce 2020 téměř 60 % rodin s dětmi deklarovalo prostřednictvím šestistupňové škály dostatečnost rodinných příjmů (ČSÚ 2021h). Tolik rodin údajně s příjmy vycházelo „docela snadno“, „snadno“ či „velmi snadno“ (takto jen 3 %). Nejčastější však byly středové odpovědi „s menšími obtížemi“ (29 %) a „docela snadno“ (38 %). S „obtížemi“ nebo „velkými obtížemi“ tak s příjmem vycházela desetina rodin s dětmi.

Pokud jde o typy domácností podle jejich složení, s příjmem lépe vycházejí úplné rodiny se dvěma nebo jedním dítětem. Ty se třemi a více dětmi se liší hlavně vyšším podílem domácností majících „menší“ potíže (33 % ve srovnání s 25 % u jednodětných, resp. 29 % u dvoudětných), přičemž „velké“ obtíže deklaruje shodně 11 % rodin s jedním dítětem a třemi a více dětmi, ale 9 % dvoudětných. I třídětné úplné rodiny jsou na tom subjektivně výrazně lépe než sólo rodiče, kteří „velké“ potíže vyjadřují v závislosti na počtu dětí až ve 31 % případů, „menší“ obtíže ve 38 % (ČSÚ 2021h). Vyšší počet dětí počínaje třemi sice snižuje spokojenost s tím, jak rodina vychází s příjmy, ale vliv dalších faktorů znamená, že jako nejméně problematickou vidí situaci rodiny se dvěma dětmi, nikoliv s jedním. Je tomu tak obdobně v úplných i neúplných rodinách.

Objektivně horší situaci sólo rodičů tito rodiče přirozeně reflektují (ČSÚ 2021h). Obtíže nebo „velké“ obtíže při hospodaření s disponibilním příjmem deklaruje 11 % čistých úplných rodin a 19 % smíšených. V čistých neúplných rodinách je to 31 %, tedy daleko více proti partnerským. Ve smíšených neúplných rodinách je tomu ale jinak. Sólo rodiče tam deklarují potíže „pouze“ v 19 % rodin, shodně jako v úplných. Pro tyto rodiče je soužití s dalšími členy širší rodiny nebo dospělými dětmi ekonomickou výhodou, a odráží se to i v jejich subjektivním vnímání hospodaření rodin. V úplných rodinách je zřejmě soužití ve větší domácnosti z hlediska rodinného hospodaření spíše nevýhodou.

Hypotéky a půjčky

Nějakou půjčku či úvěr (mimo těch bytových) měla v roce 2020 téměř pětina rodin s dětmi. Tyto finanční závazky mívají spíše rodiny s dětmi než bezdětní, spíše sólo rodiče než rodiče žijící v páru a spíše rodiny se třemi a více dětmi, než s méně dětmi (ČSÚ 2021h). Ty skupiny, které častěji mají půjčky či úvěry, je také relativně častěji splácejí s určitými nebo většími potížemi (viz tabulka č. 2.4). Největší obtíže se splácením vyjadřují neúplné rodiny jako celek, úplné rodiny se třemi a více dětmi a obecně pak rodiny s dětmi bez vydávajícího člena.

2. Finanční a materiální podmínky úplných rodin s dětmi

V úplných rodinách přináší splácení půjček obtíže především těm s jedním dítětem (viz tabulka č. 2.4). Bývají to mimo jiné mladé rodiny, které často mají nižší pracovní příjmy, a přitom si teprve pořizují bydlení, vybavení bytu atd.

Tabulka č. 2.4 **Nakolik je splácení půjček (kromě úvěrů na bydlení) zátěží pro různé typy rodin (v %)**

	Úplné rodiny				Neúplné rodiny			
	celkem	1 dítě	2 děti	3+ dětí	celkem	1 dítě	2 děti	3+ dětí
Podíl rodin splácejících půjčky	17,9	18,0	17,4	19,2	18,4	18,9	18,5	8,3
Splácení půjček je:								
velká zátěž	22,6	29,7	14,4	25,7	36,2	41,0	20,5	100,0
určitá zátěž	69,1	63,4	73,9	74,3	58,5	55,9	68,4	–
žádná zátěž	8,3	6,9	11,7	–	5,3	3,2	11,1	–

Zdroj: data SILC 2019

Hypoteční nebo jiný úvěr na bydlení mělo podle zjišťování v roce 2020 17 % všech domácností, nějakou jinou půjčku mělo necelých 14 % domácností (ČSÚ 2021g). „Většina úvěrů se týkala pořízení nebo vylepšení bydlení. Každá druhá domácnost s úvěrem si jej vzala na koupi nemovitosti, necelá pětina si pak půjčila peníze na zařízení bytu, nový nábytek či spotřebiče nebo na rekonstrukci a modernizaci interiéru.“ Účel jiných půjček publikace z dat SILC neuvádějí, ale bylo to předmětem dotazování výběrového šetření *Úplné rodiny 2021* a zde je to uvedeno v 7. kapitole (za neúplné rodiny viz Paloncyová et al. 2019a). Podle dat SILC 2019 mělo hypotéku 44 % úplných rodin s nezaopatřenými dětmi (především čistých) a 27 % sólo rodičů.¹⁹ Domácnosti s dětmi patří mezi hlavní sociodemografickou skupinu, která si pořizuje bydlení s pomocí hypoték. Nejvíce se tak děje v raných fázích rodinného cyklu.

2.3.2 Bydlení

Čisté úplné rodiny s dětmi nejčastěji žijí ve vlastním rodinném domě (42 %) nebo ve vlastním bytě (33 %). Spolu s družstevním bydlením (6 %) mají „nezávislé“ bydlení čtyři pětiny čistých úplných rodin. Smíšené úplné rodiny žijí v rodinném domě až v 77 %, zhruba desetina jich obývá vlastní byt a další desetina žije v nájemním bytě (ČSÚ 2021h). Naproti tomu neúplné rodiny bydlí nejčastěji v nájemních bytech (41 %), častým je i bydlení ve vlastním bytě (28 %). 6 % jich bydlí u příbuzných nebo známých, což tvoří mezi úplnými rodinami 4 %.

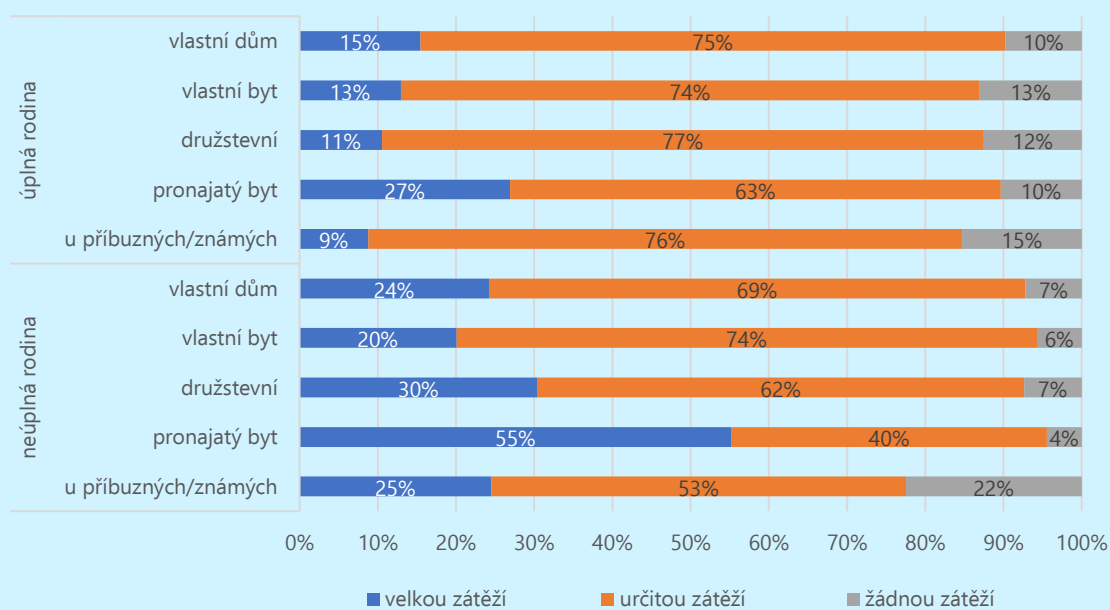
Náklady na bydlení v letech 2015 až 2020 absolutně sice rostly (v letech 2015–2020 ve všech domácnostech v průměru z 5,5 tisíce korun na téměř 6 tisíc), **ale v relativním vyjádření jejich podíl na čistých příjmech domácností** klesal z 18 % v roce 2015 na 15 % v roce 2020 (všechny domácnosti; ČSÚ 2021h). To se odráželo i ve vnímání zátěže rodinného rozpočtu těmito náklady. Mezi rodinami s dětmi vydávaly za bydlení relativně nejvíce sólo rodiče. Na úhradu nákladů na bydlení bylo v roce 2020 potřeba až čtvrtina jejich čistých příjmů, velkou zátěží jsou přitom pro 38 % čistých neúplných domácností. Naproti tomu v úplných čistých rodinách tvořily náklady na bydlení 13 % čistých peněžních příjmů a velkou zátěží jsou pro 11 % z nich. V úplných rodinách má menší vliv na výši nákladů na bydlení ekonomická aktivita

¹⁹ Jsou to podíly z těch domácností, které bydlí ve vlastním domě či bytě nebo v družstevním bytě.

rodičů než v neúplných. Podobné je to u vlivu vzdělanostní úrovně domácnosti, i ten je vyšší u sólo rodičů (data SILC 2019).

Náklady na bydlení jsou pro tříčtvrtinovou většinu úplných rodin střední zátěží v rodinném rozpočtu (viz graf č. 2.13). Lze tomu rozumět tak, že jsou významnou položkou, ale neoslabují závažným způsobem uspokojování dalších základních potřeb či potřeb „nadstavbových“. Úplné rodiny se tak liší od neúplných, mezi nimiž je více než dvojnásobný podíl rodin, pro něž je to velká zátěž (pro 16 % úplných, resp. 35 % neúplných rodin). V úplných rodinách není tak velký rozdíl ve vnímání nákladů na bydlení v různých formách bydlení dle vlastnického vztahu k bytu, jako je tomu u sólo rodičů. I v páru žijící rodiče však deklarují největší obtíže v případě nájemního bydlení (27 % proti průměrným 16 % v úplných rodinách). Samoživitelé v nájemních bytech pocítují náklady na bydlení jako zátěž v 55 % na rozdíl od jejich průměru ve výši 35 %. Velký vliv na zátěž rodinného rozpočtu náklady na bydlení nemá velikost obce.

Graf č. 2.13 Jak velkou zátěží jsou náklady na bydlení podle druhu domácnosti a druhu bytu

Zdroj: data SILC 2019

2. Finanční a materiální podmínky úplných rodin s dětmi

Tabulka č. 2.5 **Přehledová tabulka – Ukazatele příjmové úrovně úplných rodin a neúplných rodin podle počtu dětí**

	Úplná rodina				Sólo rodiče			
	celkem	1 dítě	2 děti	3+ dětí	Celkem	1 dítě	2 děti	3+ dětí
podíly dle typu rodiny (řádková %)	100,0	45,6	44,8	9,6	100,0	68,9	27,6	3,5
průměrný věk nejmladšího dítěte	8,4	9,8	7,6	5,9	11,8	12,7	10,4	5,7
Měsíční disponibilní příjem v Kč (na domácnost)								
průměr	53 052	50 531	55 036	55 741	29 133	28 182	31 416	29 888
medián	49 069	46 213	50 707	49 794	25 727	25 077	28 643	29 604
Měsíční disponibilní příjem v Kč (na spotřební jednotku)								
průměr	24 451	25 173	24 505	20 797	17 736	18 312	16 816	13 640
medián	22 429	23 090	22 489	18 942	16 066	16 718	15 507	11 611
Pobírají nějakou sociální dávku (v %)								
ano	56,5	55,5	54,7	68,4	55,5	54,7	55,2	74,8
přídatek na dítě	9,0	6,8	8,0	24,5	24,1	19,0	30,9	69,6
příspěvek na bydlení	2,6	1,5	2,5	8,4	16,0	13,2	21,2	29,9
rodičovský příspěvek	26,6	26,1	24,7	37,9	9,2	7,4	9,0	44,8
dávky hmotné nouze	1,2	1,0	1,2	2,5	7,1	6,2	8,4	12,4
Struktura podle příjmových kategorií (sloupcová %)								
do 19 999 Kč	2,0	2,9	1,0	2,0	25,1	26,5	19,9	37,3
20 000–29 999 Kč	7,9	9,5	6,8	5,4	40,1	42,6	36,7	17,8
30 000–39 999 Kč	19,3	22,1	16,6	19,4	18,5	15,7	25,4	20,9
40 000–49 999 Kč	23,5	24,0	22,7	25,2	7,9	7,7	7,8	12,3
50 000–59 999 Kč	17,8	15,2	19,9	20,0	3,9	3,2	5,5	5,0
60 000 a více Kč	29,5	26,4	33,0	28,0	4,4	4,2	4,7	6,7
Struktura příjmů (sloupcová %)								
pracovní	88,4	87,7	89,9	84,7	64,6	67,0	62,6	33,3
sociální	9,4	10,3	7,9	12,1	22,1	21,3	21,9	39,7
ostatní	2,2	2,0	2,2	3,3	13,3	11,7	15,5	27,0
Vycházení s příjmy (sloupcová %)								
s velkými obtížemi	2,8	3,3	2,1	3,9	12,9	12,3	12,6	26,3
s obtížemi	8,2	8,2	7,9	9,7	23,0	20,9	27,4	29,0
s menšími obtížemi	28,3	27,5	27,7	34,9	36,2	36,5	34,9	42,1
docela snadno	42,0	41,8	43,4	36,4	19,8	21,3	18,7	–
snadno	15,7	16,1	15,7	13,8	6,7	7,2	6,4	–
velmi snadno	2,9	3,1	3,1	1,3	1,4	1,9	–	2,6

2. Finanční a materiální podmínky úplných rodin s dětmi

pokračování tabulky

	Úplná rodina				Sólo rodiče			
	Celkem	1 dítě	2 děti	3+ dětí	Celkem	1 dítě	2 děti	3+ dětí
Druh bytu (sloupcová %)								
vlastní dům	46,5	43,4	48,3	52,5	22,8	20,6	28,4	20,9
vlastní byt	28,8	27,3	32,3	19,5	27,2	31,4	19,3	5,0
družstevní byt	5,3	5,0	6,0	3,7	7,3	7,2	7,5	6,6
pronajatý byt	15,8	20,3	10,0	21,1	37,9	36,6	39,8	49,2
bydlení u příbuzných, známých apod.	3,7	3,9	3,5	3,2	4,9	4,1	5,0	18,3
Náklady na bydlení jsou (sloupcová %):								
velkou zátěží	16,0	16,8	14,4	20,1	35,3	33,1	39,4	46,7
určitou zátěží	72,8	70,1	75,0	75,7	58,2	60,5	53,2	50,4
žádnou zátěží	11,1	13,1	10,6	4,2	6,5	6,3	7,4	3,0

Zdroj: data SILC 2019

3. Metodologie

Kamila Svobodová, Olga Nešporová

Studie využívá design smíšeného výzkumu, jehož hlavní výhodou je, že umožňuje kompenzovat slabé stránky obou typů výzkumů – kvantitativního i kvalitativního (Creswell, Clark, 2007, 9). Nevýhody kvantitativního výzkumu spočívají v tom, že je v něm těžké porozumět kontextu či situovanosti, ve které se lidé nacházejí. A také to, že hlasy participantů nejsou přímo vyslyšeny. Dále je pro něj typické, že kvantitativní výzkumníci stojí v pozadí a jejich vlastní osobní předsudky a interpretace nebývají diskutovány. Kvalitativní výzkum dokáže vylepšit tyto slabé stránky. Na druhou stranu je kvalitativní výzkum často shledáván nedostatečným z důvodu zapojení osobních interpretací výzkumníka a jeho možné předpojatosti a zaujatosti, jakož i obtížnosti v zobecňování zjištění na danou populaci vzhledem k malému počtu zkoumaných participantů (tamtéž, 9). Kombinací obou přístupů přináší výzkum úplnější zjištění o zkoumané problematice, posiluje silné stránky obou přístupů a eliminuje jejich slabiny. Přináší tak komplexnější obraz, což považujeme při zkoumání tak složité problematiky, jako je sledování života úplných rodin s dětmi, za přínosné. Zvolily jsme proto přístup triangulace dat, kdy zjištěné výsledky a interpretace jsou založené na kombinaci výsledků kvantitativního i kvalitativního výzkumu (tamtéž, 62–66). Data z obou typů výzkumů byla analyzována odděleně.

3.1 Kvantitativní výzkum

Cílem kvantitativního výzkumu byla **reflexe životních podmínek úplných rodin** v kontextu probíhající pandemie covidu-19 a jejích dopadů na jednotlivé oblasti rodinného života. Výzkum navazoval na podobná šetření, realizovaná v rámci projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů* v letech 2018 až 2020. Vzhledem ke zcela nové společenské situaci spojené s probíhající pandemií se tematicky prolíná i se šetřením *Sólo rodiče v době pandemie covidu-19*, jež bylo v rámci projektu podpořené TA ČR realizované také v roce 2021.²⁰ Klíčovými tématy šetření bylo sladování práce a rodiny, rodinné hospodaření, výchova dětí, vztahy v rodině a hodnotové orientace a postoje dotazovaných.

Respondenty výzkumu byli **rodiče nezaopatřených dětí, žijící v manželském či partnerském soužití v úplných rodinách** s dětmi, kteří v době šetření žili ve společné domácnosti nejméně tři roky. Úplnými rodinami rozumíme takové rodiny, kde domácnost sdílí matka, otec a alespoň jedno nezaopatřené dítě.²¹ Zároveň ani jeden z těchto rodičů nemá žádné nezaopatřené dítě žijící v jiné domácnosti. Děti v domácnosti nemusí být biologickými dětmi obou rodičů.

²⁰ Více o tomto projektu na <https://www.vupsv.cz/projekty/?id=384>.

²¹ Za nezaopatřené dítě je považováno dítě mladší 18 let, nebo až do věku 26 let, pokud studuje nebo pro nemoc, úraz či nepříznivý zdravotní stav nemůže studovat či pracovat.

Sběrem dat byla na základě výsledků výběrového řízení pověřena agentura FOCUS Centrum pro sociální a marketingovou analýzu, spol. s r.o. (dále jen „FOCUS“). Dotazníkové šetření proběhlo v termínu 7. září až 30. září 2021, a to kombinací metod standardizovaných face-to-face rozhovorů s využitím elektronického dotazníku v notebooku (CAPI) a online vyplňování (CAWI), realizovaného přes panel respondentů. Kombinace metod umožnila získat odpovědi od většího počtu respondentů a byla zvolena i s ohledem na omezení, spojená s pandemií covidu-19, která v některých případech neumožňovala osobní setkání. Sběr metodou CAPI provedli vyškolení tazatelé agentury FOCUS přímo v domácnostech respondentů, CAWI část byla realizována prostřednictvím externího panelu respondentů, registrovaných v Českém národním panelu (panel má 54 000 aktivních členů). V rámci jedné domácnosti nesmělo být dotázáno více osob. Obě skupiny respondentů vyplňovaly zcela totožný dotazník. Metodou CAPI bylo sebráno 1 223 úplných dotazníků, metodou CAWI 1 072 úplných dotazníků, **výsledný datový soubor tedy obsahuje odpovědi od 2 295 respondentů.** Jednalo se o kvótní výběr. Použitými kvótními znaky byly: **pohlaví respondenta, vzdělání respondenta, počet nezaopatřených dětí v úplné rodině, věk nejmladšího nezaopatřeného dítěte v úplné rodině, velikost obce a kraj.** Získaná data byla zpracována v programu SPSS a analyzována pomocí obvyklých statistických metod, deskriptivních i explorativně explanačních, mezi něž patří tabulky třídění prvního i vyšších stupňů, grafické způsoby zobrazení dat, analýza rozptylu, regresní metody, faktorová analýza apod. Výsledný datový soubor má následující strukturu:

Tabulka č. 3.1 **Struktura výzkumného souboru**

	Počet	Podíl (%)
Pohlaví		
muž	1 107	48,2
žena	1 188	51,8
Vzdělání		
bez maturity	607	26,4
s maturitou	919	40,0
VOŠ, VŠ	769	33,5
Počet nezaopatřených dětí		
jedno	1 035	45,1
dvě	1 056	46,0
tři a více	204	8,9
Věk nejmladšího dítěte		
do 3 let	791	34,5
4 až 6 let	369	16,1
7 až 11 let	405	17,6
12 až 15 let	447	19,5
16 až 25 let	283	12,3

pokračování tabulky

	Počet	Podíl (%)
Velikost obce		
do 1 999 obyvatel	496	21,6
2 000–4 999 obyvatel	352	15,3
5 000–19 999 obyvatel	439	19,1
20 000–99 999 obyvatel	490	21,4
100 000 a více obyvatel	518	22,6
Kraj		
Hlavní město Praha	275	12,0
Středočeský kraj	290	12,6
Jihočeský kraj	132	5,8
Plzeňský kraj	117	5,1
Karlovarský kraj	61	2,7
Ústecký kraj	178	7,8
Liberecký kraj	94	4,1
Královéhradecký kraj	135	5,9
Pardubický kraj	105	4,6
Kraj Vysočina	119	5,2
Jihomoravský kraj	253	11,0
Olomoucký kraj	140	6,1
Zlínský kraj	126	5,5
Moravskoslezský kraj	270	11,8
Celkem	2 295	100,0

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Provedené kvantitativní šetření a data, která jím byla získána, dále v textu označujeme jako *Úplné rodiny 2021*.

3.2 Kvalitativní výzkum

Část kvalitativního výzkumu časově předcházela a druhá část časově následovala výzkum kvantitativní. Jeho účelem bylo: 1. poskytnout podklady pro navrzení standardizovaných rozhovorů kvantitativního výzkumu, 2. hlouběji prozkoumat životní situace úplných rodin s dětmi a získat detailní popis jejich fungování v době pandemie. **Sběr dat probíhal v roce 2021, od dubna do listopadu.** První část hloubkových rozhovorů (11) zároveň napomohla specifikaci otázek a odpovědí pro kvantitativní část výzkumu, především v oblasti zjišťující dopady pandemie covidu-19 na rodiny s dětmi. Druhá část rozhovorů (3), stejně jako i první, poskytla hlubší vhled do fungování zkoumaných rodin, a to opět s akcentem na období pandemie covidu-19 a s ní souvisejícími

omezeními, vyplývajícími z přísných, státem nařízených hygienických opatření, zakazujících například prezenční výuku ve školách, osobní setkávání lidí nebo svobodný pohyb. Tato druhá část rozhovorů byla realizována s intencí doplnit výzkumný soubor o další respondenty a získat dostatek dat pro následující analýzy.

Výhodou kvalitativní metodologie je, že poskytuje nejen komplexnější vhled, ale zjišťuje zkušenosti a především významy, které aktéři svým zkušenostem přikládají. Základní metodou sběru dat byly **nestandardizované osobní semi-strukturované rozhovory** s rodiči z úplných rodin. Rozhovory byly věnovány každodenním zkušenostem rodičů s péčí a výchovou dětí a fungování celé rodiny. Rozhovory zachovávaly obdobnou strukturu, byť se pořadí tematických okruhů mohlo lišit. Tazatelka v konverzaci pružně reagovala na výpovědi respondentů a pokládala otevřené doplňující otázky. Tematicky byly rozhovory vždy zaměřeny na následující **oblasti**: popis rodiny, jak rodinu zasáhla pandemie, výchova dětí, sladování pracovního a rodinného života, finanční záležitosti, partnerský vztah, vztahy s prarodiči a mezigenerační výpomoc, problematické oblasti a potřeby rodiny.

Participantů byli do výzkumu zařazováni na základě **účelového výběru**. Přitom byla aplikována strategie usilující o různorodost souboru participantů v rámci vymezené skupiny, a to s ohledem na gender, vzdělání rodičů a věk dětí (Maximum Variation Sampling Strategy, Emmel 2013). Rekrutace respondentů probíhala rozličnými způsoby, přes známé a jejich známé. Anonymní šíření letáků o výzkumu v podobě vzhazování do schránek a vyvěšování na veřejná místa ve vybraných lokalitách mělo minimální odezvu.

Participantů pocházeli ze **tří oblastí České republiky**: z Hlavního města **Prahy** (5), z lokalit blízko Prahy v rámci **Středočeského kraje** (3) a z **Libereckého kraje** (6). Přestože bylo usilováno o to, aby v souboru byli i rodiče z rodin hůře finančně situovaných a byla snaha kontaktovat participanty prostřednictvím sociálního odboru působícího v Ústeckém kraji a dále prostřednictvím dětské psychologičky z Libereckého kraje, takové rodiče se nepodařilo do výzkumu zahrnout. Rodiče, vyžadující sociální, finanční či psychologickou pomoc totiž údajně v naprosté většině případů patřili mezi samoživitele, nebo jejich rodina nespĺňovala kritérium úplné rodiny bez dětí z předchozích partnerství. **Většina rodin ve výzkumném souboru tedy byla dobře finančně situovaná a žila ve vlastním bydlení**, byť mnohé z těchto rodin měly hypotéku.

Výzkumný soubor byl tvořen **14 rodiči z úplných rodin**, tedy takových, kde dva rodiče – matka a otec – vychovávali ve společné domácnosti svoje děti. Dotazovaní rodiče žili v domácnostech s dvěma nebo třemi dětmi a žádný z rodičů ve zkoumaných rodinách neměl žádné další nezaopatřené dítě s jiným partnerem, které by zároveň žilo mimo tuto domácnost. Celkem bylo dotazováno **devět žen a pět mužů**. Z hlediska vzdělání obsahoval výzkumný soubor šest vysokoškoláků, sedm středoškoláků s maturitou a dva participantů absolvovali střední odborné učiliště. Ve třech případech byli dotazováni oba rodiče z páru.²² Strategie realizace rozhovorů s oběma rodiči byla volena proto, aby se podařilo do výzkumu získat více mužů – otců, jejichž pohled na danou problematiku může být odlišný. Na druhou stranu jsme nechtěly omezovat zařazení participantů do výzkumu tím, aby oba partneři byli ochotni poskytnout rozhovor. Výzkumný soubor tak **zahrnoval 11 rodin**. Ve zkoumaných rodinách žilo celkem 25 dětí, v osmi domácnostech žily dvě děti, ve třech tři. Nejmladšímu dítěti ve zkoumaných rodinách byl rok a tři čtvrtě, nejstaršímu pak 21 let. V devíti případech tvořili rodiče

²² Ve dvou případech se rodiče střídali, vzájemné výpovědi tedy slyšeli jen omezeně, ve třetím se jednalo o dva zcela oddělené rozhovory.

manželský pár, ve dvou případech žili rodiče v nesezdaném soužití. Šest rodin bydlelo ve městě, pět na vesnici. Pět rodin žilo v bytě, šest rodin v domě se zahradou.

Všechny rozhovory byly zaznamenány na diktafon a následně doslovně přepsány. Při jejich analýze byl použit software ATLAS.ti. Bylo využito především otevřené tematické kódování a proces aplikované tematické analýzy (Guest et al. 2012). Východiskem byl princip **fenomenologického přístupu, akcentováno bylo hledisko aktéra**. Snahou bylo vyzdvihnout významy, které participanti při popisování svých zkušeností v rozhovorech uvedli. Protože rodinný život je obsáhlou oblastí, jejíž mnohé složky se prolínají a důležitý je zde vždy i kontext, jsou v textu uváděny poměrně dlouhé partie rozhovorů. Důvodem je právě tento kontext a snaha upozornit na spojitost jednotlivých oblastí. Byť samozřejmě při zachování základního tematického členění, aby byl text přehledný.

Identita participantů má zůstat čtenářům skryta, proto jsou rodiče označováni smyšlenými, nikoliv skutečnými jmény. Taktéž nejsou záměrně uváděna pravá jména jejich dětí, ani místní jména. Věk dětí je uváděn, protože je považován za důležitý, u rodin se třemi dětmi je dán pouze rozsah, aby nemohly být na základě této informace identifikovány. Ze stejného důvodu raději není uváděno zaměstnání participantů. Přepisy rozhovorů jsou doslovné, ale pro jejich publikování byly úryvky mírně přiblíženy spisovnému jazyku. Opakující se bezvýznamná slova (např. jako, jakoby, protože) byla vypuštěna. Pokud byla vypuštěna část věty či delší část rozhovoru, je to vždy v citaci jasně označeno tečkami (...). Dále byly upraveny nespisovné koncovky přídavných jmen apod.

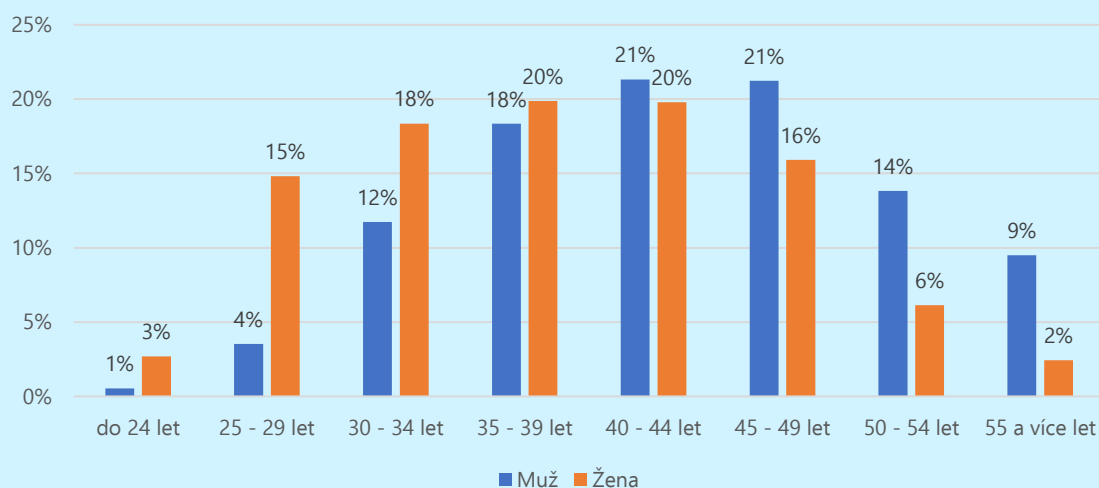
4. Demografické charakteristiky úplných rodin

Kamila Svobodová

4.1 Charakteristiky respondentů

Jak uvádí tabulka č. 3.1, výzkumný soubor tvořili **ze 48 % muži a z 52 % ženy**. Dotázaní **muži byli nejčastěji ve věku 40 až 49 let (42 % mužů), ženy ve věku 35 až 44 let (40 % žen)**. Mezi dotázanými ženami byly, oproti mužům, významně častěji zastoupeny ženy mladší 30 let, dotázaní muži byli naopak výrazně častěji ve věku 50 a více let (viz graf č. 4.1). **Průměrný věk dotazovaných mužů byl v době šetření 43 let, žen byl tedy nižší a činil 38 let**. Zaměříme-li se na všechny otce a všechny matky ze zkoumaných rodin, tj. včetně partnerů a partnerek respondentů, pak se průměrný věkový rozdíl mírně sníží, přesto stále platí, že otcové byli v průměru starší než matky (42 let vs. 39 let). To potvrzuje i fakt, že v 70 % zkoumaných rodin je otec starší než matka. V 11 % rodin jsou oba partneři stejně staří a v 19 % rodin je žena starší než muž.

Graf č. 4.1 Věk respondentů podle pohlaví (v %)

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Vzdělání respondenta bylo jedním z kvótních znaků. Jak je patrné z tabulky č. 4.1, nejvíce respondentů mělo **střední odborné nebo všeobecné vzdělání s maturitou, následovalo vzdělání vysokoškolské**. Dotazovaní muži měli statisticky významně častěji než ženy vzdělání vysokoškolské, dotazované ženy měly naopak častěji než muži nejnižší dosažené vzdělání (tj. základní vzdělání, popřípadě nedokončené základní vzdělání). Situace je odlišná v případě partnerů a partnerek

4. Demografické charakteristiky úplných rodin

respondentů – mezi nimi bylo výrazně vyšší zastoupení mužů se vzděláním bez maturity a žen s vyšším odborným či pomaturitním vzděláním a vysokoškolaček. Zaměříme-li se na srovnání vzdělaností struktury všech mužů a všech žen z dotazovaných rodin (tedy respondentů mužů a partnerů respondentek vs. respondentek žen a partnerek respondentů), pak lze konstatovat, že muži měli častěji vzdělání bez maturity, ženy naopak vzdělání vysokoškolské (vč. vyššího odborného).

Z hlediska **vzdělanostní homogamie** párů lze říci, že ve více než polovině rodin dosáhli otec i matka stejného vzdělání (54 %), v 17 % rodin měl muž vyšší vzdělání než jeho partnerka a ve zbývajících necelé třetině rodin (29 %) měla žena vyšší vzdělání než muž. Je tedy možné konstatovat, že **ženy v úplných rodinách se závislými dětmi mají stejné nebo vyšší ukončené vzdělání než muži**, což je rovněž v souladu s daty ze *SLBD 2011* (viz podkap. 1.4).

Tabulka č. 4.1 **Složení souboru podle vzdělání a pohlaví** (v %)

	Respondent/ka		Partner/ka		Celkem*	
	muž	žena	muž	žena	muži	ženy
Základní (vč. nedokončeného)	0,6	3,8	3,5	1,7	2,1	2,8
Vyučen/a nebo střední bez maturity	22,8	25,5	37,4	19,1	30,3	22,4
Vyučen/a s maturitou	6,1	4,9	9,0	8,4	7,6	6,6
Střední odborné či všeobecné s maturitou	35,8	33,5	28,5	31,7	32,0	32,6
Vyšší odborné, pomaturitní studium	3,3	4,6	3,0	7,6	3,1	6,1
Vysokoškolské	31,5	27,7	18,5	31,5	24,8	29,5
Velikost souboru (abs.)	1 107	1 188	1 188	1 107	2 295	2 295

Pozn.: * sloučeny údaje za respondenty/ky a jejich partnery/ky

Zdroj: Úplné rodiny 2021

4.2 Partnerská soužití

V 78 % dotazovaných rodin uzavřeli rodiče sňatek, ve zbývajících 22 % rodinách žili době výzkumu v nesezdaném soužití. Zastoupení manželských svazků se zvyšuje spolu s rostoucím vzděláním respondenta (resp. jeho partnera/ky). Stejně je tomu v případě věku respondenta (resp. jeho partnera/ky) – čím je vyšší věk rodičů, tím vyšší podíl z nich žije v manželství, a analogicky i v případě věku nejmladšího dítěte. Dále platí, že čím je vyšší počet nezaopatřených dětí v rodině, tím se snižuje zastoupení nesezdaných soužití ve prospěch manželství (viz také Kuchařová et al. 2019b) – zatímco v rodinách s jedním závislým dítětem žije téměř třetina rodičů nesezdaných, v rodinách se třemi a více dětmi je tento podíl pouze 13 %.

Jak je patrné z následující tabulky, mezi respondenty žijícími v nesezdaném soužití je v porovnání s manželskými páry výrazně vyšší podíl mladších osob, osob s nejnižším vzděláním, rodičů nejmenších dětí a rodičů jen jednoho zaopatřeného dítěte.

Tabulka č. 4.2 Zastoupení rodin podle typu soužití partnerů a vybraných charakteristik (v %)

	Manželské páry	Nesezdaná soužití
Věk respondenta		
do 29 let	8,0	21,5
30–39 let	34,1	35,0
40–49 let	40,9	32,2
50 a více let	16,9	11,3
Vzdělání respondenta		
bez maturity	23,3	37,5
s maturitou	41,0	36,6
VOŠ, VŠ	35,7	25,9
Věk nejmladšího dítěte		
do 3 let	30,7	47,6
4–6 let	15,8	17,2
7–15 let	40,1	26,7
16–25 let	13,4	8,5
Počet nezaopatřených dětí		
1	40,6	61,1
2	49,5	33,8
3 a více	9,9	5,1

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Pro 89 % respondentů i jejich partnerů je současné manželství jejich prvním manželstvím, 11 % ženatých/vdaných respondentů či partnerů vstoupilo do sezdaného svazku opakovaně. **Nesezdaná soužití jsou z převážné většiny tvořena svobodnými** osobami (81 % respondentů a 79 % partnerů), popřípadě osobami rozvedenými (16 % respondentů a 19 % partnerů). Ovdovělé jsou mezi dotazovanými rodiči pouze 3 osoby, mezi jejich partnery 8.

Podmínkou pro zařazení respondenta do výzkumu bylo soužití s partnerem ve společné domácnosti po dobu nejméně tří let, čímž jsou následující informace do jisté míry ovlivněny. Motivem pro tuto podmínku bylo, aby partneři dokázali posoudit oblasti zaměření výzkumu z dlouhodobější perspektivy. **Průměrná délka soužití ve společné domácnosti** je mezi sezdanými respondenty 15 let, u nesezdaných respondentů je o pět let kratší, tj. 10 let. Pětina nesezdaných respondentů žije se svým partnerem méně než 5 let, téměř dvojnásobek (37 %) pak 5 až 9 let, další pětina 10 až 14 let a zbývající necelá čtvrtina nesezdaných respondentů žije s partnerem ve společné domácnosti více než 15 let.

Průměrná **délka trvání manželství** je 12 let. Přitom zhruba pětina respondentů (22 %) uzavřela manželství před méně než 5 lety, shodný podíl je v manželství 5 až 9 let, obdobný podíl respondentů žije v manželství již 10 až 14 let (18 %), shodný podíl tvoří manželský svazek se svým partnerem 15 až 19 let a zbývající pětina žije v manželství více než 20 let.

V devíti z deseti rodin jsou oba partneři společnými biologickými rodiči všech nezaopatřených dětí, žijících s nimi ve společné domácnosti. Tzv. rekonstituované rodiny²³ (Paloncyová et al. 2019b) jsou častější v případě vícedětných rodin (23 %), partneři tvořící rekonstituovanou rodinu jsou ve srovnání s „běžnými“ rodinami častěji nesezdaní (zde dominují rozvedení) či opakovaně ženatí/vdané.

4.3 Počet a věk nezaopatřených dětí v úplné rodině

Dalšími z kvótních znaků byl **počet nezaopatřených dětí** žijících s respondentem ve společné domácnosti a věk nejmladšího dítěte. Téměř v polovině dotázaných rodin žilo v době výzkumu jen jedno nezaopatřené dítě (45 %), v obdobném podílu rodin (46 %) žily dvě nezaopatřené děti, v necelých 8 % rodin žily tři děti, v 1 % rodin žily děti čtyři a v jednotkách případů bylo v dotázaných rodinách pět, resp. šest nezaopatřených dětí. Pro další analýzy budeme za vícedětné rodiny považovat ty, které mají tři a více dětí.

Věkové kategorie u **nezaopatřených** dětí byly pro další zpracování vymezeny tak, aby přibližně odpovídaly základním mezníkům v životě dětí, kterými jsou přechod z převládající rodičovské péče spojený s nástupem dítěte do mateřské školy (obvykle 3 roky), nástup dítěte na první stupeň základní školy (obvykle 6 až 7 let), přechod na druhý stupeň základního vzdělávání (popřípadě víceletá gymnázia) (obvykle 12 let) a přechod na střední vzdělávání (obvykle 16 let). Jak je patrné z grafu č. 4.2, jedna třetina nejmladších nezaopatřených dětí v rodině byla **ve věku do 3 let (34 %)**, ostatní věkové kategorie byly zastoupeny méně často, nicméně poměrně vyrovnaně, nejnižším podílem byly zastoupeny děti v nejstarší věkové kategorii 16 až 25 let.

Zaměříme-li se podrobněji na věk nejmladšího nezaopatřeného dítěte podle počtu dětí v rodině, pak 36 % „jedináčků“ je ve věku do 3 let, 14 % je v předškolním věku, 12 % je ve věku docházky na první stupeň základní školy, pětina je ve věku docházky na druhý stupeň a zbývající necelá pětina je starších. Pokud jsou v rodině děti dvě, pak to mladší je rovněž nejčastěji ve věku do 3 let, zatímco zastoupení ve vyšších věkových skupinách je více vyrovnané, s výjimkou nejstarší věkové skupiny, v níž se nachází jen 8 % mladších sourozenců. V případě vícedětných rodin je zastoupení věkové skupiny nejmladšího dítěte do 3 let výrazně vyšší (42 %) a zastoupení té nejstarší naopak výrazně nižší oproti rodinám s jedním nezaopatřeným dítětem (5 %; viz graf č. 4.2). (Nej)starší děti v rodinách jsou oproti tomu nejčastěji ve věkové skupině 16 až 25 let (29 % v případě dvoudětných rodin a 42 % v případě vícedětných rodin). Druhou nejčastěji zastoupenou věkovou skupinou nejstaršího dítěte je u dvoudětných rodin skupina 7 až 11 let (24 % dětí), v případě vícedětných rodin jsou to skupiny 7 až 11 let a 12 až 15 let (shodně 25 %; viz graf č. 4.3).

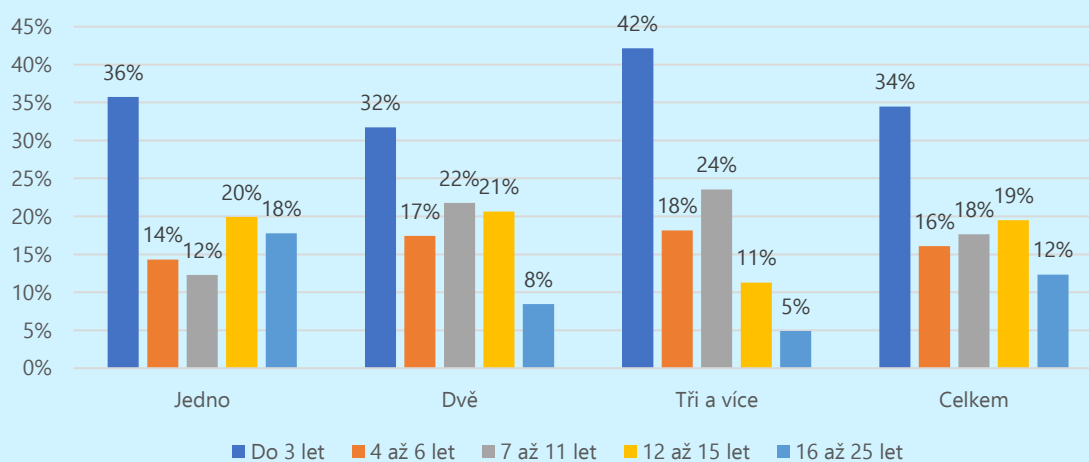
Průměrný rozdíl mezi věkem nejmladšího dítěte a jeho staršího sourozence byl 3,8 roku (a to jak v rodinách se dvěma dětmi, tak i ve vícedětných rodinách), průměrný rozdíl mezi věkem 2. a 3. dítěte v rodině byl 3,5 roku.

Z hlediska školní **docházky** byl ve dvoudětných rodinách nejčastější takový model (24 % rodin), kdy obě děti navštěvovaly základní školu (popř. nižší stupeň víceletého gymnázia). Ve zhruba pětině dvoudětných rodin (18 %) navštěvoval starší sourozenec střední školu a mladší sourozenec

²³ Tzv. rekonstituovanou rodinu lze definovat jako rodinu s nezaopatřenými/závislými dětmi, mezi nimiž je alespoň jedno dítě z předchozího vztahu některého z partnerů. Nový druh či manžel rodiče tohoto dítěte (případně děti) je tedy jeho (resp. jejich) nevlastním rodičem (Paloncyová et al. 2019b).

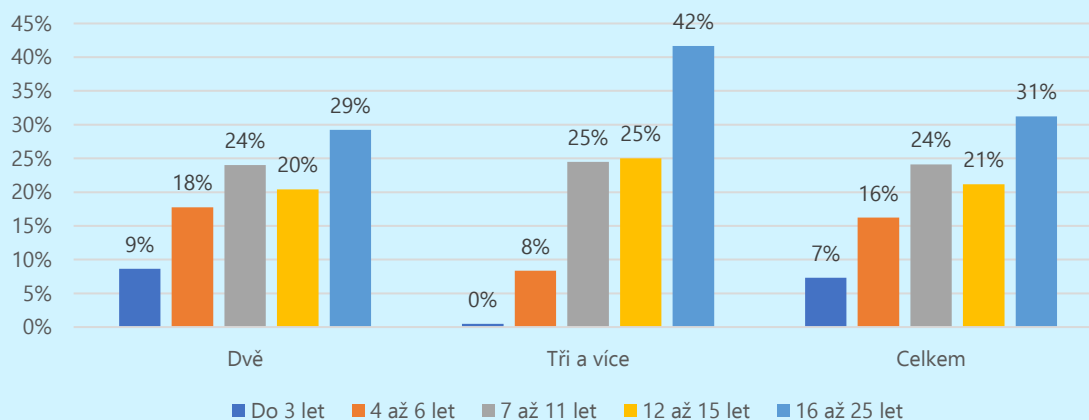
základní školu (ve většině případů 2. stupeň základní školy, případně nižší stupeň víceletého gymnázia). Ve 14 % rodin navštěvovalo starší dítě základní školu (většinou 1. stupeň) a mladší dítě předškolní zařízení (mateřskou školu, jesle, dětskou skupinu apod.). Ve 12 % rodin navštěvovalo starší dítě předškolní zařízení a mladší dítě nenavštěvovalo žádné vzdělávací zařízení a v 6 % rodiny byly obě děti doma (další kombinace dosahovaly nízkých četností). V úplných rodinách s jedním nezaopatřeným dítětem kopíruje školní docházka věk dítěte.

Graf č. 4.2 Úplné rodiny podle počtu dětí v rodině a věku nejmladšího (či jediného) nezaopatřeného dítěte (v %)

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Graf č. 4.3 Úplné rodiny podle počtu dětí v rodině a věku nejstaršího nezaopatřeného dítěte (v %)

Zdroj: Úplné rodiny 2021

4.4 Složení úplných rodin

V našem výzkumném souboru jednoznačně převažují tzv. **čisté rodiny (82 %)** tj. žijí v nich pouze rodiče a nezaopatřené děti. Zbývajících **18 % tvoří rodiny smíšené**, tj. s rodiči a nezaopatřenými dětmi v době výzkumu bydlely a společně hospodařily některé další osoby. Ve většině smíšených rodin (87 %) sdílela s rodiči a dětmi domácnost pouze jedna další osoba. Nejčastěji se přitom jedná o zaopatřené dítě (77 % ze smíšených rodin), popřípadě o rodiče respondenta či partnera (29 % ze smíšených rodin). Ve smíšených rodinách, kde s rodiči a nezaopatřenými dětmi žily dvě či více osoby (13 %), soužití s prarodiči dominovalo. Zastoupení smíšených rodin se zvyšuje s rostoucím věkem respondenta a analogicky i s rostoucím věkem nejmladšího dítěte, kdy v rodině stále žije i starší, již zaopatřený sourozenec, popřípadě prarodiče. V tomto ohledu je zajímavé srovnání s rodinami neúplnými, které bývají smíšenými o něco častěji (každá čtvrtá) a v nichž žije mnohdy více než jedna další osoba. Zde se nejčastěji jedná o rodiče respondenta (Paloncyová et al. 2019a).

Tabulka č. 4.3 Čisté a smíšené rodiny podle počtu a typu další osoby

	Abs.	%
Čisté rodiny	1 876	81,7
Smíšené rodiny	419	18,3
<i>z toho s jednou další osobou</i>	<i>364</i>	<i>86,9</i>
<i>z toho se dvěma dalšími osobami</i>	<i>51</i>	<i>12,2</i>
<i>z toho s více dalšími osobami</i>	<i>4</i>	<i>1,0</i>
Vztah další osoby k respondentovi	Ze souboru smíšených rodin (v %)	Ze všech úplných rodin celkem (v %)
Zaopatřené dítě/děti	77,1	14,1
Rodič/rodiče respondenta či partnera	28,6	5,2
Jiné příbuzné osoby	6,4	1,2
Jiné osoby	2,1	0,4

Pozn.: Typ další osoby v dolní části tabulky je uveden bez ohledu na počet těchto osob a možné kombinace, součet tedy nedává 100 %.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Struktura domácností podle počtu osob odráží do značné míry výběrová kritéria (úplnost rodiny, počet nezaopatřených dětí) a informace uvedené výše. Nejvíce jsou proto ve výběrovém souboru zastoupeny rodiny se čtyřmi členy, které tvoří téměř polovinu souboru (46 %). Tyto domácnosti jsou dominantně tvořeny čistými rodinami se dvěma závislými dětmi (84 %) a dále smíšenými rodinami s jedním závislým dítětem (16 %). Úplné rodiny se třemi členy tvoří více než třetinu souboru (36 %), přičemž se logicky jedná výhradně o čisté rodiny s jedním závislým dítětem. Domácností s pěti nebo více členy je v souboru úplných rodin zhruba pětina (viz tabulka č. 4.4).

Tabulka č. 4.4 dále uvádí údaje o **počtu výdělečně činných osob v domácnosti** (tj. majících pravidelný pracovní příjem) vzhledem k celkovému počtu členů domácnosti. Počet domácností, v nichž žádný ze členů nemá pravidelný pracovní příjem, je velmi nízký. Zastoupení rodin, kde je výdělečně činný pouze jeden z jejích členů, je z celkového pohledu čtvrtinové, přičemž u tří, čtyř

i pětičlenných domácností je téměř vyrovnané. Ve většině případů se logicky jedná o rodiny s nejmladším dítětem ve věku do tří let, a tedy s matkou (výjimečně otcem) na mateřské nebo rodičovské dovolené. Zcela nejčastější je model, kdy jsou v rodině **dvě výdělečně činné osoby** (69 %). V případě tří i čtyřčlenných domácností je tento podíl vyrovnaný (cca 70 %), s rostoucím počtem členů domácnosti se snižuje, a to ve prospěch rostoucího podílu rodin s více než dvěma pracujícími osobami.

Tabulka č. 4.4 **Počet osob v domácnosti a počet výdělečně činných osob v domácnosti** (v %)

Počet osob v domácnosti		Tři	Čtyři	Pět	Šest a více	Celkem
		35,5	46,0	14,0	4,5	100,0
Z toho pracujících	žádná	0,9	0,3	0,9	0	0,6
	jedna	28,7	23,4	23,3	14,4	24,9
	dvě	70,4	70,9	64,3	53,8	69,0
	tři a více	–	5,4	11,5	31,7	5,5
	celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Úplné rodiny 2021

5. Rodinný život

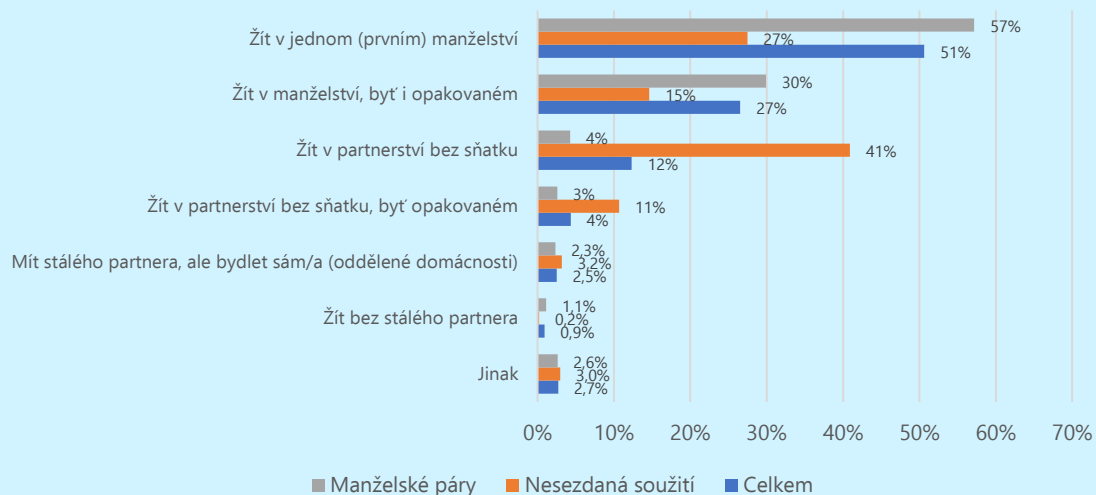
Kamila Svobodová, Olga Nešporová

5.1 Partnerství

Výrazné demografické změny posledních desetiletí, zahrnující mimo jiné i pokles sňatečnosti a nárůst významu nesezdaného soužití (viz kap. 1), do značné míry korespondují s postoji k partnerskému a rodinnému životu. Přesto (a přes vzrůstající toleranci společnosti k rozvodům a k alternativním rodinným uspořádáním) je partnerské soužití a zejména manželství stále dominantně preferovaným způsobem života, a to napříč generacemi (Rabušic, Chromková Manea 2018). Žít (nejlépe v jednom) manželství po celý život by dle výzkumů chtěl převládající podíl lidí jak z nejmladších, tak i z nejstarších věkových skupin (Kuchařová et al. 2020), s rostoucím věkem se nicméně podíl zastánců tradičního rodinného modelu zvyšuje. V souladu s uvedeným deklarují nejčastěji i respondenti analyzovaného výzkumu, že **nejlepším způsobem partnerského soužití je žít v jednom (prvním) manželství** (51 %), popřípadě žít v manželství, byť opakovaném (27 %). Hlavním diferenciacním faktorem u těchto postojů je současný typ partnerského soužití dotazovaných rodičů, tedy zda žijí se svým partnerem v manželství nebo v nesezdaném soužití (viz graf č. 5.1). Většina nesezdaných totiž považuje za nejlepší způsob soužití partnerství bez sňatku (v jednom partnerství 41 %, v opakovaném partnerství 11 %). Přesto je i mezi nesezdanými rodiči stále vysoký podíl těch, kteří preferují život v manželství, ať už v prvním (27 %), nebo opakovaném (15 %). Oproti tomu mezi sezdanými rodiči se vyskytuje jen nízký podíl těch, pro něž je nejvhodnějším způsobem soužití partnerství bez sňatku (4 % v případě jednoho partnerství, 3 % v případě opakovaného partnerství bez sňatku). Oddělené bydlení rodičů je nepřijatelnějším partnerským uspořádáním pro cca 3 % respondentů, život bez stálého partnera pak pro naprosté minimum dotázaných. Pokud respondenti uvedli jinou než v dotazníku předdefinovanou odpověď, pak se nejčastěji objevoval názor, že nezáleží na tom, v jakém partnerství lidé žijí, že nejdůležitější je, aby byli spokojeni a šťastní, nebo že to má být tak, jak každému vyhovuje, resp. na čem se partneři shodnou.

Muži a ženy se v tomto ohledu ve svých názorech nijak podstatně neliší. Rozdíly nicméně zaznamenáváme v závislosti na vzdělání respondenta, kdy dotazovaní s nižším vzděláním (tj. ZŠ a SŠ bez maturity) častěji preferují nesezdané soužití (první či opakované – 24 %), vysokoškoláci naopak první manželství (56 %). Spolu s rostoucím věkem přibývá příznivců opakovaného manželství (ve věkové skupině nad 50 let preferuje opakované manželství dokonce 38 % dotázaných oproti pouhým 8 % nejmladších respondentů do 25 let), což je zřejmě ovlivněno jejich dosavadními životními zkušenostmi (včetně osobní či zprostředkované zkušenosti s rozvodem).

Graf č. 5.1 **Nejlepší (preferovaný) způsob partnerského soužití podle typu současného soužití partnerů (v %)**

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole 4, v nesezdaném soužití žilo v době konání výzkumu 22 % respondentů. **Téměř třetina (29 %) těchto respondentů přitom uvedla, že mají v úmyslu se svým současným partnerem do 3 let uzavřít sňatek, a dalších 13 % rovněž zamýšlí vstoupit s partnerem do manželství, ale později.** Jednoznačně zde přitom platí závislost, že podíl těch, kteří s partnerem chtějí v dohledné době uzavřít sňatek, roste spolu se snižujícím se věkem dotázaného (45 % respondentů do 29 let vs. 16 % nad 50 let). V případě těchto párů je nesezdané soužití pravděpodobně jen přechodnou fází, resp. předstupněm manželství, kdy mladší generace ve srovnání s generacemi svých rodičů (kteří typicky uzavírali přímý sňatek bez předchozí kohabitanace) podstatně častěji začínají partnerský život nesezdaným soužitím (Šťastná, Palonciová 2011). Oproti tomu 24 % všech respondentů žijících v nesezdaném soužití uvedlo, že nemají v úmyslu sňatek uzavřít. Zde platí opačná tendence, tedy častější deklarace staršími respondenty ve srovnání s mladšími (10 % do 29 let vs. 37 % nad 50 let). Třetina dotázaných z nesezdaných soužití (bez ohledu na věk) zatím o uzavření sňatku s partnerem nepřemýšlela. Pohlaví, vzdělání ani počet dětí v odpovědích na tuto otázku nemělo vliv.

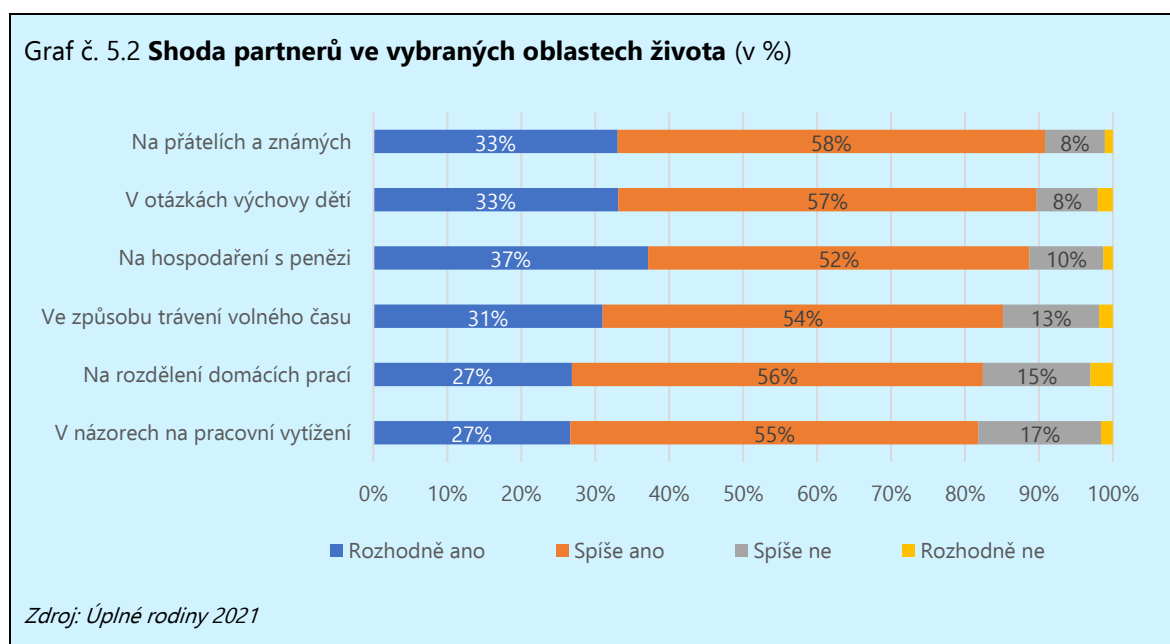
Mezi nejčastěji uváděné hlavní důvody, proč nesezdaní respondenti (prozatím) neuzavřeli sňatek, patří názor, že **sňatek není důkazem vzájemné lásky** (uvedlo 50 % ze všech nesezdaných respondentů) a dále předpoklad, že **uspořádání svatby by bylo příliš finančně nákladné** (30 %), nebo že **manželství by nepřineslo žádné podstatné výhody** (finanční, materiální či právní; 28 %). Další předložené důvody zvolil jen poměrně nízký podíl dotázaných – jednalo se o špatné osobní zkušenosti respondenta či partnera s manželstvím (9 %), o odložení sňatku kvůli pandemii covidu-19 (7 %), o nejistotu v současném partnerském vztahu (7 %), nevyřešené bydlení (6 %) a o názor, že s manželstvím by přišli o svobodu a nezávislost (6 %). Jiné, než výše jmenované důvody má 18 % dotázaných.²⁴

²⁴ Respondenti mohli z předložených důvodů vybrat 2 hlavní důvody, které nejvíce odpovídají jejich situaci. Součet tedy nedává 100 %.

5.2 (Ne)shody mezi partnery

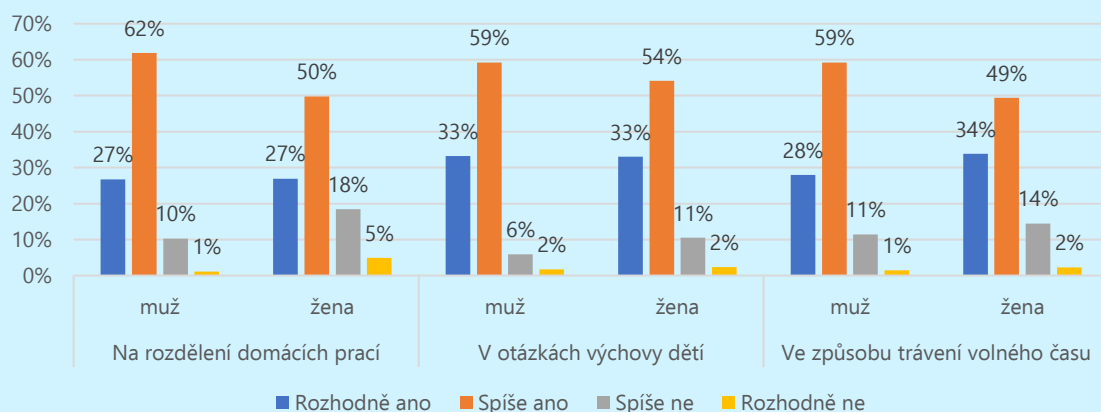
Většinu partnerství lze označit jako spokojené. Jako velmi šťastný vnímají svůj vztah s partnerem asi tři z deseti respondentů (28 %) a jako převážně spokojený čtyři z deseti (44 %). Přestože bezmála čtvrtina respondentů připustila občasné potíže či problémy v partnerském vztahu, vnímá jej jako spíše spokojený. Pouhých 5 % označilo své současné partnerství za komplikované, s častými potížemi či problémy nebo za spíše nešťastné. Respondenti žijící v **nezezdaném soužití** označili vztah s partnerem za velmi šťastný méně často než respondenti žijící v manželství, a naopak **častěji připustili, že se ve vztahu potýkají s občasnými, či dokonce častými potížemi a problémy. Spokojenost se vztahem se snižuje spolu se zvyšujícím se věkem respondenta.** Nejmladší dotázaní podstatně častěji než ti starší vnímají partnerství jako velmi šťastné (39 % respondentů do 29 let vs. 20 % nad 50 let) a naopak méně často jej vnímají jako převážně spokojené (39 % do 29 let vs. 49 % nad 50 let) nebo spíše spokojené, s občasnými potížemi a problémy (16 % vs. 25 %). Do jisté míry má vliv i délka vztahu, resp. společného soužití partnerů, neboť respondenti, kteří spolu žijí kratší dobu, častěji hodnotí vztah s partnerem jako velmi šťastný (33 % respondentů žijících s partnerem méně než 10 let vs. 25 % respondentů žijících s partnerem 10 a více let), respondenti žijící ve vztahu delší dobu naopak častěji hodnotí vztah s partnerem jako spíše spokojený, s občasnými potížemi a problémy (19 % vs. 26 %).

Mezi rodiči z úplných rodin panuje poměrně **značná shoda v klíčových oblastech** partnerského a rodinného života (viz graf č. 5.2). Nejvíce rodičů se shoduje (rozhodně nebo spíše) na **přátelích a známých** a v otázkách **výchovy dětí**. Značný soulad panuje rovněž v názoru partnerů na **hospodaření s penězi** – v této oblasti dokonce nejvyšší podíl respondentů deklaroval rozhodný souhlas. Relativně největší napětí pociťují rodiče v otázce pracovního vytížení a rozdělení domácích prací (i v těchto případech nicméně většina dotázaných deklarovala shodu).

Dotázaní muži i ženy se výrazněji lišili v hodnocení míry shody mezi partnery v otázkách rozdělení domácích prací a povinností a výchovy dětí a ve způsobu trávení volného času (viz graf č. 5.3). Muži ve srovnání se ženami podstatně častěji deklarovali určitou shodu (tj. volili odpověď spíše ano) v rozdělení domácích prací a povinností a v otázkách výchovy dětí, ženy naopak častěji deklarovaly neshodu. Obdobně tomu bylo i v případě způsobu trávení volného času s tím rozdílem, že kromě toho, že ženy častěji připouštěly neshody, častěji byly také rozhodně přesvědčeny o partnerské shodě. Tyto výsledky nejsou ve výzkumech ojedinělé. Částečně se zde promítá dosavadní praxe, kdy zejména za běžný chod domácnosti je stále odpovědná převážně žena (CVVM 2020a).

Graf č. 5.3 Shoda partnerů na rozdělení domácích prací a povinností, v otázkách výchovy dětí a ve způsobu trávení volného času, podle pohlaví (v %)

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Z hlediska vzdělání jsou patrné mírné odlišnosti mezi muži s nejvyšším a nejnižším vzděláním v otázkách shody na přátelích a známých a na hospodaření s penězi, kdy vysokoškoláci častěji deklarují rozhodnou shodu, muži bez maturity naopak připouštějí určité neshody. U žen je tomu obdobně. Navíc se zde vyděluje skupina žen s nejnižším vzděláním v pohledu na partnerskou shodu ve způsobu trávení volného času a při rozdělení domácích prací a povinností, neboť tyto ženy ve srovnání se ženami s vyšším vzděláním častěji volí krajní póly odpovědí, tedy rozhodný souhlas i rozhodný nesouhlas.

Ač by se daly očekávat výrazné rozdíly v partnerské shodě u lidí žijících v manželství ve srovnání s nesezdanými, u mužů tomu tak není. U žen nicméně rozdíly v závislosti na typu soužití zaznamenány byly, a to ve všech hodnocených oblastech – **ženy žijící v manželství se se svými muži častěji shodují, ženy z nesezdaných soužití naopak častěji připouštějí neshody.**

Počet dětí neměl na odpovědi dotázaných rodičů vliv. Věk nejmladšího dítěte do určité míry ovlivnil názory žen v otázce výchovy dětí a způsobu trávení volného času, neboť matky nejstarších dětí (ve věku 16–25 let) častěji připouštěly v těchto oblastech určité partnerské neshody. Spolu s dospíváním dětí se přenastavují role všech členů rodiny. V neposlední řadě se rodiče postupně připravují a následně vyrovnávají se syndromem opuštěného hnízda (Hartl, Hartlová 2000; Vaněk 2014).

Zhruba **každý čtvrtý respondent** (26 %) někdy vážně **uvažoval o rozvodu nebo rozchodu se svým současným partnerem. Častěji takto uvažují ženy než muži** (30 % vs. 22 %), což odpovídá zjištěním v předchozích výzkumech (rekonstituovaných a vícedětných rodin – Paloncyová et al. 2019b; Kuchařová et al. 2019b). Jak v případě žen, tak i mužů uvažují o rozchodu častěji lidé žijící v **nesezdaném soužití** než v manželství (41 % vs. 27 % u žen a 30 % vs. 27 % u mužů). Není přitom rozhodující, kolik mají dětí či jakého věku jsou. **Obavy z dopadů rozchodu či rozvodu na děti** jsou nicméně jedním z hlavních důvodů toho, proč se respondenti dosud nerozešli či nerozvedli (45 %). Více než polovině respondentů z této skupiny se podařilo překonat problémy vlastními silami a jen pouhá 4 % je překonala za pomoci odborníků (v rodinné poradně apod.). Zhruba třetina těch, jež uvažovali o rozchodu, je přesvědčena o tom, že rozchod či rozvod by měl být až krajním řešením partnerských problémů, proto ve vztahu dále setrvávají. Pětina se nerozešla z obav z ekonomických dopadů rozchodu, ostatní důvody lze považovat za marginální (obavy z reakce partnera – 3 %, obavy z dopadů rozchodu na vztahy s rodiči či jinými blízkými – 2 %, jiné, blíže nespecifikované důvody – 5 %). U necelé desetiny respondentů, kteří uvažovali či uvažují o ukončení vztahu, krize stále trvá a rozchod nadále hrozí.²⁵

5.3 Partnerský vztah očima respondentů

Kvalitativní výzkum umožnil nahlédnout do sféry partnerských vztahů konkrétněji. Podrobně jsme zjišťovaly, **jak aktéři vnímají svůj partnerský vztah a jaké okolnosti mu podle jejich přesvědčení škodí, a jaké naopak pomáhají**. V současnosti není samozřejmé, že oba rodiče žijí společně s dětmi po celou dobu potřebnou k jejich výchově a osamostatnění. Protože zkoumané rodiny tuto definici musely splňovat na rozdíl od rodičů, kteří se rozešli, zaměřily jsme se podrobněji i na tuto oblast. Proč jsou partnerské vztahy v těchto rodinách stabilnější než v jiných? Proč spolu rodiče vydrželi a nerozešli se?

Musí být připomenuto, že malý výzkumný soubor nebyl reprezentativní a jeho součástí byli spíše ti jedinci, kteří žili jakožto rodiče dětí v relativně spokojeném partnerském vztahu. V žádné ze zkoumaných rodin se aktuálně nevyskytovaly závažné partnerské problémy. To pramení z účelového výběru a tématu výzkumu. Jestliže se výzkum zaměřil na úplné rodiny s dětmi a sledoval jejich fungování, je pravděpodobné, že jedinci z rodin se závažnými partnerskými problémy, případně s problémy s výchovou dětí budou spíše poskytnutí rozhovoru odmítat. Tím spíše mohou být názory a postoje rodičů vychovávajících svoje děti v úplných rodinách zajímavé. **Jaké okolnosti či postupy oni sami vnímají jako prospěšné či naopak škodlivé pro partnerský vztah?** V odpovědích se objevilo mnoho zajímavých námětů. I přes rozdílné vnější okolnosti, vnitřní situaci rodin a různé osobnostní rysy respondentů se mnohá hodnocení a podněty opakovaly. Vzhled do dynamiky i stability partnerských vztahů považujeme za významnou součást popisu fungování rodin s dětmi. Přinášíme zde pohled aktérský, netroufáme si na základě provedených rozhovorů a okolností, které o rodinách víme, sami stanovovat vnější či vnitřní faktory, které v daných případech pozitivně či negativně působí na stabilitu partnerství a manželství.

Délka partnerských soužití byla zpravidla úměrná věku dětí, v rodinách s nejstaršími dětmi tedy byla nejdelší. Ve čtyřech zkoumaných rodinách trvalo partnerství již zhruba 20 let, ve dvou

²⁵ Respondenti mohli z předložených důvodů vybrat 2 hlavní důvody, které nejvíce odpovídají jejich situaci. Součet tedy nedává 100 %.

zhruba 15 let a ve čtyřech dalších zhruba 10 let. Kratší dobu společně byli dva páry, oba s mladšími dětmi, v jednom případě se jednalo o nový partnerský vztah po rozpadu původního rodičovského páru.²⁶

Vlastní reflexe aktérů o tom, co pomáhá jejich partnerskému vztahu se často podobaly a překrývaly. Zmiňované aktivity či vztahové záležitosti, které byly vnímány jako pozitivní pro jejich partnerský vztah, lze je shrnout do několika bodů. V rozhovorech byly nejčastěji uváděné následující okolnosti: **společně trávený čas a zážitky, pochopení pro toho druhého, respektování či podporování zájmů toho druhého a společné cíle.** Z rozhovorů vyplynulo, že důležité bylo rovněž **vysoké ocenění rodiny jako takové a snaha pečovat o vzájemný vztah** manželský či partnerský. Tato snaha byla buď uvědomovaná, nebo zahrnovala alespoň vědomí, že je dobré vztah udržet i v obdobích, která by mohla spíše vést k rozchodu.

Vzájemné pochopení pro toho druhého, vysoká hodnota rodiny a společné cíle pomohly udržet již zhruba dvacet let manželství paní Dany a Dalibora. I když se v průběhu té doby vyskytly nesnáze, jejich partnerský vztah trvá a v době výzkumu se jevil jako stabilní. Výpověď paní Dany jasně ilustruje, že to nebylo samo s sebou a bylo k tomu zapotřebí úsilí i odhodlání obou partnerů. Vzájemnou toleranci a shodu v základních životních záležitostech považovala tato respondentka za důležitý základ jejich partnerského vztahu, zmínila se i o skutečnosti, že oba pochází ze stabilních rodin nerozvedených rodičů:

*„Tak ne, že by to [celé dlouhé období našeho partnerství] bylo všechno růžové. Proč jsme spolu? No asi proto, že pořád zatím vždycky najdeme nějaký společný cíl, a když nastal velký problém... (.) když se objevil někdo třetí, tak se to ustálo, protože převážil ten společný záměr, a to jsou děti, být pro ně opora a to, že se nestalo mezi námi, že bychom si byli něčím tak odporní. (...) proto, že možná máme model z rodiny, že jak moji rodiče, tak manželovi rodiče, nebyli rozvedení. A že pořád dokážeme... (.) pořád máme **zatím nějaký společný cíl, proč bychom spolu vlastně chtěli zestárnout.** Ale samozřejmě i finančně třeba to, že myslím, že jsme oba dva pracovití, a že když něco chceme, tak víme, že pro to musíme něco udělat, jo? Že nic vám nepadne do klína... (.) nechci, aby to vyznělo jako klišé, **je to o toleranci** a o tom, že **se shodneme v těch základních věcech**, to je, za co má smysl, za co nemá smysl vydávat peníze, že všechny tři děti jsme chtěli.“* (Dana, tři děti ve věku 10 až 17 let)

Více respondentů v rozhovoru zmínilo, že jejich **partnerskému vztahu prospívají společné zážitky a společně trávený čas.** Zároveň ale někteří zmínilo, že jim vztah funguje i proto, že mají i samostatné a oddělené oblasti zájmu a **vzájemné pochopení** a respekt pro toho druhého. Partnerská **shoda v obecných záležitostech**, jakou je například výchova dětí, se rovněž jevila jako důležitá pro udržení trvalého partnerského vztahu. Zmínil to například pan Ladislav, když se na základě vlastní zkušenosti s dvacetiletým partnerstvím trochu váhavě snažil poskytnout „recept na dobrý partnerský vztah“:

„No, nevím, asi by měli se na sebe těšit, ti partneři, jako třeba trávit spolu čas, ale umět i být zvlášť, asi nějak si vyhovět vždycky, no. My třeba máme dost odlišné názory na všechno, ale nesnažíme se toho druhého přesvědčit o těch svých, že jsou lepší. Takže my, každý třeba, at' je to politika nebo hudba, tak máme ty názory jiné. Ale vždycky se nějak jako shodneme, nebo shodneme, nemáme potřebu se kvůli tomu nějak dohadovat... (.) tím, že máme oba rádi sport a jsme hlavně asi, tak jsme schopní tomu druhému vyhovět, nebo neprosazujeme si nutně

²⁶ Tento pár byl výjimečný krátkou dobou soužití a výpovědi těchto dvou respondentů proto nejsou v této kapitole citovány.

vždycky tu svojí, ten svůj názor, jsme schopní ustoupit každý.“ (Ladislav, dvě děti ve věku 13 a 17 let)

Stejný přístup měla i další dotazovaná, i v jejím uvažování o vlastním funkčním a dlouhodobém partnerském vztahu hrál roli respekt, některé společné zájmy a obecné postoje, zároveň však i **prostor pro každého jednotlivce z daného páru a určitá jeho svoboda a samostatnost**. Hana popsala vlastní dvacetiletý partnerský vztah a charakteristiky, které na něj pozitivně působí, následovně:

„[J]á si myslím, že určitě u nás co je asi takové to stmelující, tak nějaký smysl pro humor, co máme společný a pak, že si necháváme nějakou takovou tu vlastní svobodu, že se neprudíme, že jsme rádi spolu, ale zároveň jsme každý i rád jakoby zvlášť. Jo? Jestli je to pochopitelné. (...) teď mi přijde, že jsem rok a půl doma (smích; kvůli pandemii covidu-19), ale když člověk někam třeba šel s kamarády nebo s kamarádkami spíš nebo takhle, tak vlastně to partnerovi bylo jedno, že tam není, nebo i mně je jedno, když půjde s nějakými svými kamarády nebo na ten fotbal, že tam není nějaké, že musíme dělat všechny věci spolu a za každou cenu, ale že, nebo když já si čtu, tak taky neprudí, že si čtu třeba dvě hodiny nebo tři hodiny, a že bych radši měla něco dělat jiného, no. Takže asi takový ten, že si necháváme takový ten svůj prostor. No. Takže asi tak.“ (Hana, dvě děti ve věku 11 a 15 let)

Vzájemná láska a ocenění přínosu toho druhého byly rovněž v rozhovorech zmiňovány. U dvou párů hrála roli i **křesťanská víra** obou, či alespoň jednoho z páru. Církevní sňatek byl v jednom případě vnímán jako více zavazující v porovnání se světským. Paní Blanka tak v rozhovoru zminila i tuto pro ni důležitou dimenzi, ovšem při současném vědomí, že na dlouhodobém partnerském vztahu je nezbytné pracovat:

„Proč my fungujeme [dobře jako partneři]? Asi proto, že se nějakým způsobem máme rádi, přece jenom, že tam je něco, co bylo silné, prostě ta síla je tam od začátku. A taky si myslím, že hodně vědomí nás obou, nejenom, že vlastně jsme se vzali v církvi, kde mám pocit, že to je obrovský rozdíl, jako to [sňatek] vnímat jakoby cosi na život, co je posvěcené. A i v něčem posvátné, i když já jsem v tom mnohem posunutá ještě trošku jinam, než třeba můj muž. Ale myslím, že to je opravdu úplně, to je úplně jiný pocit, jo? Že to je něco takového, co člověk opravdu chce o to usilovat. Není to dobré slovo, usilování. Nebo si uvědomuje, že to je něco strašně důležitého a že vlastně, že to vyžaduje neustálou jakoby práci na tom vztahu, asi na tom vcelku nějak pracujeme.“ (Blanka, tři děti ve věku 14 až 21 let)

Na oblasti či okolnosti, které naopak partnerskému vztahu **škodí a neprospívají**, poukazovaly v rozhovorech spíše ženy s mladšími dětmi. Bylo zřejmé, že **péče o dvě malé děti**, která z velké části ležela na jejich bedrech, partnerskému vztahu neprospívala, protože **ženy pak byly vyčerpané a neměly dostatek času na partnera**, budování vzájemného intimního partnerského vztahu a sdílení společného času a zážitků. Společný čas s partnerem bez nezbytnosti starat se zároveň o děti, byl v rozhovoru jednoznačně pozitivně hodnocen matkami mladších dětí, paní Janou a Editou. Ten údajně měli ještě v době, kdy měli pouze jedno dítě, ovšem s příchodem druhého dítěte se situace změnila a takový čas byl v rodinách v menších dětech velmi vzácný či zcela absentoval. Nad vlastním partnerským vztahem a negativně či pozitivně jej ovlivňujícími okolnostmi v rozhovoru přemítala paní Jana:

„Dokud jsme neměli druhé dítě, když bylo jenom jedno dítě, tak ještě to bylo všechno v pohodě, to jedno dítě bylo ještě dobré, že jsme měli i na sebe čas, že ano, dali jsme ho spát a byl čas. Ale teďko jako není absolutně čas, protože už jsou dvě, je to náročnější. No a snažíme

se to ale nějak ustát tohle to. Jaroslav [manžel] mi to občas vyčítá, že na něj nemám čas, anebo, že jsem pak už unavená, že ano, ale já s tím nic neudělám. Takže on si to taky musí v té hlavě nějak srovnat, že člověk má nárok být unavený.“ (Jana, dvě děti ve věku 6 a 8 let)

Nedostatek společného času byl příčinou neshod i u dalšího páru, kde sice nebyl tolik způsobován péčí o děti, které byly již starší, ale intenzivními volnočasovými aktivitami obou partnerů. Zejména muž vnímal negativně, že se žena věnuje koníčkům na úkor rodinných povinností. Neshody byly navíc umocněny náhlým špatným zdravotním stavem muže, ze kterého se naštěstí vyléčil. Důraz na rodinu jako hodnotu způsobil, že tento pár setrval v manželství, v době výzkumu v zásadě spokojeném. Paní Edita však v průběhu rozhovoru několikrát zmínila, že tento stav nebyl samozřejmý a jejich zhruba patnáctiletému partnerskému vztahu v minulosti několikrát hrozil zánik. Zde pandemie covidu-19 a restrikce cestování či shromažďování partnerskému vztahu spíše pomohla, protože omezila vnější aktivity a poskytla rodičům čas být spolu.

*„[M]y jsme spolu, ale upřímně musím říct, že **nechybělo málo a už jsme spolu x-krát nebyli**. A jednoznačně, co nás udrželo vždycky pohromadě, bylo to, že jsme oba docela asi bych řekla inteligentní, rozumní lidé a máme tady dvě děti, kterým chceme dopřát klidné minimálně dětství, co to možná nejvíc jde. A mám v okolí spoustu kamarádek, které se rozvedly a já jsem viděla, co to je za šílenost, jo? Ne kvůli majetku, ale ten stres na všechny, celou tu rodinu, **to úplně rozhází na maděru tu rodinu**. A tak já jsem říkala – to přece nejsem úplný cvok, abych něco [takového] těmhle těm dětem [udělala]. (...) Takže jsme si říkali vždycky s manželem, i když třeba jsme měli taky partnerské problémy, neshody, většinou to pramenilo z toho, že jsme se hádali kvůli tomu, že každý chtěl si co nejvíc urvat toho času třeba pro ty svoje koníčky. **Manžel mi vyčítal, že jsem pořád pryč. Já jsem mu zase vyčítala, že on vůbec mi nepomáhá s těmi dětmi a že on má automaticky ty svoje koníčky, ale já, když něco chci, tak se musím strašně prosit a zařizovat hlídání, jo? On prostě mi oznámí – jsem na tenise, přijdu v devět večer. OK. Ale já, když bych chtěla totéž, tak musím prosit a zařizovat [hlídání]... Z tohohle pramenily asi největší hádky. Když to řeknu blbě, kvůli těm dětem a starost o ty děti a – kdo doveze dceru a já to nestíhám a proč jí nemůžeš odvést ty a ty zase něco máš a tak si to zařídí a to bylo pořád, jo? Ono to potom graduje, graduje a pak už jsou ty hádky větší a větší. ...jsme každý prostě hodně takový individualista, každý má svoje koníčky a chceme si je udržet, chtěli jsme teda, covid nám to tak trochu jinak ukázal. ... já jsem trávila hodně času i s jinými lidmi, manželovi to hodně vadilo... kolikrát si myslím, že kdyby nepřišel ten covid, tak jsme se možná, jako já si myslím, že bychom se nerozvedli, ale bylo to hodně, hodně nahnuté... jsme byli hodně taková od sebe odloučení, že se **mezi námi vytvořila během těch let taková propast, že jsme měli každý svoje akce, svoje zájmy, svoje známé, ale nic společně.**“ (Edita, dvě děti ve věku 6 a 13 let)***

Recept na dobrý partnerský vztah tedy obsahuje **požadavek společně stráveného času**, pokud možno příjemných chvil, dále **toleranci** k tomu druhému a ocenění toho, co dělá. Určitě prospívá **vzájemná komunikace**, kde si partneři mohou vyříkat a sladit vzájemné představy a očekávání. Dále byla zmiňováno i neupřednostňování zájmů jednotlivce a při komplementární dělbě rolí bylo vnímáno jako pozitivní, když partneři vzájemně oceňovali to, co dělá ten druhý. Svoji představu o ingrediencích, které jsou důležité pro spokojený partnerský vztah, v průběhu dvou oddělených rozhovorů zmínili jedni z dotazovaných manželů, kteří společně žili zhruba deset let:

*„Asi **nějaká tolerance**. Je pravda, že asi jsem takový, taková nášlapná bomba, občas prostě bouchnu zbytečně. Ale ono se to vždycky nějak vytríbí a myslím si, že to. Tolerance klasická, vyjít si vstříc, ty dva prostě, nehádat se kvůli malichernostem vyloženě, snažit se pomáhat, prostě – potřebuju. Vždycky je to o **té komunikaci, komunikovat** [mají] ti lidé mezi sebou. To si myslím, že zatím nám to nějakým způsobem funguje, vždycky jsme schopní domluvit.*

Poděkovat si prostě, že – děkuju. Vlastně klasický, jedno slovo, ale udělá to spoustu parády a nedělat to jako, že až, ale poděkovat, mít to takové, někdo udělá oběd, tak já vařit nebudu, já to vím. (smích) [Ale oceňuji, že vaří žena a děkuji jí za to.]“ (Karel, dvě děti ve věku 8 a 18 let)

Stejně tak paní Klára, manželka pana Karla, zmínila toleranci jako nezbytnou pro partnerský vztah a zároveň i pochopení, doplňování se v rolích a vzájemné ocenění tohoto stavu:

*„Je to hodně o **toleranci** a myslím, že s manželem si vycházíme hodně vstřícně, že chápeme jeden druhého, nějak neupřednostňujeme svoje zájmy. Myslím, že Karel jako chlap je hodně chápavý. Hodně, a **dokáže i ocenit tu ženskou práci**, tu péči o domácnost, vaření, praní, že ví, že to není samozřejmé, že by se to dělalo, ale že to musí udělat ta ženská, že to tam nějak, takže když **nepeře, neuklízí a nevaří**, tak ale zase **jede nakoupit a obstará tu rodinu jinak**.“ (Klára, dvě děti ve věku 8 a 18 let)*

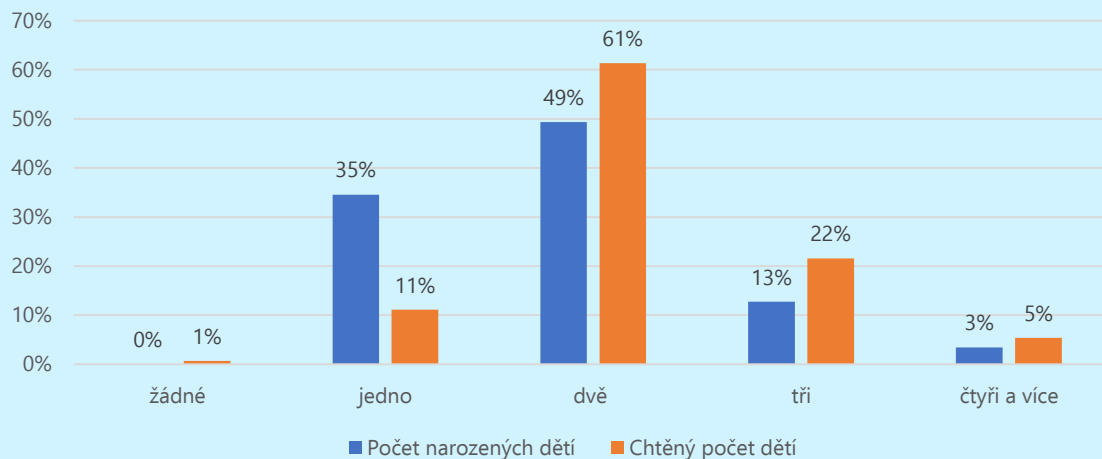
Jak reflektovala paní Blanka žijící ve spokojeném partnerství více než dvacet let, v dlouhodobém partnerském vztahu partneri postupně ustupují od romantismu k určité formě přátelství. I když láska setrvává, její forma se údajně proměňuje. V průběhu času se objevují lepší a horší společná partnerská období. Jejím receptem vedoucím ke spokojenosti je snížit očekávání a být pak mile překvapen výsledkem. Při vysokých očekáváních totiž spíše hrozí zklamání. Dobré je podle ní vnímat partnera jako samostatnou bytost, pohlížet na něj stále novým způsobem a vážit si ho:

*„[R]ecept na dobrý vztah? **Pořád usilovat, pořád vidět se nově**. Pořád se vidět nově. Pořád zapomínat, jo? **Zapomínat a méně očekávat**. Jo, a myslím si, že **víc dbát sám na sebe**. Na svůj svět, svoje zájmy, na to, co, jo? Ne, myslím si, že takové to přebytné soustředění se na tom vztahu je prostě, nedělá vůbec nic dobrého. A to je vlastně v návaznosti na ten můj idealismus. Já jsem dlouho strašně chtěla být silně v tom vztahu. A bylo to mnohem déle, než můj muž vlastně to chtěl, myslím si, i když jsme se o tom vlastně nikdy takhle nebavili, že on není úplně sdílný, nebo nerad se baví o těchto věcech. Jo? **Méně chtít, méně očekávat a vidět se nově**. Ano. (smích) Jo. A dbát na sebe, právě sebebepěče, sebe, to je strašně módní, že teď, ale to je opravdu, opravdu je to tak, jo? Nebo vnímat sebe jako úplně zvlášť bytost, abstrahovanou od toho vztahu nebo i od toho rodičovství, že vlastně tolik toho člověk, tolik toho máme. Máme toho strašně moc.“ (Blanka, tři děti ve věku 14 až 21 let)*

5.4 Rodičovství

V české společnosti dlouhodobě přetrvává **ideál dvoudětné rodiny** (Rabušic, Chromková Manea 2018), který se u nás vytvořil již po druhé světové válce (Fialová et al. 2000) a setrval navzdory podstatným demografickým změnám posledních desetiletí. Dokládá to kupříkladu časová řada výzkumů CVVM od roku 2004, dle kterých vidí ideál v modelu dvoudětné rodiny 66 až 71 % českých respondentů. Rodinu se třemi dětmi přitom dle posledního výzkumu CVVM preferuje trojnásobný podíl respondentů oproti těm, kteří preferují rodinu s jedináčkem (21 % vs. 7 %; CVVM 2020b). Deklarovaný ideální počet dětí v rodině se pochopitelně nemusí nutně překrývat s plánovaným, ani reálně dosaženým počtem dětí. Přesto se ideální a plánovaný počet dětí ve většině případů shoduje (Kuchařová et al. 2017). Respondenti námi realizovaného výzkumu byli dotazováni na to, kolik dětí by si přáli v životě mít a zda jejich přání odpovídají realitě. **Tři pětiny žen i mužů uvedly, že (by) si přály mít dvě děti, zhruba pětina (by) si přála mít děti tři, desetina jedno dítě**, 5 % (by) chtělo mít více než tři děti a jen necelé procento dotázaných by si bývalo přálo zůstat bezdětnými (viz graf č. 5.4).

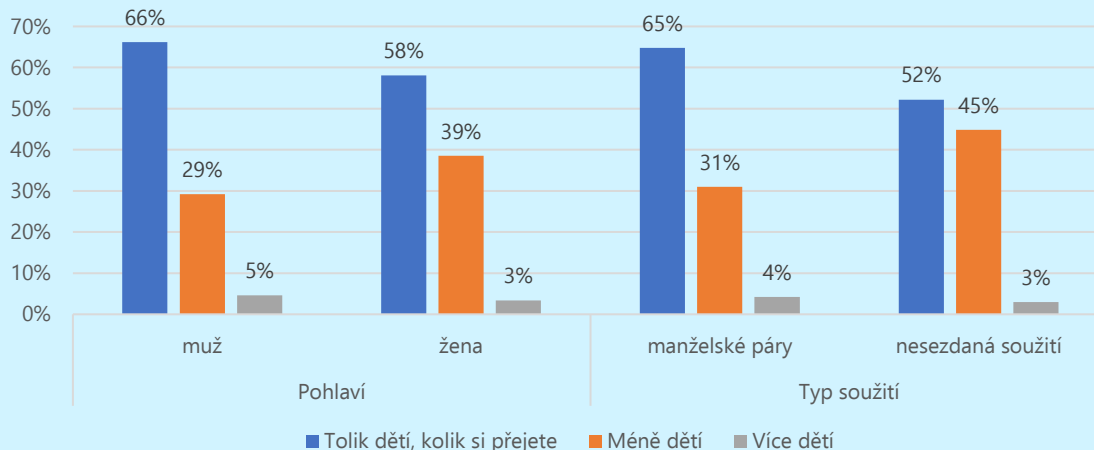
Graf č. 5.4 **Počet dětí, které se respondenti v průběhu života narodily, a chtěný počet dětí (v %)**

Zdroj: Úplné rodiny 2021

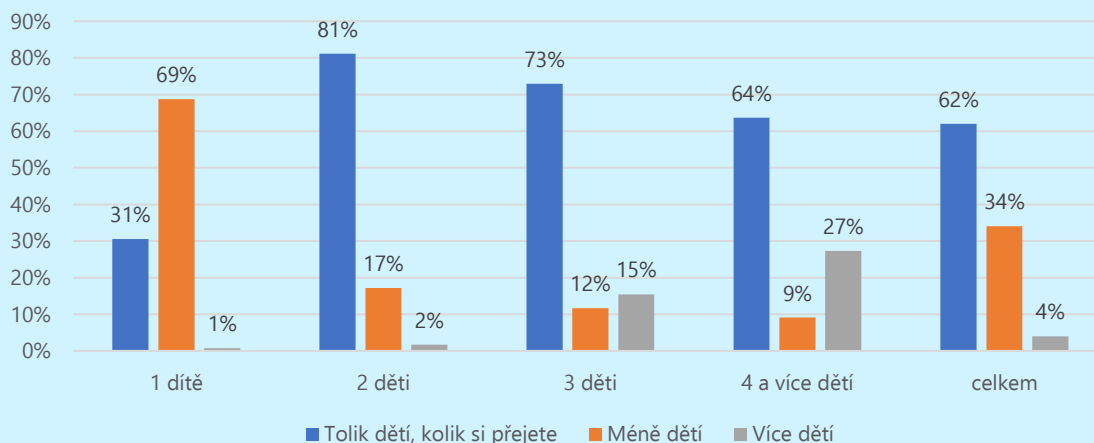
Téměř dvoutřetinová většina respondentů měla v době konání výzkumu tolik dětí, kolik si přála, třetina dotázaných měla méně dětí, než si přála a pouhá 4 % jich měla naopak více. Se stávajícím počtem dětí jsou častěji spokojeni muži ve srovnání se **ženami, které by si zase častěji přály mít dětí více, než dosud mají**. Rozdíly sledujeme rovněž v závislosti na typu soužití, kdy sezdání respondenti mají častěji tolik dětí, kolik si přáli, **nezezdání respondenti naopak častěji uvádějí, že mají dětí méně** (tyto tendence platí jak u mužů, tak i u žen, u kterých nicméně o něco výrazněji). To do jisté míry souvisí i se skutečností, že respondenti žijící v nesezdaném soužití jsou mladší než respondenti žijící v manželství (viz kap. 4). Ve výpovědích respondentů, a to mužů i žen, totiž sehrává významnou roli také věk, kdy nejmladší dotázaní (do 29 let) by chtěli mít častěji více dětí, než v současné chvíli mají (a dá se předpokládat, že někteří z nich svá přání či plány ještě zrealizují), nejstarší dotázaní (nad 50 let) oproti ostatním častěji uvádějí, že mají dětí více. Z pohledu velikosti rodiny jsou dle očekávání se stávajícím počtem dětí spokojenější rodiče dvou a tří dětí, mezi respondenty s jedním dítětem výrazně převažují ti, kteří mají (dosud) méně dětí, než si přejí. Rodiče tři a zejména pak čtyř či více dětí naopak častěji připouštějí, že počet dětí, které se jim v životě narodily, je vyšší než počet dětí, který by bývali preferovali – v těchto případech se může jednat jednak o rodiče, kteří dítě/děti vyššího pořadí neplánovali, ale také o rodiče, kteří je plánovali, ale po reálných zkušenostech s náročností péče o ně zpětně (a třeba i jen dočasně) připouštějí, že nižší počet dětí by v jejich situaci byl vhodnější a lépe zvládnutelný.

Graf č. 5.5 Chtěný vs. reálný počet dětí*, podle pohlaví a typu soužití (v %)

Pozn.: * Jedná se o otázku z dotazníku: Máte tedy? Tolik vlastních dětí, kolik si přejete; méně dětí; více dětí.
Zdroj: Úplné rodiny 2021

Graf č. 5.6 Chtěný vs. reálný počet dětí*, podle počtu dětí, které se respondentovi dosud narodily (v %)

Pozn.: * Jedná se o otázku z dotazníku: Máte tedy? Tolik vlastních dětí, kolik si přejete; méně dětí; více dětí.
Zdroj: Úplné rodiny 2021

Nejčastěji uváděným důvodem, proč mají respondenti (prozatím) méně dětí, než by si přáli, je, že **plánují mít děti později**. Druhým nejčastěji uváděným důvodem je **věk rodičů**, třetím důvodem pak jejich **zdravotní stav**. Mezi finančními důvody dominovaly nedostatečné finanční podmínky rodiny nebo nevhodné bytové podmínky a nedostatečná finanční podpora státu. Ostatní z předkládaných důvodů vybrala méně než desetina dotázaných, jichž se otázka týkala. Byl mezi nimi například nesouhlas partnera/partnerky či nadměrná zátěž, kterou by péče a výchova dalšího dítěte

pro rodinu představovala (podrobněji viz tabulka č. 5.1). Pandemie covidu-19 zasáhla do reprodukčních plánů 11 ze všech 2 295 oslovených rodin.

Tabulka č. 5.1 **Důvody, proč má respondent zatím méně dětí, než si přeje**

	Abs.	%
Plánuji/plánujeme mít další dítě/děti až později	241	30,9
Věk můj a/nebo partnera/ky	189	24,2
Zdravotní stav můj a/nebo partnera/ky	178	22,8
Nedostatečné finanční podmínky a/nebo nevhodné bytové podmínky	113	14,5
Jiný důvod	89	11,4
Nedostatečná finanční podpora státu pro rodiny s dětmi	78	10,0
Nesouhlas mého partnera/partnerky	73	9,3
Péče a výchova dalšího dítěte by už pro nás představovala velkou zátěž	63	8,1
Obtížné sladění mých pracovních a rodinných povinností	33	4,2
Nedostatečně harmonický partnerský vztah	33	4,2
Nejistota či nestabilita mého/partnera zaměstnání/podnikání	26	3,3
Obtížné sladění mých pracovních a rodinných povinností	20	2,6
Pandemie covidu-19	11	1,4
Děti partnera/partnerky jsou jako moje vlastní	10	1,3
Nedostatečná nabídka dostupných a kvalitních služeb péče o malé děti	6	0,8

Pozn.: N = 781

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Tři čtvrtiny všech respondentů v době výzkumu neuvažovaly o tom, že by měly ještě nějaké další dítě či děti, a dalších 6 % zatím není v tomto ohledu nijak rozhodnuto. Pětina naopak uvedla, že by další dítě mít chtěla (13 % ideálně v příštích 3 letech, 3 % ideálně někdy později a v necelých 3 % rodin byla žena v době realizace výzkumu těhotná). Další dítě plánují (či již čekají) z naprosté většiny ti, kteří v předchozí otázce uvedli, že mají méně dětí, než kolik by si přáli (z těchto respondentů by chtělo mít další dítě v příštích 3 letech 37 %, 6 % někdy později a 6 % dítě již čeká; zbývající podíl naopak další dítě již neplánuje nebo zatím neví). V souladu s výše uvedeným se logicky jedná zejména o mladší respondenty (a respondenty s nejmladším dítětem do 3, popřípadě 6 let) a respondenty s jedním dítětem.

6. Vybrané problémy v rodině a odborná pomoc

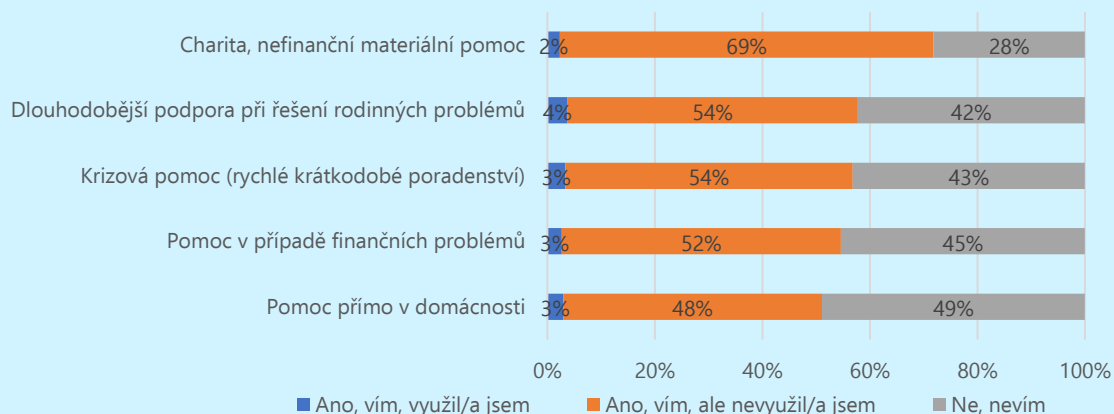
Kamila Svobodová

6.1 Problémy v rodině a využití služeb pro rodiny

V oblasti **služeb pro rodiny** existuje v současné době celá řada odborníků a organizací, které se zaměřují na pomoc a podporu rodin v různých oblastech života (SocioFactor 2014). Služby pro děti a rodiny mají ale i své deficity, mezi které patří jejich častá nedostupnost, a to kapacitní (příliš dlouhé objednací lhůty), finanční (zejména v případě komerčních služeb), časová nebo místní. Některé typy služeb jsou k dispozici pouze ve větších městech a pro venkovské a periferní oblasti bývají dostupné hůře nebo vůbec (Kuchařová et al. 2017). Nezřídka se také stává, že o jejich existenci lidé ani nevědí. Tato skutečnost se potvrdila i v našem výzkumu. Podíl respondentů uvádějících, že nevědí o tom, že by v případě potřeby (bez ohledu na pandemii covidu-19) mohli využít pomoci odborníků nebo neziskových organizací, se pohyboval v rozmezí 28 až 49 % dle typu pomoci (viz graf č. 6.1). Největší část dotázaných (70 %) měla povědomí o existenci **charitativní a nefinanční materiální pomoci** v podobě například azylového bydlení, potravinových bank či pomůcek pro děti do školy, naopak nejnižší podíl (48 %) věděl o možnosti využití pomoci přímo v domácnosti (např. hlídání dětí, doučování, výpomoc v domácnosti). O krizové pomoci, tj. rychlém krátkodobém poradenství v případě nenadálých událostí (např. výpověď ze zaměstnání, ztráta bydlení, úmrtí blízkého člověka, nehoda, psychické problémy), o možnostech dlouhodobější podpory při řešení rodinných, příp. rodičovských vztahů (např. spory po rozchodu, výchovné problémy, mediace) a o poradenství či pomoci v případě finančních či materiálních problémů (např. s placením běžných výdajů, půjček apod.) věděla shodně mírně nadpoloviční většina všech respondentů.

Osobní zkušenost se jmenovanými službami však měl jen velmi nízký podíl dotázaných – některou ze služeb nebo forem pomoci dosud využila pouze 2 až 4 % respondentů. Častěji se přitom jedná o osoby z hůře finančně zajištěných, resp. chudších rodin, tj. s nižšími příjmy domácnosti, s nimiž zároveň i hůře vycházejí (vzhledem k nízkým počtům respondentů je však třeba brát tyto výsledky pouze jako orientační). Vyšší podíl osob, které o jmenovaných službách vědí, ale nevyužily jich, je mezi vysokoškoláky, osoby s nižším vzděláním (bez maturity i s maturitou) naopak o těchto službách častěji vůbec nevědí. Velikost místa bydliště, pohlaví respondenta, typ soužití ani velikost rodiny neměly na odpovědi respondentů vliv.

Graf č. 6.1 Víte o tom, že byste v případě potřeby mohli/a využít pomoci či podpory odborníků nebo neziskových organizací v následujících oblastech? (v %)

Zdroj: Úplné rodiny 2021

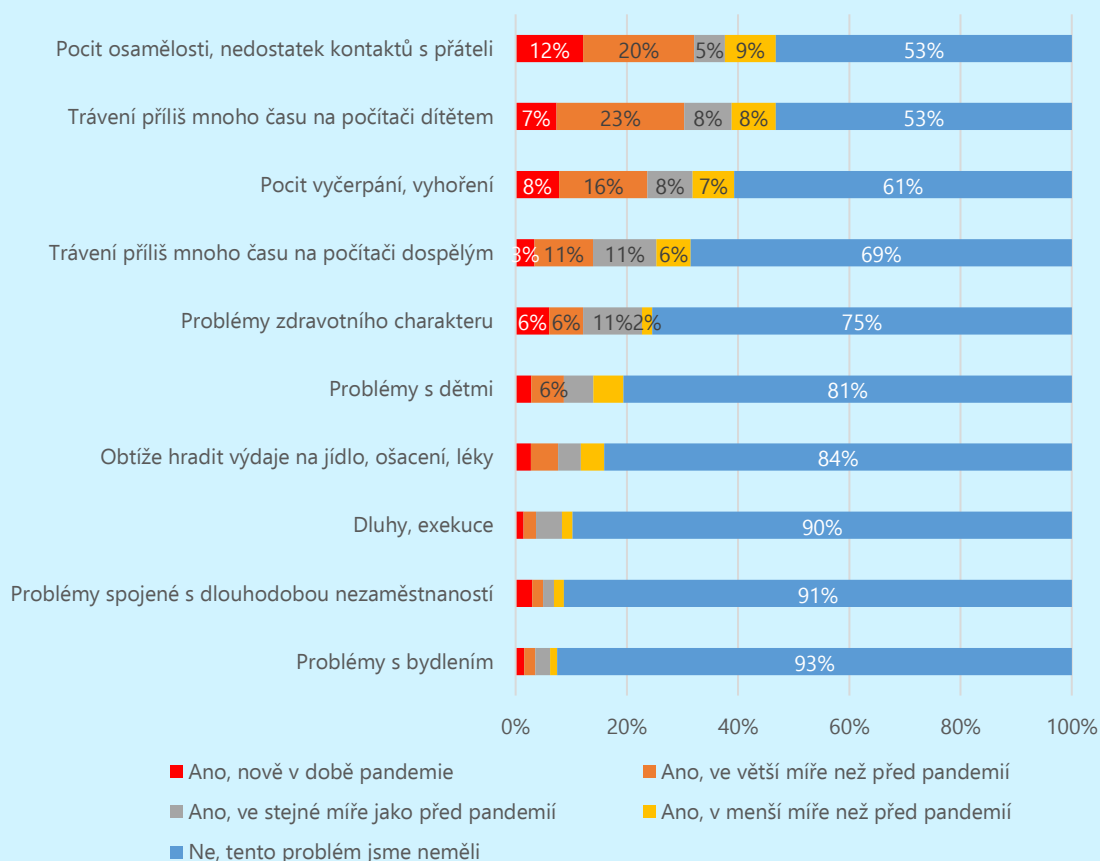
6.2 Problémy rodin v souvislosti s pandemií covidu-19

Pandemie covidu-19, které v současnosti svět čelí, přináší mnohé problémy zasahující do všech oblastí lidského života. Naprostá většina rodin je vystavena novým, dosud neobvyklým a bezpochyby velmi náročným situacím, které musí řešit. Řadu problémů jednotlivců a celých rodin pandemie prohlubuje a zhoršuje. Dotazník analyzovaného výzkumu obsahoval baterii vybraných problémů, která však z důvodu šíře a zaměření celého výzkumu musela mít relativně omezený rozsah. Přesto se snažila zmapovat míru výskytu nejpravděpodobnějších problémů a situací, jež mohly v rodině v průběhu období pandemie covidu-19 od března roku 2020 do doby konání výzkumu (tj. září 2021) nastat. Respondenti byli požádáni o srovnání, v jaké míře se problémy u nich v rodině vyskytovaly v porovnání s obdobím před pandemií (viz graf č. 6.2). Následně bylo zjišťováno, zda v případě výskytu problému vyhledali pomoc odborníka či nějaké instituce (viz graf č. 6.3).

Je možné konstatovat, že **nejvyšší podíl respondentů zasáhla pandemie v oblasti psychické a citové** – značná část dotázaných se potýkala s **pocí osamělosti v důsledku nedostatku sociálních kontaktů** s přáteli a jinými blízkými osobami (zcela nově nebo ve větší míře než před pandemií se tyto pocity objevily u třetiny dotázaných a celkově u téměř poloviny) a s **pocítem vyčerpání a vyhoření** (nově nebo ve větší míře jej pocítila čtvrtina, celkově dvě pětiny). Nepříznivé dopady pandemie na duševní zdraví potvrdil také výzkum *Život během pandemie*, dle kterého se alespoň jednou v době pandemie projevily symptomy deprese a úzkosti u 43 % respondentů (Prokop, Dvořáková 2021). Další značně **problematickou oblastí byla nutnost intenzivnějšího používání informačních technologií**, ať už z důvodu distanční výuky ve školách, častějšího využívání práce z domova některými typy profesí, nebo z důvodu naplnění volného času v období velmi přísného lockdownu, karantén či izolací, jako alternativy k běžným volnočasovým aktivitám, které po tuto dobu byly výrazně omezené nebo dokonce dočasně zcela nedostupné. Problémy v souvislosti s tím, že jejich dítě tráví příliš mnoho času na počítači, mobilním telefonu nebo internetu pocítili nově či ve vyšší míře v době pandemie tři z deseti dotázaných (a celkově, bez ohledu na míru srovnání s obdobím před pandemií téměř polovina respondentů). Problémy související

s trávením příliš mnoho času na počítači či mobilu dospělým členem domácnosti se nově objevily u 14 % respondentů (a celkově u třetiny). **Problémy zdravotního charakteru** v podobě vážné nemoci, popř. fyzického, smyslového či mentálního znevýhodnění nebo v podobě nutnosti péče o osobu blízkou zasáhly nově či ve zvýšené míře v době pandemie 12 % rodin (celkově čtvrtinu) a **problémy s dětmi** (např. výchovné problémy, špatné výsledky ve škole apod.) 9 % rodin (celkově pětinu). Problémy **ekonomického charakteru byly méně časté**, nicméně jejich výskyt není zcela nezanedbatelný a nelze je tedy marginalizovat. S obtížemi hradit výdaje na jídlo, ošacení či léky se nově nebo ve vyšší míře v době pandemie potýkalo 8 % rodin (celkově 16 %). Problémy spojené s dlouhodobou nezaměstnaností (v délce alespoň 6 měsíců) řešilo 5 % rodin (resp. 9 %). Problémy s bydlením měla 4 % rodin (resp. 8 %) a dluhy či exekuce zasáhly 3 % rodin (resp. desetinu).

K většině problémů jsou o něco vnímavější ženy, které mírně častěji než muži přiznávají, že se v rodině či přímo u nich samotných problém vyskytnul. Obzvlášť je to patrné u vnímání pocitu osamělosti či vyčerpání. Zůstává však otázkou, zda se u nich tyto problémy skutečně častěji vyskytují nebo zda si je jen častěji uvědomují či jsou ve vyšší míře ochotny je přiznat. Na druhé straně to jsou, a i v průběhu pandemie byly, většinou ony, kdo zajišťuje péči o děti a domácnost (Šťastná 2021). V důsledku uzavření mateřských škol a přechodu žáků na distanční výuku bylo pro řadu z nich sladování práce a rodiny ještě obtížnější než jindy. Problémy s dětmi, ať už výchovné nebo v podobě přílišného množství času tráveného na počítači, se vyskytují častěji ve vícedětných rodinách a v rodinách se staršími dětmi. Rodiče, zejména matky více dětí, též častěji přiznávají, že jsou vyčerpané. Problémy ekonomického charakteru častěji postihují mladší rodiny. S rostoucím vzděláním respondenta pak klesá podíl rodin, ve kterých se ekonomické problémy vyskytly. U všech uvedených problémů (vyjma zdravotních) je možné říci, že spolu se zvyšující se ekonomickou úrovní domácností klesá podíl rodin, jež se s nimi potýkají.

Graf č. 6.2 **Míra výskytu problémů v rodině v porovnání s obdobím před pandemií covidu-19 (v %)**

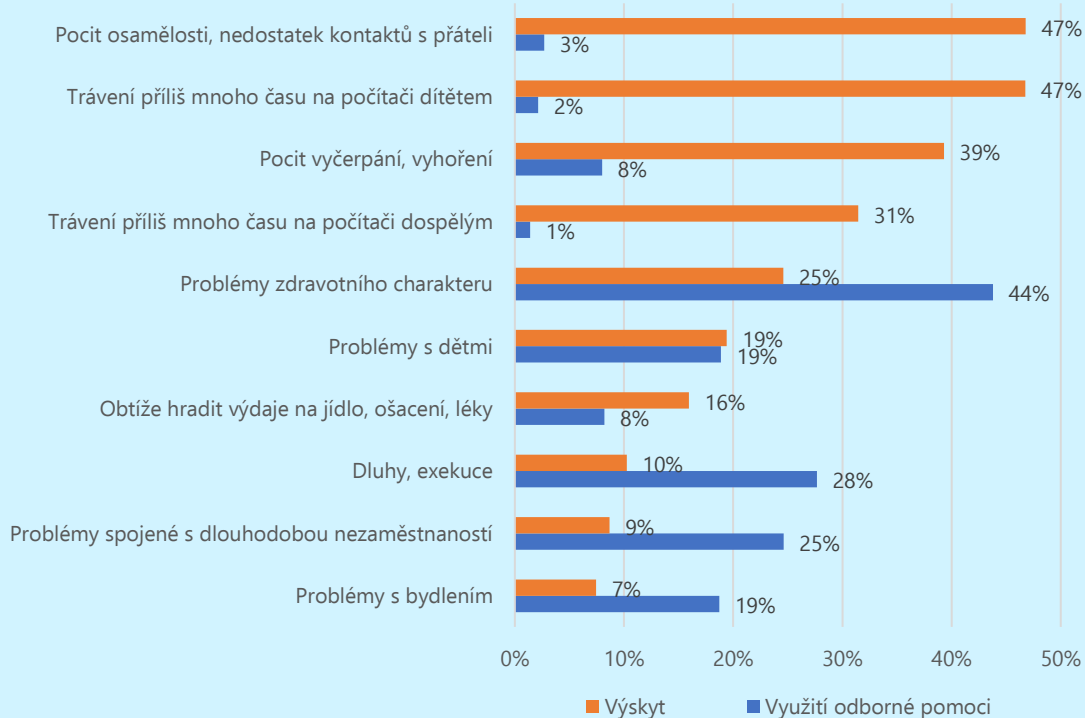
Zdroj: Úplné rodiny 2021

Z dalších výsledků bohužel vyplývá, že **o odbornou pomoc v případě vážných problémů žádá jen velmi nízký podíl osob** (v absolutním vyjádření se jedná jen o desítky případů).²⁷ Takřka jediným důvodem, který přiměje **vyšší podíl osob vyhledat odbornou pomoc, jsou problémy zdravotního charakteru** – v tomto případě se obrátila o pomoc na odborníky téměř polovina těch, kteří se se zdravotními problémy v rodině potýkají (pro představu, v absolutním vyjádření se jedná o 247 respondentů, kteří pomoc vyhledali). Důvodem může být skutečnost, že v případě vážných zdravotních problémů jsou lidé většinou v péči lékařů či různých zdravotnických zařízení, kteří je v případě potřeby dalšího druhu pomoci na příslušné odborníky sami nasměrují. Jinými slovy, vážné zdravotní problémy jsou samy o sobě takovým druhem obtíží, které povětšinou přimějí či donutí člověka vyhledat pomoc a neřešit je jen vlastními silami, čímž se stávají tzv. problémem sdíleným a je pak svým způsobem pro jednotlivce i rodiny snazší se o něj „podělit“ i s dalšími, cizími osobami. Ostatní typy problémů, na které se výzkum zaměřil, jsou oproti tomu více „soukromé“, zejména jedná-

²⁷ Minimum je 10 osob, které vyhledaly odbornou pomoc v případě řešení problému vyplývajícího z přílišného množství času tráveného dospělým členem domácnosti na počítači, mobilním telefonu či internetu, maximum je 84 osob, které vyhledaly pomoc při řešení problémů s dětmi.

li se o problémy psychické, u nichž zřejmě přetrvává snaha čelit jim vlastními silami a lidé mají nezdárka bariéry (i v podobě studu) svěřit se s nimi někomu dalšímu. Důvodem může být rovněž podcenění problémů nebo nedostatek informací o tom, na koho se v případě potíží obrátit o pomoc.

Graf č. 6.3 **Problémy v rodině – podíl výskytu jednotlivých problémů a využití odborné pomoci (v %)**

Pozn.: Využití odborné pomoci vyjadřuje podíl z těch, u nichž se daný problém vyskytl.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Za největší **negativní dopad pandemie z hlediska běžného fungování rodiny** považovali dotázaní **omezení kontaktů s přáteli a širší rodinou a omezení možností pro trávení volného času** (za pro ně nejhůře zvladatelné zvolily tyto oblasti zhruba dvě pětiny respondentů; viz tabulka č. 6.1). S odstupem se v pomyslném žebříčku negativních dopadů pandemie umístily **problémy spojené s online/distanční výukou dětí**, které za jednu z nejhůře zvladatelných oblastí z hlediska fungování rodiny v době pandemie označila téměř čtvrtina respondentů. Následovaly **potíže při sladění práce a rodiny** (označeny jako nejhůře zvladatelné cca pětinou dotázaných), které jsou, jak již bylo naznačeno výše, zejména v případě matek úzce provázané právě s nutností zpřístupnit dětem distanční vzdělávání a být především těm mladším při výuce z domova k dispozici. Zajištění dostatečných příjmů bylo hlavním problémem pro 17 % respondentů a udržení či získání placené práce pro 7 % dotázaných. Relativně nejméně problematickou oblastí se jeví zajištění bydlení pro rodinu (hlavním problémem „jen“ pro 3 % respondentů).

Tabulka č. 6.1 **Nejhůře zvladatelné oblasti z hlediska běžného fungování rodiny v době pandemie covidu-19**

	Abs.	%
Omezení kontaktů s přáteli/širší rodinou	1 023	44,6
Omezení možností pro trávení volného času	890	38,8
Online/distanční výuka	501	21,8
Sladování práce a rodiny	416	18,1
Zajištění dostatečných příjmů	389	16,9
Udržení/získání placené práce	164	7,1
Zajištění bydlení pro sebe a děti	72	3,1
Nic z uvedeného	236	10,3

Pozn.: Respondenti mohli z předložených důvodů vybrat 2 hlavní důvody, které nejvíce odpovídají jejich situaci. Součet tedy nedává 100 %.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

V případě distanční výuky byla zvláštní pozornost věnována tomu, jak se rodinám podařilo během pandemie zajistit potřebné technické vybavení či internetové připojení na online výuku. V tomto ohledu byly rodiny značně diferencované a velmi záleželo na jejich rodinné a finanční situaci. Nejvýraznější vliv měl dle očekávání počet závislých dětí v rodině a ekonomická úroveň domácnosti. Jak je patrné z grafu č. 6.4, **spolu se zvyšujícím se počtem dětí v rodině výrazně narůstá zastoupení rodin, které se při zajištění potřebného technického vybavení či internetového připojení na distanční výuku dětí potýkaly s určitými (popřípadě i velkými) obtížemi**, a naopak podstatně klesá podíl těch, které toto dokázaly zajistit zcela bez obtíží. Obdobně je tomu v případě ekonomické úrovně domácnosti (pro prezentaci jsme zvolili proměnnou subjektivního zařazení respondentovy domácnosti do předdefinovaných kategorií z hlediska úrovně majetku, nemovitostí, úspor apod., nicméně i při kontrole dalších proměnných, jako jsou příjmy apod., vycházely srovnatelné výsledky), tj. **spolu se zhoršující se ekonomickou úrovní domácnosti narůstá zastoupení rodin majících v oblasti zabezpečení distanční výuky pro své děti obtíže** a naopak se výrazně snižuje podíl rodin, které v tomto ohledu žádné obtíže nemají. Rozdíly mezi krajními kategoriemi jsou přitom v tomto případě ještě markantnější než v případě počtu dětí v rodině.

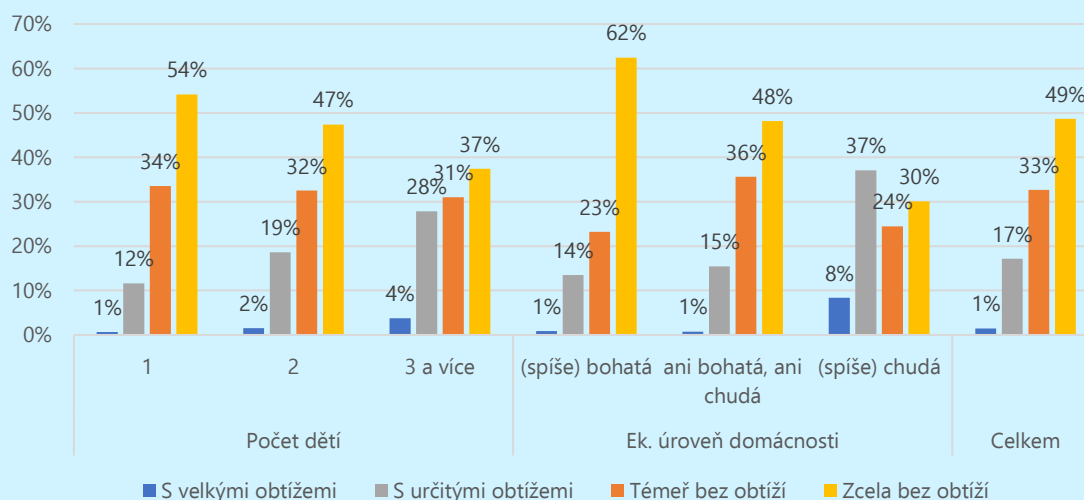
Vliv vzdělání rodičů byl oproti tomu méně významný, než jsme očekávaly v návaznosti na zjištění ČŠI (ČŠI 2021 – viz následující odstavec). V rodinách, kde matka dosáhla nejvyššího vzdělání, byl oproti průměru mírně nižší podíl těch, kteří se potýkali s určitými obtížemi (14 %) a naopak vyšší podíl těch, kteří zvládli distanční výuku zajistit zcela bez obtíží (53 %). Z pohledu vzdělání otců se oproti tomu lehce odlišovaly rodiny s otci s nejnižším vzděláním, ve kterých měli častěji určité obtíže (22 %), a méně často respondenti deklarovali, že žádné obtíže neměli (44 %).

Náročnost distanční výuky a obtíže s ní spojené potvrzují i výsledky šetření České školní inspekce, dle nichž se kupříkladu kvůli technickým potížím neúčastnilo distančního vzdělávání prostřednictvím digitálních technologií (zapojení tedy byli jen tzv. „offline“ formou) na jaře 2020 odhadem 250 tisíc žáků základních a středních škol, přičemž díky různým intervencím se tento počet v průběhu roku podařilo snížit zhruba na pětinu (ČŠI 2021). Žáků v základním vzdělávání, kteří nebyli zapojeni do distanční výuky vůbec, zejména z důvodu neochoty rodičů, popřípadě z důvodu absence připojení k internetu nebo absence digitálního zařízení, bylo dle výzkumu MŠMT na počátku roku

2021 zhruba 11 tisíc (MŠMT 2021), a to i přes to, že je od školního roku 2020/2021 distanční vzdělávání ze zákona povinné. Výrazněji se tento negativní trend projevuje u dětí pocházejících ze socioekonomicky složitějšího rodinného prostředí, tedy například z rodin žijících v sociálně vyloučených lokalitách, rodin s nízkým dosaženým vzděláním, rodin zatížených exekucí, rodin s problematickým bydlením, ale také třeba u rodin s větším počtem dětí a nízkými příjmy (ČŠI 2021).

Z výše uvedeného vyplývá, že distanční vzdělávání představovalo v době pandemie pro poměrně značnou část rodin problematickou oblast, jejíž negativní dopady na vzdělávání mnohých žáků budou z krátkodobého i dlouhodobého horizontu značné a těžko napravitelné. Týká se to zejména dětí z rodin nacházejících se v obtížné sociálně ekonomické situaci a dětí z vícedětných rodin. Je proto klíčové, aby i nadále byla tato problematika v centru pozornosti příslušných rezortů, finanční i metodická podpora škol byla i nadále prioritou a přechod na distanční výuku byl vždy jen krajním a krátkodobým řešením situace.

Graf č. 6.4 Zajištění potřebného technického vybavení či internetového připojení na distanční výuku dítěte/děti během pandemie ve školním roce 2020/2021, podle počtu nezaopatřených dětí v rodině a ekonomické úrovně domácnosti (v %)

Pozn.: Zahrnuje pouze odpovědi těch respondentů, jejichž děti se nutnost zajištění distanční výuky v době pandemie týkala. Z důvodu nízkých četností nezahrnuje odpověď „Vůbec se mi to nepodařilo zajistit“ – zvolili ji pouze 3 respondenti. N = 1 557.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

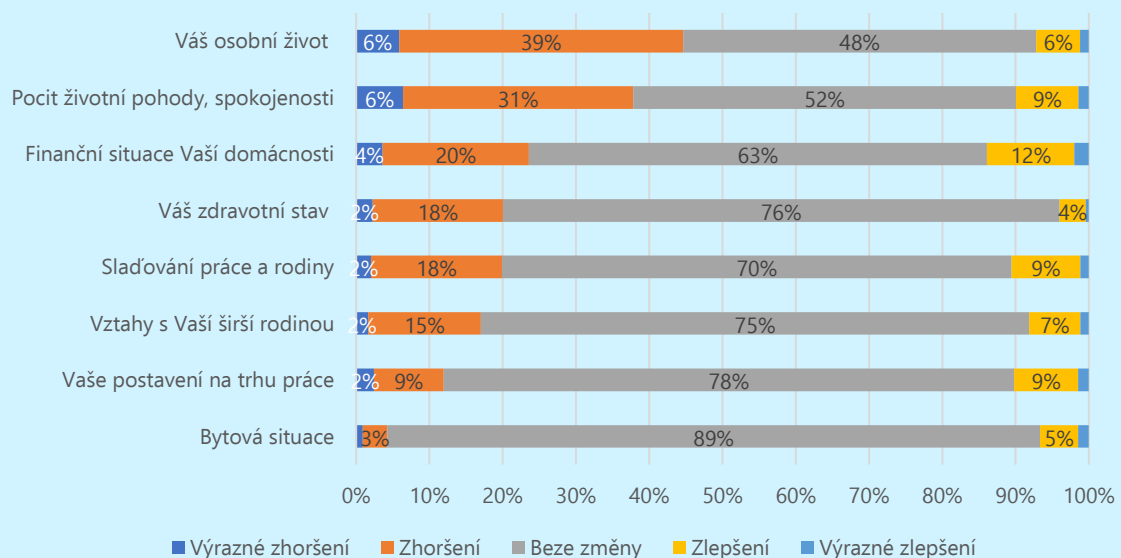
Souhrnně lze říci, že pandemie covidu-19 měla **nejvýraznější negativní dopad na osobní životy lidí a pocity životní pohody a spokojenosti** – zhoršení či dokonce výrazné zhoršení v těchto oblastech pocítilo 45 %, resp. 37 % respondentů (viz graf č. 6.5). Finanční situace domácnosti se zhoršila ve čtvrtině rodin,²⁸ ve 14 % rodin (což je v porovnání s ostatními sledovanými oblastmi nejvyšší podíl) se však finanční situace naopak zlepšila. **Pětině dotázaných se v průběhu pandemie**

²⁸ K obdobným výsledkům dospěl i průzkum CVVM z února 2021, který se však zaměřoval na širší cílovou skupinu, konkrétně na respondenty starší 18 let. Dle tohoto průzkumu se v souvislosti se šířením koronaviru příjmy snížily u 28 % domácností a zůstaly stejné u 67 %. Podíl domácností, kde se příjmy naopak zvýšily, byl však pouze 5 % (CVVM 2021).

zhoršil zdravotní stav, stejný podíl dotázaných pocítil **zhoršení v oblasti sladování práce a rodiny**. Negativní dopad na vztahy s širší rodinou měla pandemie pro 17 % respondentů a zhruba desetina se zhoršilo postavení na trhu práce. Jak už bylo zmíněno výše, do bytové situace rodin zasáhla pandemie covidu-19 nejméně – pro devět z deseti respondentů se v této oblasti nic nezměnilo.

Spolu se zvyšujícím se vzděláním roste podíl respondentů, kteří deklarovali negativní dopad pandemie na osobní život a pocit životní spokojenosti. Nejmladší respondenti (do 29 let) naopak ve srovnání s těmi staršími o něco častěji uváděli v těchto oblastech zlepšení. Pohlaví, počet dětí ani jejich věk neměl v tomto ohledu na odpovědi dotázaných vliv. S rostoucím věkem se zvyšuje zastoupení respondentů, jimž se v průběhu pandemie zhoršil zdravotní stav. Zhoršení finanční situace a postavení na pracovním trhu častěji pocítily ženy, lidé s nižším vzděláním a nižšími příjmy.

Graf č. 6.5 V jakých oblastech života respondentů došlo v průběhu pandemie covidu-19 ke změně? Porovnání období pandemie (od března 2020) s obdobím před pandemií (do února 2020) (v %)

Zdroj: Úplné rodiny 2021

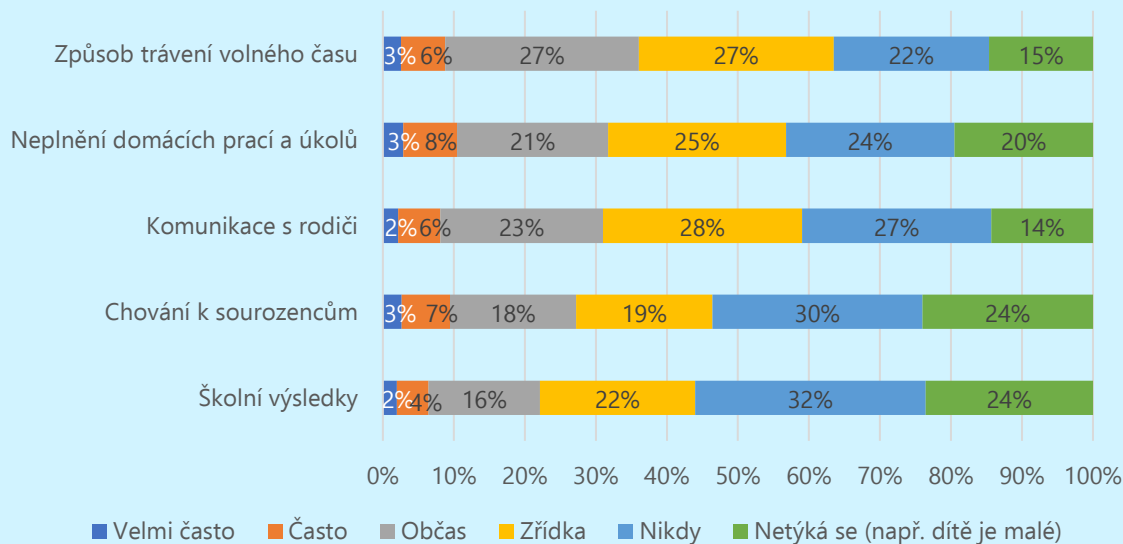
6.3 Konflikty s dětmi v průběhu pandemie covidu-19

Konflikty rodičů s dětmi, týkající se chování a plnění jejich povinností, nebyly ve většině zkoumaných rodin příliš časté. Velmi často se za období pandemie vyskytovaly jen ve 2–3 % rodin (tj. pouze v několika desítkách případů) a často v dalších 5–8 % rodin. Sloučíme-li podíl odpovědí velmi často, často a občas, pak se jednotlivé problémy s dětmi týkaly zhruba čtvrtiny až třetiny dotázaných rodin (viz graf č. 6.6). Nejčastěji se přitom rodiče a děti neshodují v pohledu na **způsob trávení volného času dětí** (36 % rodin), dále se jejich spory týkají **neplnění domácích prací a úkolů** (32 %) a **kommunikace s rodiči** (31 %). O něco méně časté jsou pak spory ohledně chování k sourozencům (27 %) a školních výsledků (22 %). Vzhledem k tomu, že v mnoha dotázaných rodinách

jsou děti ještě velmi malé, je zde poměrně vysoký podíl těch, jichž se dané problémy netýkají. Dále se významněji vyděluje skupina rodičů s **nejstarším dítětem ve věkovém rozmezí 12 až 15 let** (tedy v období puberty), kteří podstatně častěji než rodiče mladších, ale i starších dětí uvádějí, že se u nich konflikty objevují často nebo dokonce velmi často. Výskyt konfliktů rodičů s dětmi je o něco častější v rodinách se dvěma a více závislými dětmi v porovnání s rodinami s jedním závislým dítětem. Porovnáme-li výskyt problémů v úplných rodinách s dalšími dosud šetřenými typy rodin v rámci stejného projektu (neúplné rodiny, vícedětné rodiny, rekonstituované rodiny), které však byly dotazovány ještě před vypuknutím pandemie covidu-19, lze říci, že důvody ani míra konfliktů mezi rodiči a dětmi z úplných rodin se zásadním způsobem od ostatních typů rodin neliší (Palonciová et al. 2019a, b; Kuchařová et al. 2019b).

Pouhá 4 % dotázaných rodičů uvádí, že konflikty s dětmi se v jejich rodině objevily v době pandemie covidu-19 nově, a 7 % se domnívá, že za pandemie se tyto konflikty zhoršily. Ve 2 % rodin se naopak konflikty za pandemie zmírnily a v 15 % rodin se některé problémy zhoršily a jiné zmírnily. Zbývající většina dotázaných uvedla, že v období pandemie žádné konflikty neměli nebo toto neuměli posoudit. Vezmeme-li v potaz i výše uvedené, tj. že konflikty rodičů s dětmi se obdobně vyskytovaly napříč všemi typy rodin zkoumaných v rámci celého projektu, a to bez ohledu na výskyt pandemie, lze shrnout, že **pandemie covidu-19 měla nepříznivý vliv na konflikty rodičů s dětmi z úplných rodin jen v poměrně nízké míře.**

Graf č. 6.6 **Důvody a četnost konfliktů rodičů s dětmi v jednotlivých oblastech v období pandemie (v %)**

Zdroj: Úplné rodiny 2021

7. Ekonomická a příjmová situace domácnosti

Věra Kuchařová, Sylva Höhne

7.1 Ekonomická aktivita rodičů

Naprostá většina rodičů v souboru *Úplné rodiny 2021* je nějakým způsobem ekonomicky aktivní a mezi těmito rodiči je převaha pracujících v zaměstnaneckém poměru (blíže viz kap. 8). Až na ojedinělé případy jsou vzhledem k vymezení výběrového souboru všichni respondenti a jejich partneri/ky v ekonomicky aktivním věku. Jejich **ekonomická aktivita závisí především na etapě rodinné dráhy**, tedy konkrétně hlavně na počtu a stáří (závislých) dětí a věku rodiče. Nermalou roli hraje i vzdělání a profesní status, který v datech *Úplné rodiny 2021* není podrobněji zachycen.

Nějaký **pracovní příjem má** 78 % respondentů/ek a 85 % jejich partnerů/ek, resp. **96 % mužů a 67 % žen** (viz tabulka č. 7.1).²⁹ U mužů roste s věkem podíl samostatně podnikajících na úkor zaměstnanců, a to z 5 % ve věkové kategorii do 29 let na 20 % ve věku 50 let a více. Nepatrně roste podíl zcela neaktivních ze 4 % na 9 % v uvedených věkových kategoriích. Mezi aktivními na plný úvazek pracovali v době výzkumu skoro všichni muži a dvě pětiny žen (viz též kap. 8).

Odlíšné profesní dráhy mužů a žen zejména v souvislosti s rodičovstvím se odrážejí v podílu ekonomicky neaktivních podle věku. Na mateřské nebo rodičovské dovolené bylo v době výzkumu v kategorii do 29 let 68 % žen (dítě ve věku do tří let mělo 85 % těchto žen), v kategorii 30 až 39 let bylo na mateřské nebo rodičovské dovolené 42 % žen (dítě do tří let mělo 55 % žen tohoto věku).³⁰ Podíl žen zaměstnankyň a OSVČ se zvyšuje mezi uvedenými krajními věkovými kategoriemi z 22 % na 85 %, s výraznou převahou žen v zaměstnaneckém poměru.

²⁹ Podíly mužů korespondují s podíly ekonomicky aktivních v datech *SLDB 2011*, podíly žen jsou proti nim nižší (srov. podkap. 1.4).

³⁰ S tříletým dítětem bylo na rodičovské dovolené 46 % žen v našem výběrovém souboru, s dvouletým dítětem 85 % žen. V případě mužů to bylo 5 %, resp. 6 %. Mezi těmito ženami si v obou případech zhruba osmina vydělávala a měla minimálně poloviční pracovní úvazek.

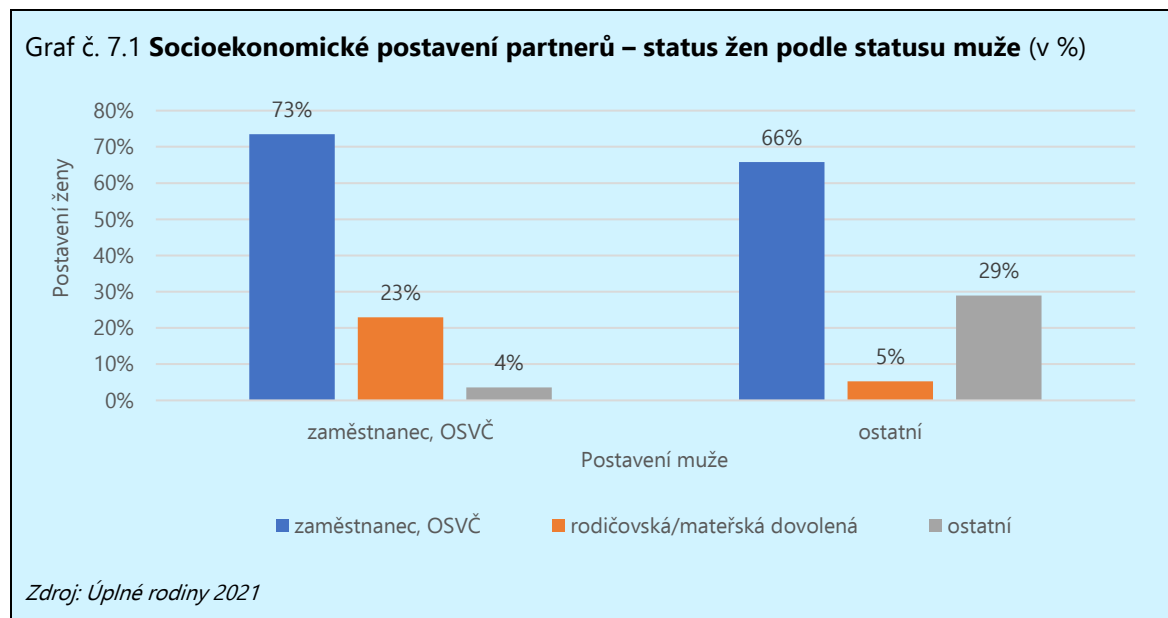
Tabulka č. 7.1 **Sociálně ekonomické postavení se zohledněním výdělečné činnosti respondentů a jejich partnerů** (v %)

	Respondent	Partner	Muž*	Žena*
Zaměstnanec	67,0	72,4	80,7	58,4
OSVČ	8,0	11,3	14,0	5,3
Pracující na více než půl úvazku při rodičovské dovolené nebo pobírání důchodu	2,4	1,6	1,1	2,8
MD a RD bez výdělečné činnosti nebo jen omezené**	16,6	10,6	0,9	26,3
Ostatní neaktivní	6,0	4,1	3,3	7,1
- v tom nezaměstnaní	2,2	1,6		

Pozn.: * Vždy v souhrnu za respondenty a partnery, resp. respondentky a partnerky; ** Na rodičovské dovolené bylo celkem (tj. plně se věnujících dítěti nebo částečně při rodičovské dovolené pracujících) 14,9 % respondentů, 28,1 % žen a 0,8 % mužů. Na mateřské dovolené byla 3 % žen.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Ve většině dotázaných rodin jsou výdělečně činní oba rodiče (což koresponduje s daty ze *Sčítání lidu*, viz podkap. 1.4). Pokud se deklarovali jako zaměstnanci nebo OSVČ, je takových rodin 61 %. Pouze jeden výdělečně činný je v 36 % rodin, žádný pak ve 3 % rodin. Pokud mezi vydělávající členy rodin zahrneme i osoby na rodičovské dovolené nebo v důchodu, pracující alespoň na poloviční úvazek, je rodin, v nichž oba mají nějaký stálý pracovní příjem 64 %. Z pohledu muže ukazuje kombinace ekonomické aktivity a neaktivity partnerů (viz graf č. 7.1).

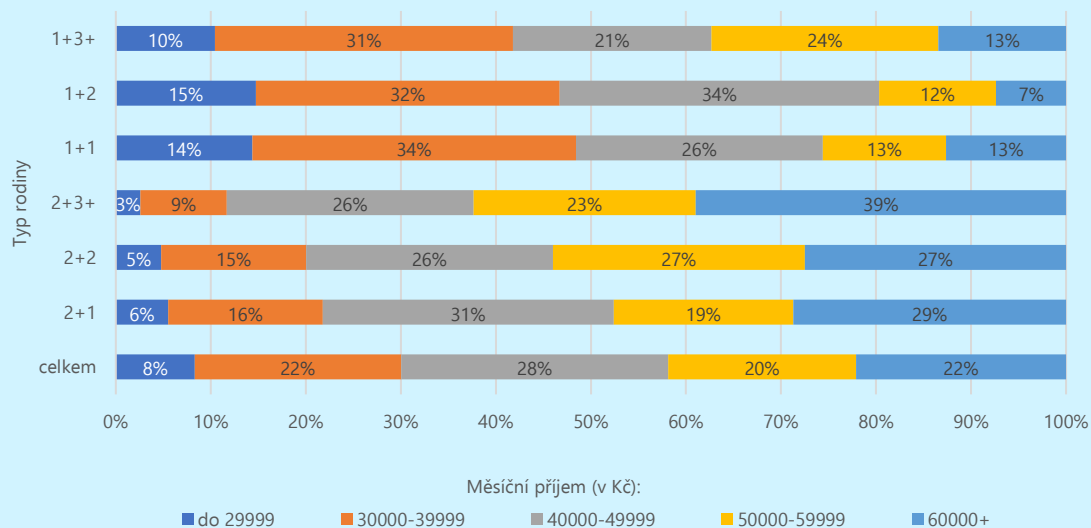
V necelých 4 % případech byl alespoň jeden partner nezaměstnaný, zcela výjimečně byli v době výzkumu nezaměstnaní partner i partnerka. Lze tedy říci, že sledujeme rodiny, které nejsou z hlediska míry výdělečné činnosti poznamenány důsledky covidové pandemie.

V souladu se strukturou výběrového souboru podle věku dětí byl ve 24 % rodin některý z rodičů, obvykle žena, výjimečně muž, na rodičovské nebo mateřské dovolené (viz tabulka č. 7.1). Málokterá/y z nich si při rodičovské dovolené, resp. při pobírání rodičovského příspěvku vydělává činností v rozsahu půl úvazku a více (někteří se v případě výdělečné činnosti relativně většího rozsahu zřejmě zařazují mezi zaměstnance nebo OSVČ). Ostatní formy ekonomické neaktivity se vyskytují omezeně.

V následující analýze je někdy použita skladba domácnosti podle počtu výdělečně činných a ekonomicky neaktivních členů, v kombinaci s počtem (nebo věkem) dětí (např. grafy č. 7.2 a 7.3). Tyto ukazatele jsou ve větší či menší míře závislé na socioekonomickém statusu rodičů, a také na jejich profesním statusu. Rodiny s oběma vydělávajícími rodiči jsou častěji než jiné tvořeny lidmi na vyšších profesních pozicích, zatímco v rodinách s jedním vydělávajícím je častěji alespoň jeden z rodičů manuálně pracující. Diferenciace příjmové úrovně úplných rodin podle jejich demografické struktury tak vypovídá také o diferenciaci podle socioekonomického typu rodiny (viz níže).

Počet vydělávajících a poměr vydělávajících a závislých členů rodiny se promítá jak do výše rodinných příjmů (viz graf č. 7.2), tak do jejich subjektivní reflexe (viz graf č. 7.3). Oba grafy ukazují vliv různé skladby čistých úplných rodin. Nejsou zde zahrnuty případy, kde žádný rodič není aktivní, protože takových byl nízký počet a data za ně nejsou spolehlivá. Velké nejsou ani počty rodin se třemi a více dětmi, výsledek proto může být ovlivněn náhodnými vlivy.

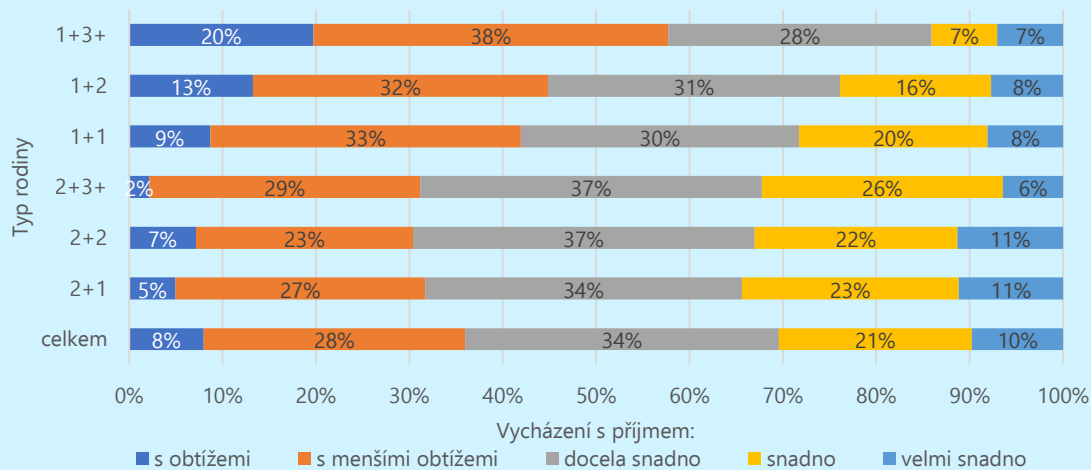
Graf č. 7.2 Závislost výše příjmu čisté úplné rodiny na její skladbě podle počtu vydělávajících rodičů a počtu dětí (v %)

Pozn.: Čísla na svislé ose vyjadřují počet vydělávajících rodičů + počet dětí (např. 2+1 znamená oba pracující rodiče v rodině s 1 dítětem); 3+ děti znamená 3 a více dětí.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Graf č. 7.3 Jak čistá úplná rodina vychází s příjmy podle počtu vydělávajících rodičů a počtu dětí (v %)

Pozn.: Čísla na svislé ose vyjadřují počet vydělávajících rodičů + počet dětí (např. 2+1 znamená oba pracující rodiče v rodině s 1 dítětem); 3+ děti znamená 3 a více dětí.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

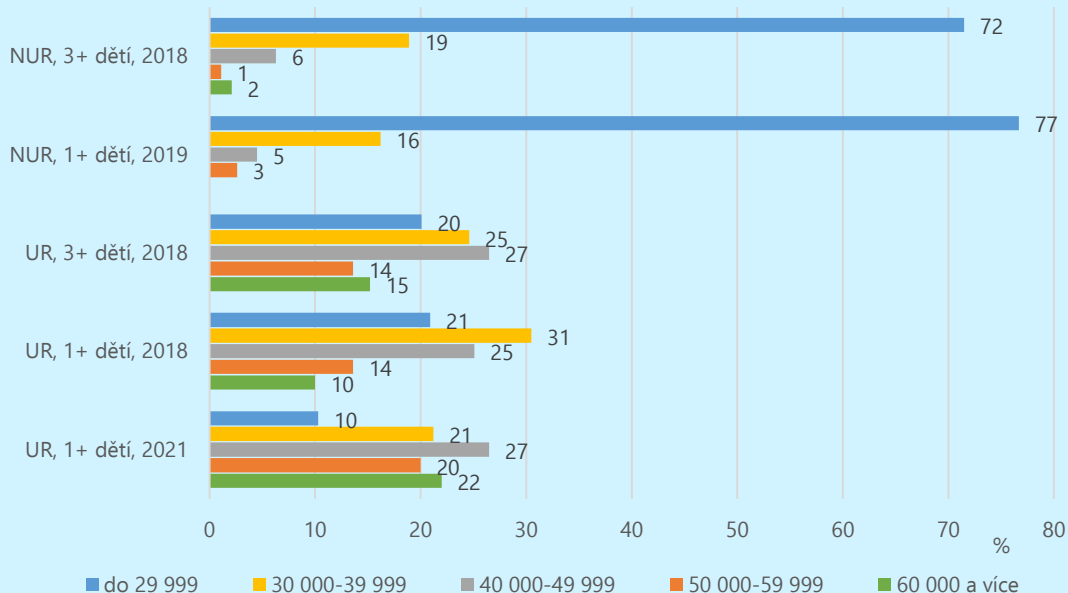
7.2 Příjmová situace rodiny

Otázka na příjmy domácnosti patří v dotazníkových šetřeních mezi ty nejvíce osobní. Proto bývají respondenti požádáni, aby zařadili své příjmy do nabídnutých kategorií. Přibližně každý desátý respondent odmítl odpověď i na takto položenou otázku, 2 % uvedla, že rodinné příjmy neznají (celkem skoro 300 respondentů).

Necelá třetina domácností úplných rodin s dětmi uvedla v době zjišťování příjmy do 40 tisíc korun měsíčně, nad 60 tisíc měla příjmy pětina rodin (viz graf č. 7.4). Rodiny ze šetření *Úplné rodiny 2021* tak vykazují výrazně vyšší příjmy nejen ve srovnání s neúplnými rodinami z šetření sólo rodičů v roce 2019 (Palonciová et al. 2019a), z nichž větší podíl (63 %) měl příjmy jen do 30 tisíc korun, ale i s vícedětnými rodinami nebo rekonstituovanými rodinami v šetřeních z roku 2018 (Kuchařová et al. 2019b; Palonciová et al. 2019b). V nich 45 %, resp. 51 % uvedlo příjmy do 40 tisíc korun.³¹ Přestože zde hraje jistě určitou roli odlišný rok sběru dat, poukazuje to s velkou pravděpodobností na lepší příjmovou situaci úplných rodin s jedním či dvěma dětmi oproti rodinám neúplným nebo úplným s více dětmi a také možná rekonstituovaným. Zatímco vliv neúplnosti rodiny nebo vícedětnosti lze ověřit na datech SILC (viz podkap. 2.3), pro rekonstituované rodiny spolehlivá statistická data neexistují. Data SILC potvrzují uvedené zjištění o „optimálním“ složení rodin s dětmi z hlediska příjmové úrovně. Její nejvyšší hodnotu dosahují rodiny se dvěma dětmi, s nevelkým předstihem před jednodětnými, ale výrazným proti rodinám vícedětným.

³¹ Modální kategorie je v úplných rodinách z šetření roku 2021 i 2018 rozmezí 40 000 až 49 999 Kč, zatímco v rekonstituovaných rodinách (úplných i neúplných) z roku 2018 je to 30 000 až 39 999 Kč a v neúplných rodinách z roku 2019 jen 20 000 až 29 999 Kč.

Graf č. 7.4 Srovnání kategorií měsíčních příjmů domácností pěti typů rodin podle složení a počtu dětí (podíly rodin v příjmových kategoriích v %)

Pozn.: NUR – neúplná rodina, UR – úplná rodina; u neúplných rodin z roku 2019 jsou spojeny nejvyšší příjmové kategorie tak, že poslední je kategorie „50 000 a více“.

Použitá data: šetření samoživitelů z roku 2019; šetření úplných a neúplných vícedětných rodin z roku 2018; šetření rekonstituovaných úplných rodin z roku 2018; šetření úplných rodin z roku 2021.

Zdroje: data šetření: Úplné rodiny 2021; Vícedětné rodiny 2018; Rekonstituované rodiny 2018; Samoživitelé 2019

Výši rodinných příjmů určuje především počet výdělečně činných osob v domácnosti (viz tabulka č. 7.2). Jak bylo uvedeno, nejčastěji jsou v rodině dva pracovní příjmy, následují rodiny s jedním takovým příjmem a jen velmi malý počet a podíl rodin je zcela bez pracovního příjmu. V případě úplných rodin s dětmi je určující rozsah ekonomické aktivity rodičů (méně dalších členů domácnosti), tedy jejich socioekonomický status popsany výše. Ten se opět potvrzuje být genderově podmíněn. Příjmová úroveň je ovlivněna trochu více vzděláním a s tím spojeným statusem ženy než vzděláním či statusem muže. Naopak věk muže a ženy se promítá do celkových příjmů domácnosti obdobně.

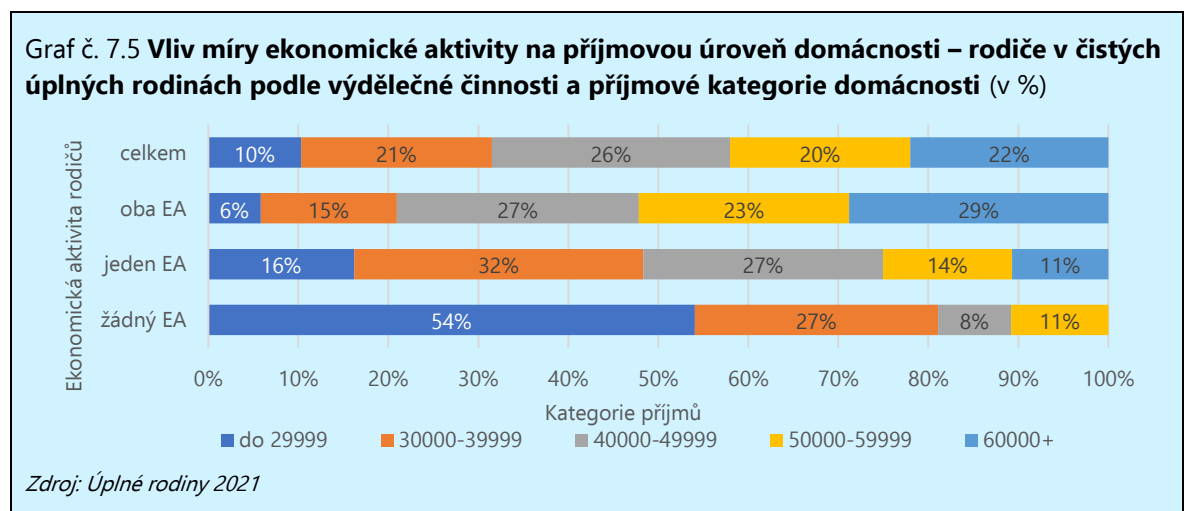
Tabulka č. 7.2 **Závislost celkových měsíčních příjmů domácnosti na počtu výdělečně činných členů domácnosti** (v %)

Kategorie celkového měsíčního příjmu	Složení podle ekonomicky aktivních členů**					
	celkem	žádný EA*	rodič 1, celkem 1	rodič 1, celkem 2+	rodiče 2, celkem 2	rodiče 2, celkem 3+
Do 29 999 Kč	10,3	40,3	17,7	12,7	5,7	4,9
30 000–39 999 Kč	21,2	25,8	33,1	29,9	15,4	9,8
40 000–49 999 Kč	26,5	19,4	26,5	27,1	27,2	19,5
50 000–59 999 Kč	20,0	9,7	12,4	18,6	23,2	30,5
60 000+ Kč	22,0	4,8	10,3	11,8	28,6	35,4

Pozn.: Souhrnně za čisté i smíšené rodiny; * velmi nízké četnosti; ** EA= ekonomicky aktivní, zde ve smyslu výdělečně činný; toto členění upřesňuje, kolik je výdělečně činných rodičů a kolik dalších členů domácnosti,³² statistická závislost je tu vyšší než u celkového počtu ekonomicky aktivních.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Absence jednoho příjmu v čistých úplných rodinách znamená výrazné snížení příjmové úrovně domácnosti, i zde však desetina dotázaných rodin dosahuje nejvyšších příjmů. Data souboru *Úplné rodiny 2021* neumožňují použití obvyklého ukazatele příjmů pro potřeby komparací (příjmy na osobu nebo spotřební jednotku, viz podkap. 2.3). Graf č. 7.5 ukazuje strukturu rodin podle příjmových kategorií v závislosti na počtu výdělečně činných rodičů v čistých úplných rodinách. Úplná absence pracovních příjmů rodičů je v souboru *Úplné rodiny 2021* výjimečná, zjištěná v necelých 2 % domácností (v absolutních číslech 40, přesto jsou v grafu zahrnuté, alespoň pro ilustraci, že pro zhruba polovinu čistých rodin to pravděpodobně znamená příjmy v nejnižší kategorii).

Důsledkem odlišné struktury jejich domácností jsou rozdíly v distribuci příjmů mezi rodinami sezdáných a nesezdáných párů ve prospěch prvních (viz tabulka č. 7.3). Obdobně, jako to bylo zjištěno u výše zmíněných rekonstituovaných a vícedětných rodin, zkoumaných

³² Struktura všech rodin, tj. včetně smíšených, byla s ohledem na četnosti jednotlivých potenciálních typů kategorizována do pěti kategorií podle počtu výdělečně činných osob v domácnosti celkem a výdělečně činných rodičů (oba, jeden, žádný).

v předchozích letech. Tento rozdíl se však neodráží v subjektivní percepci, zda respondent vidí svou rodinu jako chudou nebo bohatou. Rodiny sezdáných a nesezdáných párů mají v průměru rozdílné počty dětí, takže v přepočtu na osobu se tyto rodiny od sebe tolik neliší (srov. podkap. 2.3). Počet dětí sám o sobě vliv nemá. Zjištění odlišné příjmové struktury tak v zásadě koresponduje s rozdílnou vzdělanostně-profesní strukturou sezdáných a nesezdáných párů, ale i s odlišným průběhem rodinného cyklu těchto dvou forem soužití rodičů,³³ případně jejich strategiemi zajišťování materiální a příjmové úrovně. **K lepší příjmové situaci manželských párů** přispívá zejména častější ekonomická aktivita i vyšší vzdělanostní úroveň (předpokládající vyšší výdělky) obou manželů ve srovnání s nesezdánými partnery (srov. Palonciová et al. 2019b).

Rozdíly v příjmech mezi čistými a smíšenými rodinami nejsou tolik statisticky významné, ale v tabulce č. 7.3 jsou pro dokreslení celkového obrazu uvedeny. Jak lze odvodit z tabulky č. 7.2, k vyšším příjmům smíšených rodin přispívá vyšší počet ekonomicky aktivních, hlavně zaopatřených dětí.

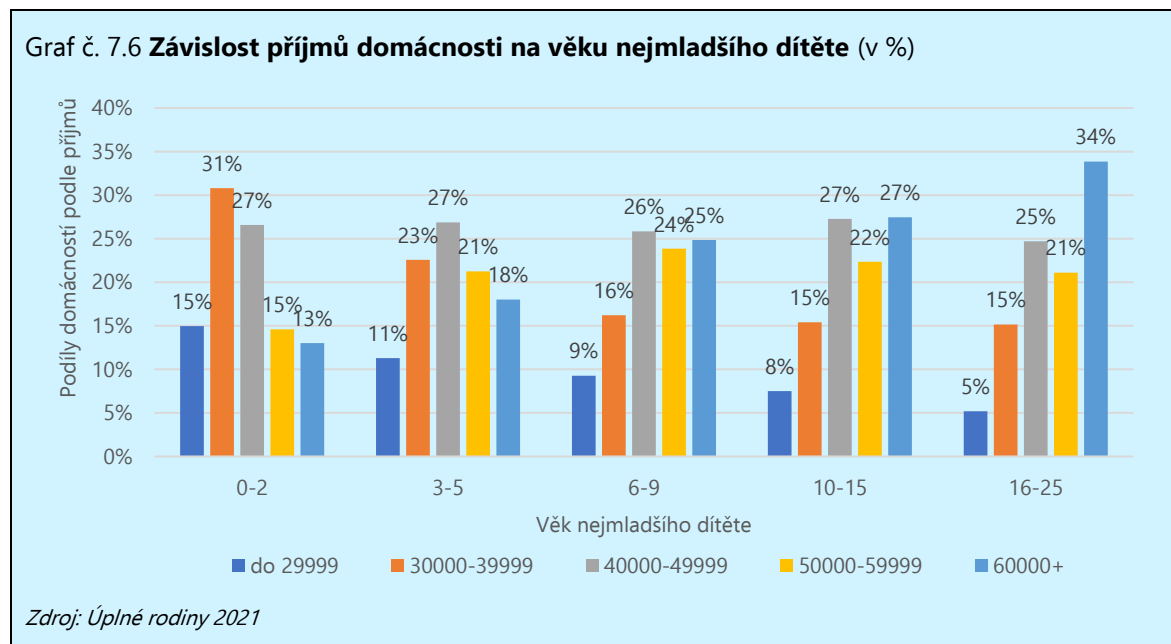
Tabulka č. 7.3 **Celkový měsíční příjem domácnosti podle jejího typu (v %)**

Kategorie celkového měsíčního příjmu	Forma partnerského soužití		Čisté domácnosti	Smíšené domácnosti
	manželství	nesezdané soužití		
Do 29 999 Kč	8,7	15,8	9,3	15,2
30 000–39 999 Kč	20,4	24,1	21,9	18,3
40 000–49 999 Kč	26,2	27,4	27,7	20,8
50 000–59 999 Kč	21,2	16,0	19,5	22,5
60 000+ Kč	23,5	16,7	21,7	23,3

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Spíše než počet dětí v rodině **sehrává v příjmech domácnosti zřetelnější roli věk dětí**, především nejmladšího dítěte, protože od něj se odvíjí ekonomická aktivita matky, příp. otce.

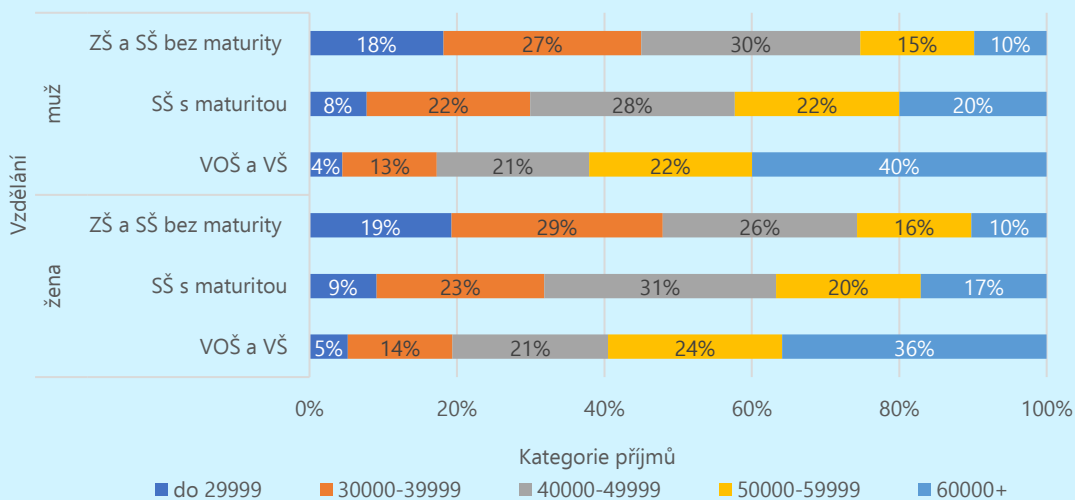
³³ Což mohlo ovlivnit to, v jaké fázi byly tyto dva typy v našem výběru dle zadaných kvót zachyceny. Mnohé nesezdané páry zřejmě chápou současné partnerské uspořádání jako dočasné a je mezi nimi více těch, kdo mají nejmladší dítě ve věku do tří let, než je mezi manžely.

Příjmy domácnosti jsou významně determinovány vzděláním rodičů, přitom jen nepatrně více vzděláním muže než vzděláním ženy (viz graf č. 7.7). Odlišují se především rodiny vysokoškolsky vzdělaných rodičů. Zhruba dvě pětiny rodin s alespoň jedním vysokoškolsky vzdělaným rodičem má celkové měsíční příjmy ve výši 60 tisíc a více korun. Naopak v případě alespoň jednoho rodiče maximálně s vyučením bez maturity je takových rodin jen desetina, zatímco přes polovinu takových domácností má příjmy jen do 40 tisíc korun. Celkově není příliš důležité, nakolik je pár vzdělanostně homogamní. Nicméně v případě vysokoškolsky vzdělaných rodičů přispívá homogamie k vyšším příjmům. O něco méně „výhodné“ je, když tím vysokoškolsky vzdělaným je muž. Analogicky homogamie partnerů s nejnižším vzděláním přispívá k nízkým příjmům domácnosti. Mají-li oba partneři nejnižší vzdělání, dosahuje jen 3 % rodin nejvyšších příjmů.

Ve výši příjmů domácnosti nehraje prokazatelnou roli velikost místa bydliště, určité nerovnosti však existují mezi příjmovou úrovní rodin a typem bydliště (v principu mezi městy různé velikosti a vesnicemi). Nevysokou míru korelace podle tohoto ukazatele ovlivňuje především markantní odlišnost Prahy, ale i obcí v jejím okolí od ostatních sídel. Převážně tím, že mají proti ostatním vyšší podíl rodin s nejvyššími příjmy, a naopak nižší podíl rodin s příjmy nejnižšími. V Praze a okolí dosahují domácnosti ve třetině případů nejvyšší kategorie příjmů, v ostatních je to okolo pětiny, spíše méně. Vesnice (mimo těch v okolí Prahy) a menší města mají naopak třetinu rodin s příjmy v prvních dvou kategoriích, zatímco ve velkých městech vykazuje takovéto příjmy pouze pětina rodin.

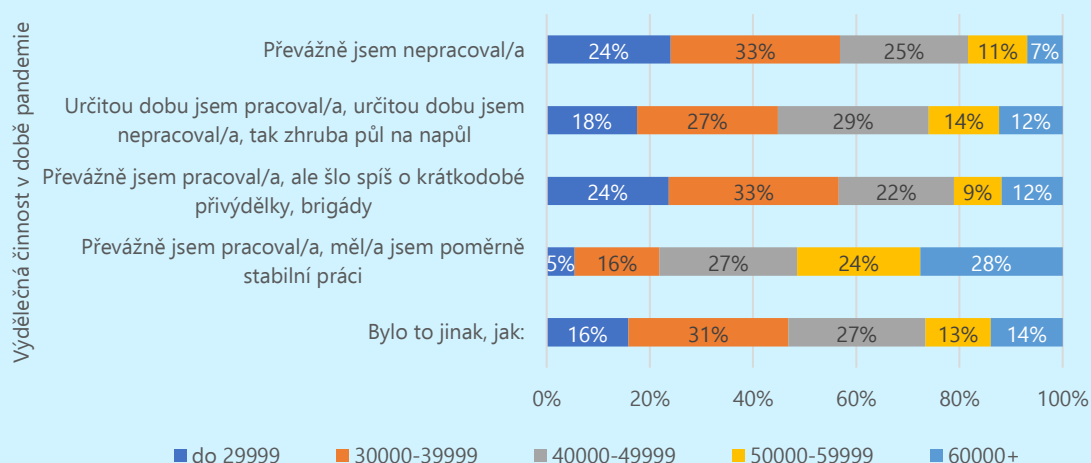
Graf č. 7.7 Závislost rodinného příjmu na vzdělání rodičů (v %)

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Na otázku, jestli se výše příjmů úplných rodin na podzim roku 2021 odlišuje od „obvyklého stavu“, tedy zda jsou ovlivněny dopady covidové pandemie, odpovídají data prezentovaná v grafu č. 7.8. Výsledky korespondují s poznatky z publikovaných dat SILC, prezentovaných v podkapitole 2.3. V polovině rodin měli oba partneři v posledních měsících stabilní práci a mezi respondenty samotnými ji měly dvě třetiny. Z tohoto důvodu nelze pracovní intenzitu sledovaných rodin hodnotit jako výrazně proměnlivou. To má více nebo méně přímé dopady na příjmovou situaci. **Ve většině rodin nebyly podle deklarácí příjmy covidovou situací ztelně dotčeny** (blíže o tom v další části). **Pokud však změny v socioekonomickém postavení rodičů nastaly, byly dle vyjádření respondenta příjmy proti aktuálnímu průměru často nižší.** Zhoršení (z různých důvodů) uvedla zhruba pětina rodin. Nelze jednoznačně říci, že pokles příjmu byl způsoben právě zažitými změnami. Nižší příjmy jsou často výsledkem dlouhodobější nižší, nebo žádné výdělečné aktivity jednoho z rodičů (viz graf č. 7.8). K podobným výsledkům docházejí analýzy v rámci projektu *Život během pandemie* (Život během pandemie, nedat.).

Graf č. 7.8 Souvislost příjmů domácností se změnami či stabilitou výdělečné činnosti respondenta v době covidové pandemie (v %)

Pozn.: Data uvedena souhrnně za muže i ženy, protože rozdíly byly nevýznamné. „Bylo to jinak“ nejčastěji znamená komplikovanější a proměnlivější vývoj situace.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

7.3 Struktura příjmů

Pro všechny rodiny s dětmi mají větší nebo menší význam sociální a rodinné dávky, ať jako zásadní nebo jako doplňkový zdroj jejich příjmů, nebo alespoň jako forma symbolického ocenění rodičovství. Vzhledem k jejich dnešní výši a nastavení však jsou opravdovým přínosem jen pro některé rodiny, jejichž podíl mezi úplnými rodinami s dětmi není vysoký (srov. např. Vostatek 2021; Víšek podle Vlková 2014; Kalíšková 2017; Höhne et al. 2019).

Z definic sociálních/rodinných dávek, jejich soustředěnosti v českém systému finanční podpory rodin na nejmenší děti a z věkové struktury dětí ve výběrovém souboru logicky vyplývá, že **nejčastější dávkou úplných rodin je rodičovský příspěvek** spolu s peněžitou pomocí v mateřství příp. otcovskou (29 % rodin).³⁴ Tyto dávky určené nejmenším dětem byly zjišťovány souhrnně, nicméně s ohledem na pouhých necelých 7 % dětí mladších jednoho roku se dávky peněžité pomoci v mateřství a otcovské vyskytují jen sporadicky.³⁵ Rodičovský příspěvek je nejčastěji vyplácenou rodinnou dávkou, na kterou stát vynakládá nejvíce finančních prostředků (ČSÚ 2021e).³⁶ **Druhou nejčastější dávkou, přidavek na dítě**, který je obecně určen, za stanovených testovaných podmínek, všem nezaopatřeným dětem, pobíralo v celém výběrovém souboru 18 % rodin.

³⁴ V dotazníku byly spojeny do jedné kategorie.

³⁵ Nárok na peněžitou pomoc mají matky (za daných podmínek otcové) po dobu 28 týdnů, nárok na „otcovskou“ mají nemocensky pojištění otcové v souvislosti s péčí o novorozené dítě po dobu 7 dnů.

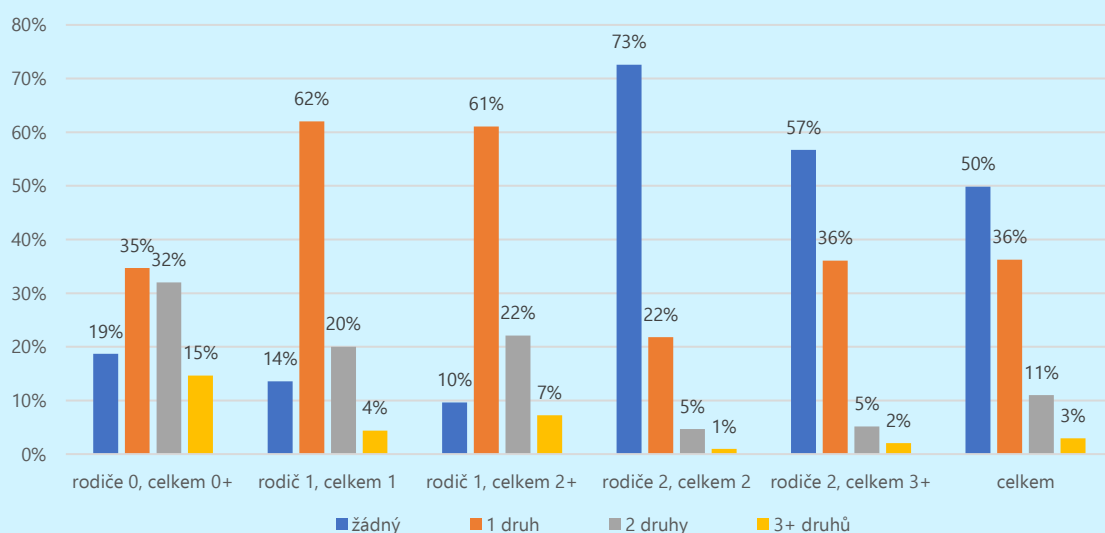
³⁶ V říjnu 2021 došlo k meziroční změně, a to poklesu počtu vyplacených rodičovských příspěvků a nárůstu počtu vyplacených příspěvků na dítě.

Polovina **sledovaných rodin souboru Úplné rodiny 2021** měla v době výzkumu **alespoň jednu formu sociálního příjmu** (viz graf č. 7.9). **U více než třetiny sledovaných domácností to byla jedna sociální dávka.** Toto zjištění by mělo vést k podrobnějšímu zkoumání toho, jak sledované rodiny svými charakteristikami korespondují s definovanými podmínkami nároku na sociální dávky v systému sociální ochrany v ČR a jak jsou zákonné nároky využívány (míra „take-up“). Analyzujeme zde rodiny s nezaopatřenými dětmi, z nichž velká část jsou rodiny spadající do střední třídy, mají vysokou pracovní intenzitu čili odvádějí nemalé daně do státního rozpočtu. Svými středními a vyššími příjmy tyto rodiny ve velké míře nenaplnují podmínky nároku na testované dávky. Jde o společenskou skupinu poněkud opomíjenou v současném systému sociální ochrany (srov. např. Sirovátka et al. 2012; Janský et al. 2016; Höhne et al. 2019). Je nutné ovšem poznamenat, že zde postihujeme jen jeden pilíř tohoto systému, na našich datech nelze zobrazit využívání daňových úlev a pobírání finančních podpor poskytovaných mimo resort práce a sociálních věcí.

Mezi rodinami s oběma vydělávajícími rodiči (resp. v případě smíšených rodin jsou jedinými vydělávajícími) neměly **sociální příjmy tři čtvrtiny.** Jedná se tedy o rodiny odevzdávající velkou část příjmů do státního rozpočtu a v té fázi rodinného cyklu, v níž se právě nacházejí, z něj prostřednictvím sociálních dávek pravidelně nedostávají nic, nebo málo či narázově.

Třetina všech sledovaných rodin měla jeden sociální příjem, desetina pobírala dva druhy takových příjmů. **Tři a více jich uvedla pouze 3 % respondentů.** Jeden sociální příjem je nejčastějším případem (zhruba s podílem ve výši dvou třetin) v rodinách s jedním ekonomicky aktivním rodičem (nezávisle na počtu dalších aktivních u smíšených rodin). Dva sociální příjmy pobírají třikrát častěji oproti průměru rodiny bez ekonomicky aktivního člena a dvakrát častěji rodiny s jedním takovým členem.

Graf č. 7.9 **Počet sociálních příjmů podle ekonomické aktivity dospělých členů domácnosti a v tom rodičů (v %)**

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Podrobnější pohled na souvislost přítomnosti ekonomicky neaktivního člena v rodině a pobírání sociálních příjmů předkládá tabulka č. 7.4. Zohledňuje důvody neaktivity. Z rodin s rodičem na rodičovské dovolené je pobírán rodičovský příspěvek v 91 %, přídavek na dítě jen v 16 %. Na jiné dávky zřejmě dané rodiny nedosáhnou, neví o nich nebo nevyužívají možnost je pobírat. Lze předpokládat převahu prvního důvodu, chybí však aktuální analýzy příčin a souvislostí nevyužívání sociálních dávek (starší pohled viz Mareš, 1999).

Tabulka č. 7.4 **Sociální, příp. jiné nepracovní příjmy v rodinách podle přítomnosti ekonomicky neaktivního rodiče v domácnosti** (podíly pobírajících rodin v příslušných socioekonomických kategoriích v %)

Některý z rodičů je:	Přídavek na dítě	Rodičovský příspěvek**	Příspěvek na bydlení ³⁷	Dávky hmotné nouze	Důchod	Dávka v nezaměstnanosti	Jiné sociální dávky	Jiné nepracovní příjmy	Žádný sociální příjem	Počet domácností (absol. čísla)
Nezaměstnaný*	30,0	10,0	10,0	8,0	16,0	34,0	4,0	8,0	48,0	83
Na RD	17,3	92,0	3,6	0,4	9,2	1,2	2,6	6,3	5,6	533
Důchodce	32,6	2,6	12,4	3,7	98,0	3,7	6,1	3,1	0,0	100
Všechny domácnosti***	17,6	29,4	3,4	0,7	12,6	1,9	2,4	9,8	49,8	2 295

Pozn.: Respondenti se sami zařazovali do socioekonomických kategorií, takže např. nezaměstnaní zde neodpovídají oficiální definici nezaměstnaného; *nízká četnost, data nejsou dostatečně spolehlivá; **rodičovský příspěvek včetně mateřské (PPM) a otcovské (OP), protože dotaz zněl souhrnně na všechny tři tyto dávky; *** vč. domácností se všemi ekonomicky aktivními dospělými.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Přídavek na dítě, který je dávkou příjmově testovanou, pobírá pouze 18 % všech dotazovaných rodin. Ač nelze ověřit, kolik rodin v souboru by mohlo dostávat tuto dávku, tento údaj nepřímo ukazuje na to, že zřejmě jen nevelký podíl z nich splňuje podmínky nároku.³⁸ V souboru samozivitelek (samozivitelů), zkoumaných v roce 2019, pobíraly přídavek na dítě dvě pětiny rodin (Palonciová et al. 2019a, 96; v souboru byly rodiny s nezaopatřenými dětmi). V souboru rodin se třemi a více dětmi z roku 2018 (Kuchařová et al. 2019b) pobírala přídavek na dítě zhruba třetina úplných rodin.

Spíše než rodiny s rodičem na rodičovské dovolené dosáhnou na přídavek na dítě rodiny s rodičem pobírajícím některý druh důchodu a rodiny s nezaměstnaným. I v těchto rodinách je to však přibližně pouze každá třetí (viz tabulka č. 7.5). U prvních jsou hlavním sociálním příjmem důchody. Lze se ptát, jestli jsou spolu s příjmy druhého rodiče natolik vysoké, že jen celkem malému

³⁷ V Česku se vyplácí dvě dávky na bydlení. Na příspěvek má nárok vlastník nebo nájemník, který je v bytě trvale hlášený, pokud mu na pokrytí nákladů na přiměřené bydlení nestačí v Praze 35 % a jinde 30 % příjmu. Dávka by měla odpovídat rozdílu mezi normativem a 0,3 či 0,35násobkem příjmu. Za přiměřenou bytovou plochu pro jednu osobu se považuje 38 m², pro dvě 52 m², pro tři 68 m² a pro čtyři a víc lidí 82 m². Doplatek je pak pro lidi v hmotné nouzi a má jim dorovnat výdaje na bydlení tak, aby jim zbylo na živobytí.

³⁸ Podmínky nároku se měnily se záměrem rozšíření okruhu osob, splňujících podmínky právě v době realizace šetření. Nicméně, ačkoliv ne všechny rodiny potenciálně splňující nové podmínky mohly zareagovat, jejich podíl by nebyl veliký.

procentu rodin zakládají nárok na příspěvek na dítě. U druhých je to podpora v nezaměstnanosti, která také nebývá vysoká a je navíc dočasná, takže dosažitelnost přídatku na dítě pro tyto rodiny se zdá být nedostatečná.

Tabulka č. 7.5 **Podíly rodin pobírajících vybrané dávky státní sociální podpory, hmotné nouze a důchodového zabezpečení podle vybraných charakteristik rodin (v %)**

	Podíl rodin pobírajících vybrané dávky v rámci definovaných kategorií				
	rodičovský příspěvek	přídavek na dítě	příspěvek na bydlení	dávky hmotné nouze	nějaký druh důchodu
Celkem	29,2	17,6	3,4	0,7	12,6
Věk nejmladšího dítěte v letech					
0–2	89,2	18,8	3,2	0,5	8,4
3–5	21,5	20,1	4,6	0,5	9,0
6–9	1,4	15,3	4,0	1,4	12,2
10–15	1,8	16,7	2,7	0,5	18,2
16–25	–	15,9	2,5	0,7	16,3
Počet dětí v rodině					
1	35,1	16,9	2,0	0,9	10,1
2	26,5	15,3	3,5	0,2	7,4
3+	37,3	25,4	7,1	1,2	10,1
Sociálně ekonomická skupina ženy					
zaměstnanec	16,3	15,9	2,2	0,3	11,2
OSVČ	15,2	15,6	2,5	1,1	10,7
výdělečně činné osoby na rodičovské dovol. či v důchodu*	51,9	16,9	4,6	1,9	38,5
MD a RD bez výdělečné činnosti, nebo jen omezené	91,9	18,0	3,3	0,5	8,3
ostatní neaktivní	9,4	31,9	12,9	3,6	31,9
Typ partnerství					
sezdání	26,0	16,2	2,8	0,4	13,0
nesezdání	40,3	22,7	5,3	1,6	11,3

* Pracující alespoň na půl úvazku.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Z uvedených četností a srovnání s dalšími typy rodin z jiných datových zdrojů (např. SILC, viz podkap. 2.3) je zřejmé, a potvrzují se tím dosavadní poznatky (viz např. Sirovátka et al. 2012; Höhne et al. 2019), že **úplné rodiny s jedním či dvěma dětmi, které mezi úplnými rodinami převažují, jsou nejméně častými příjemci sociálních dávek**. Přitom svými placenými daněmi patří k hlavním individuálním přispěvatelům do finančních zdrojů pro vyplacení těchto dávek.

Data Úplná rodina 2021 také potvrzují skutečnost, že finanční podpora rodinnými dávkami je zaměřena převážně do raných fází rodinných drah, na předškolní děti a mezi nimi ty nejmladší, a současně na rodiny s nízkými příjmy (srov. Janský et al. 2016). Nejprve se zaměříme na dávky pro nejmenší děti, tj. do čtyř let věku, jimž je určen (při maximální době trvání) rodičovský příspěvek, a v raném věku (dle dalších kritérií) též peněžitá pomoc v mateřství a otcovská. Některou tuto dávku, především rodičovský příspěvek, pobírá 70 % rodin s takto starým dítětem.³⁹ Dostávají ji téměř všichni rodiče na rodičovské dovolené, kteří si (až na výjimky) nepřivydělávají. Jen 18 % z nich dostává přídavek na dítě. Zhruba pětinový podíl osob, které pobírají rodičovský příspěvek, ale zařadily se mezi zaměstnance nebo OSVČ, připomíná fakt, že mnozí rodiče nezůstávají na rodičovské stejně dlouho, jako pobírají tuto dávku. Protože jsme se však ptali na pobírání dávek rodinou, nikoliv respondentem, jsou zde i případy, kdy je na rodičovské dovolené muž.

Tabulka č. 7.6 **Rodiny s nejmladším dítětem do čtyř let věku pobírající vybrané rodinné dávky podle sociálně ekonomického postavení ženy (v %)**

Socioekonomické kategorie žen	Podíl rodičů v % pobírajících dávky v rámci dané soc.-ek. skupiny:			Věk nejmladšího dítěte	Podíl rodičů v % pobírajících dávky v rámci dané skupiny:		
	RP (MP, OP)	PnD	PnB		RP (MP, OP)	PnD	PnB
Zaměstnanec	18,9	19,4	3,2	0–2 let	89,2	18,8	3,2
OSVČ	22,2	27,8	0	3–4 let	9,1	21,2	3,6
EA osoba na RD	93,3	6,7	3,3				
MD a RD bez výdělečné činnosti*	92,8	18,3	3,6				
Ostatní neaktivní	26,4	34,0	5,4				
Celkem	69,5	19,6	3,5				

Pozn.: EA – ekonomicky aktivní, RD – rodičovská dovolená, MD – mateřská dovolená, RP – rodičovský příspěvek, MP – peněžitá pomoc v mateřství, OP – otcovská, PnD – přídavek na dítě, PnB – příspěvek na bydlení; *nízká četnost.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Jiné nepracovní příjmy má pouze desetina domácností. Častější jsou tam, kde jsou oba rodiče ekonomicky aktivní a když mají více než jedno dítě. Podíl těchto příjmů mírně roste s věkem dětí.

7.4 Půjčky a spoření

Disponibilní příjmy rodin a možnosti hospodaření s rodinným rozpočtem závisí nejen na příjmové stránce, ale také na finančních závazcích rodin, vznikajících například uzavřením hypotečních úvěrů nebo půjček. **Hypotéku má necelá polovina (43 %) sledovaných rodin.** Ze stávajících hypoték bylo v době pandemie uzavřeno v 13 %.

³⁹ Rodiny s (potenciálním) nárokem na rodičovský příspěvek tvoří 41 % souboru (v domácnosti je dítě do čtyř let věku), přičemž ve 23 % rodin je žena na rodičovské dovolené a další 2 % žen nepracují z dalších důvodů.

Hypotéku splácejí zejména lidé mezi třicátým a čtyřicátým rokem věku, a to spíše na začátku společného rodinného života. **V rodinách s nejmladším dítětem do dvou let** je podíl rodin s hypotékou nadpoloviční. To se promítá v častějším splácení hypotéky v rodinách s jedním vydělávajícím. Naopak lidé nad padesát let a s dospívajícími dětmi mají v této fázi rodinné dráhy hypotéku v méně než třetině případů. Své bydlení formou hypotéky řeší méně často smíšené domácnosti.

Půjčku má 39 % úplných rodin, nezávisle na míře ekonomické aktivity rodičů a dalších členů domácnosti. Méně často proti průměru měli půjčku v rodinách bez ekonomicky aktivního člena. V případě půjček nebyly shledány rozdíly podle věku dětí nebo rodičů. Nejčastěji jsou půjčky uzavírány na koupi auta (67 % rodin), nejméně často na zajištění běžných potřeb (10 % rodin).⁴⁰ Tento důvod, a také nákup nezbytných potřeb do domácnosti nabývají na významu u půjček uzavřených v době pandemie.

Rodiče v úplných rodinách v souhrnu nevyjadřují velké problémy se splácením hypotéky nebo půjček. Polovina ze všech rodin s hypotékou nemá vůbec žádné problémy a více než třetina je splácí „téměř bez obtíží“. Velké obtíže má 1 % dotázaných. Naproti tomu u půjček jsou zjištěny méně příznivé. Bez obtíží jsou pro dvě pětiny domácností, třetina jejich splácení označila za „téměř bez obtíží“. Velké obtíže má 5 % dotázaných, ale pokud je některý dospělý člen rodiny bez pracovního příjmu, je to více než čtvrtina. Mezi rodinami různých sociodemografických charakteristik nejsou zásadní rozdíly v obtížnosti splácení, s výjimkou jistého vlivu podílu ekonomicky aktivních členů v domácnosti.

Pravidelné spoření deklaruje v současnosti třetina dotázaných, což je méně, než tomu bylo za „normální“ situace před začátkem pandemie, kdy jich bylo více než dvě pětiny. V současnosti (téměř) vůbec nespoří čtvrtina rodin, před pandemií to byla sedmina. Nepravidelně spoří, a deklarovaly to za obě sledovaná období, více než dvě pětiny rodin. Pokud jde o hlavní podmínku spoření, tedy příjmovou úroveň domácnosti, nalézáme nadprůměrný podíl pravidelně spořících v rodinách s příjmy 50 tisíc korun a výše (viz tabulka č. 7.7). V kategorii nejnižších příjmů nespoří vůbec více jak polovina rodin.

Při souhrnném pohledu na uvedené a další analyzované determinanty lze říci, že možnosti spoření jsou sice zásadně dány výší rodinných příjmů, ale také výší finančních závazků a nestejnou výdajovou stránkou rodinného rozpočtu, což ale data souboru *Úplné rodiny 2021* nemohla zachytit.

⁴⁰ Uvedeny jsou podíly kladných odpovědí na konkrétní využití, nikoliv podíly deklarace daného účelu ze všech zjištěných půjček. Dotazy zněly na každý vybraný účel zvlášť s možností odpovědi ano-ne.

Tabulka č. 7.7 **Odpovědi na otázku, zda se rodině daří měsíčně něco ušetřit** (řádkové četnosti v %)

Kategorie příjmů domácnosti (v Kč)	Spoří pravidelně měsíčně	Spoří nepravidelně	Nespoří	Ekonomická aktivita rodičů/dospělých členů domácnosti – počet vydělávajících	Spoří pravidelně měsíčně	Spoří nepravidelně	Nespoří
Do 29 999	10,7	35,4	53,9	Žádný z rodičů*	18,7	34,7	46,7
30 000–39 999	18,6	43,9	37,5	Pouze jeden rodič	27,7	36,6	35,7
40 000–49 999	26,1	47,6	26,3	Jeden z rodičů, celkem dva a více	25,3	46,2	28,5
50 000–59 999	42,5	42,8	14,8	Oba rodiče (pouze)	39,3	42,0	18,7
60 000+	61,1	31,8	7,0	Oba rodiče a někdo další	34,0	45,4	20,6
Vnímání rodiny jako bohaté/ chudé				Jak rodina vychází s příjmy**			
Bohatá	76,5	17,6	5,9	S obtížemi	0,0	15,2	84,8
Spíše bohatá	61,4	26,2	12,5	S menšími obtížemi	4,8	52,9	42,3
Ani bohatá, ani chudá	31,2	45,5	23,3	Docela snadno	33,4	53,5	13,1
Spíše chudá	6,9	39,3	53,8	Snadno	66,7	28,9	4,4
Chudá	0,0	3,2	96,8	Velmi snadno	86,5	11,7	1,8

Pozn.: * U jiných osob v domácnosti zahrnuty ekonomicky aktivní i neaktivní (výskyt je ojedinělý); ** z důvodu malé četnosti původní kategorie „s velkými obtížemi“ byla tato sloučena s kategorií „s obtížemi“.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

7.5 Jak rodiče hodnotí příjmovou a materiální situaci rodin, jak rodiny vycházejí s příjmy

Subjektivní hodnocení příjmové a materiální situace bylo v šetření *Úplné rodiny 2021* zjišťováno dvěma standardními ukazateli. Jednak dotazem, jak rodiny s dětmi vycházejí s příjmy, a jednak otázkou, nakolik považují svoji rodinu za bohatou nebo chudou.

Subjektivní percepce příjmové situace odráží jak reálné příjmy, tak individuální očekávání a aspirace a také zatížení rodinného rozpočtu hypotékami, nebo půjčkami i běžnými výdaji (Večerník, Mysíková 2015: 16). Na otázku, jak rodina vychází s příjmy, převažovalo kladné hodnocení (69 %), avšak nejmenší nesnáze uvedlo 29 % respondentů, ostatní volili „docela snadno“. Velké nebo „znatelné“ obtíže má 8 % rodin a menší obtíže 28 %. To platí téměř shodně jak pro rodiny souhrnně, tak pro čisté domácnosti, jimž se budeme dále věnovat podrobněji se záměrem zjistit, na čem závisí spokojenost či nespokojenost a které úplné rodiny prožívají větší obtíže. Připomeňme, že podle dat SILC (viz podkap. 2.3) při porovnání s neúplnými rodinami deklaruje potíže podstatně méně dotázaných.

Subjektivní hodnocení příjmové situace domácnosti nejsilněji koreluje s jejími skutečnými příjmy (viz tabulka č. 7.8). Naprostá většina (88 %) osob s deklarovanými rodinnými příjmy nad 60 tisíc s nimi vychází bez problémů, zatímco podobný podíl dotázaných z rodin s nejnižšími příjmy, tj. pod 30 tisíc, vypovídá, že s nimi vychází s potížemi. Lidé z rodin s nejčastějšími zjištěnými příjmy, 40

až 50 tisíc korun měsíčně, ve dvou pětinach deklarují potíže, nicméně i lidé s příjmy nejvyššími v desetině případů hodnotí své možnosti kriticky. Protože pracujeme v datech šetření *Úplné rodiny 2021* pouze s celkovými příjmy a navíc kategorizovanými, nelze úplně vyhodnotit relevanci hodnocení ve vztahu k reálné situaci, ale můžeme to analyzovat zprostředkovaně ve vztahu k charakteristikám domácností nebo rodin.

Klademe si nicméně otázku, i při vědomí limitovaných možností jejího zodpovězení – na čem záleží subjektivní dostatečnost příjmové úrovně domácnosti? Nakolik hrají roli skutečné příjmy, nakolik očekávání a představy, či hodnotové zaměření apod., případně finanční závazky.

Tabulka č. 7.8 **Subjektivní hodnocení rodinných příjmů podle jejich reálné výše** (sloupcové četnosti v %)

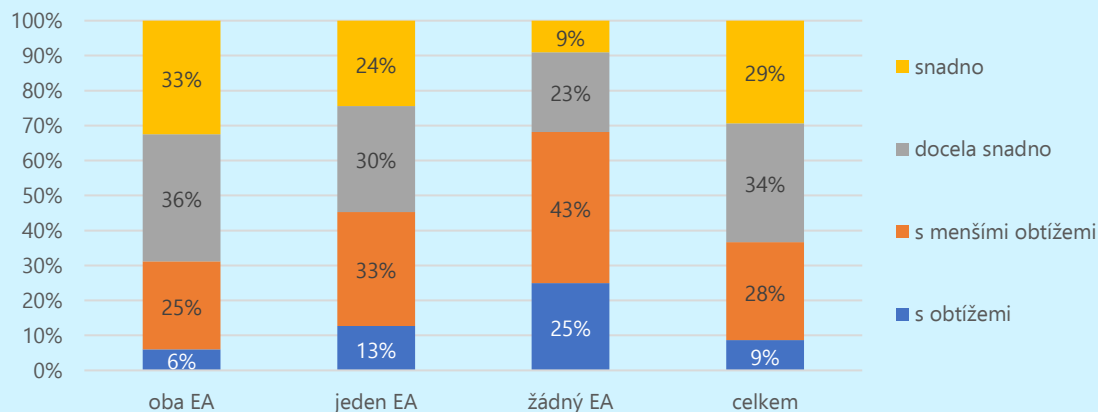
Jak rodina vychází s příjmy	Příjmové kategorie (v Kč)					Celkem
	do 29 999	30 000–39 999	40 000–49 999	50 000–59 999	60 000+	
S obtížemi	32,5	12,3	8,1	2,0	0,9	8,7
S menšími obtížemi	36,9	42,0	34,2	22,8	11,4	28,8
Docela snadno	20,4	30,2	35,3	41,3	32,3	33,2
Snadno	6,8	12,3	18,1	24,8	30,2	19,7
Velmi snadno	3,4	3,3	4,2	9,3	25,2	9,6

Pozn.: Z důvodu malé četnosti původní kategorie „s velkými obtížemi“ byla tato sloučena s kategorií „s obtížemi“.

Zdroj: *Úplné rodiny 2021*

Přirozená souvislost subjektivní dostatečnosti příjmů s výší celkového příjmu domácnosti se jen málo liší v rodinách s různou sociodemografickou skladbou. Nicméně těsnější jsou korelace se skutečnými rodinnými příjmy v rodinách se dvěma a více vydělávajícími členy (viz graf č. 7.10). Spokojenost klesá při paralelním zvyšování počtu dětí a snižování počtu ekonomicky aktivních, tedy s klesajícím příjmem na osobu. Samotný počet dětí spokojenost nepodmiňuje. A jen mírně ji determinuje věk nejmladšího dítěte. Obtíže spíše vyjadřují rodiče nejmenších dětí (do dvou, resp. pěti let věku dítěte), nejméně je mají rodiče s nejmladším dítětem ve věku 6 až 9 let a ve věku 16 až 25 let. V prvním případě jde často o rodiny s matkou na rodičovské dovolené a v nemálo rodinách současně se zvýšenými náklady na zajištění bydlení. V případě starších dětí sice trvají náklady na děti, a především jejich studium, současně ale rodiče dosahují vyšších mezd oproti raným fázím rodinných drah a méně často splácejí hypotéku nebo půjčky.

Graf č. 7.10 **Subjektivní hodnocení rodinných příjmů podle ekonomické aktivity rodičů v čistých rodinách (v %)**

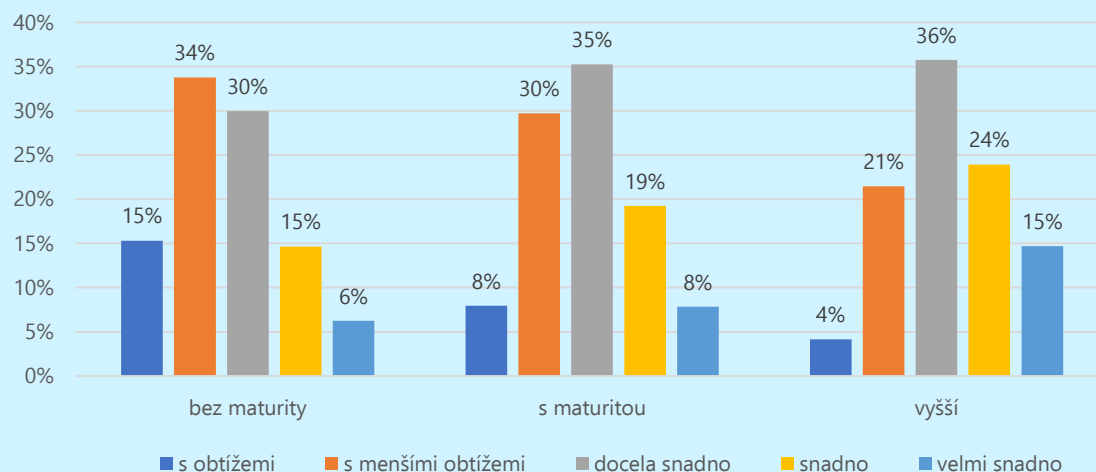
Pozn.: Odpovědi na otázku, jak rodina vychází s příjmy: původní šestistupňová škála zredukována na čtyřstupňovou.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Na hodnocení příjmové dostatečnosti mají vliv charakteristiky rodičů, které se promítají do pracovních příjmů, jako vzdělání, profesní status a socioekonomický status. Jestliže neaktivita obecně přirozeně snižuje spokojenost, není to tak výrazné v případě jednoho rodiče na mateřské nebo rodičovské dovolené jako v ostatních případech neaktivity.

Stejně jako má vzdělání rodičů vliv na výši příjmů, a to téměř shodně vzdělání muže a vzdělání ženy, projevuje se také v hodnocení dostatečnosti příjmů (viz graf č. 7.11), opět bez rozdílů podle pohlaví. Podobně se vzdělání projevuje také v tom, jak je vnímán vývoj příjmové situace rodiny v době covidové pandemie. Nedostatečnost příjmů deklarují spíše lidé méně vzdělání, kteří mívají objektivně příjmy nižší. Odlišné je hlavně daleko pozitivnější hodnocení lidí s terciárním vzděláním. Obdobná je souvislost s profesním statutem. Nejméně problémů shledávají lidé s nejvyšším statutem a nejhůře svou situaci hodnotí lidé v manuálních profesích. Prvně jmenovaní žijí ovšem častěji v rodinách s oběma vydělávajícími rodiči.

Graf č. 7.11 Vliv vzdělání respondenta na hodnocení dostatečnosti příjmů (v %)

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Mezi zásadní determinanty patří, shodně pro výši příjmů i pro hodnocení jejich dostatečnosti, složení rodiny podle podílu výdělečně činných a závislých osob. Proto socioekonomický status respondenta podmiňuje názor na dostatečnost příjmů. U žen je tato závislost o něco větší jako důsledek převažující genderové dělby rolí v domácnosti. Negativní role neaktivity platí ale obecně. Pouze mezi OSVČ, nejspíše hlavně mezi podnikateli,⁴¹ jsou nadprůměrně často lidé vyjadřující úplnou absenci problémů. Nemá-li respondent jakkoli výdělečně činný, deklaruje potíže více než dvakrát častěji než respondent nějakým způsobem výdělečně činný.

Determinaci hodnocení příjmové dostatečnosti subjektivními faktory ilustruje zjištěná těsná souvislost mezi vyjádřením, jak rodina vychází s příjmy, a vnímáním její celkové situace na škále chudoba – bohatství (viz tabulka č. 7.9).

Tabulka č. 7.9 Souvislost mezi vnímáním blahobytu rodiny a hodnocením dostatečnosti příjmů (sloupcové četnosti v %)

Jak rodina vychází s příjmy	Svoji rodinu respondent považuje za:					Celkem
	bohatou	spíše bohatou	ani bohatou, ani chudou	spíše chudou	chudou	
S velkými obtížemi	–	1,6	1,2	11,0	58,1	2,7
S obtížemi	–	2,2	4,7	24,3	19,4	5,9
S menšími obtížemi	5,9	12,5	30,0	45,1	22,6	28,0
Docela snadno	11,8	23,1	39,3	15,0	–	34,0
Snadno	21,6	34,9	18,7	3,5	–	19,6
Velmi snadno	60,8	25,9	6,2	1,2	–	9,7

Zdroj: Úplné rodiny 2021

⁴¹ Nízké četnosti to neumožňují potvrdit.

Většina rodin nedeklaruje změnu subjektivně vnímané příjmové situace během pandemie, ale pokud ano, byly zjištěny těsné souvislosti s tím, jak je tato situace vnímána v současnosti. Tři pětiny dotázaných vnímaly finanční situaci své rodiny na podzim 2021 jako celkem dobrou až velmi dobrou, stejně jako v minulosti (o 19 měsíců dříve). Téměř každá třetí rodina dle deklarací vycházela s příjmy snadno až velmi snadno v obou časových vymezeních. Nejčastěji hodnotí aktuální situaci tu, kterým se zřejmě zkomplikovalo hrazení nákladů, protože zažili zhoršení v nějaké oblasti rodinného života, například ztrátu nebo omezení (zdrojů) příjmů, změnu případně ztrátu zaměstnání, zhoršení zdravotního stavu.

Uvedené ukazatele doplnila otázka, zda rodič může zaplatit dětem vše, co potřebují. Na ni odpovědělo kladně 86 % dotázaných, z toho 34 % „určitě ano“. Mezi těmi, kteří odpověděli záporně (celkem 14 %), jsou častěji lidé s nejnižšími rodinnými příjmy, dále například rodiče, jimž se v době pandemie snížily příjmy, rodiny bez ekonomicky aktivního člena, rodiny s rodičem na rodičovské dovolené nebo jinak neaktivním. Svou roli hraje i vzdělání a profesní status rodičů.

7.6 Příjmy a covid-19

Situace s pandemií covidu-19 si vynutila brát v úvahu její vlivy i v této oblasti, čímž současně umožnila testovat vliv měnících se externích podmínek. Podle dat šetření *Úplné rodiny 2021* se však příjmy většiny úplných rodin s dětmi příliš nezměnily. Přesněji řečeno, neměnily se v takových typech rodin, žijících v takových životních podmínkách, které výběrové šetření zachytilo (viz kap. 4).⁴² Toto šetření sledovalo změny v příjmech v průběhu pandemie přes hodnotící a postojové otázky, příjmy byly zjišťovány jen aktuální.

Jinak se jeví zasažení rodin pandemickou situací z pohledu výzkumů, zaměřených speciálně na tuto problematiku, příp. konkrétně na rodiny potenciálně ohrožené dopady pandemie. Takové výzkumy ukazují, že rodiny s dětmi patří k ohroženým skupinám, hlavně však rodiny sólo rodičů a rodiny již před pandemií ohrožené chudobou (viz *Život během pandemie*, nedat.).⁴³ To se projevilo i v rámci výběrového souboru *Úplné rodiny 2021* (viz níže).

V dotazovaných rodinách šetření *Úplné rodiny 2021* nedocházelo ve většině případů k velkým změnám či výkyvům v pracovním zapojení. 67 % respondentů a 75 % jejich partnerů stále pracovalo ve stabilním zaměstnání a 13 %, resp. 10 % vůbec v době šetření nepracovalo. Dopady byly spíše mírnějšího charakteru a týkaly se zejména sladování pracovních a rodinných povinností (viz podkap. 8.8 a 9.2). **Podle přímé výpovědi respondentů se v 78 % nezměnilo jejich postavení na trhu práce**, ale u 10 % se zhoršilo. Během období po vzniku pandemie 13 % respondentů zažilo vynucené opuštění zaměstnání či podnikání, 8 % dostalo výpověď (neprodloužení pracovní smlouvy) či ukončilo podnikání a 6 % bylo donuceno se registrovat na úřadu práce. Tyto skupiny patří ještě s dalšími k těm, u nichž se tyto změny promítly do změn výše příjmů v míře markantně odlišné od

⁴² Respondenty výzkumu byli rodiče nezaopatřených dětí, žijící v manželském či partnerském soužití v úplných rodinách s dětmi. Kvótními znaky bylo pohlaví a vzdělání respondenta, počet nezaopatřených dětí v rodině, věk nejmladšího nezaopatřeného dítěte, velikost obce a kraj.

⁴³ Dopad na rodiny je na základě analýz tohoto projektu charakterizován následovně: „Krise se výrazněji projevila u domácností s dětmi – mimo jiné proto, že sem patří samoživitelky, které ztratily výraznou část příjmu přechodem na ošetrovné, a je zde více rodičů s nestabilními úvazky, které zaměstnavatelé mohli rychle omezit. V domácnostech s dětmi se na jaře podíl chudých téměř zdvojnásobil a dopady byly dlouhodobější – jejich míra chudoby se k předkrizovému stavu vracela déle.“ <https://zivotbehempandemie.cz/dopad>

většiny sledovaných rodin (viz tabulka č. 7.10). Jejich zastoupení v souboru je většinou poměrně malé. Nejvíce rodin je postižených ztrátou části pracovního příjmu a/nebo změnou postavení na trhu práce, a těch, kterých se negativně dotkla opatření proti dopadům covidu-19. Je třeba poznamenat, že tabulka ukazuje paralelní výskyt jevů, nikoliv příčinnou souvislost. Změny ve sledovaných oblastech rodinného a pracovního života se částečně překrývají či doplňují a vzájemně podmiňují.

Finanční situace rodin se v souboru jako celek vyvíjela méně příznivě než ekonomická aktivita, protože zde jen 63 % dotázaných deklarovalo stabilitu a 24 % zhoršení.

Při hodnocení aktuálních příjmů respondenty v porovnání s příjmy před únorem 2020 **se příjmy⁴⁴ během pandemie nezměnily ve více než polovině sledovaných domácností, a to zhruba ve stejném podílu ve všech příjmových kategoriích s výjimkou té nejnižší** (viz graf č. 7.12). V té se příjmy nezměnily jen u každé třetí, zatímco **významně poklesly více než pětina rodin s nejnižšími příjmy**, třetina těchto rodin klesly mírně. Mezi rodinami s nejvyššími příjmy byla těch s větším nebo menším poklesem příjmů jen zhruba šestina. Mírně nebo významně se příjmy zvýšily skoro třetina příjmově nejbohatších a pětina rodin v druhé nejvyšší příjmové kategorii. V příjmově nejchudších k tomu došlo jen výjimečně, v ostatních zhruba v šestině.

Tabulka č. 7.10 **Souvislost deklarovaného zhoršení příjmové situace rodiny se změnami ve vybraných oblastech*** (v %)

Oblasti rodinného života nebo zaměstnání respondenta zasažené dopady pandemie	Vyskytly se v rodině v období pandemie takové změny/okolnosti? Ano:		Jak se změnila finanční situace rodiny během pandemie	
	%	N	beze změny	zhoršení
Postavení na trhu práce – zhoršení	11,9	274	21,9	75,9
Obtíže při vycházení s příjmy v září 2021	8,6	198	27,3	68,2
Bytová situace – zhoršení	3,4	77	19,0	61,9
Snížení úvazku, nižší počet odpracovaných hodin týdně/měsíčně	10,3	237	36,3	61,2
Snížení pracovního příjmu	17,2	394	32,5	61,2
Nemožnost vykonávat své zaměstnání, podnikání kvůli opatřením vlády	12,5	287	41,8	48,1
Výpověď, neprodloužení pracovní smlouvy, ukončení podnikání	8,0	184	32,6	45,6
Registrace na úřadu práce jako nezaměstnaný/á	5,5	127	33,1	45,6
Nový krátkodobý přivýdělek	12,6	290	43,1	40,7
Obtíže při vycházení s příjmy v únoru 2020	5,1	116	49,1	38,7
Změna zaměstnavatele/podnikání	11,5	265	41,1	34,3
Práce mimo běžnou pracovní dobu	18,5	424	51,4	30,4
Flexibilnější pracovní doba	18,8	431	55,9	24,4

⁴⁴ Přímou byly zjišťovány jen aktuální příjmy, a to žádostí o zařazení do jedné z osmi předdefinovaných kategorií.

7. Ekonomická a příjmová situace domácnosti

pokračování tabulky

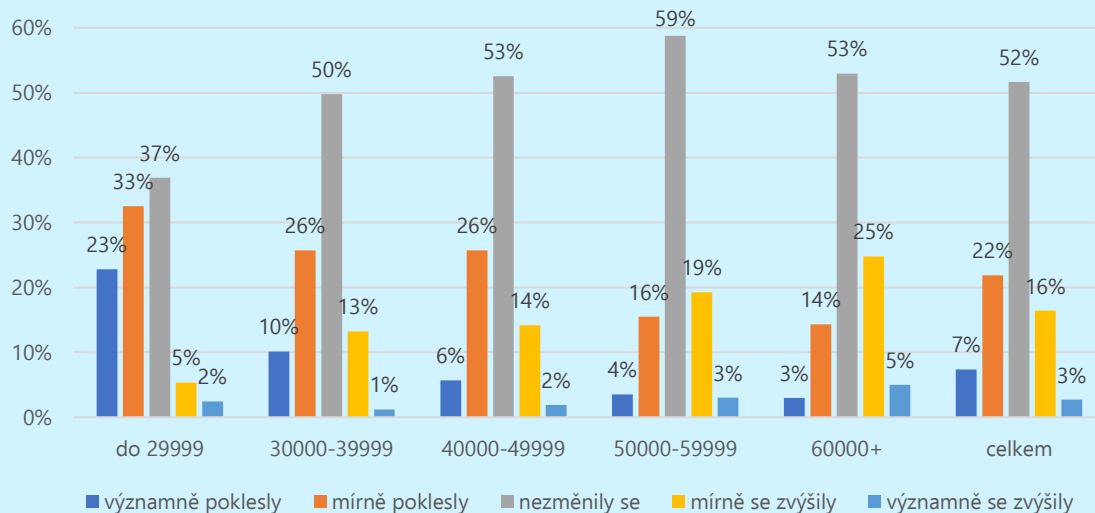
Oblasti rodinného života nebo zaměstnání respondenta zasažené dopady pandemie	Vyskytly se v rodině v období pandemie takové změny/okolnosti? Ano:		Jak se změnila finanční situace rodiny během pandemie	
	%	N	beze změny	zhoršení
Častější práce z domova	27,8	639	60,9	21,4
Zvýšení pracovního příjmu	14,2	325	43,1	8,9
Celý soubor	–	–	62,5	23,6
Pokles celkových příjmů domácnosti	29,0	665	32,2	63,2

Pozn.: Seřazeno sestupně podle podílu respondentů deklarujících zhoršení finanční situace; podíly v rámci definovaných skupin. Například postavení na trhu práce se zhoršilo u 12 % respondentů, přitom u 76 % z těchto rodin došlo současně ke zhoršení finanční situace rodiny (u 22 % bez změny).

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Podobné poznatky byly prezentovány v rámci projektu *Život během pandemie: „Vývoj ekonomické situace domácností podle jejich předkrizového příjmu ukazuje, že zatímco některé české domácnosti prožily v roce 2020 pokles příjmů, jiným se naopak finanční situace zlepšila. Necelé dvě pětiny domácností, které začínaly na počátku roku v příjmové chudobě, se z ní do konce roku vymanily. Naopak více než desetina nízkopříjmových a menší část domácností s vyššími příjmy do chudoby spadla.“* (Život během pandemie, nedat.).

Graf č. 7.12 **Jak se změnily rodinné příjmy během pandemie podle kategorií současných příjmů domácnosti (v %)**

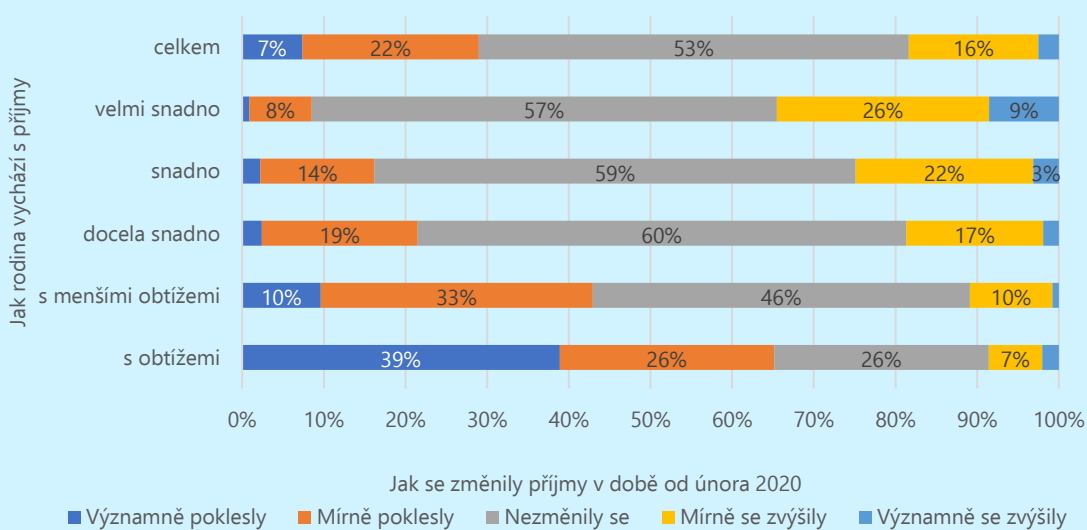
Zdroj: Úplné rodiny 2021

Pokles příjmů zaznamenaly rodiny, kde je velmi nízká ekonomická aktivita, zejména v těch, kde nepracuje žádný z rodičů. Pokles příjmů domácnosti doprovázel takové změny v životě rodičů, jako změny snížení pracovního příjmu (deklarováno 15 % dotázaných), omezení pracovní činnosti jako důsledek protikoronavirových opatření (11 %), snížení úvazku (10 %), výpověď (5 %), krátkodobé přivýdělky (7 %) i změna oboru práce (7 %) či registrace na úřadu práce. Také zde citovaný projekt *Život během pandemie* sdílí poznatek, že mezi příjmově ohroženější lidmi patří ti s nestabilními pracovními úvazky (na dobu určitou, dohody o provedení práce apod.), kteří v souboru *Úplné rodiny 2021* tvořili zhruba 12 %. Zde se, byť jen slabě statisticky významně, ukázal i vliv profesního statusu. Nezměněnou situaci deklarují spíše lidé na středních pozicích pomyslného profesního žebříčku (nižší řídicí pracovníci, úředníci a technici). Naopak o zhoršení, sice spíše nevelkém, vypovídají lidé v manuálních profesích.

Z hlediska struktury úplných rodin se ve srovnání se situací před pandemií nejvíce zhoršila příjmová situace v rodinách s jedním výdělečně činným členem (v současnosti) bez ohledu na počet dětí. Zlepšení nastalo častěji v rodinách s jedním dítětem. Nejhůře hodnotí aktuální situaci ti, kteří zažili nějaký negativní zásah, například ztrátu nebo omezení (zdrojů) příjmů, změnu, případně ztrátu zaměstnání, zhoršení zdravotního stavu nebo podmínky pro udržení stávajícího bydlení.

Ve většině rodin nebyla zaznamenána změna subjektivně vnímané příjmové situace během pandemie, ale pokud ano, byly zjištěny těsné souvislosti s tím, jak je tato situace vnímána v současnosti. Tři pětiny dotázaných vnímaly finanční situaci své rodiny na podzim 2021 jako celkem dobrou až velmi dobrou, stejně jako v minulosti (o 19 měsíců dříve). Čím více dle subjektivních deklarácí poklesly v době pandemie příjmy domácnosti, tím negativněji lidé hodnotí dostatečnost příjmů ve srovnání s jejich dostatečností v minulosti (viz graf č. 7.13).

Graf č. 7.13 **Souvislost deklarovaných změn příjmů domácnosti s hodnocením toho, jak rodina vychází s příjmy** (v %)

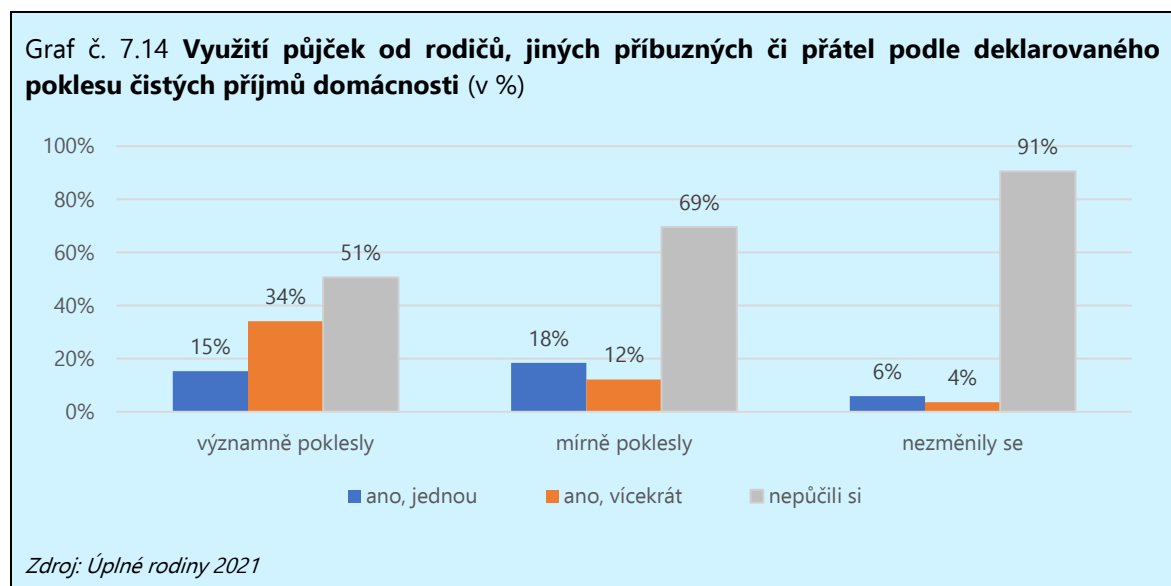

Zdroj: *Úplné rodiny 2021*

Strategie řešení negativních dopadů pandemie

Vzhledem k tomu, že v šetření *Úplné rodiny 2021* jen menší část domácností zažila závažné dopady koronavirové krize (viz výše), nebyly ve velkém rozsahu využívány možnosti řešení těchto dopadů, na které jsme se v dotazníku ptali. Například jen necelá 4 % domácností žádala o dávku mimořádné okamžité pomoci a jen necelé polovině z nich bylo vyhověno.

Více se lidé snažili řešit finanční problémy uvnitř rodiny nebo přátelskou výpomocí. Jednou takovou možnost využilo 10 % všech úplných rodin, vícekrát 8 %. Pokud příjmy rodin podle deklarací významně poklesly, polovina takových rodin to řešila touto půjčkou, přičemž třetina dokonce opakovaně (viz graf č. 7.14). Pokud se příjmy během koronavirové krize nezměnily nebo dokonce zvýšily, půjčky v rámci rodiny nebo přátel byly výjimečné. Oběma způsoby se snažily řešit finanční situaci 4 % domácností. Mezi respondenty deklarujícími největší finanční potíže jich bylo 9 %.

7.7 Bydlení

Obecně v ČR preferované vlastnické bydlení je také v úplných rodinách s dětmi nejčastější formou, podle dat ČSÚ častěji než ve většině ostatních sociodemografických typů domácností (ČSÚ 2021h). Podrobnější statistický obraz ukazuje (tamtéž), že zatímco například domácnosti sólo rodičů žijí ve vlastním bytě nebo domě zhruba z poloviny, u čistých úplných rodin s dětmi je tomu ve třech čtvrtinách a u smíšených rodin v pěti šestinách. Ve vlastním domě žije celkem 40 % takových čistých domácností a vedle toho ve vlastním bytě 32 % domácností. V nájemním bytě žije pouze 17 % těchto rodin s dětmi. Obecně spíše okrajový způsob bydlení – v družstevním bytě – je i mezi těmito rodinami málo častý. Obraz způsobů bydlení podle dat souboru *Úplné rodiny 2021* odpovídá datům reprezentativních statistických šetření (viz tabulka č. 7.11).

Závislost typu bydlení na příjmech rodiny a jejím bohatství není silně statisticky významná, ale platí základní souvislost, že v nájemních bytech bydlí spíše rodiny s nižšími příjmy, které na vlastnické bydlení, alespoň v dané fázi rodinné dráhy nemají. Bývají to rodiny mladší, na začátku

rodinné dráhy, žijící přirozeně spíše ve městech. Tyto charakteristiky platí i pro úplné rodiny s dětmi. Mezi všemi typy domácností je nájemní bydlení obvyklejší formou hlavně mezi samoživitelkami nebo mladšími jednotlivci (ČSÚ 2021h).

Tabulka č. 7.11 **Bydlení podle právní formy užívání bytu a diferenciaci podle příjmově materiální úrovně rodiny a charakteru místa bydliště** (řádkové četnosti v %)

	Vlastní byt	Vlastní dům	Družstevní	Nájemní	U rodičů/přátel	Jinak
Celkem	31,6	39,7	5,6	16,5	5,9	0,7
Rodiny podle materiální situace						
bohatá	32,8	50,8	3,2	7,8	4,6	0,8
napůl	32,2	39,2	6,3	15,8	5,8	0,8
chudá	24,5	24,0	3,4	38,2	9,3	0,5
Podle příjmu domácnosti						
do 29 999	21,8	29,6	2,4	36,9	7,8	1,5
30 000–39 999	32,8	33,5	5,4	18,6	9,4	0,2
40 000–49 999	33,8	36,3	6,4	17,4	4,3	1,7
50 000–59 999	36,5	40,3	6,3	12,3	4,5	0,3
60 000+	28,0	52,5	5,0	10,5	3,6	0,2
Podle charakteru místa bydliště						
vesnice	13,4	67,7	1,8	7,7	8,3	1,1
vesnice v blízkosti velkoměsta	11,4	73,3	0,6	8,0	6,3	0,6
menší město	33,7	36,4	6,9	15,7	6,2	1,0
velké město	44,1	17,6	9,0	25,3	3,6	0,4
Praha	50,9	13,8	5,8	24,7	4,7	–
Velikost místa bydliště, počet obyvatel						
do 1 999	11,9	71,2	1,4	7,3	7,7	0,6
2 000–4 999	20,2	55,1	2,6	12,5	8,2	1,4
5 000–19 999	30,1	38,7	6,4	17,1	6,4	1,4
20 000–99 999	43,1	24,1	10,0	18,2	4,1	0,6
100 000 a více	48,6	14,7	6,8	25,9	4,1	–

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Subjektivně bohaté rodiny mají v porovnání s rodinami chudými častěji vlastní byt či dům (1,5krát, resp. 2krát častěji). Naproti tomu nájemní byt mají chudé rodiny téměř pětkrát častěji, než bohaté. Vlastní byt má nicméně i pětina rodin s příjmy do 30 tisíc korun měsíčně a 30 % takových má vlastní dům. Je třeba si uvědomit, že vlastní dům nepředstavuje vždy vyšší kvalitu bydlení oproti jeho jiným typům, rozdílné je bydlení ve vlastním domě například podle charakteru místa bydliště. V této příjmové kategorii domácností je podstatně vyšší podíl rodin žijících v nájemním bytě než v ostatních

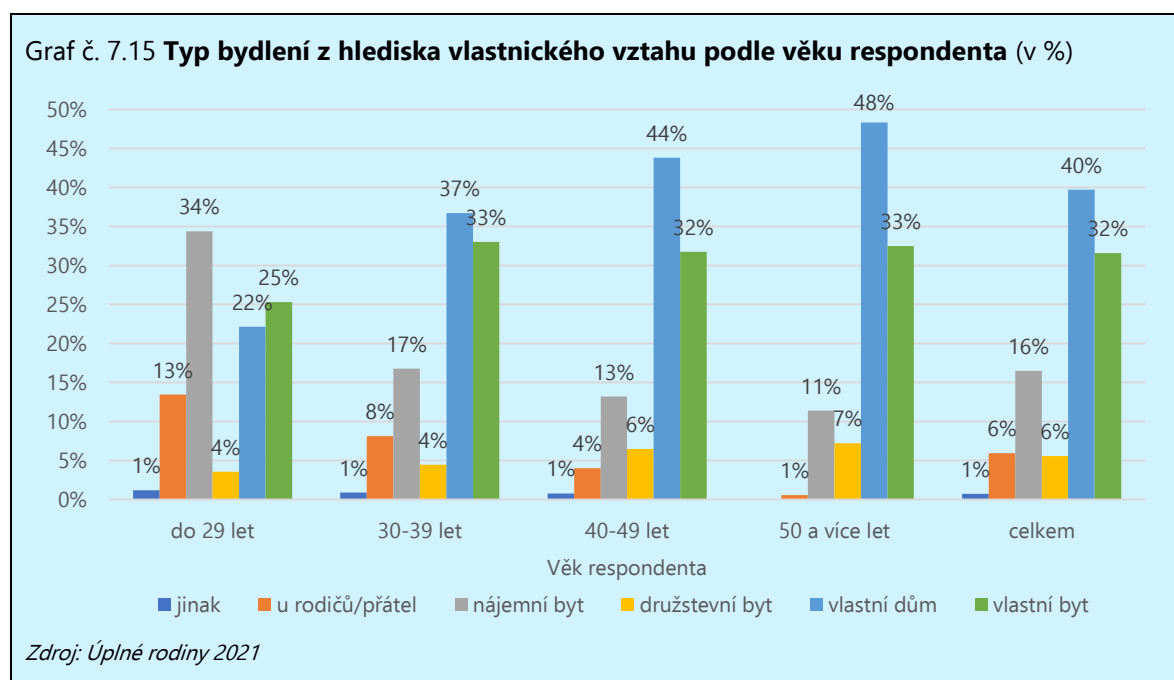
– přes jednu třetinu. V rodinách s příjmem mezi 30 a 50 tisíci je takových necelá pětina a mají-li rodiny příjem nad 50 tisíc, je jich zhruba desetina.

Vlastnické bydlení získávají dvě třetiny úplných rodin koupí (převážně) z vlastních úspor a/nebo s pomocí hypotéky. Čtvrtina takových rodin byt v osobním vlastnictví, příp. vlastní dům buď zdědí, nebo jim ho přenechávají rodiče. Vedle toho jej 8 % kupuje plně nebo převážně s finanční pomocí rodičů nebo jiného příbuzného.

Bydlení v družstevním bytě není zřetelněji determinováno příjmovou úrovní rodiny, stejně jako bydlení u rodičů či přátel.

Vlastnický vztah k bydlení úplných rodin s dětmi se různí podle velikosti a charakteru místa bydliště. Zatímco vlastní dům je charakteristický pro bydlení na venkově, ve městech převládají vlastní byty. Ve městech s 20 až 100 tisíci obyvateli je nadprůměrný podíl družstevního bydlení. Vysoce nadprůměrný je zase podíl nájemního bydlení v největších městech.

Typ **bydlení se do značné míry mění v průběhu rodinného cyklu**, což lze operacionalizovat věkem respondenta a počtem a věkem jeho dětí (viz graf č. 7.15). První ukazatel je nejprůkaznější. V zásadě jde o proces a tempo nabývání preferovaného vlastnického bydlení na úkor nájemního nebo na úkor sdíleného bydlení s příbuznými. Podíl rodin žijících v nájemním bytě klesá z 34 % u respondentů do 29 let věku na 11 % po dosažení 50 let věku. Současně se zvyšuje podíl vlastníků bytů z 25 % na 33 %. Ještě markantnější je růst podílu vlastníků domů, v nichž žijí z 22 % rodiny mladých rodičů ve věku do 29 let, avšak ze 48 % rodiče z nejstarší věkové kategorie.

Rodiny s nejmladším dítětem do tří let věku nebydlí výrazně častěji v nájemním bytě proti průměru, ale výrazně **nadprůměrný je jejich podíl v případě bydlení u rodičů** apod. Méně časté, než v rodinách se staršími dětmi, je u nich bydlení ve vlastním domě. Ve všech ostatních věkových kategoriích nejmladšího dítěte, jinými slovy v dalších fázích rodinného cyklu, se struktura bydlení

podle vlastnictví v podstatě neliší. Výjimkou je častější vlastnictví domu, počínaje starším školním věkem dítěte, na úkor zejména nájemního bydlení.

Vedle jiných charakteristik materiálního zabezpečení rodiny **se mezi sebou liší rodiny sezdaných a nesezdaných párů také z hlediska typu bydlení**. To se netýká vlastních bytů, o to více ale bydlení ve vlastním domě. Manželské páry ho deklarují ve dvou pětinach, nesezdané páry pouze ve čtvrtině případů. Druzí žijí dvakrát častěji než sezdání v nájemních bytech (30 %, resp. 13 %) a o polovinu častěji u rodičů apod. (8 %, resp. 5 %). U vlastních bytů není větší podíl u manželských párů tak výrazný.

Z hlediska socioekonomických charakteristik mají vlastní dům častěji jednak soukromě podnikající a jednak ostatní neaktivní mimo rodičů na mateřské či rodičovské dovolené, tedy nezaměstnaní a důchodci.⁴⁵ Tato druhá skupina je ve výběrovém souboru málo početná, a tak je zde možný velký náhodný vliv nepostihnutými faktory.

Další charakteristiky individuálního statusu jako vzdělání či profese také nemají diferencující vliv. Stejně jako ukazatele pracovní intenzity, například počet ekonomicky aktivních členů domácnosti. Teprve když ve smíšené rodině jsou tři a více členové výdělečně činní, zvyšuje se podíl vlastních domů. Souvisí to zřejmě s tím, že vícegenerační a podobné soužití je častější na venkově, kde je současně obvyklejší bydlení v rodinných domech.

Jestliže forma bydlení závisí na příjmové a celkové materiální situaci jen omezeně, **těsněji je s bohatstvím či chudobou rodiny a příjmem domácnosti spjata schopnost hradit náklady na bydlení**. Rodiny deklaratorně chudé vypovídají o obtížích s výdaji na bydlení v polovině případů oproti průměrné zhruba šestině. Přibližně tři čtvrtiny bohatých naopak nemá vůbec potíže na rozdíl od průměrné necelé poloviny. Zjištění, že 85 % úplných rodin s dětmi (téměř) nemá problémy s náklady na bydlení ukazuje, že tento typ rodin patří z tohoto hlediska k lépe zajištěným. Záleží však opět na struktuře domácnosti podle počtu ekonomicky aktivních a závislých členů. Pokud jde o vzdělání, odchylují se od průměru častějšími velkými obtížemi ti nejméně vzdělaní, a naopak spíše absencí nějakých potíží vysokoškolsky vzdělaní respondenti.

Tabulka č. 7.12 **Zatížení rodinného rozpočtu náklady na bydlení podle materiální úrovně rodiny** (řádkové četnosti v %)

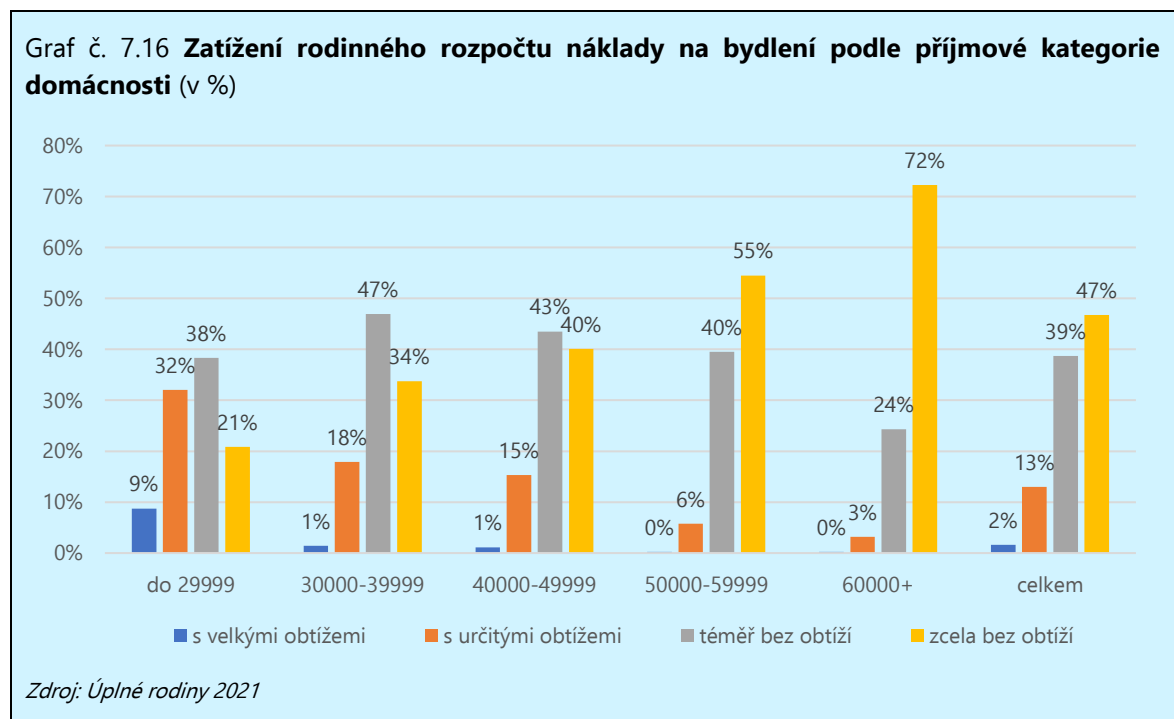
Rodiny podle materiální situace	Jak domácnost zvládá hradit výdaje na bydlení:			
	s velkými obtížemi	s určitými obtížemi	téměř bez obtíží	zcela bez obtíží
Bohatá	1,6	2,4	22,3	73,7
Napůl	0,5	12,4	42,2	44,9
Chudá	10,8	39,7	37,3	12,3
Celkem	1,6	13,2	38,5	46,7

Zdroj: Úplné rodiny 2021

S výší příjmu jednoznačně rostou možnosti rodin pokrývat zcela bez problémů náklady na bydlení. A to nejen na úkor určitých obtíží, ale také na úkor varianty „téměř bez obtíží“. Velké obtíže deklarují vlastně jen dotázaní z nízkopříjmových domácností (viz graf č. 7.16). Příliš nezáleží

⁴⁵ Student byl v souboru pouze jeden.

na socioekonomickém a vzdělanostně-profesním statusu rodičů. Odlišují se jen většími potížemi respondenti bez maturity a současně vysokoškolsky vzdělaní lidé naopak podílem deklarované úplné bezproblémovosti.

Při hodnocení náročnosti nákladů na bydlení **má velkou váhu to, jestli a jak se změnil čistý příjem domácnosti v době pandemie oproti situaci před únorem 2020**. Pokud se tyto příjmy snížily, je to reflektováno ve vyjádřených velkých problémech s výdaji na bydlení, a to několikanásobně častěji proti zjištěnému průměru, tím více proti těm, kterým se příjmy zvýšily nebo se neměnily. Pokud se podle jiných ukazatelů nezdály být dopady pandemie na úplné rodiny s dětmi zachycené v šetření *Úplné rodiny 2021* nějak markantní, jak je uvedeno výše, zajištění bydlení je zřejmě oblastí tak citlivou na zhoršení finančních podmínek, že to i naše data, hlavně ta, která vypovídají o jakémsi modálním typu rodin s dětmi zachytila. Přitom tato data byla sbírána v době před akcelerací cen nájmu, nemovitostí a energií. Lze předpokládat, že v současnosti se pro stále větší podíl rodin s dětmi, včetně úplných, stává zajištění dostupného bydlení žádoucích parametrů místem potenciálního ohrožení rodinných rozpočtů a tím zdravého a bezproblémového fungování rodin.

Tabulka č. 7.12 **Možnosti hradit výdaje na bydlení podle změny či stability příjmů v době pandemie covidu-19** (sloupcové četnosti v %)

Jak domácnost zvládá hradit výdaje na bydlení	Jak se změnil celkový čistý příjem domácnosti v období pandemie					
	významně poklesly	mírně poklesly	nezměnily se	mírně se zvýšily	významně se zvýšily	celkem
S velkými obtížemi	11,8	1,0	0,7	0,8	–	1,6
S určitými obtížemi	36,5	22,8	8,9	4,9	5,3	13,2
Téměř bez obtíží	32,9	45,7	38,9	31,5	29,8	38,5
Zcela bez obtíží	18,8	30,5	51,5	62,7	64,9	46,7

Zdroj: Úplné rodiny 2021

S vybranými kvalitativními charakteristikami bydlení – jednak bytu samotného a jednak z hlediska dopravní dostupnosti místa zaměstnání, školy a podobně – jsou rodiny převážně spokojené. Celkově je velice spokojeno 37 % dotázaných a 51 % spíše spokojeno. Nejlépe je hodnocena dopravní dostupnost. Jako nejproblémovější se ukazuje dostatek prostoru pro každého člena rodiny, kde je 20 % rodičů velice, nebo spíše nespokojených. S vybaveností domácnosti, například nábytkem či spotřebiči, je nespokojena desetina dotázaných.

8. Sladování pracovního a osobního života

Věra Kuchařová, Olga Nešporová

8.1 Zaměstnanost a rodina ve statistických datech a mezinárodním srovnání

Dlouhodobý pozitivní vývoj externích podmínek pro realizaci profesních aspirací a současně zajišťování materiálních potřeb rodin (Kuchařová et al. 2020) byl v posledních dvou letech narušen vlivem pandemie covidu-19. Jednak se částečně změnila nabídka pracovních míst, když zaměstnavatelé omezovali či rušili výrobu či poskytované služby, a jednak se měnily požadavky zaměstnavatelů na rozsah a formy práce svých zaměstnanců. Analogicky mezi soukromě podnikajícími rodiči mohou být takoví, kteří rušili či omezovali svou aktivitu. Některým organizacím a v některých oborech naopak poptávka po jejich produktech rostla. Pandemie tak potenciálně zasáhla rodiny v oblasti plnění jejich ekonomicko-zabezpečovacích funkcí různým způsobem a také v jistých vlnách. Dopady těchto okolností na zaměstnanost obecně a na další ekonomické podmínky života rodin ukazuje podkapitola 2.2. Podle aktuálního vývoje makroekonomických podmínek se dá očekávat další zhoršení životních podmínek rodin, v menší míře v oblasti zaměstnanosti.

Tato kapitola se věnuje obecně specifickým úplným rodinám s dětmi projevujícím se v kombinování rodinných a profesních rolí a tomu, zda a jak nové okolnosti ovlivnily schopnosti a strategie zvládání dvojích rolí rodičů v rodinách různého socioprofesionálního složení a s různým počtem a věkem dětí.

Úplné rodiny s obvykle jedním až dvěma (zdravými) dětmi jsou, i při své přirozené heterogenitě, většinou rodinami, které dlouhodobě málo deklarují problémy ve sladování rodinných a pracovních povinností, porovnáme-li je s rodinami sólo rodičů. Přitom v úplných rodinách problémy často narůstají, pokud mají tři a více dětí (viz podkap. 8.6). Vyšší počet dětí přináší náročnější situaci pro sladování. Například míra zaměstnanosti matek z úplných rodin majících tři a více dětí je podstatně nižší, než je tomu u matek s nižším počtem dětí (viz tabulka č. 8.2). Mezi lety 2014 až 2020 došlo v ČR na rozdíl od průměru EU k mírnému poklesu zaměstnanosti matek s jedním až dvěma dětmi, při počtu dětí tři a více naopak k nárůstu.

Mezinárodní srovnání zaměstnanosti rodičů – zaměření na matky

Zaměstnanost českých rodičů žijících v páru patří v mezinárodním srovnání k vyšší, navzdory velkému snížení míry zaměstnanosti českých matek v době, kdy pečují o dítě ve věku do dvou až tří let. Toto, od mnoha zemí odlišné chování českých matek se projevuje v nadprůměrném zastoupení rodin, kde jeden partner, s naprostou převahou muž, pracuje na plný úvazek a druhý, obvykle žena, nepracuje vůbec. Důvodem je fakt, že strukturální a institucionální podmínky, ale i kulturní tradice a převládající diskurz, motivují ženy k využívání v souhrnu relativně dlouhé mateřské a rodičovské dovolené. V souvislosti s tím vykazují matky s dětmi do tří let věku obecně nižší míru ekonomicky

aktivních a například i vyšší podíl nezaměstnaných po rodičovské dovolené (např. Bičáková, Kalíšková 2015) oproti celostátnímu průměru. Situace, kterou ukazuje tabulka č. 8.1, je obrazem průměrné zaměstnanosti českých rodičů, která se však v průběhu rodinného cyklu mění. V této tabulce stojí za pozornost i v evropském srovnání nižší podíl rodin, ve kterých rodiče kombinují plný a částečný úvazek, a také nižší podíl obou nepracujících rodičů. Důvodem může být nižší celková míra nezaměstnanosti a částečně i fakt, že tím, že ženy-matky malých dětí opouštějí na delší dobu trh práce, uvolňují tím místo pro muže-otce. Opomenout nelze mezinárodně odlišné tradice v rozdělení péče poskytované v rodině a formy její podpory v nástrojích rodinné politiky, ale i dlouhodobější tradice výdělečné činnosti obou rodičů.

Tabulka č. 8.1 **Mezinárodní srovnání vzorců zaměstnanosti partnerů s dětmi, 2019** (v %)

	Oba pracují na plný úvazek	Jeden pracuje na plný úvazek, druhý na částečný	Jeden pracuje na plný úvazek, druhý nepracuje	Žádný nepracuje	Jiná možnost
ČR	58,8	5,8	33,1	1,5	0,7
EU průměr	53,1	13,4	25,0	3,7	4,8
OECD průměr	45,6	16,9	25,8	3,4	8,3

Zdroj: OECD Family Database, nedatováno

Rodiny v České republice se odlišují od jiných zemí či průměru Evropské unie také v tom, jak je ovlivněna zaměstnanost žen, částečně i mužů, počtem dětí v rodině (viz tabulka č. 8.2). V průměru evropských zemích zaměstnanost žen s počtem dětí lineárně klesá a v mírnější podobě to platí i pro muže. V ČR je nejvyšší zaměstnanost u matek dvou dětí, a to jak v datech za všechny rodiny, tak v našem souboru v datech za úplné rodiny. Z časového hlediska v evropských zemích zaměstnanost matek postupně roste. V České republice kolísá, ale významně se nemění. Pouze v případě tří a více dětí v rodině se také zvyšuje.

Tabulka č. 8.2 **Míry zaměstnanosti žen a mužů v závislosti na počtu dětí**, srovnání ČR a EU (2014–2020), a podíl zaměstnaných v souboru *Úplné rodiny 2021* (v %)**

	1 dítě			2 děti			3 a více dětí		
	ženy								
	2014	2016	2020 (2021)	2014	2016	2020 (2021)	2014	2016	2020 (2021)
EU-27*	66,5	66,8	68,7	63,2	63,5	67,4	47,6	47,6	50,3
ČR*	41,1	40,4	36,1	48,3	48,1	44,6	38,0	46,6	44,8
Úplné rodiny 2021***			61,8			66,6			58,8
	muži								
EU-27*	88,3	90,4	97,6	88,9	90,7	93,2	83,7	82,7	85,7
ČR*	94,8	97,7	96,0	95,4	95,5	97,2	92,0	92,3	94,8
Úplné rodiny 2021***			93,4			96,2			93,6

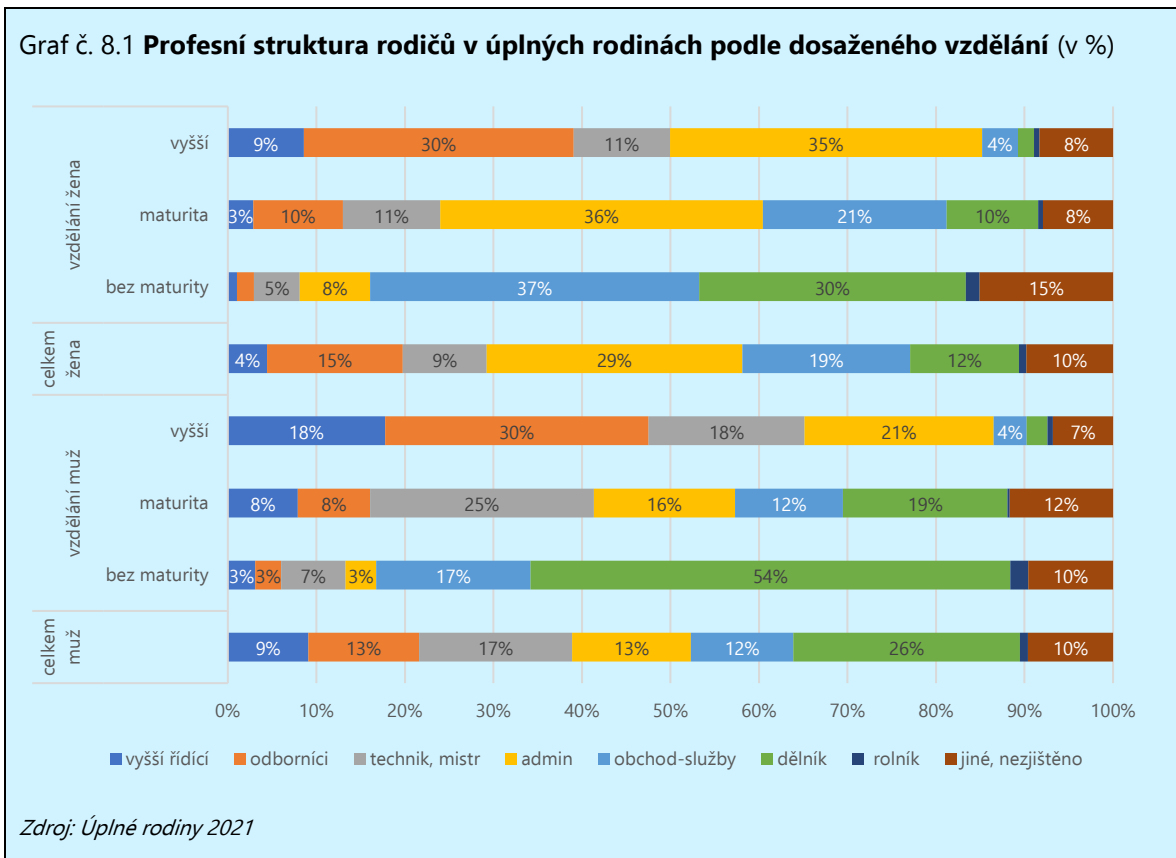
Pozn.: * V datech Eurostatu rodiny úplné i neúplné; ženy 20 až 49 let; nejmladší dítě do 6 let; ** míra zaměstnanosti dle definice ČSÚ (ILO); *** rok 2021: podíl zaměstnaných v souboru *Úplné rodiny 2021*, lidé ve věku 18 až 65 let, děti ve věku 0 až 25 let.

Zdroje: Eurostat Database, nedat.; *Úplné rodiny 2021*

Profesní a vzdělanostní struktura výběrového souboru se mírně odlišuje od profesní struktury mužů a žen dané věkové kategorie, což je dáno celkově vyšší vzdělanostní úrovní respondentů oproti struktuře vzdělání celé dospělé populace ČR. Odlišnosti lze vysvětlit specifickou věkovou a socioekonomickou strukturou výběrového souboru. Ten zachycuje i obecně platné rozdíly mezi muži a ženami.

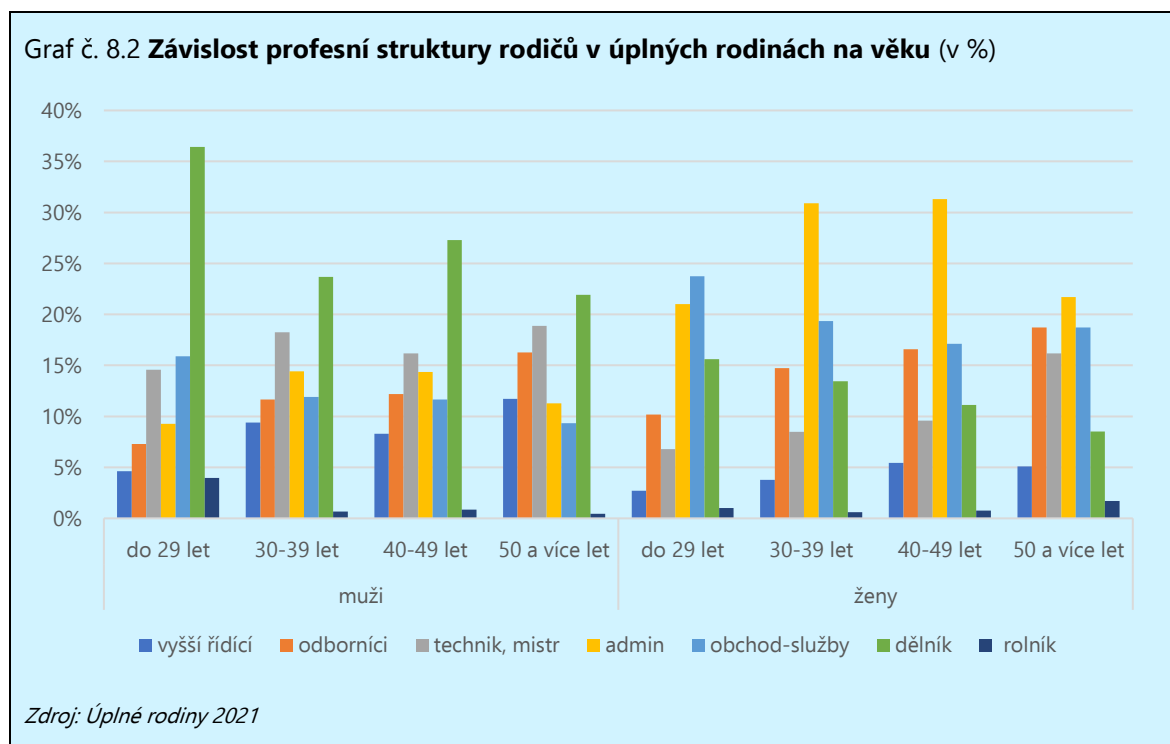
Muži vykonávají častěji řídicí funkce a méně než u žen u nich jejich výkon závisí na tom, aby měli vyšší vzdělání (vysokoškolské nebo vyšší odborné), protože řídicí a odborné profese vykonává 48 % mužů s vyšším než maturitním vzděláním, u žen je to 39 %. Mezi muži jsou častěji než u žen zastoupena dělnická povolání, muži i ženy v nich mají především vzdělání bez maturity. Muži je však vykonávají i když mají maturitu (19 % mužů s maturitou), zatímco takových žen je podstatně méně (10 % žen s maturitou). Naopak ženy zastávají častěji pracovní pozice v obchodě a službách, zvláště pokud nedosáhly maturity – 37 %, zatímco mužů se stejným vzděláním je v těchto pozicích jen 17 %. Ženy nejčastěji pracují na administrativních pozicích (29 %), především pak ty, které mají maturitu. Muži s maturitním nebo vyšším vzděláním zastávají nejvíce odborné funkce nebo jsou v postavení technických specialistů a mistrů (viz graf č. 8.1).

Graf č. 8.1 Profesní struktura rodičů v úplných rodinách podle dosaženého vzdělání (v %)

Odlíšné vzdělání žen a mužů ani genderově specifická návazná struktura rodičů podle profesí se nijak neodrážejí ani v počtu dětí v domácnosti ani ve struktuře rodin podle ekonomické aktivity matek a otců. Do jisté míry se liší profesně vzdělanostní struktura sezdáných a nesezdáných párů. V nesezdáných soužitích je více mužů dělníků než v manželských párech, také žen v dělnických profesích. Je v nich také větší podíl žen v obchodě a službách. V manželských párech je mezi muži více středně technických profesí (mistři, projektanti, nižší vedoucí) a administrativních pracovníků než u nesezdáných. U žen je oproti nesezdáným nápadnější jen vyšší zastoupení odborných pracovníků a žen ve vyšších řídicích funkcích.

Profesní struktura mužů a žen se liší i z hlediska závislosti na věku, přičemž tato závislost je silnější u žen. S věkem u nich výrazněji rostou podíly na vyšších profesních pozicích na úkor těch nižších. Další zajímavé křivky ukazuje graf č. 8.2, například společný trend u administrativních pracovníků, u žen ovšem s vyšším zastoupením ve všech věkových kategoriích.

8.2 Rozsah pracovní aktivity rodičů nezletilých dětí

Na rozsah pracovní aktivity se lze dívat ze dvou zorných úhlů. Jednak z hlediska pracovní dráhy, tedy nakolik je přerušovaná, zejména z důvodu péče o (nejmenší) děti. Druhým je pohled na rozsah výdělečné činnosti v současnosti, kde nás zajímají především souvislosti s počtem a věkem dětí, výdělečnou činností druhého rodiče, případně vzděláním a profesí.

Rodiče nezaopatřených dětí jsou, jak bylo zmíněno v podkapitole 7.1, téměř všichni v ekonomicky aktivním věku, a to určuje jejich socioekonomickou strukturu, která je současně genderově ovlivněna. Naprostá většina (96 %) mužů je výdělečně činná, necelé procento je nezaměstnaných a 3 % jsou v důchodu. Mezi ženami je výdělečně činných 56 % a 34 % pečuje o nejmenší děti formou mateřské (6 %) nebo rodičovské dovolené. Mezi ženami na mateřské/rodičovské dovolené jsou necelá tři procenta žen pracujících alespoň na půl úvazku.

Je českým specifikem, sdíleným však s dalšími státy střední Evropy jako je Slovensko, Maďarsko a Německo či Polsko, že ženy přerušují profesní kariéru v době péče o nejmenší děti převážně na tři roky, a to s každým dítětem, pokud se jejich věky nepřekrývají (viz např. Kuchařová, Nešporová 2019; Hamplová, Šalamounová 2015; Kuchařová et al. 2020). Současně po ukončení rodičovské dovolené nastupují převážně na plný úvazek. Data *Úplné rodiny 2021* opět potvrzují preferenci tříleté rodičovské dovolené (viz tabulky č. 8.3 a 8.5). V rodinách s dítětem do tří let věku je na mateřské nebo rodičovské dovolené 82 % matek, pracuje jich 15 %. Když jsou dítěti čtyři roky, pracuje již 75 % žen a tyto podíly s věkem dále rostou. Hodnoty kolem 90 % a výše dosahují okolo desátého roku věku dítěte. Tato struktura v rodinách s nejmladším dítětem do tří let se příliš neliší při počtu dětí do tří, při vyšším klesá ekonomická aktivita matek (podle dat *Úplné rodiny 2021* i šetření vícedětných rodin, viz Kuchařová et al. 2019). Za období, které sledujeme v šetření *Úplné rodiny 2021*,

ukončily některé ženy rodičovskou dovolenou a vrátily se na trh práce, jiné naopak. Změny v socioekonomické struktuře žen jsou spíše „přirozeným“ vývojem než reakcí na změněné externí podmínky. V 62 % šetřených rodin byli muž i žena pracujícími (zaměstnancem nebo OSVČ), ve 28 % pracoval pouze muž a žena byla na mateřské/rodičovské, případně v domácnosti.

Tabulka č. 8.3 **Sociálně-ekonomická struktura rodičů v úplných rodinách v době šetření a před pandemií covidu-19** (v %)

Kategorie sociálně ekonomického postavení	Celkem		Září 2021		Ženy s dětmi do 3 let	
	září 2021	únor 2020	muži	ženy	září 2021	únor 2020
Zaměstnanec	67,0	68,9	84,6	50,5	13,3	27,9
Osoba samostatně výdělečně činná (živnostník, svobodné povolání, podnikatel) se zaměstnanci	2,9	2,6	4,2	1,7	0,8	0,6
Osoba samostatně výdělečně činná (živnostník, svobodné povolání, podnikatel) bez zaměstnanců	5,1	5,6	6,7	3,7	0,6	2,9
Nezaměstnaný/ná	2,2	2,0	0,5	3,7	0,8	1,5
Žena na mateřské dovolené (28 týdnů)	3,0	4,4	0,2	5,6	12,7	12,9
Rodič na rodičovské dovolené, který pracuje na méně než půl úvazku, nebo nepracuje	13,6	12,2	0,8	25,6	62,7	47,1
Rodič na rodičovské dovolené, který pracuje alespoň na půl úvazku	1,3	1,1	–	2,5	6,3	4,4
V domácnosti	2,1	1,5	0,4	3,8	2,5	2,1
Důchodce (starobní, invalidní) nepracující nebo pracující na méně než půl úvazku	1,7	1,4	1,5	1,8	0,2	0,4
Důchodce (starobní, invalidní) pracující alespoň na půl úvazku	1,0	0,7	1,0	1,1	–	0,2
Student denního studia	0	0,1	0,1	–	–	–

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Ve srovnání s rodinami se třemi a více dětmi z šetření z roku 2018 (úplnými i neúplnými v souhrnu, Kuchařová et al. 2019b) je zaměstnanost rodičů v souboru úplných rodin s různým počtem dětí vyšší, především na úkor rodičů nepracujících vůbec, nebo pracujících na kratší než poloviční úvazek. Počet dětí ale i v tomto souboru hraje významnější roli, až když jsou v rodině čtyři a více dětí.

Vyšší podíl matek s dítětem mladším 3 let, které jsou na mateřské/rodičovské dovolené je mezi těmi, které mají manuální zaměstnání. Je tomu stejně, je-li to ve službách či obchodě nebo ve výrobě apod. Ve všech případech je jich okolo 90 % na rozdíl od průměrných 83 % a oproti zhruba 70 % u odborných a řídicích pracovníků nebo žen v profesích technických, středních zdravotnických apod. Nižší podíl žen přerušujících zaměstnání z důvodu péče o malé dítě u odborníků oproti nižším nemanuálním pracovníkům lze možná částečně vysvětlit jejich větší možností skloubit rodičovskou dovolenou se zajímavou výdělečnou činností ve vlastním oboru. Ženy s odbornými profesemi totiž častěji než jiné pracují při rodičovské dovolené na půl úvazku a více.

Tento fakt, že **tam, kde to profese nebo jiné podmínky umožňují, ženy využívají možnost skloubit péči o malé děti s prací, lze chápat jako argument ve prospěch podpory kratších úvazků, a obecně flexibilních forem zaměstnání pro matky na různých kvalifikačních úrovních.**

8. Sladování pracovního a osobního života

Jde o nástroj, který spolu s dalšími může ženám umožnit propojovat pracovní a rodinné role v době péče o nejmladší děti tak, aby to, pokud možno nebylo na úkor rodičovské péče.

Jak však uvádíme dále, v souladu s dlouhodobě sledovanou situací v České republice také v souboru úplných rodin s dětmi je podíl rodičů pracujících na zkrácený úvazek velmi malý.

Celkově vysokou míru zaměstnanosti rodičů, žijících v úplných rodinách, charakterizuje také vysoký podíl pracujících na plný úvazek. Muži tak pracují v 96 %, mezi ženami tak pracuje 81 % (viz tabulka č. 8.4). Na zkrácený, poloviční či vyšší úvazek pracují necelá 4 % mužů a 18 % žen.⁴⁶ Ostatní měli jen nepravidelné zaměstnání.

Tabulka č. 8.4 **Rozsah pracovního úvazku ekonomicky aktivních rodičů v úplných rodinách (v %)***

	Plný úvazek	Částečný úvazek		Nemá stálé zaměstnání, pouze příležitostné výdělků
		0,5 úvazku a více	méně než 0,5 úvazku	
Muž	95,8	3,0	0,5	0,6
Žena	80,8	15,7	1,8	1,7
Žena s nejmladším dítětem ve věku:				
do 3 let	57,1	29,8	6,5	6,5
4–6 let	74,4	21,4	2,9	1,3
7–11 let	83,4	13,5	1,4	1,7
12–15 let	86,1	12,4	0,5	1,0
16–25 let	91,0	8,2	0,4	0,4

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Data *Úplné rodiny 2021* poněkud popírají zakotvený názor o téměř výhradní strategii nástupu žen po rodičovské dovolené na plný úvazek, resp. ukazují závislost délky úvazku na tom, v kolika letech dítěte je rodičovská dovolená (přesněji skutečná celodenní péče o dítě) ukončena. Příčná otázka, na jaký úvazek ženy nastupují, ale položena nebyla. Nicméně pracující matky s dítětem do tří let věku jsou zaměstnány na plný úvazek z necelých tří pětín a až při věku nejmladšího dítěte 7 až 11 let mírně přesahuje tento podíl průměrné čtyři pětiny.

⁴⁶ Tato data vypovídají o všech mužích a ženách, tedy vždy v součtu o mužích respondentech i partnerech, resp. respondentkách i partnerkách. Při analýzách postojů a zkušeností je však nutné používat data pouze za respondenty a respondentky členěná dle potřeby podle pohlaví, protože vypovídají sama o sobě. Mezi respondenty pracovalo na plný úvazek 87 % osob a na částečný 10 %.

Tabulka č. 8.5 **Ekonomická aktivita ženy v úplné rodině podle jednotek věku dětí (v %)**

Věk nejmladšího dítěte* – roky	0	1	2	3	4	Celkem do 3 let věku
Matka na mateřské nebo rodičovské dovolené, která pracuje na méně než půl úvazku, nebo nepracuje	93,2	86,5	79,1	37,4	2,4	75,4
Matky na rodičovské dovolené, která pracuje alespoň na půl úvazku	3,9	6,0	6,9	8,1	–	6,3
V domácnosti	1,0	1,5	2,1	6,1	6,0	2,5
Pracují (zaměstnankyně + OSVČ)	2,9	6,0	11,8	47,5	72,6	14,8
Ostatní	0,0	0,0	0,1	0,9	19,0	1,0

Pozn.: * Jedná se o zaokrouhlený věk dítěte; N=480.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Porovnání podílu žen pracujících na plný a naopak na kratší úvazek podle profesních skupin ukazuje nevýznamné odlišnosti. Částečné úvazky jsou častější v manuálních profesích oboru obchodu a služeb (ČSÚ 2022b), kde nemusí jít vzhledem k charakteru práce, náročné na nestandardní pracovní čas a směnnost, vždy o volbu ze strany zaměstnance. V těchto oborech přitom pracují častěji ženy (tamtéž). Vzdělání nehraje roli ani u žen, ani u mužů. Lze shrnout, že **jako nástroj sladování rodinných a pracovních rolí jsou kratší úvazky využívány jen v relativně malém rozsahu**. A především v době, kdy je v rodině dítě předškolního věku. Podle jiných zdrojů i tehdy méně, než by rodičům vyhovovalo.

Mezi důvody práce na částečný úvazek převažuje péče o děti (celkem 44 %), a to s více než dvojnásobnou převahou u žen (50 %, resp. 20 % mužů). Podíl kratších úvazků roste také mírně s počtem dětí v rodině (Rodičovství v Evropě nedat.). U mužů převládá druhý celkově nejčastější důvod, a to zdravotní souvislosti, které uvádějí muži v 33 % případů a ženy v 13 % (celkem 17 %). Vedle toho působí „osobně profesní“ důvody, tedy preference nebo charakter pracovního zapojení. Jednak 15 % žen a 9 % mužů na plný úvazek pracovat nechce a jednají plně podle své volby. Důvody mohou být rozmanité, například orientace na jiné formy seberealizace. A jednak 6 % žen a 3 % mužů uvádějí, že kombinují více pracovních aktivit.

Naopak jako jednání pod tlakem vnějších okolností lze chápat takové příčiny práce na kratší úvazek jako například to, že se nedaří najít práci na plný úvazek, což ale deklarovala jen 4 % respondentů, hlavně ženy. Pandemii jako hlavní důvod pro zkrácený úvazek uvedla jen 3 % dotázaných.

Prostorová flexibilita je oproti časové flexibilitě práce o něco rozsáhlejší a diferencovanější, k čemuž zřejmě přispěla i situace pandemie covidu-19. Možnost pracovat z domova (využitou nebo nikoliv) měla v době šetření třetina dotázaných, častěji však muži, ačkoliv je mezi nimi i více těch, kterým to sama práce neumožňuje. U mužů i žen se to týká hlavně manuálních pracovníků, ale pro ženy to častěji představuje práci ve službách a obchodě, tedy práci s osobním setkáváním s klienty, pro muže práci dělníků a řemeslníků.

Celkově muži možnost práce z domova využívali ze čtvrtiny, zatímco z žen pouze pětina. Muži sice častěji pracují v zaměstnáních, které práci z domova neumožňují, současně častěji možnost mají, ale nevyužívají ji. Mezi ženami na nižších odborných pozicích, tedy zejména v administrativě, nebyla žádná, která možnost nevyužila, což zřejmě souvisí s jejich rodinnými povinnostmi.

Tabulka č. 8.6 **Možnost respondenta (alespoň částečně) pracovat z domova a její využívání** (v %)

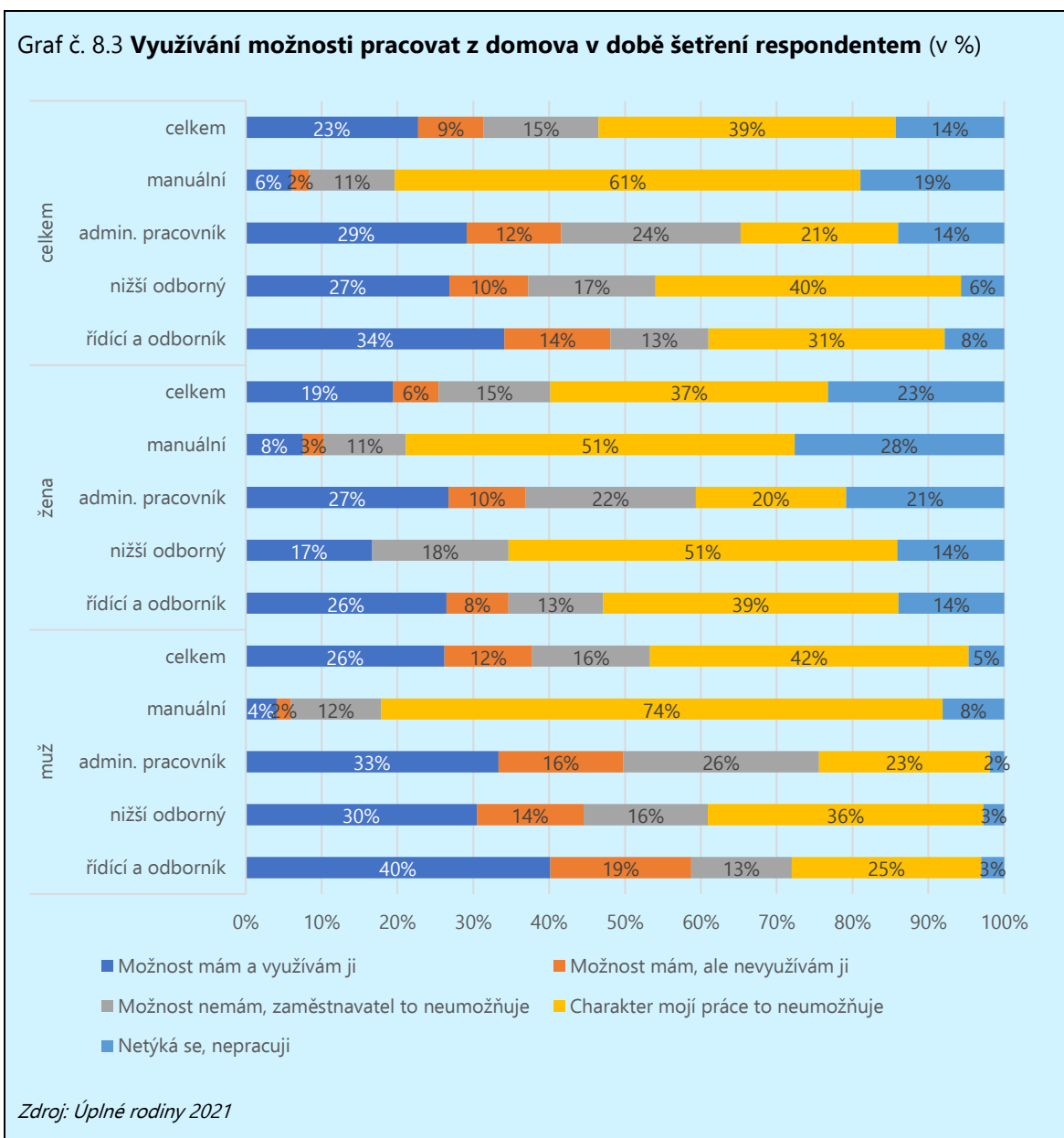
	Celkem	Muži	Ženy
Ano, možnost mám a využívám ji	22,7	26,2	19,4
Ano, možnost mám, ale nevyžívám ji	8,7	11,6	6,0
Ne, možnost nemám, zaměstnavatel to neumožňuje	15,1	15,5	14,7
Ne, charakter mojí práce to neumožňuje	39,2	42,0	36,6
Netýká se, nepracuji	14,3	4,7	23,2

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Mezi těmi, kdo pracovali v době šetření z domova, došlo u 23 % v době mezi únorem 2020 a zářím 2021 ke snížení pracovního příjmu, oproti 17 % v celém souboru. Příčinou může být zejména současné snížení úvazku (celkově takové snížení úvazku vedlo k poklesu příjmů u tří čtvrtin pracujících rodičů, uvádějících tuto změnu), nebo také „home office“ v jiném než původním zaměstnání (taková změna vede ke snížení příjmů celkově u dvou pětin rodičů, kteří zažili změnu zaměstnavatele nebo svého oboru) či snížení rozsahu pracovní náplně (s dopadem na příjmy celkově u více než poloviny rodičů zažívších toto snížení) apod. Naproti tomu se plat zvýšil 18 % z lidí pracujících z domova, což je nevýznamná odlišnost od průměrných 14 %.

Častější práce z domova v době pandemie také přispěla ke zlepšení sladování rodinných a pracovních povinností, závislost však není statisticky příliš významná. Zlepšení v této oblasti deklarovalo 15 % takto pracujících, zatímco mezi těmi, jimž se rozsah práce z domova nerozšířil (případně nově nevznikla), deklarovalo zlepšení sladování v 9 %. Na druhou stranu pro některé rodiče práce z domova přinesla spíše komplikace. Zhoršení sladování deklarovalo 26 % lidí pracujících z domova více než před pandemií, ale jen 16 % těch, u kterých k takové změně nedošlo.

Graf č. 8.3 Využívání možnosti pracovat z domova v době šetření respondentem (v %)

8.3 Na čem závisí úspěšné sladování rodinných a profesních rolí?

Jako v řadě jiných výzkumů ani rodiče v úplných rodinách celkově nevyjadřují velkou nespokojenost s tím, jak se jim daří kombinovat pracovní a rodinné role. Podle ukazatelů demografické skladby těchto rodin a ekonomické aktivity dospělých členů mají k úspěšnému sladování trochu lepší objektivní předpoklady ve srovnání s jinými typy rodin, jak ukázaly dřívější výzkumy (srov. např. Kuchařová 2008; Dudová 2009). Plně spokojeno („*obojí zvládám bez větších problémů*“) je 56 % dotázaných, pouze 1 % tvořila odpověď „*mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout*“. Dalších 19 % rodičů zvládá pracovní povinnosti na úkor rodiny, naopak rodinné povinnosti na úkor práce dobře plní podle deklarací jen 5 % respondentů. Obojí napůl zvládá 18 %.

Tento celkový obraz platí s určitými odchylkami pro muže i ženy, osoby s různou vzdělanostní úrovní, ale také s různým počtem dětí.

Mužům při sladování rodiny a zaměstnání částečně pomáhá práce z domova. Pokud ji využívají, jsou častěji spokojeni se zvládnutím obou stránek života. Pokud tak ani částečně nepracují, dvakrát častěji zmiňují zvládnutí obojího pouze napůl. U žen tato závislost neplatí, ty v obojím případech častěji než muži zvládají obě sféry jen napůl. Plně spokojené jsou spíše, když z domova nepracují (závislost je slabá).

Proti teoretickému předpokladu zde nemá vliv velikost pracovního úvazku, stejně jak to již bylo zjištěno v jiných výzkumech (např. Kuchařová et al. 2017). Ve zde analyzovaném šetření nebylo zjišťováno využívání dalších forem časové nebo prostorové flexibility práce. V jiných výzkumech bývá zjišťováno, že flexibilní pracovní doba pomáhá skloubit práci a rodinu a je často osobami pečujícími o nezletilé děti preferována, jindy zpochybňována (např. Vohlídalová, Formánková 2012; Dudová 2008; Kuchařová et al. 2016).

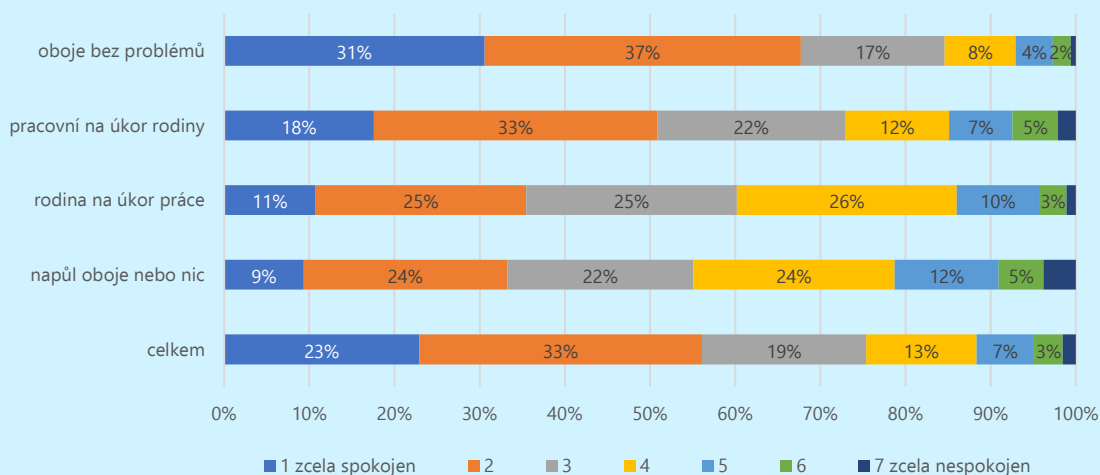
Podle očekávání **závisí vnímání napětí mezi plněním pracovních a rodinných rolí na věku nejmladšího dítěte, a to více u žen.** Hlavní odlišností jsou větší problémy u pracujících matek nejmenších dětí oproti všem ostatním věkovým kategoriím dětí. Jde tedy o matky, které se rozhodly pracovat navzdory obtížím, které některé nemusely očekávat, nebo předpokládaly lepší možnosti je zvládnout. Mohly pak narazit na nedostatečnost služeb nerodinné péče o děti třeba z hlediska otevírací doby, selhání předpokládané péče prarodičů nebo menší než očekávaný podíl otce na péči o děti a zajišťování chodu domácnosti. Tyto matky mohou mít v zásadě především dvojí důvody k zaměstnání navzdory potížím. Jednak finanční, protože „rodina potřebuje dvojí plat“, kdy reflexe dopadů dvojí role, tedy „cena“ za zvýšení rodinných příjmů může být častěji stresující. Nebo mají důvody spíše profesionální, kdy mají motivaci zdolávat tyto dopady a třeba si je i tolik nepřipouštět. Nejvíce se liší reflexe úspěšnosti kombinování mezi muži a ženami s nejmladším dítětem do věku tří let – rozdíl mezi těmito dvěma skupinami respondentů v podílu plně zvládajících obě role představuje 20 procentních bodů.

Kromě vysoké míry ekonomické aktivity lze rodiče v úplných rodinách charakterizovat i vysokou spokojeností ve svém zaměstnání, která přispívá k subjektivně uspokojivé míře sladování pracovních a rodinných rolí (viz graf č. 8.4). Polovina žen i mužů vyjadřuje svou spokojenost umístěním ve dvou nejvyšších stupních spokojenosti na sedmibodové škále, zatímco poslední dvě příčky obsadilo jen 5 % dotázaných. Ještě vyšší spokojenost byla vyjádřena v otázce jistoty zaměstnání či podnikání, a to navzdory tomu, že se šetření konalo v období pandemie. Jestliže rodiče nevidí třetí místa či napětí mezi plněním svých rolí v zaměstnání a rodině, pak to přispívá k tomu, že jsou spokojenější se svou prací a s jistotou zaměstnání. Tito lidé jsou současně spokojenější se svým životem celkově.

Pokud je pro rodiče z nějakého hlediska obtížné sladovat zaměstnání a rodinu, pak je jimi čtyřikrát častěji zmiňována situace, kdy dobře zvládají pracovní úkoly, ale na úkor rodiny (19 %), než situace, kdy dobře zvládají rodinnou zátěž na úkor práce (5 %).

Obecně lze říci, že v povědomí významné části rodičů v úplných rodinách je rodina ochuzována o žádoucí pozornost a čas je věnován pracovním povinnostem.

Graf č. 8.4 Souvislost mezi spokojeností v zaměstnání a zvládnutím dvojí role zaměstnaných rodičů (v %)

Zdroj: Úplné rodiny 2021

8.4 Zaměstnání a rodina v období pandemie covidu-19

Porovnáme-li socioekonomický status, uváděný respondenty k datu šetření (září 2021) a k datu konce února 2020, není zachycena prakticky žádná změna. Lze předpokládat, že probíhající změny byly subtilnějšího charakteru a dynamičtější. Proto jsme se dotazovali na vlastní popis a hodnocení změn během pandemie v individuálních případech s použitím otázky schematicky zachycující možný vývoj situace rodiče a jeho partnera během dosavadního období pandemie, tj. mezi únorem 2020 a zářím 2021 (viz tabulka č. 8.7).

Zkušenosti matek a otců z úplných rodin se od sebe poměrně významně lišily. Pracovní pozice otců byla stabilnější, u žen zase byla déletrvající pozice mimo trh práce (např. rodičovská dovolená).

Je třeba poznamenat, že změny v socioekonomickém postavení nemusely být reakcí na dopady pandemie a proticovidových opatření. Mohou například odpovídat etapě rodinného cyklu, jako jsou přechody na rodičovskou dovolenou. „Bylo to jinak“ v tabulce č. 8.7 zahrnuje mimo opravdu ojedinělé individuální situace také například případy, kdy se status jedince měnil buď častěji, nebo jeho jedna varianta trvala po delší, nikoliv však celou dobu sledovaného období (respondent nemohl volit ani že „převážně“ pracoval, ani že situace práce a bez práce byly zhruba napůl).

8. Sklaďování pracovního a osobního života

Tabulka č. 8.7 **Deklarované základní změny ve výkonu zaměstnání rodičů v úplných rodinách** (v %)

	Muži	Ženy
Převážně pracoval/a, měl/a poměrně stabilní práci	85,4	56,9
Převážně pracoval/a, ale šlo spíše o krátkodobé přivýdělký, brigády	2,4	3,9
Určitou dobu pracoval/a, určitou dobu nepracoval/a, tak zhruba půl na napůl	7,0	8,8
Převážně nepracoval/a	3,8	19,3
Bylo to jinak	1,4	11,0

Pozn.: Podle deklarovaného postavení v současnosti.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

V rodinách, kde jsou oba rodiče aktivní na trhu práce, pracovalo během celé sledované doby pandemie 78 % žen, 6 % převážně nepracovalo a 17 % mělo zaměstnání jen část doby nebo celou dobu, ale nestandardní. Muži v porovnání se svými partnerkami pracovali častěji bez přerušení (88 %), 2 % po většinu sledovaného období nepracovala a 10 % mělo krátkodobé nebo nejisté výdělečné aktivity.

V rodinách pouze s jedním pracujícím rodičem pracovalo během pandemie beze změny 19 % matek (výdělečně neaktivní byl celou dobu muž), 44 % matek nepracovalo vůbec (muž byl naopak celou dobu aktivní) a 37 % matek aktivitu střídalo nebo mělo nejisté zaměstnání. Naopak otcové v těchto rodinách pracovali bez přerušení v 83 % (neaktivní byla stále partnerka), pouhá 2 % nepracovala vůbec (tedy partnerka stále aktivní) a 10 % mělo v průběhu sledované doby různé pozice.

Z uvedeného je zřejmé, že rodina jako celek nebyla až na výjimky ohrožena dlouhodobější úplnou neaktivitou, která by mohla mít za následek vážný pokles pravidelných pracovních příjmů a následně poznamenat denní život rodiny či plnění dalších rodinných funkcí. Pro poskytnutí detailnějšího pohledu na sledované partnerské páry uvádí tabulka č. 8.8 základní kombinace jejich zkušeností.

Tabulka č. 8.8 **Pracovní intenzita rodičovského páru v době pandemie do září 2021** (v %)

Pracovní intenzita páru	Podíl rodin v %
Oba stabilně zaměstnaní	50,5
Jeden stabilně zaměstnaný, jeden jiná pozice	41,2
Oba bez stabilního zaměstnání (proměnlivá pozice nebo převážně nepracující)	8,3
Celkem	100,0

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Přestože v celkovém pohledu nebyly pozice rodičů na trhu práce příliš poznamenány, ve výkonu práce k některým změnám docházelo.

Změny se téměř výhradně vyskytovaly v organizaci, příp. objemu práce. Ačkoliv mohou mít dvousměrné efekty, lze předpokládat, že převážně šlo o změny zlepšující šanci zvládat pracovní úkoly

v obvyklém rozsahu, navzdory ztíženým podmínkám. U matek i otců se jednalo nejčastěji o práci z domova, flexibilnější pracovní dobu na straně jedné, ale na straně druhé i práci v nestandardních dobách. Výjimečný nebyl ani snížený počet odpracovaných hodin či snížený úvazek, a to i u otců, doprovázený častěji než v případech, kdy otec nemohl svoji práci vykonávat, snížením pracovního příjmu. Pro matky bylo daleko častěji než pro otce běžné, že svoji práci odváděly v nestandardní pracovní době, což se podrobněji ukázalo i v rozhovorech kvalitativního výzkumu (viz podkap. 9.2). V tom, jakým způsobem se uvedené změny v pracovním režimu během pandemie rodičů dotkly, hrála roli výše vzdělání, a to zejména u žen. Matky vysokoškolačky častěji, než ostatní pracovaly z domova, mohly si svoji práci samy organizovat, ale pak také pracovaly častěji v netradičních hodinách (po večerech, o víkendech). Na druhé straně méně často, než ostatní dostaly výpověď, musely měnit zaměstnání či najít přívídělek. V případě otců nehrálo vzdělání takovou roli a pokud ano, jednalo se spíše o změnu místa výkonu práce či pracovní doby.

Tabulka č. 8.9 **Změny v profesním postavení a podmínkách rodičů v úplných rodinách v souvislosti s pandemií covidu-19 (v %)**

Změny v oblasti zaměstnání	Muž	Žena
Častější práce z domova	25,4	22,0
Snížení pracovního příjmu	18,7	13,2
Flexibilnější pracovní doba (nepravidelná pracovní doba, volba pracovní doby, stlačený týden)	17,1	14,2
Zvýšení pracovního příjmu	13,6	11,3
Nemožnost vykonávat své zaměstnání, podnikání kvůli opatřením vlády	13,1	11,0
Práce mimo běžnou pracovní dobu (po večerech, přes víkend)	11,6	18,5
Snížení úvazku, nižší počet odpracovaných hodin týdně/měsíčně	11,3	9,2
Změna zaměstnavatele/podnikání	10,7	9,8
Nový, krátkodobý přívídělek, brigáda	8,9	10,6
Změna oboru práce	8,4	7,8
Výpověď, neprodloužení pracovní smlouvy, ukončení podnikání	5,9	7,2
Zvýšení úvazku, vyšší počet odpracovaných hodin týdně/měsíčně	5,7	5,8
Registrace na úřadu práce jako nezaměstnaný/á	4,0	5,5

Zdroj: Úplné rodiny 2021

V porovnání s jinými oblastmi rodinného života však nebyla pracovní oblast zdaleka tou, která byla pro rodiny během pandemie nejhůře zvládnutelná (viz podkap. 6.2). Přitom právě v této oblasti byly souvislosti pandemie ze strany politiků a decizní sféry nejvíce reflektovány a také nejvíce medializovány. Na tuto oblast se soustředila vládní protiepidemická opatření, protože zde mají státní a vládní orgány své přímé pravomoci a kompetence. Je tedy možné, že naše zjištění zachycují pozitivní dopady této pomoci, alespoň pokud byla využívána, což nebylo podle vyjádření dotázaných rodičů z úplných rodin nijak často.

Také by se mohlo zdát, že rodiny materiální základ svého fungování a jeho ohrožení pandemií plně nereflektují. Lze na to však pohlížet i tak, že zvládnout zajištění práce a peněz pro rodinu je sice základem plnění dalších rodinných funkcí a spokojenosti v dalších sférách, je

ale možná vnímáno jako zvládnutelné při mobilizaci sil a s podporou, která byla i právě zde nabízena, ve srovnání s oblastmi, kde se rodiny cítily osamocené a příp. bezmocné.

Prožívání dopadů pandemie v oblasti práce a zaměstnání a sladování rodiny a zaměstnání, spolu s porovnáním významnosti dopadů ve všech základních oblastech rodinného života umožňuje komplexněji postihnout faktorová analýza baterie otázek na míru ovlivnění vybraných sfér (viz tabulka č. 8.10). Ta vyčlenila jako nejvýstižnější čtyři faktory, které lze podle položek, jež je naplňují, pracovně nazvat „vztahy a osobní život“, „peníze a zaměstnání“, „zdraví a zvládnutí rodiny a zaměstnání“ a „bydlení“. Jednoznačně nejzranitelnější, a to zejména v určitých kategoriích úplných rodin s dětmi, se potvrzuje být oblast vztahů s širší rodinou a přáteli, což se vedle dalšího promítá do prožívání dnešní situace a do životní spokojenosti. Na druhém místě se jako faktor determinující intenzitu prožívání dopadů pandemie dostává finanční zabezpečení rodiny a jeho hlavní zdroj – zaměstnání rodičů.

Tabulka č. 8.10 **Výsledky faktorové analýzy reflexe změny situace ve vybraných oblastech rodinného života respondentem – faktorová skóre**

	Vztahy, osobní život	Peníze a zaměstnání	SRZ* a zdraví	Bydlení
Finanční situace Vaší domácnosti		0,842		
Vaše postavení na trhu práce		0,843		
Váš zdravotní stav			0,863	
Sladování práce a rodiny	0,363		0,591	
Bytová situace				0,932
Vztahy s Vaší širší rodinou	0,698			0,383
Váš osobní život, kontakt s přáteli, dostatek času pro Vaše záliby apod.)	0,851			
Pocit životní pohody, spokojenosti	0,716			
<i>Vyčerpaná variance</i>	<i>23,9</i>	<i>19,8</i>	<i>16,0</i>	<i>13,1</i>
Významné diferencující faktory (pořadí podle korelací)	Vzdělání, nukleární rodina, zvládnutí SRZ*, profesní status	Pohlaví, vzdělání, profesní status, míra využití proticovidových opatření, zvládnutí SRZ*, složení domácnosti	Zvládnutí SRZ*, míra využití proticovidových opatření	–

*Pozn.: Metoda hlavních komponent; rotace: Varimax with Kaiser Normalization. Celková vyčerpaná variance 72,8 %; *SRZ = sladování rodiny a zaměstnání podle subjektivního hodnocení.*

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Zajímavá je skladba třetího faktoru. Sladování rodiny a zaměstnání je v tomto kontextu vnímáno zřejmě hlavně z hlediska schopností jedince či rodiny zvládnout výzvy a ohrožení, které pandemická situace vytváří v denním životě rodiny. Tvoří jeden faktor spolu se změnami ohledně zdravotního stavu, zatímco (potenciální) změny zaměstnání a postavení na trhu práce tvoří, zcela logicky a zdůvodnitelně, společný faktor s finančními dopady. Tato přirozená souvislost je umocněna faktem, že zkoumané rodiny jsou více než některé jiné typy závislé na pracovních příjmech.

Bydlení se zde vyčlenilo jako samostatný faktor. Problémy zde vznikají zřejmě v individuálních případech, které mají nejspíš souvislost jak s finančním zabezpečením rodiny, tak dalšími faktory. Celkový výskyt je ale nízký.

Takto vymezené okruhy dopadů pandemické situace na rodiny lze popsat podle demografické nebo sociální diferenciací rodin. Nejvíce diferencuje faktor „peníze a zaměstnání“. Podle něj se ukazuje především pesimističtější hodnocení situace ženami proti mužům, což má zřejmě spíše emocionální podtext, protože ženy jsou citlivější na ohrožení rodiny. Nepochybně je zde i racionální jádro, protože ženy svým obecně větším podílem na zabezpečení výchovy dětí a domácnosti se také „více na vlastní kůži“ setkávají a denně potýkají s těžkostmi, které covid-19 přinesl. A to někde i bezprostředně, pokud někdo z rodiny na covid-19 onemocněl.

Výše uvedený lepší potenciál pro zvládání finančních či materiálních dopadů pandemie na rodiny u lidí s vyšším vzděláním a na vyšších profesních pozicích se faktorovou analýzou potvrzuje. Význam těchto charakteristik rodičů je prokazatelný jak u finančního zabezpečení rodiny, tak na druhé straně u citlivosti vnímat a schopnosti zvládat stresové dopady a emocionální reakce na omezení sociálních kontaktů, vazeb i možností vzájemné pomoci apod.

Zjištěnou skutečnost, že **příjmová a materiální situace rodiny a její změny pod vlivem pandemické situace nejsou tím hlavním, co rodiny trápí, ale ani tím, co dle svých deklarací zvláště obtížně zvládají** ukazuje porovnání odpovědí na hodnotící otázky: „V jakých oblastech došlo v průběhu pandemie covidu-19 ke zlepšení nebo zhoršení situace, příp. se nic nezměnilo?“ a „Kterou oblast lidé vnímají jako nejhůře zvládnutelnou z hlediska běžného fungování rodiny?“. Předpoklad, že ve statistickém vyjádření platí vztah, že oblast vnímaná jako nejvíce poznamenávající rodinný život bude tou, kterou se nejobtížněji daří zvládat, platí jen částečně, jak ukazuje tabulka č. 8.11.

Tabulka č. 8.11 **Oblasti rodinného života a reflexe jejich změn během pandemie**

Oblast	Podíl respondentů, kteří vybrali danou položku jako jednu ze dvou nejhůře zvládaných, v %	Průměrné hodnocení na 5stupňové škále zlepšení-zhoršení situace**	Podíl respondentů, kteří uvedli zhoršení, z těch, kdo zařadili položku mezi nejhůře zvládnutelné, v %
Vztahy s širší rodinou*	44,5	3,11	52,4
Osobní život (volný čas, kontakty)*	38,8	3,42	48,6
Sladování rodiny a zaměstnání	18,3	3,15	49,2
Finanční zajištění	16,9	3,11	42,5
Udržení/získání zaměstnání	7,1	3,03	23,4
Bydlení	3,1	2,97	21,4
Zdraví	X	3,18	X
Pohoda	X	3,33	X
Distanční výuka	21,8	X	X

Pozn.: * Tyto proměnné byly ve dvou porovnávaných otázkách trochu odlišně formulované; ** 1 = výrazné zlepšení; 5 = výrazné zhoršení.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Sladování rodiny a zaměstnání patří k oblastem, které byly podle deklarací postiženy dopady pandemie covidu-19 v porovnání s ostatními méně často. Jako jednu ze dvou nejhůře zvládatelných oblastí ho uvedlo 18 % respondentů. Ti, kteří zde viděli problém, jsou současně těmi, kdo deklarují úplné nezvládnání dvojí role, anebo plnění pracovních rolí na úkor rodiny. Rodiče se

školními dětmi, konkrétně nejmladším ve věku 6 až 9 let, ale také ve věku 7 až 12 let, pociťovali komplikace ve sladování proti ostatním častěji.

Práce z domova nepůsobí jako obecný nástroj ulehčování kombinace rodinných a pracovních rolí. Využívají ji, pokud mohou, jen někteří rodiče.

Jak už bylo zmíněno výše, úplné rodiny se závislymi dětmi nebyly častými příjemci dávek a opatření, cílených na zmírňování dopadů pandemie (viz tabulka č. 8.12). Nejčastěji využívaly nemocenskou, ale z technických důvodů nebylo možné se blíže ptát na přímou souvislost s důsledky pandemie na zdraví nebo nutnost domácí péče.

Dalším, nejčastěji deklarovaným opatřením je krizové ošetřovné, které celkem využilo 18 % rodin, z toho ve 4 % oba partneři. Častěji k tomuto opatření sáhli ti, kteří uvedli mezi změnami pod vlivem pandemie „nemožnost výkonu zaměstnání/podnikání“ (20 % z nich). Dovolenu si pod tlakem změn u zaměstnavatele museli vzít rodiče v 15 % rodin. Častěji se to vyskytlo tam, kde některý z partnerů zažil i snížení úvazku (25 % případů) nebo kde byla deklarována „nemožnost výkonu zaměstnání/podnikání“ (20 %). Spíše výjimečně se vyskytla podpora v nezaměstnanosti (10 % z těch, kteří se stali nezaměstnanými v důsledku pandemie). Jiné formy kompenzace (např. zaměstnavatel zapojený do programu Antivirus, covidové kompenzace pro OSVČ) zažilo celkem 13 % rodin. Přitom platilo, že „krizové“ ošetřovné na dítě čerpaly výrazně častěji pouze ženy (9 % rodin) oproti pouze mužům (4 % rodin). Naopak nucenou dovolenou a jiné kompenzace častěji využili v rodinách pouze muži oproti ženám (viz tabulka č. 8.12).

Tabulka č. 8.12 **Podíly rodičů, kteří využili vybraná opatření na pomoc rodinám v době pandemie** (v %)

Opatření	Pouze žena	Pouze muž	Oba	Žádný
„Krizové“ ošetřovné na dítě	9,2	4,5	4,4	81,9
Nemocenská	8,3	9,8	7,6	74,3
(Nucená) dovolená	4,4	7,9	2,9	84,8
Jiné kompenzace*	4,5	7,0	1,8	86,7
Podpora v nezaměstnanosti	3,4	2,7	0,5	93,4

Zdroj: Úplné rodiny 2021

8.5 Dělbá činností mezi partneři

Úplné rodiny s dětmi mají tu výhodu, že se v nich oba partneři mohou podílet na domácích činnostech a péči i výchově dětí. Podle vlastních rozhodnutí a společenských konvencí mohou tyto činnosti sdílet, nebo si je můžou dělit, jak to bývá často obvyklé. I stávající výzkum potvrdil, že ženy a muži, respektive **matky a otcové, mají tendenci si některé domácí činnosti více vzájemně dělit**. Toto zjištění je v souladu s předchozími výzkumy a potvrzuje zachovávání genderových rolí v české společnosti (Kuchařová, Psychlová 2016; Kuchařová et al. 2016, 2019a).

Největší dělba se týká běžných **domácích prací, jako je vaření či úklid, dále zabezpečování péče o malé děti a pomoci dětem s přípravou do školy**. Tyto oblasti jsou stále ve značné míře doménou matek, které se podle výpovědí rodičů věnují těmto činnostem v rodinách větším podílem,

tedy vždy nebo obvykle ve více než dvou třetinách domácností (viz tabulka č. 8.13). **Ženy rovněž ve větší míře zajišťují běžné nákupy**, větší podíl této činnosti plnily téměř v polovině (47 %) úplných rodin. Dále se matky v porovnání s otci více věnují dětem v jejich volném čase, a to ve více než dvou pětinach (43 %) úplných rodin s dětmi.

Na běžných nákupech a rovněž na vyřizování úředních záležitostech se v mnohých rodinách podíleli výraznou měrou i muži. Téměř ve dvou pětinach rodin zajišťovali otcové nákupy a úřední záležitosti stejně často jako matky. V dalších 16 % rodin zajišťoval běžné nákupy častěji muž než žena a zhruba ve čtvrtině (26 %) domácností zařizovali muži obvykle, nebo vždy úřední záležitosti (viz tabulka č. 8.13).

V oblasti rozhodování se muži v rodinách uplatňovali více než v oblasti běžných domácích činností, ale i tam měly mírnou převahu ženy. Nejčastěji rozhodovali oba rodiče společně nebo ve stejné míře ve třech čtvrtinách rodin o způsobu trávení víkendů a dovolených, a ve zhruba dvou třetinách rodin o běžném hospodaření s penězi (viz tabulka č. 8.13).

Zatímco konání činností (domácí práce, nákupy, péče o děti) je tedy častěji záležitostí žen, na rozhodování o financích a trávení společného volného času včetně dovolených se nejčastěji podílejí oba partneři zhruba stejně.

Tabulka č. 8.13 **Kdo se v domácnosti zabývá vybranými činnostmi** (v %)

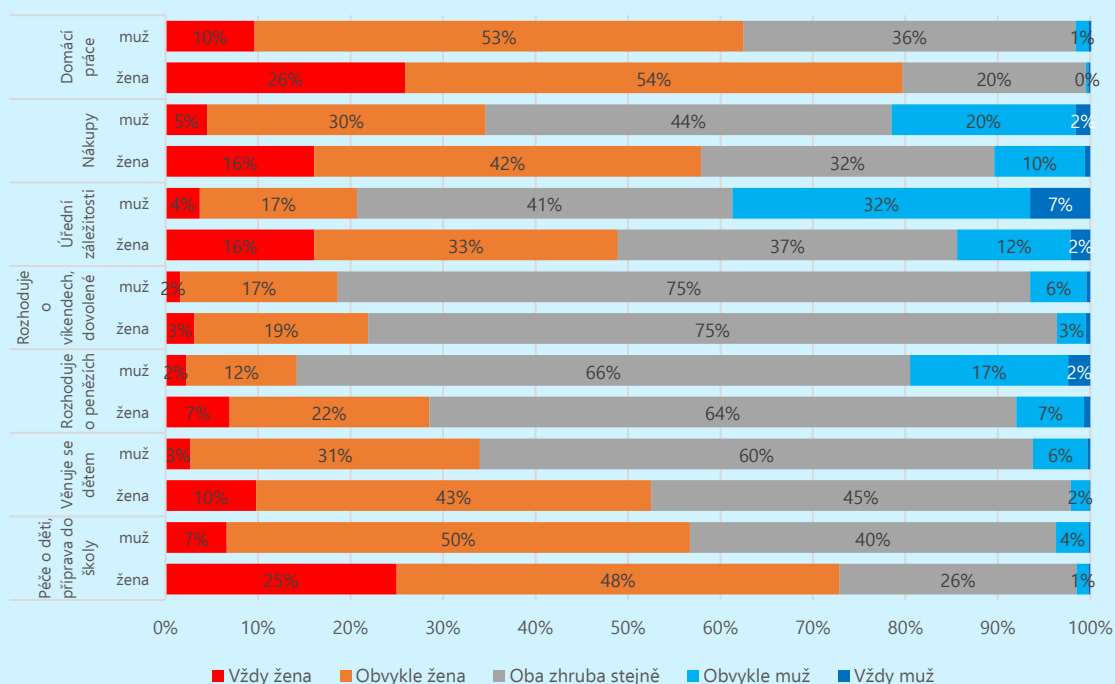
	Vždy žena	Obvykle žena	Oba zhruba stejně	Obvykle muž	Vždy muž
Dělá běžné domácí práce (vaření, úklid, aj.)	18,0	53,4	27,5	0,8	0,2
Zajišťuje běžné nákupy	10,5	36,1	37,6	14,7	1,1
Zařizuje úřední záležitosti	10,1	25,2	38,6	21,9	4,2
Rozhoduje o způsobu trávení víkendů, dovolené	2,4	17,9	74,7	4,6	0,4
Rozhoduje o běžném hospodaření s penězi	4,6	17,0	64,8	12,0	1,5
Věnuje se dětem v jejich volném čase, hraje si s malými dětmi apod.	6,4	37,2	52,3	3,9	0,2
Zabezpečuje péči o malé děti, pomáhá dětem s přípravou do školy	16,2	48,9	32,3	2,4	0,2

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Podrobnější analýza zjistila významné statistické souvislosti mezi dělbou domácích činností a věkem nejmladšího dítěte v rodině, vzděláním respondenta a potažmo i rodinným stavem. Čím mladší děti v rodinách byly, tím častěji tam byly běžné domácí činnosti a péče o děti vykonávány ženami. V rodinách, kde měl respondent vzdělání bez maturity, pak bylo oproti rodinám respondentů s maturitou a vyšším vzděláním častější, že žena vždy vykonávala činnosti spojené s péčí o děti a věnovala se jim v jejich volném čase. Podobný vztah byl nalezen i pro nesezdané páry, tam ovšem koreloval i věk dětí, protože svobodní byli častěji těmi, kteří měli nejmenší děti. Právě v této rodinné fázi, **u rodin s nejmenšími dětmi, nacházíme nejostřejší dělbu rolí** a nižší podíl zapojení mužů do zkoumaných domácích činností a péče o děti v porovnání s rodinami, ve kterých jsou starší děti. Je to do určité míry způsobené tím, že mateřskou a rodičovskou „dovolenou“ čerpají v naprosté většině případů matky, a ty pak mohou nebo musí věnovat domácím činnostem větší množství času v porovnání s otci, kteří pracují na plný úvazek.

Dále by mělo být zdůrazněno, že byly zaznamenány **významné rozdíly založené na pohlaví respondenta**, které jsou v českém prostředí v této oblasti charakteristické a byly popisovány již dříve (viz např. Nešporová 2007). I v tomto výzkumu platilo, že někteří respondenti patrně **nadhodnocovali svůj podíl na domácích činnostech** (viz graf č. 8.5). Vyplývá to ze vzájemného srovnání dat tříděných podle pohlaví. Velké rozdíly mezi odpověďmi volenými respondentkami ženami oproti mužům (i naopak) byly potvrzeny ve všech sledovaných oblastech, s výjimkou rozhodování o trávení víkendů a dovolené, kde shodně tři čtvrtiny mužů i žen uvedly, že se podílejí oba partneři v rodině zhruba stejně. **Výrazně vyšší podíly** (10 a více procentních bodů) **žen oproti mužům uváděly**, že v jejich domácnosti jsou **domácí práce, nákupy, úřední záležitosti a péče o děti i příprava do školy vykonávány vždy ženou** (viz graf č. 8.5). Dále respondentky rovněž výrazně častěji v porovnání s mužskými respondenty uváděly, že v jejich domácnosti je to obvykle žena, kdo vykonává běžné nákupy, zařizuje úřední záležitosti a věnuje se dětem v jejich volném čase. Ženy tak svůj podíl na vykonávání zmíněných domácích činností považovaly za větší, než jak jej hodnotili muži. Naproti tomu měli muži tendenci **v porovnání s výroky žen přisuzovat si ve svých rodinách větší podíl na výše uvedených činnostech**, než jaký jim přiznávaly ženy (viz graf č. 8.5).

Graf č. 8.5 Kdo se v domácnosti zabývá vybranými činnostmi, podle pohlaví respondenta (v %)

Pozn.: Kategorie jsou stejné jako v tabulce č. 8.13, kde jsou plně rozepsané.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

8.6 Dělbba rolí podle zjištění kvalitativního výzkumu

V naprosté většině rodin z kvalitativního výzkumu si partneři dělili role tím způsobem, že **žena se víc starala o domácnost a děti a muž o technické záležitosti, auta, byt či dům a zahradu**. Výuka menších dětí byla doménou matek, otcové se do vzdělávání zapojovali spíš v rodinách, kde byly starší děti (zhruba od páté třídy ZŠ dál). Pomoc mužů s pracemi v domácnosti se v rodinách vyskytovala poměrně často, nicméně celkový rozsah těchto prací byl omezený. **Muži ovšem měli s jedinou výjimkou vždy vyšší plat a často věnovali zaměstnání více času než jejich partnerky**.

Komplementární dělba práce byla nejčastější a zpravidla párům vyhovovala. Byla přijímána jako norma, což nepochybně souvisí s obecně rozšířenými představami o genderových rolích a očekáváními respondentů i jejich okolí o tom, co má v domácnosti vykonávat žena a co muž. Nicméně z rozhovorů s matkami vyplynulo, že občasná či častější pomoc muže s pracemi v domácnosti byla ženami vítána či dokonce očekávána. Tam kde rodina bydlela v domě se zahradou, byla častěji práce na zahradě vykonávána muži než ženami. Muži se rovněž starali o technické záležitosti. Péče o děti byla více záležitostí matek, ale otcové se na ní rovněž podíleli. Ženy častěji vařily, ale byly i v domácnosti, kde se partneři v přípravě jídla střídali nebo vařil více muž. Že se komplementární dělba práce často osvědčila a byla vnímána jako běžná ukazuje následující výpověď:

*„Máme to takový ten **standard**, protože **muž dělá věci kolem aut a kolem domu a já převážně se starám o to, kdo jaké dítě kam chodí do školy, jaké mají kroužky**. On je schopný, když řeknu, je tam odvézt, ale tohle to plánuji já, co se bude jíst plánuji já. On [manžel] si může samozřejmě říct, ale je to ten základní [rozvržení] prostě, **on se nestará o pračku, sušičku a tohle a já opravdu neřeším výměnu kol a dolévání oleje [u auta]**. Ale jinak už pochopil, že když chceme večer si sednout k hezkému filmu, tak mi s něčím doma musí pomoci, protože to je ta každodenní [činnost], tak jsme spolu 25 let, no. (smích) Takže za tu dobu pochopil, že ano, máme ty **role víceméně rozdělené**, ale večer, když já tam dodělávám s dětmi cosi, tak on umyje nádobí, protože má rád, když na lince nic není, tak sklídí tu linku a to, no. Ale **že by se staral, jestli je vypráno, to se nestará, já se zase nestarám o spoustu jiných věcí a vyhovuje nám to.**“ (Dana)*

Muži rozdělení rolí zpravidla nekomentovali. **Některé ženy** si v rozhovorech postesklly, že jsou **povinnostmi přetížené** a bylo patrné, že je pro ně někdy **obtížné skloubit časově náročnou péči o domácnost a děti s placenou prací**. I z tohoto důvodu pracovaly tři z nich na zkrácený úvazek (0,6–0,75), jedna další žena byla aktuálně na rodičovské dovolené a další čerpala neplacené volno po skončení rodičovské dovolené do doby, než tříleté nejmladší dítě přijmou do mateřské školy. Sladit plný pracovní úvazek s péčí o domácnost a rodinu nebylo pro mnohé ženy snadné. Několik z nich se o tom v rozhovoru zmínilo. O větší pomoc partnera však neusilovaly:

*„[J]á se **hodně dlouho cítím, že jsem na to [práce v domácnosti] tak jako dost sama**. Ale taky je to o té vnitřní potřebě, co by mělo být udělané. Myslím si, že můj muž má vědomí, že ty věci jsou tak nějak [musí je někdo dělat], ale já se taky snažím, **já ho nediriguji v tom, co on by měl dělat**. Já jenom vysílám takové signály, co bych byla opravdu ráda, aby se v nějaké době zvládlo, jo? Ale není to jako [direktivní], **myslím, že by to strašně poškodilo i ten vztah** ... Myslím, že muž mnohé věci nevnímá. Ale **samozřejmě jako zapojuje se, nějaké nákupy nebo ptá se, co má nakoupit nebo pověsí prádlo**, když je na pověšení a vidí, že je třeba, jo? Není to vyloženě, to není člověk, který by tady ležel s novinama a s pivem, to vůbec. Nebo nějaké zahradní záležitosti [dělá]. Ale zároveň mám pocit, že **je rád, že spoustu věcí zvládám já**, že ani o tu pomoc tak strašně aktivně pořád usilovně nežádám a vlastně ani jeho nezapoujuji*

takovým tím dětským způsobem, protože bych to vlastně strašně nechtěla, že on se asi, asi taky by mohl někdy cítit jako, že je další dítě.” (Blanka, tři děti ve věku 14–21 let)

Tato matka se snažila do domácích prací zapojit děti, například v době lockdownu mělo každé z nich za úkol jednou týdně uvařit. Jinak jim spíš nechávala volnost a většinu domácích prací zastala sama. Podobných rodin, kde žena obstarávala většinu domácích prací, bylo mnoho. Nicméně **ve všech domácnostech muž s některými domácími činnostmi alespoň příležitostně pomáhal.** V jedné rodině se dokonce více staral o záležitosti spojené se školou. Bylo to i z toho důvodu, že žena pracovala ve školství a tvrdila, že podobných starostí má mnoho v zaměstnání, proto vítá pomoc muže v této sféře:

*„No? Asi co se týká **domácích prací, tak to mám asi na starosti já, říkám, v tomhle směru musím říct, že jsou trošku jakoby, velmi rozmazlení, že vlastně, jak jsem byla dlouho doma s těmi dětmi, tak si zvykli a vlastně člověk měl nějaký ten čas nebo to. Takže si zvykli na nějaký takový ten standard. Jo? Takže jsem už pak moc nestíhala. (smích) No ale jako nemůžu říct, že by [manžel] nic nedělal, třeba **zahradu, to seká, no, ale říkám, takové ty běžné prostě [domácí práce], no, praní, tohle to, vaření, jo? Tak to mám na starosti já, a pak on vlastně, říkám, **on se zase věnuje těm dětem, jako že teď to máme, co chodím do práce, tak víc asi přejímá, protože už to fakt nestíhám. (smích) Tak víc přejímá to jako, že kontroluje ty bakaláře, co mají mít ty děti nebo u toho mladšího, když jsou tyhle ty administrativní, což je, abych řekla pravdu, já už to fakt nestíhám ani číst. Jo? Protože říkám, v práci jsem zavalená téměř všechno. Nebo nestíhám, asi kdybych byla na to sama, tak to samozřejmě musím stíhat, ale spíš mi to aspoň ulevuje v tomhle, že to nemusím už číst. Další maily a další věci.” (Hana)*******

Pouze v jednom případě deklaroval muž, že se s partnerkou rovnocenně střídají a oba se zhruba stejně podílejí na vykonávání domácích prací. V tomto případě to bylo umožněno i tím, že bydleli v nájemném bytě, kde byla potřeba vykonávat technickou podporu a údržbu nižší:

*„Já i, já teda neperu, když vím, že to neumím, ale **pověsím vám prádlo, umyji vám byt, vyluxuji, umyji nádobí, takže mi to nedělá problém. Takže my se tak nějak sami domluvíme vždycky mezi sebou, nebo když vidím že ona [žena] dělá prádlo, tak já jdu dělat nádobí. Takže tam je to, že si to kompenzujeme, vypomáháme, takže na tohle my si stěžovat našťestí nemůžeme. Takže když je to tak, žena musí tedy práť, protože na to ještě nejsem šikovný, že neumím nastavit ty stupně, že ano (smích), ale jinak bez problémů jako, musím říct.” (Gustav, tři děti ve věku 3–6 let)***

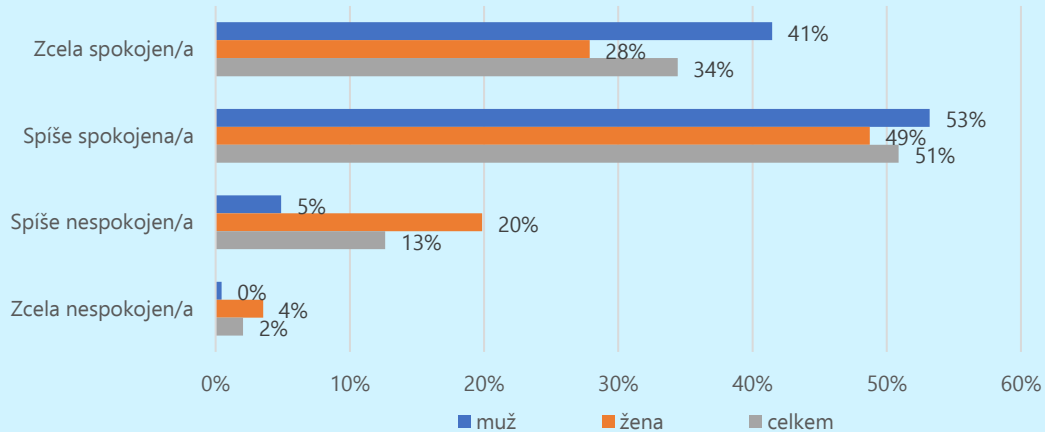
I ve vaření se tito partneři střídali. Nakupovat většinou chodili společně. Žena se ovšem víc starala o děti a čerpala volno na ošetřování člena rodiny v době domácí výuky. Muž si vedle svého zaměstnání ještě přivydělával a věnoval se sportovním aktivitám. Naproti tomu se žena žádným samostatným volnočasovým aktivitám nevěnovala, bylo tedy zřejmé, že její podíl na domácí práci a péči musí být vyšší v porovnání s podílem jeho.

8.7 Spokojenost rodičů s dělbou činností v domácnosti a při výchově dětí

Mezi muži a ženami nacházíme významné rozdíly ve spokojenosti s tím, jak si v rodině s partnerem dělí úkoly spojené s péčí o domácnost. **Většina dotázaných rodičů (85 %) vyjádřila s touto dělbou spokojenost.** Pro nespokojenou menšinu je pak typické, že to byly ve značné míře převážně ženy, kdo vyslovoval nespokojenost s dělením domácích činností a úkolů. Téměř **čtvrtina (24 %) dotázaných matek** uvedla, že jsou spíše nebo zcela **nespokojené s dělením úkolů péče o domácnost** mezi ně a partnera (viz graf č. 8.6). Oproti tomu pouze 5 % mužů bylo (spíše) nespokojených.

Vyšší podíly matek vyjadřujících nespokojenost s dělbou domácích prací mezi partnery se nacházel v rodinách, kde ženy vždy zajišťovaly běžné domácí práce. Spokojenost s dělbou povinností v domácnosti nesouvisela s věkem nejmladšího dítěte v rodině ani se vzdělanostní úrovní žen. U žen ovšem souvisela spokojenost s počtem dětí v domácnosti. Matky, které v domácnosti žily pouze s jedním dítětem, byly častěji spokojené s dělbou prací v domácnosti mezi sebe a partnera v porovnání s matkami pečujícími o dvě a více dětí. Mezi otci nebyly ve spokojenosti s dělbou domácích činností na základě počtu dětí shledány statisticky významné rozdíly.

Graf č. 8.6 Celková spokojenost s rozdělením úkolů spojených s péčí o domácnost mezi rodiče, podle pohlaví respondenta (v %)

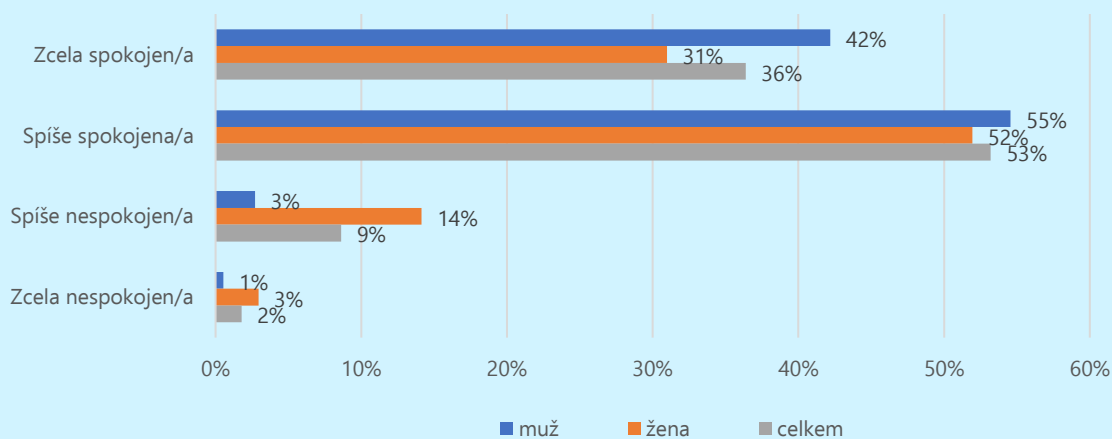
Zdroj: Úplné rodiny 2021

S rozdělením úkolů spojených s péčí o děti a jejich výchovou byli rodiče častěji spokojenější než s dělbou domácích prací. Spokojenost vyjádřilo zhruba devět z desíti dotázaných rodičů (89 %; viz graf č. 8.7). Nespokojených otců byla pouhá 4 %, nespokojených matek pak 17 %.

Podrobnější analýza potvrdila, že v této oblasti hrálo významnou roli vzdělání rodičů. **Ženy s nejnižším vzděláním vyjadřovaly nespokojenost s rozdělením péče a výchovy dětí mezi ně a partnera výrazně nejčastěji.** Nespokojenost s dělbou činností v této oblasti vyjádřila více než jedna pětina (22 %) žen s nižším než středoškolským vzděláním bez maturity. Tyto ženy zajišťovaly

péči o děti vždy či obvykle významně častěji v porovnání s matkami s vyšším vzděláním. Na spokojenost s dělením péče o děti měl vliv i počet dětí v domácnosti. Zejména mezi matkami v domácnostech s jedním nezaopatřeným dítětem nacházíme vyšší podíly zcela spokojených v porovnání s domácnostmi se dvěma a více dětmi. Věk nejmladšího dítěte v rodině neměl na nespokojenost s rozdělením úkolů péče o děti mezi rodiče statisticky významný vliv.

Graf č. 8.7 **Celková spokojenost s rozdělením úkolů spojených s péčí a výchovou dětí mezi rodiče, podle pohlaví respondenta (v %)**

Zdroj: Úplné rodiny 2021

8.8 Spokojenost rodičů s časem věnovaným různým oblastem

Výše byla uvedena data týkající se strategií sladování pracovní a rodinné sféry v úplných rodinách s dětmi. Rodiče se musí v omezeném čase zpravidla věnovat jak rodině, tak práci. Zjišťovali jsme proto jejich spokojenost s členěním času. **S časovým fondem a jeho využíváním má problém velká část rodin. Značný podíl rodičů, jedna třetina až tři pětiny, nebyla spokojena s tím, kolik času mohou sami věnovat základním životním oblastem.** Mezi **nespokojeností matek a otců se vyskytovaly významné rozdíly** (viz graf č. 8.8).

Respondenti byli dotazováni na to, jak jsou oni sami spokojeni s tím, kolik času věnují vybraným oblastem. Odpovědi neodráží pouze reálnou skutečnost a množství času, věnovaného jednotlivým oblastem, jako spíš rozpor mezi očekáváním a realitou. Tento indikátor je však důležitý, protože svědčí o nesouladu, který rodiče v každodenním životě zakouší. Ten pak může mít negativní vliv na jejich psychiku a rovněž je může podněcovat ke změnám ve vykovávané praxi.

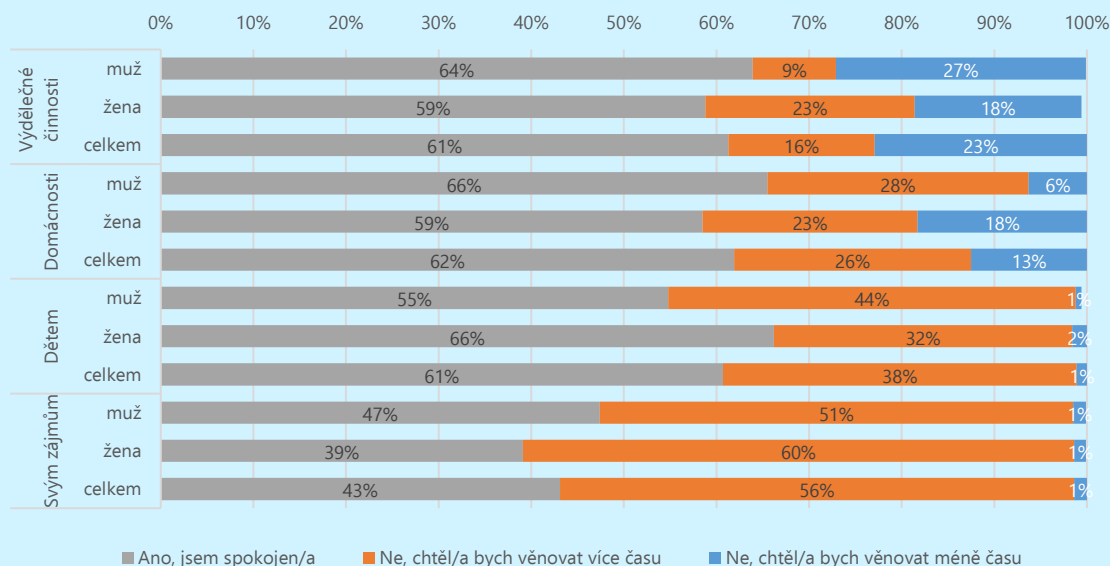
Největší podíl rodičů, nespokojených s množstvím času věnovaného jednotlivým oblastem života, byl jednoznačně identifikován v oblasti, která je zdánlivě nejméně důležitá, i proto v ní patrně dochází k nesouladu nejčastěji – jedná se o koníčky a zájmy rodičů. Polovina dotazovaných otců a dvě třetiny dotazovaných matek uvedla, že by chtěli svým koníčkům a zájmům věnovat více času (viz graf č. 8.8). Z toho je patrné, že jak matky, tak otcové se musí v této oblasti v běžném životě

uskromnit, protože čas, který by na jejich záliby zbýval, zkrátka nemají. Výdělečná činnost a péče o domácnost a děti vyžaduje tolik času, že na zájmové aktivity rodičům nezůstává prostor.

Nespokojenost s příliš vysokým časovým vytížením prací, respektive výdělečnou činností, ve výzkumu **vyjádřilo 23 % rodičů**, přitom **více otců než matek**. Více než čtvrtina mužů (27 %) uvedla, že by chtěla výdělečné činnosti věnovat méně času, než kolik jí věnuje. Totéž uvedla téměř jedna pětina (18 %) žen (viz graf č. 8.8). Stejný podíl matek, tedy téměř jedna pětina (18 %) zároveň uvedl, že by chtěly věnovat méně času domácnosti, mezi otci by si přál domácnosti věnovat méně času jen každý zhruba sedmnáctý (6 %). Zatímco 23 % matek by rádo věnovalo více času výdělečné činnosti (zejména pracujících na částečný úvazek), mezi otci to bylo pouze 9 % dotazovaných. Ale více než čtvrtina otců (28 %) uvedla, že by ráda věnovala více času domácnosti. Alarmující je, že téměř **dvě pětiny (38 %) rodičů v úplných rodinách nejsou spokojené s tím, kolik času věnují svým dětem. Téměř každý druhý otec (44 % otců) a každá třetí matka (32 %) v úplných rodinách by chtěli dětem věnovat více času**. Toto zjištění lze interpretovat také tak, že značná část rodičů v úplných rodinách je přesvědčena, že množství času, který dětem věnují, je nedostatečné (viz graf č. 8.8).

Nicméně **citelně je pocíťován i nedostatek času na osobní potřeby a zájmy**, který deklaruje 56 % dotázaných rodičů. Je tomu stejně u mužů i žen, u rodičů s různě velkým pracovním úvazkem a u lidí různých profesních kategorií. Mírně nadprůměrný výskyt tohoto pocitu je u vysokoškolsky vzdělaných rodičů. A také u rodičů, převážně žen, na rodičovské dovolené. Zdá se tedy, že absence času na vlastní zájmy jde spíše na vrub plnění rodičovských rolí, nebo jejich kombinaci s pracovními povinnostmi než na vrub samotného pracovního vytížení.

Graf č. 8.8 **Spokojenost rodičů s množstvím času věnovaného výdělečné činnosti, domácnosti, dětem a svým zájmům, podle pohlaví (v %)**

Zdroj: Úplné rodiny 2021

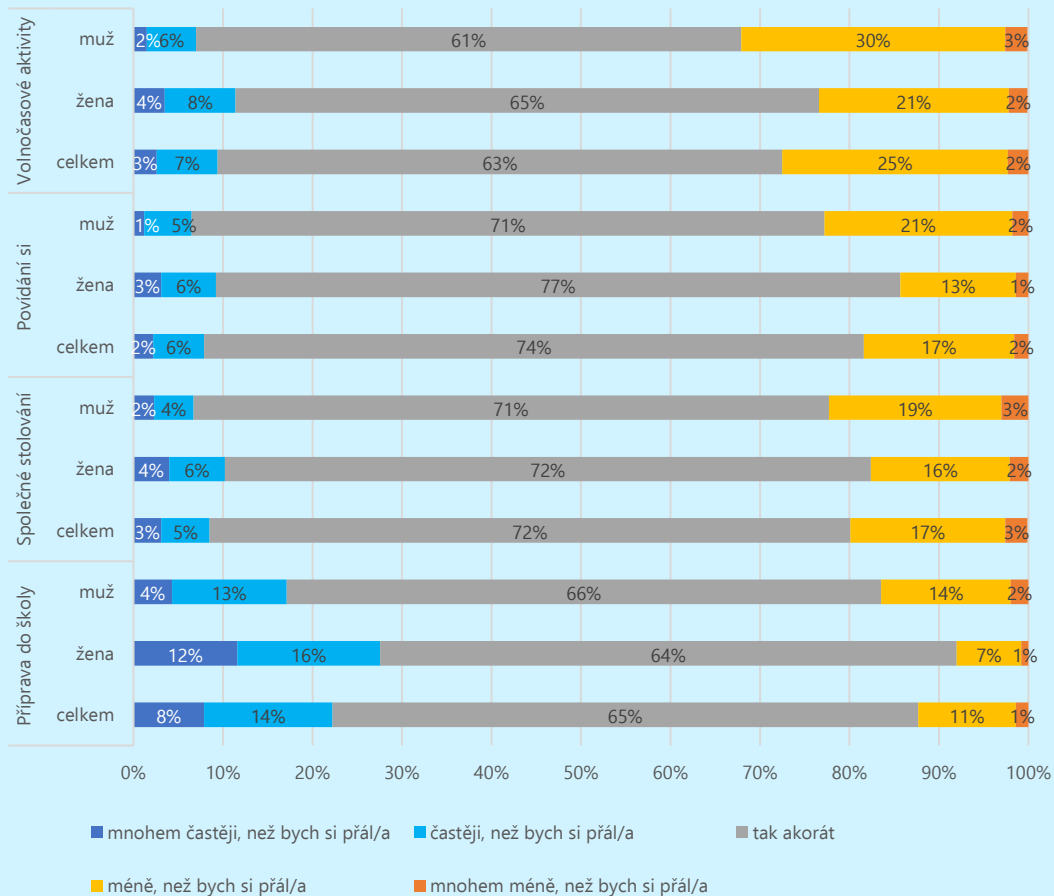
Při podrobnějším pohledu do dat zjišťujeme významné rozdíly založené na věku dětí. Mezi otci nejmladších dětí ve věkové kategorii do tří let **zhruba polovina (52 %) uvedla, že není spokojena s objemem času**, který věnuje dětem a chtěla by jim věnovat více času. Naopak, mezi **nejvíce spokojenými s množstvím času věnovaným dětem byly matky s nejmladšími dětmi do tří let věku**, uvedlo to 74 % z nich. Zde účinně působily instituty mateřské a rodičovské dovolené. Dělbna rolí mezi matku pečovatelku a otce živitele zde byla nejostřejší a z výsledků plyne, že zatímco matky s tím byly v zásadě spokojené, otcové nikoliv. Vysoké podíly spokojených s objemem času věnovaného dětem se dále nacházely v rodinách se staršími dětmi, tj. tam, kde bylo nejmladší dítě starší 16 let. Spokojenost s množstvím času věnovaného dětem v takových rodinách vyjádřilo 72 % matek a 69 % otců. Ti zbývající by chtěli věnovat dětem času více.

Výše uvedená zjištění týkající se spokojenosti s množstvím času, které bylo věnováno jednotlivým životním oblastem, poskytla informaci o širším kontextu. Následně jsme zaměřily detailnější pozornost na to, jak byli rodiče spokojeni s časem, který věnovali oni osobně konkrétním aktivitám s dětmi v posledních dvanácti měsících. Tam se výrazněji promítla i jejich zkušenost s pandemií covidu-19, zejména pak s uzavřením škol a distanční výukou. **Zhruba tři pětiny až tři čtvrtiny rodičů vyjadřovaly spokojenost s množstvím času, který věnovali čtyřem vybraným aktivitám s dětmi** (viz graf č. 8.9). Zbytek rodičů byl vždy v nějakém ohledu nespokojený s množstvím času, který mohl strávit se svými dětmi. **Zpravidla by se rodiče rádi věnovali určitým aktivitám se svými dětmi více**, přičemž tento postoj deklaroval **vyšší podíl otců oproti matkám**. Třetina otců uvedla, že volnočasovým aktivitám s dětmi věnovali méně času, než by si přáli. Jedna pětina otců pak uvedla, že si méně často, než by si přáli, s dětmi povídali a trávili s nimi společný čas u jídla (viz graf č. 8.9). U volnočasových aktivit byl zjištěn významný rozdíl podle vzdělání mužů, kdy nespokojenost a přání trávit s dětmi více času při volnočasových aktivitách uváděli častěji muži s nejvyšším vzděláním (39 % z těch, kteří absolvovali vyšší školu či vysokoškolské vzdělání, oproti 30 % středoškoláků s maturitou a 27 % mužů bez maturity).

Výjimečnou oblastí pak byla příprava do školy, kde byli rodiče nepochybně vinou hojného distančního vzdělávání dětí v posledním roce natolik přetíženi (viz kap. 9.1), že více než čtvrtina matek (28 %) ve výzkumu uvedla, že by se této oblasti chtěla věnovat méně (viz graf č. 8.9).⁴⁷ Nejčastěji se přitom jednalo o matky z rodin, kde byly děti na základní škole. Podrobnější analýza dat ukázala, že v rodinách, kde bylo nejmladší dítě ve věku 7 až 15 let, uvedly téměř dvě pětiny (38 %) matek, že se přípravě do školy, pomocí s distanční výukou a povídání si o škole věnují častěji či mnohem častěji, než by chtěly. Musí být ovšem uvedeno, že podobně vnímali situaci i dotázaní otcové (22 %). Z toho je zřejmé, že v úplných rodinách s dětmi se do vzdělávání zapojují v určité míře i oni. Potřeba domácího vzdělávání s asistencí rodičů z důvodů dopadů pandemie covidu-19 a škol uzavřených pro osobní výuku po dobu mnoha měsíců ohromně narostla.

⁴⁷ V roce 2018 vyjadřovaly celkově vyšší podíly rodičů (z rodin se třemi a více dětmi a z rodin rekonstituovaných) spokojenost s časem věnovaným přípravě do školy s dětmi. Rodiče, kteří vyjádřili nespokojenost v této oblasti, si zpravidla přáli, aby mohli touto činností trávit s dětmi více času (Kuchařová et al. 2019a: 105; Palonciová et al. 2019b: 83).

Graf č. 8.9 Spokojenost rodičů s časem věnovaným aktivitám s dětmi, podle pohlaví (v %)

Pozn.: Respondenti referovali o období posledních 12 měsíců. Jedná se o odpovědi na otázku: „Jak často jste se během posledních 12 měsíců vy osobně věnoval/a společně s dítětem/děťmi následujícím činností?“.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

9. Mezigenerační vztahy mezi rodiči a jejich rodiči, prarodiči dětí

Olga Nešporová

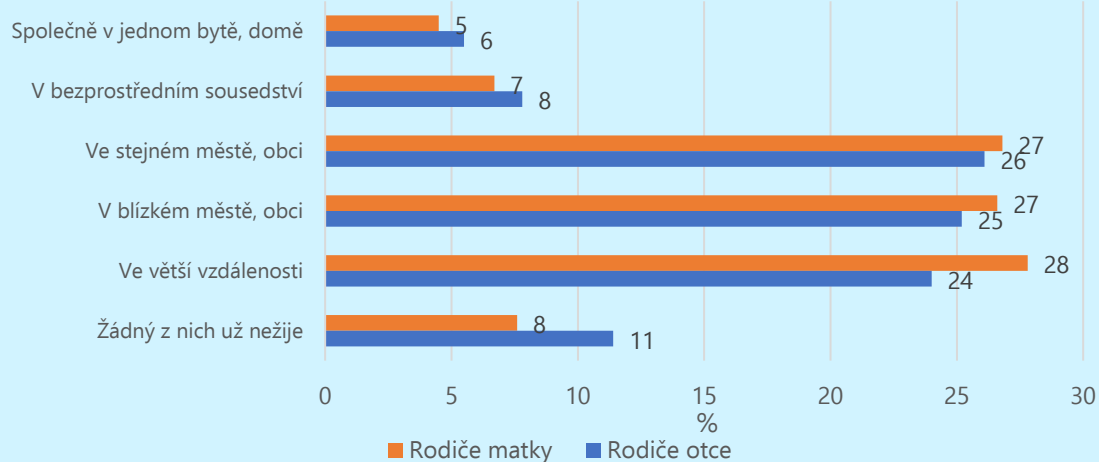
Na fungování nukleární rodiny má vliv mnoho faktorů, přičemž poměrně významným je i rodina širší, zejména pak směrem vzhůru, tedy rodiče zkoumaných rodičů. Ti hráli klíčovou úlohu v dětství oslovených respondentů, a zpravidla zůstávají referenční rodinou i nadále. Vzájemné kontakty jsou celoživotní, jakož i případná pomoc a podpora poskytovaná oběma směry v závislosti na potřebách, hodnotách a možnostech. Přímé dopady to může mít zejména na oblast sladování pracovního a rodinného života, protože rodiče respondentů mohou svým dětem pomáhat s péčí o děti, nebo naopak mohou respondenti pomáhat vlastním rodičům, pokud jejich pomoc potřebují, například jsou z nějaké míry nesoběstační. Sledovaly jsme proto podrobněji základní okolnosti mezigeneračních vztahů mezi zkoumanými rodinami a rodiči respondentů.

9.1 Vzdálenost bydliště dětí a rodičů

Vzdálenost bydliště rodičů a dětí sice nemusí mít vliv na kvalitu vztahu, nicméně udává podmínky, jak mohou konkrétní vztahy vypadat. Například velká místní vzdálenost omezuje možnosti častějšího setkávání či osobní pomoci oběma směry. To se přirozeně týká nejen vztahů mezi rodiči a jejich rodiči, ale i mezi prarodiči a jejich vnoučaty.

Podobně jako i v jiných výzkumech projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů*, i v úplných rodinách s dětmi nalézáme velké množství rodin, které žijí geograficky blízko rodičům matky či otce, případně obou (viz graf č. 9.1; viz tabulka č. 9.1).

Téměř dvě pětiny rodin žily ve stejném městě, jako rodiče matky (38 %, součet prvních tří kategorií v grafu č. 9.1) či rodiče otce (39 %). Další čtvrtina rodin pak žila v blízkém městě alespoň od jednoho z prarodičů dětí, tedy rodiče matky (27 %) či rodiče otce (25 %). Omezení osobního kontaktu dané vzdáleností bydliště se tak týkalo jen menšího podílu rodin, kdy **ve větší vzdálenosti od rodičů matky žilo 28 % zkoumaných rodin a ve větší vzdálenosti od rodičů otce pak 24 % rodin.** V každé deváté úplné rodině nežil ani jeden z rodičů, respektive prarodičů dětí, ze strany otce, oba rodiče ze strany matky již nežili v každé 13. zkoumané rodině (viz graf č. 9.1).

Graf č. 9.1 **Vzdálenost bydliště rodiny od bydliště rodičů matky a otce (v %)**

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Pro ucelený pohled jsme dále srovnávaly i vzájemné vztahy a místa bydliště od obou rodičů, respektive prarodičů dětí (viz tabulka č. 9.1). Bylo zjištěno, že zhruba čtyři pětiny (79 %) úplných rodin žily v blízkosti alespoň jednoho prarodiče dětí. **Téměř polovina rodin (47 %) žila ve stejné nebo blízké obci jako oboje jejich rodiče**, nebo případně alespoň ten bližší z nich, pokud rodiče nežili společně (tmavě šedě vyznačená pole v tabulce č. 9.1). Celkem 12 % zkoumaných rodin bydlelo blízko rodičů matky, ale ve větší vzdálenosti od rodičů otce. Dalších 14 % úplných rodin bydlelo blízko rodičů otce, ale ve větší vzdálenosti rodičů matky. Téměř **každá šestá rodina (17,4 %, viz světle šedá pole v tabulce č. 9.1) se nacházela v situaci, která vylučovala časté osobní stýkání s rodiči**, protože tito buď žili daleko, nebo již nežili. V ostatních **více než čtyřech pětinach rodin** pak měli z čistě geografického hlediska rodiče i děti možnost osobně se stýkat, **nedělila je žádná velká geografická vzdálenost**.

Tabulka č. 9.1 **Vzdálenost bydliště úplných rodin od bydliště obou (pra)rodičů (v %)**

Vzdálenost bydlení od rodičů matky	Vzdálenost bydlení od rodičů otce					Celkem (od rodičů matky)
	společně, v sousedství	ve stejném městě/obci	v blízkém městě/obci	ve větší vzdálenosti	žádný z nich nežije	
Společně, v sousedství	1,5	2,2	3,0	3,3	1,2	11,3
Ve stejném městě/obci	2,6	11,4	6,0	4,7	2,0	26,8
V blízkém městě/obci	4,8	5,7	9,4	4,2	2,6	26,6
Ve větší vzdálenosti	4,0	5,4	5,1	10,2	3,0	27,8
Žádný z nich nežije	0,4	1,4	1,7	1,5	2,7	7,6
Celkem (od rod. otce)	13,2	26,1	25,2	23,9	11,4	100

Pozn.: První kategorie „společně, v sousedství“ zahrnuje řídce se vyskytující kategorie „společně, v jednom bytě, domě“ a „v bezprostředním sousedství“. Tyto jsou v oddělené podobě zachyceny v grafu č. 9.1. Procenta jsou počítána z celku, N = 2 295.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Podrobnější analýzy potvrdily, že **vzdálenost od bydliště rodičů významně souvisela se vzděláním respondentů**. Se zvyšujícím se vzděláním vzrůstal i podíl těch, kteří bydleli ve větší vzdálenosti od vlastních rodičů. V tomto ohledu se jasně **vydělovali respondenti s vysokoškolským vzděláním, z nichž téměř třetina** (30 % mužů a 32 % žen) **bydlela ve větší vzdálenosti od svých rodičů**. Vysokoškolsky vzdělaní rodiče pak výrazně častěji bydleli daleko od rodičů obou z nich, přičemž tento rozdíl byl výraznější u mužů. Zatímco 16 % vysokoškolsky vzdělaných mužů bydlelo ve větší vzdálenosti od svých i partnerčiných rodičů, mezi muži bez maturity činil tento podíl jen 6 %. U žen byl rozdíl menší, ale rovněž statisticky významný. Ve větší vzdálenosti od obou rodičů žilo pouze 8 % matek bez maturity a naopak 13 % matek s terciálním vzděláním.

9.2 Mezigenerační výpomoc a její formy

V oblasti sladování pracovních a rodinných sfér může být významná i širší rodina, proto jsme zjišťovaly poskytované formy pomoci a jejich četnost. Jak bylo uvedeno výše, v naprosté většině rodin žil alespoň jeden rodič jednoho z rodičů. Většina zkoumaných úplných rodin tak měla možnost vztahovat se k rodičům, poskytovat jim pomoc nebo ji od nich naopak přijímat.

Charakter vzájemných vztahů mezi generacemi ovlivňuje mnoho faktorů, z nichž významnými jsou vzdálenost bydliště mezi danými osobami, věk jednotlivých aktérů, zejména pak prarodičů a vnoučat, dále zdravotní stav prarodičů, pracovní vyčerpání rodičů a prarodičů a v neposlední řadě i osobnostní charakteristiky jednotlivých aktérů, zvyky zkoumaných rodin i osobní vztahy mezi jednotlivými členy rodiny. Jedná se o komplexní problematiku, zkoumání mezigeneračních vztahů by rozhodně vydalo na samostatný výzkum (viz např. Suralová, Žáková 2020; Sýkorová 2006; Vidovičová et al. 2015). Zjišťovány byly jen ty nejzákladnější údaje, které se promítají do oblasti sladování pracovního a rodinného života. Vybraly jsme čtyři až pět oblastí možné pomoci a sledovaly, kde rodiče svým rodičům nejvíce pomáhají a naopak, kde prarodiče nejčastěji pomáhají jim a jejich rodinám.

Podíl rodin respondentů, kteří od rodičů svých či partnerových přijímali pomoc ve čtyřech základních oblastech, byl vysoký. **Nejčastější formou pomoci, kterou někdy od prarodičů rodiny respondentů přijímaly, byla pomoc s péčí o děti**. Té se dostávalo téměř tři čtvrtinám z nich (vždy, občas, nebo jen výjimečně; viz tabulka č. 9.2). Dále od svých či partnerových rodičů přijímaly tři pětiny (62 %) respondentů emocionální podporu. Finanční a materiální pomoc ze strany rodičů přijímala vždy, občas nebo alespoň výjimečně v době výzkumu téměř polovina (48 %) respondentů. Nejméně častou formou pomoci ze strany rodičů vůči dětem a jejich rodinám byla pomoc s péčí o domácnost, kterou někdy využila zhruba třetina respondentů (viz tabulka č. 9.2).

Tabulka č. 9.2 **Pomoc rodině respondenta od rodičů či rodičů partnera** (v %)

	Péče o děti	Péče o domácnost	Emocionální	Finanční, materiální
Ano, vždy	27,3	8,3	20,5	9,3
Ano, občas	29,0	11,9	24,4	18,1
Ano, jen výjimečně	16,7	12,7	17,4	20,2
Ne, zajišťuji to jinak	7,8	13,7	11,7	11,0
Ne, nepotřebuji to	19,3	53,4	26,0	41,4

Zdroj: Úplné rodiny 2021

V dotázaných rodinách se potvrdilo, že mezigenerační vztahy zahrnují i **pomoc směřující opačným směrem, tedy od respondentů k rodičům** jejich, nebo k rodičům partnera. Výrazně nejčastěji zmiňovanými oblastmi, kde respondenti poskytovali rodičům podporu a pomoc, byla oblast emocionální a dále pomoc s nákupy a doprovody. **Téměř tři čtvrtiny (72 %) dotazovaných uvedly, že rodiče emocionálně podporují** (vždy, občas, nebo jen výjimečně; viz tabulka č. 9.3). Téměř **tři pětiny (57 %) dotazovaných rodičů pak pomáhají svým či partnerovým rodičům s nákupy a doprovází je** v případě potřeby například k lékaři či na úřad.

Tabulka č. 9.3 **Pomoc poskytovaná respondentem svým rodičům či rodičům partnera** (v %)

	Osobní péče (stravování, hygiena)	Péče o domácnost	Emocionální	Finanční, materiální	Nákupy, doprovod (k lékaři, na úřad)
Ano, vždy	5,1	6,0	20,9	4,7	12,2
Ano, občas	11,8	17,4	33,2	13,2	24,5
Ano, jen výjimečně	8,5	18,9	17,5	14,9	21,0
Ne, zajišťuji to jinak	6,0	5,1	4,3	6,7	4,6
Ne, nepotřebuji to	68,6	52,6	24,1	60,5	37,6

Zdroj: Úplné rodiny 2021

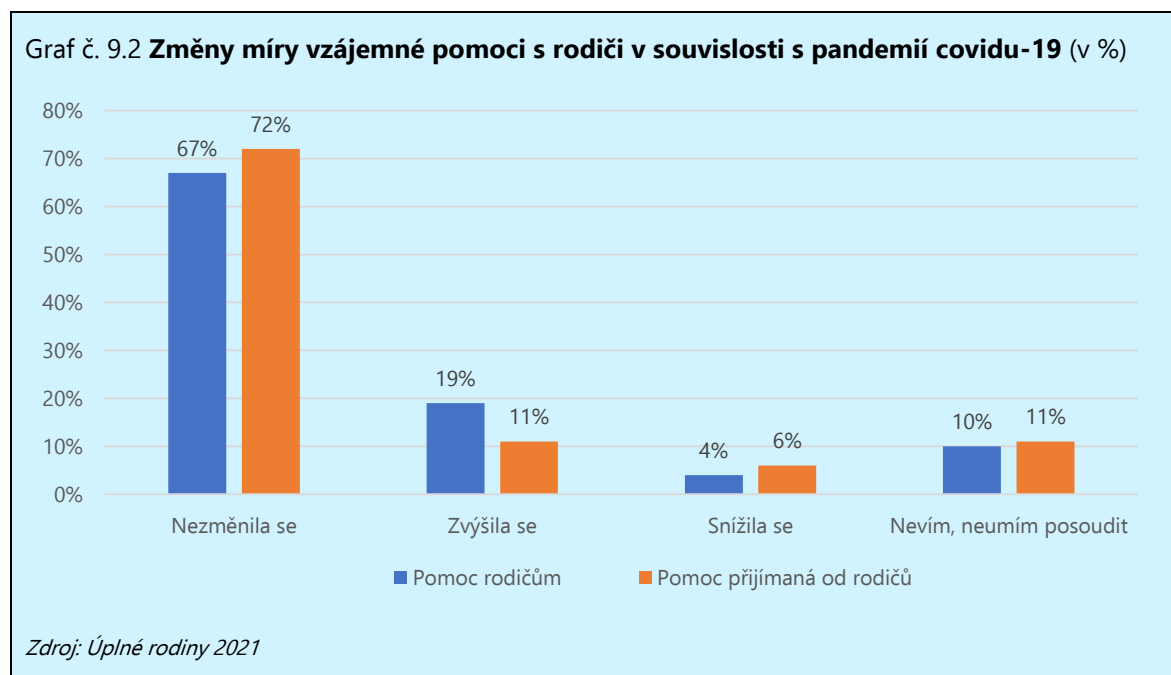
Srovnáním tabulek č. 9.2 a 9.3 zjišťujeme, že pomoc směřovaná ze strany rodičů směrem k dospělým dětem je hojná a v nějaké formě ji přijímá většina úplných rodin s dětmi. Respondenti ovšem rodičům svým či partnerovým poskytují rovněž pomoc a podporu různou formou. **Emocionální podpora je často vzájemná, ve vyrovnané míře směřuje oběma směry.** Tedy jak od respondentů ke starší generaci, tedy k jejich rodičům, tak od starší generace rodičů k jejich dětem, tedy k respondentům výzkumu. Prarodiče nejčastěji pomáhají s péčí o vnoučata, a to nejvíce tam, kde jsou děti mladšího věku. Rodiče pak prarodičům vedle emocionální podpory nejčastěji pomáhají s nákupy, nebo je doprovází k lékaři či na úřady.

Pandemie a s ní spojená nařízení měla výrazný vliv na sociální kontakty a psychiku lidí (viz podkap. 6.2). K tomu se připojil strach o zdraví seniorů, zákaz návštěv a v nejstriktnějších obdobích i omezené cestování za hranice obce. Jak to všechno zasáhlo do míry pomoci mezi rodiči z úplných rodin a jejich rodiči? Změnila se v souvislosti s pandemií covidu-19 míra jejich vzájemné pomoci? Výzkum ukázal, že **míra pomoci mezi generacemi v souvislosti s pandemií covidu-19 u významné části rodin vzrostla** (viz graf č. 8.10). **Téměř pětina (19 %) úplných rodin poskytovala v souvislosti s epidemií častěji pomoc nejstarší generaci.** Tedy spíše se zvýšily časové nároky a množství rodinných povinností kladených na rodiče dětí v úplných rodinách. Na druhou stranu by mělo být rovněž poukázáno na skutečnost, že pro 72 % úplných rodin s dětmi se míra pomoci přijímaná od rodičů nijak nezměnila.

O něco vyšší míru mezigenerační pomoci ale nacházíme i ve směru opačném. **V každé deváté (11 %) úplné rodině s dětmi se zvýšila míra pomoci, která jim byla poskytována ze strany prarodičů dětí** (viz graf č. 8.10). Z dat nelze přesně zjistit, které konkrétní oblasti se pomoc týkala. Nicméně víme, že míra přijímané pomoci od rodičů se zvýšila nejčastěji v rodinách s nejmladším dítětem ve věku do šesti let a v rodinách s nejnižšími příjmy. Z toho lze vyvodit, že se patrně jednalo zejména o dvě oblasti, o pomoc s péčí o děti a o pomoc finanční a materiální.

V některých rodinách se pomoc snížila, přičemž hojnější byl pokles míry pomoci poskytované rodinám respondentů. Je pravděpodobné, že zde působily obavy z přenosu nákazy, která může být pro seniory smrtelnou. **Zejména pomoc ze strany nejstarší generace tak zhruba v každé 17 úplné rodině (6 %) poklesla** (viz graf č. 8.10). V každé desáté rodině nebyl respondent schopen změny v míře mezigenerační pomoci posoudit. Předpokládáme, že v těchto případech docházelo k různým změnám, často i protichůdným, takže je konečný výsledek obtížně zhodnotitelný. Problém mohlo činit i nesnadné zhodnocení významu pandemie na aktuální stav.

Zajímavým zjištěním je i to, že zhruba **v každé jedenácté úplné rodině s dětmi se v souvislosti s pandemií covidu-19 zvýšila míra pomoci oběma směry**, tedy že zkoumané rodiny jednak přijímaly více pomoci od nejstarší generace, ale zároveň více pomoci starší generaci také poskytovaly (viz graf č. 8.10). Nemuselo se přitom vždy jednat o vzájemný vztah, protože většina rodin se vztahovala ke starší generaci jak v linii matky, tak v linii otce. Přesné rozdíly ve vztahu k jednotlivým příbuzenským liniím nebyly v daném výzkumu sledovány.

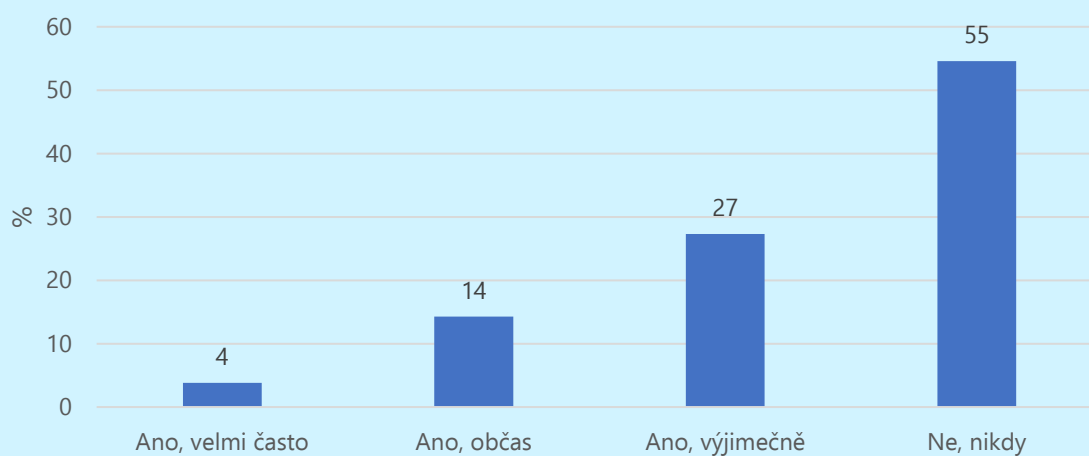
9.3 Problematické vztahy s rodiči

Jak bylo ukázáno, rodiče respondentů mohou být pro zkoumané rodiny zdrojem pomoci, ale mohou znamenat i závazky pro zkoumané úplné rodiny. Navíc může vysoká hodnota rodiny a vzájemných rodinných vztahů přinášet i negativní stánky, a to v podobě disharmonií a sporů, které mohou v rámci širších rodinných uskupení mezi generacemi vznikat. Poměrně rozšířené jsou spory, které pramení z odlišných představ a zvyků jednotlivých rodinných linií, tedy linií matky a linie otce. Ty se pak někdy mohou promítat i do partnerského vztahu rodičů z úplných rodin s dětmi.

Respondenti byli ve výzkumu přímo dotázáni, zda jsou vztahy s jejich nebo partnerovými/partnerčinými rodiči důvodem napětí či sporů mezi nimi a jejich partnerem/partnerkou. Více než

čtvrtina respondentů uvedla, že vztahy s rodiči někdy negativně ovlivňují jejich partnerský vztah, nicméně se to děje výjimečně (viz graf č. 9.3). Občas působí negativně vztahy s rodiči na partnerský vztah každého sedmého dotazovaného respondenta a velmi často vnášejí tenzi a napětí do sporů mezi partnery z úplných rodin vztahy s rodiči podle 4 % dotazovaných. Toto zjištění lze interpretovat tak, že **více než dvě pětiny rodičů z úplných rodin s dětmi přiznaly, že vztahy s rodiči, ať již vlastními či s partnerčinými, někdy negativně ovlivňují jejich vlastní partnerský vztah.** Toto negativní působení nicméně ve většině případů probíhá spíše výjimečně (viz graf č. 9.3).

Graf č. 9.3 Vztahy s rodiči jako důvod napětí či sporů mezi manželi/partnery

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Podrobnější třídění jednotlivých skupin respondentů poskytlo bližší informace o tomto působení. Vyskytovaly se mírné **rozdíly mezi hodnoceními žen a mužů**, kdy vyšší podíl žen (5 %) oproti mužům (2,7 %) uvedl, že vztahy s rodiči jsou velmi často důvodem napětí v jejich partnerském vztahu. Muži naopak častěji tvrdili, že vztahy s rodiči nejsou nikdy důvodem napětí či sporů mezi nimi a manželkou/partnerkou (57 % mužů oproti 52 % žen). Určitý vliv zde mělo i **vzdělání respondentů**, kde sice nenalzáme rozdíly mezi celkovými podíly kladných a záporných odpovědí, ale přináší odlišné odpovědi o četnosti negativního působení. **Vyšší vzdělání souviselo s nižší frekvencí sporů.** Zatímco vysokoškoláci častěji volili možnost „ano, výjimečně“ (31 % vysokoškolsky vzdělaných oproti 23 % osob bez maturity), respondenti s nejnižším vzděláním připouštěli konflikty častěji. Odpověď „ano, občas“ volilo 19 % rodičů bez maturity oproti 11 % rodičů s vysokoškolským vzděláním.

Nalezená souvislost u vzdělání rovněž koreluje se vzdáleností bydliště mezi rodiči a jejich rodiči (jak bylo uvedeno v podkap. 9.1). **Bezprostřední sousedství nebo soužití v jednom bytě výrazně zvyšovalo šanci, že vztahy s rodiči budou zdrojem napětí mezi partnery.** Celkem 60 % respondentů sdílejících byt či dům s rodiči matky připustilo, že vztahy s rodiči mají někdy negativní vliv na jejich partnerský vztah, přitom celkem u **8 % žijících společně v jednom domě či bytě s rodiči otce a u 7 % žijících s rodiči matky se tak dělo velmi často.** Větší vzdálenost bydliště tyto negativní vlivy eliminovala, ale nejednalo se o přímou úměrnost. Nejvyšší podíly respondentů, kteří uvedli, že vztahy s prarodiči nikdy nebyly důvodem napětí či sporů mezi nimi a partnerkou či partnerem, nebyly mezi těmi, kteří bydleli nejdále, ale mezi těmi, kteří žili s rodiči ve stejném městě nebo obci.

9.4 Mezigenerační výpomoc ve zkušenostech rodičů

Vztahy s rodiči, respektive prarodiči dětí ve zkoumaných rodinách, byly respondenty v rozhovorech zpravidla líčeny jako **dobré či neutrální**. Generace byly v kontaktu, ale častá osobní výpomoc byla spíše výjimkou než pravidlem. Ve třech rodinách častěji pomáhal některý z prarodičů s péčí o děti předškolního nebo raného školního věku, ve dvou rodinách probíhala intenzivnější pomoc ze strany respondentů směrem k jejich či partnerovým prarodičům. V dalších šesti případech aktuálně nebyla pomoc hojná, ať již z toho důvodu, že rodiny žily daleko od sebe, nebo proto, že to nepovažovaly za vhodné či nutné.

Naprostá většina participantů považovala svoje nukleární rodiny za soběstačné a byli rádi, když soběstační byli i jejich rodiče. Přestože by třeba pomoc s péčí o děti v jejich mladším věku uvítali, ne vždy jim byla poskytována v takové míře, ve které by ji potřebovali. Vedly k tomu objektivní důvody, práce rodičů, tedy prarodičů dětí, nebo jejich špatný zdravotní stav, případně jejich nezáměr, který byl zejména u mužů (dědečků) často spojen s tím, že měli novou partnerku. Situace jednotlivých rodin se lišily, určitou středovou polohu představuje výpověď paní Hany, ze které je zřejmé, že **soběstačnost nukleárních rodin je v zásadě normou**, nicméně ona osobně by větší pomoc s dětmi v jejich raném věku od rodičů spíše uvítala. V jejich případě byla limitem vzdálenost bydliště a dále zaměstnání rodičů, tím tato respondentka vysvětlovala, proč se rodiče nemohli podílet více. Jednalo se o vysokoškoláky, jejichž rodiče žili zhruba 100 a 50 kilometrů daleko od nich. Aktuálně jsou všechny tři nukleární rodiny soběstačné a takto jim to vyhovuje:

*„A co se pomoci týká, tak vlastně bych řekla, **všichni jsme soběstační, že tu pomoc nepotřebujeme**. Že vlastně i rodiče jsou, jak z mužovy strany, tak z mé, tak jsou zdraví, jsou aktivní, no a vlastně ani my nepotřebujeme nějakou takovou nebo, no, nepotřebujeme nějakou pomoc nebo tohle to. Takže říkám, vztahy máme dobré, že se vídáme, tohle to jo, ale není to o tom, že bychom tam museli dojíždět, že musíme někomu nakoupit nebo se o něj postarat nebo tohle to a nebo že my bychom potřebovali, já nevím, pohlídat děti nebo tohle, no... když byly [dětmi] mladší. ... To bylo špatné právě, že i **když byly mladší, tak relativně jsem na ně, na ty děti byla sama, protože vlastně oboje rodiče chodili do práce**, všichni, že tam to bylo, že. Neříkám, že by vůbec nepomohli, to zase ne, nebo že by nechtěli pomoci, že by to bylo, to ne, ale spíš to bylo, že vlastně pracovali, takže někdy jsem třeba jela... za našima na týden s dětma nebo tohle, že mi pomohli. Nebo... mamka může taky jezdit k nám... **když jsem studovala, tak... takže vlastně na ten den třeba, když jsem někam odjížděla, takže přijeli nebo tohle. Že pohlídali, než můj muž přišel z práce, ale nebylo to zase tak pravidelné, no... Ale na druhou stranu říkám, **babičky si je [dětmi] berou**, tam je to opravdu, že **třeba na ten týden si je vezmou v těch prázdninách**.“ (Hana, dvě děti ve věku 11 a 15 let)***

Pravidelná pomoc s péčí o děti a setkávání dětí a prarodičů každý týden byly spíše výjimečné, a to i v těch případech, kdy rodiny bydlely blízko sebe. **Častějším modelem bylo bydlení vzdálenější a tím pádem omezenější kontakty**. Ty se zintenzivňovaly zejména v období, kdy byly děti malé a bylo potřeba je hlídat, vyzvedávat ze školských zařízení nebo přepravovat na volnočasové aktivity v pracovní době, takže to jen těžko zvládali dělat jejich rodiče. Pomoc zde připadala v úvahu pouze tehdy, když rodiny bydlely nedaleko.

Výhodu v dostupnosti vzájemné péče a osobní pomoci mají ty rodiny, které bydlí blízko, byť raději nikoliv v bezprostředním sousedství. To byl i případ rodiny paní Jany. Původně dokonce bydleli s jejími rodiči v nově zrekonstruovaném dvougeneračním domě, ale to údajně „nedělalo dobrotu“, proto se rodiče odstěhovali. Aktuálně byly vztahy dobré a vzhledem k tomu, že rodina měla jedno

dítě v předškolním věku a jedno v raném školním věku, pomoc s jejich hlídáním ze strany prarodičů, zejména babičky z matčiny strany velmi uvítali. Nepatrným limitem zde bylo to, že babička ještě pracovala a bydlela ve zhruba 15 km vzdáleném městě, ale její pomoc je údajně velká. Výhodou zde byl i mladší věk babičky a její dobrý zdravotní stav, nicméně stejně se paní Jana snažila vždy zvážit, zda ji nepřetěžují a zda ji může o danou pomoc s péčí o děti požádat. Jak ovšem tvrdila, babička pomoc sama nabízela, což byl jev v malém výzkumném souboru spíše neobvyklý. V létě byla dcera u babičky na celý týden, ovšem nechtěla tam spát, s čímž se původně počítalo, takže ji tam rodiče vozili každý den jako na příměstský tábor. Babička pracovala jako OSVČ, což jí poskytovalo větší časovou flexibilitu a mohla si práci uzpůsobit tak, aby měla na vnučata čas tehdy, když to ony a jejich rodiče potřebovali. Nevýhodou, kterou paní Jana v rozhovoru zmínila bylo, že nemohla čerpat na děti krizové ošetřovné v době zavřených školských institucí, protože si neplatila nemocenské pojištění. Možnost čerpání ošetřovného babičkou, která by se zároveň s dětmi doma učila, by rodině velmi pomohla. Rodiče si totiž volno z práce vzít nemohli, byli přesvědčení, že by to mohlo ohrozit jejich setrvání u daných zaměstnavatelů. Přestože paní Jana v rozhovoru líčila, že její maminka pomáhá „úplně maximálně“, dále zmínila, že pomoc se jí vlastně nedostává v tom rozsahu, jaký by potřebovala:

*„A to si myslím, že tady **dřív fungovalo**, tohle to, že **ty prarodiče potom zastoupili trošku tu funkci těch rodičů** a vyzvedávali děti, že ano, kdykoliv je [dětí] tam [k prarodičům] člověk mohl dát, když potřeboval, že **tohle to mi chybí**, že opravdu je všechno jenom na tom člověku. Na tom jednom člověku [matce], protože ten chlap [otec] nefunguje tak jako ta ženská, že ano... Ale jako na mojí mamě ... teď jí je 57. A ona už je taky unavená. Ona ač má práci, že si může dělat z počítače z domova [zprostředkovatelskou činnost], tak ale taky už je unavená, že ano. Takže pak je blbě i člověku jí tam dávat děti na týden.“ (Jana, dvě děti ve věku 6 a 8 let)*

Tato citace ukazuje, že **i tam, kde vztahy fungují a prarodiče jsou ochotní s péčí o vnučata pomáhat, se zpravidla nejedná o intenzivní pravidelnou činnost**. Zvýšení důchodového věku a zároveň posun rodičovství do vyššího věku jsou okolnosti, které nepodporují intenzivní pomoc prarodičů, zejména babiček, o vnučata. Navíc dnešní senioři mají často jinou představu o trávení volného času, než aby se věnovali vnučatům. V době, kdy jsou děti malé, je tato péče značně fyzicky a psychicky náročná, v době, kdy jsou děti větší, tak již péči vlastně nepotřebují a vnučata často raději tráví čas jinak než s prarodiči.

Intenzivní, pravidelnou péči o syna v době zavřených škol ale i jindy zmínila pouze jedna matka z rodiny, kde „dědeček“ byl dědečkem nevlastním, a čas strávený se synem mladšího školního věku byl i pro něj zpestřením a zábavou. Jeho partnerka, „pravá babička“ se s vnučaty vídala podstatně méně často. Komentář k tomuto tématu naznačuje dnes poměrně častou a typickou situaci, kdy ženy seniorky zpravidla tráví čas jinak, než péčí o vnučata:

*„**Moje maminka, ta moc na to není, na to hlídání**, abych to tak řekla, **ona má hodně svých aktivit**, chodí ještě do práce pořád a to, takže si děti si vezme jednou za čas, ale jednou za měsíc, to je spíš moc často, tak spíš za dva, třeba na den jenom. Dceru už ne, ta už je velká, takže spíš malého. No, tak v průměru bych to viděla tak jednou za dva měsíce, že si ho třeba vezme na chvíli, aby si s ním odpoledne pohrála. Ale že by aktivně s ním trávila čas, to vůbec.“ (Edita, dvě děti ve věku 6 a 13 let)*

Naproti tomu velmi pomáhá její partner, který je už v důchodu a se synem rád tráví čas, dojíždí za ním domů i několikrát týdně, aby se mu věnoval:

„Ale je to vlastně partner mojí maminky, ale už dlouho, takže my ho bereme jako dědečka, i když to není pokrevní můj tatínek. Takže ten nám pomáhá. Takže drtivou většinu času“

s dětma jsem trávila já, když jsem se chtěla urvat, tak jsem teda volala dědečkovi... Dědeček je právě v důchodu a má hodně toho volného času a navíc ho to s těmi dětmi baví, takže ten jezdí poměrně dost často.“ (Edita, dvě děti ve věku 6 a 13 let)

Dva respondenti rovněž zmínili, že jim jejich **rodiče poskytují pomoc finanční**. V jednom případě šlo o poskytování peněz dětem na věci, které chtěly, nebo potřebovaly:

„Babičky a tohle, to jsou, to jsou úplně miliónový, když řeknu takhle. Prostě ony [děti] mají i svoje osobní kasičky, samozřejmě, máme dětský účty i kasičky, kde si přispívají prostě, malinké drobné, nedáváme jim tam žádné milióny nebo litry... [Babičky] přispívají, většinou se to dělá teda na narozeniny třeba nebo jen tak, za známku, za jedničku, za to, že nezlobil nebo něco takového dostávají za odměnu tablet, mobil, já nevím, pohádky, nebo takové blbůstky, no, většinou.“ (Gabriela, tři děti ve věku 3 až 6 let)

V dalším případě respondent uvedl, že jejich rodinu rodiče ženy „sponzorují“ finančně, například tím, že jim přispějí na dovolenou, nebo přispěli na koupi auta, případně poskytují finanční dary na Vánoce, k narozeninám. Sám tuto okolnost komentoval tím, že se jedná o jakýsi výměnný obchod, protože on se rodičům stará o chalupu, o kterou oni již nejsou schopni se sami postarat a udržet ji v náležitém stavu. Rovněž tchánovi poskytuje častou podporu v oblasti informačních technologií, kterou on ovládá, zatímco tchán nikoliv. Vztahy byly v tomto případě vzájemné, poskytovaná podpora proudila v jednotlivých směrech podle aktuálních možností zúčastněných a v průběhu času se proměňovala, což platilo i v dalších rodinách.

U rodin, **kde byli rodiče respondentů již starší, se častěji objevoval ten model, že respondenti naopak museli více pomáhat svým vlastním rodičům**, například s nákupy. Případně si vážili toho, že se rodiče vzájemně o sebe postarají a nevyžadují jejich větší pomoc. Tak tomu bylo například v rodině paní Dany, kde její rodiče spíše pomoc vyžadovali. Ze strany jejího manžela žil pouze otec, který měl jinou partnerku a pandemie covidu-19 byla jen další záminkou proto, aby byly jejich osobní vztahy utlumeny. Paní Dana popsala vztahy s rodiči jejími i partnerovými následovně:

*„...teda moji rodiče jsou [věková] kategorie 75 plus a dlouhodobě můj otec, kterému je 79, tak dlouhodobě bojuje s rakovinou, takže tam se to před šesti lety zvrtilo naopak v tom, že babička přestala jezdit [k nám] a stará se o tátu ... na jaře jsem ho [otce] denně vozila, 37x na ozařování k tomu všemu do [nemocnice]. Takže tam pomoc [od nich] není. A tchán, ten byť je z [název místa bydliště], tak dlouhodobě bydlí na chalupě u [jméno města], takže taky nic. A byť ted'ko jsme se snažili právě ještě zajišťovat nákupy pro moje rodiče, to znamená **nakupovala jsem pro rodiče a jezdit jim tam dělat takovou tu psychickou očistu, že jsem sebrala Dominika [syna], hraje s dědou šachy, tak ještě tohle do toho nějak zapojit. A tchán naopak se od nás odštíhl, protože bychom ho mohli nakazit.** ... Takže zrušil Vánoce, zrušil Velikonoce... Tchýně nežije a místo ní má právě přítelkyni, která nemá ráda nikoho, hlavně ne cizí děti, takže té to naprosto vyhovuje ...“ (Dana, tři děti ve věku 10–17 let)*

Se zvyšujícím se věkem dětí i prarodičů tak dochází k tomu, že situace se často otáčí. **Zatímco dříve (pra)rodiče pomáhali svým dětem, v pozdějších fázích života pomoc spíš vyžadují**. V této fázi se nacházelo několik rodin z výzkumného souboru. Když bydlí oba prarodiče ve stejném místě a vztahy jsou dobré, dochází častěji k intenzivnější pomoci ze strany rodičů směrem k (pra)rodičům, pokud tuto pomoc potřebují. To u bydlících ve vzdáleném městě nepřichází v úvahu. Tak se podle líčení pana Karla pomalu otáčel směr pomoci mezi nimi a jejich rodiči, kdy ještě před rokem údajně vozil jeho otec (dědeček) syna na jeden z kroužků, ale už s tím přestal, protože se rodičům zdálo, že

to je pro něj již příliš náročné. Výrazněji se poslední dobou také zhoršil zdravotní stav rodičů matky, která jim tedy musela nakupovat a jinak se starat. Sama v rozhovoru uvedla: „*mám [rodiče] jak druhou rodinu, že se o ně musím starat*“. Její manžel popsala situaci následovně:

*„Jsou v místě, oboje [rodiče], jak rodiče ženy, tak rodiče moje. **Ještě před rokem docela fungoval můj otec**, právě ty střední tréninky toho [druh sportu] je [děti] tam povětšinou vozil on, ale už taky 73 [let], takže to je trošičku těžší s ním. Už je to tak jako na hraně, takže jsme svým způsobem je [rodiče] od toho oprostili, od takových věcí, aby nám ho [syna] někde vozili na kroužky nebo aspoň na ten jeden. A teďka se to **pomalinku začíná obracet u rodičů ženy vůbec**, tam se o ně staráme, táta má zdravotní problémy. A vlastně máma taky, akorát, u každého je to něco jiného. Jeden to má pohybový aparát a druhý má Alzheimer, takže tam **je to celé vlastně na ženě nebo potažmo na mně**. Ale samozřejmě na ženě nejvíce. A u mých rodičů... to zatím jsou soběstační. Ale je to takové, že když potřebují něco udělat, tak už to neudělají sami, už se o to staráme taky my, nebo začínáme se starat o ně taky. Ale jsou zatím víc soběstační než rodiče ženy.“* (Karel, dvě děti ve věku 8 a 18 let)

10. Vhled do fungování rodin v období pandemie covidu-19

Olga Nešporová

Kvalitativní výzkum poskytl podrobnější data o tom, jak úplné rodiny s dětmi fungovaly v době pandemie covidu-19 a jaké zkušenosti zažívaly. Které oblasti jim činily největší problémy a kde zkušenost s pandemií měla i příznivé dopady? **Obtíží a problémů bylo jednoznačně více než přínosů.** Analýza dat poukázala na tři základní **spojité oblasti**, které byly aktéry považovány za významné a ve kterých byly pandemií a s ní spojenými opatřeními rodiny s dětmi nejvíce dotčeny. Jednalo se o **vzdělávání dětí, dále oblast práce a sladování pracovních a rodinných povinností a nakonec o oblast finanční.**

Jejich propojení dobře demonstruje výpověď následující participantky, která měla jako soukromá učitelka jazyka (působící na základní škole i v domácnostech) zkušenost a poznatky o tom, jak během pandemie mnohé rodiny s dětmi žily:

„No, myslím, že největší problém je opravdu sladování zaměstnání s péčí o děti, které buďto jsou doma totálně nebo jsou vlastně děti z těch mladších ročníků, které [mají] problémy s připojováním, problémy vůbec s organizací toho času, myslím, že největší nápor je vlastně na ženách, to, co vidím. Mnohem více jsou v tom všem postižené ženy, jenom dohled nad dětma, že? Nezbytnost opravdu pracovat z domova, i kdyby nevím co. (...) Myslím, že je to nejsložitější. Ani se neřeší nikde akutně nějaká finanční situace, kdo může samozřejmě, žádá o nějaké tyhle ty příspěvkové záležitosti, zejména OSVČ lidé. Ale sladování, velká únava vcelku, i pocit z toho, že vlastně je to nějakým způsobem promarněný rok nebo roky. (...) Ale pro někoho, rytmus, který tam není, jo? Taková celková rozbředlost a neustálé usilování a v podstatě těžko hmatatelné výsledky.“ (paní Blanka, tři děti ve věku 14–21 let)

Přestože tato participantka byla při rozhovoru značně optimistická a dopady pandemie nebyly na její rodinu zásadní, všímala si i oněch drobnějších záležitostí. V této výpovědi zminila mnohé problematické oblasti i skutečnosti, které souvisí s distanční výukou dětí a pro mnohé rodiče, především pak matky nezbytností pracovat z domova. Poukazovala na obtížnou slučitelnost práce s péčí o děti a jejich vzděláváním, a to i v těch případech, kdy byly rodiny stále dobře finančně zajištěné. Na konci citace je zminěna i psychická stránka věci a negativní dopady na celkovou spokojenost rodičů, případně i dětí. Kvantifikace výskytu podobných přesvědčení a problémů rodin v souvislosti s pandemií covidu-19 byla uvedena v kap. 6.2.

10.1 Distanční a online výuka v praxi

Ohromným zásahem s mnoha dopady na každodenní život rodin bylo **uzavření mateřských, základních, středních a vysokých škol pro prezenční vzdělávání** na téměř čtyři poslední měsíce v akademickém roce 2019/2020 a následně na dobu šesti týdnů až šesti či devíti měsíců ve školním

roce 2020/2021.⁴⁸ Tak dlouho nebyly školy v posledních desetiletích nikdy pro žáky uzavřené. Proto, aby bylo zajištěno povinné školní vzdělávání, byla zavedena náhradní distanční výuka, kterou děti a mladiství absolvovali ve svých domácnostech sami za vedení učitelů a pomoci rodičů.

Jako **ohromný zásah a často i problém byla distanční výuka vnímána především v rodinách s nejmenšími dětmi (poslední třída MŠ, první stupeň ZŠ)**. Mladší děti ještě nejsou schopné se samy vzdělávat bez pomoci jiného člověka, nemají zkušenost s online prostředím a zpravidla v online modu nedokáží udržet pozornost tak dlouho, jako to zvládnou při osobním kontaktu. Na období distanční výuky vzpomínali mnozí rodiče nejmenších dětí jako na velmi obtížné:

*„... [B]lbé bylo to učení, ta online výuka teda. (...) Hlavně pak děti, že ano, ten přístup, že vůbec pak neměly trpělivost, neseděly pevně u stolu nebo nesoustředily se, že jo, takže myslím si, že ten koronavirus byl takový, vůči dětem takové blbě... ta **online [výuka] je nejhorší, že děti se nesoustředí**. Oni, jak to mají na tom telefonu, počítači, tak tam prostě není ta kázeň, takže myslím – lepší je prostě být ve škole, jako dělá to hodně.“* (Gustav, tři děti ve věku 3–6 let)

V těchto rodinách s dětmi nejmladšího školního věku bylo nezbytné, aby **dětem stále někdo asistoval**, aby jim pomohl s připojením a plněním úkolů. Nejhorší byla situace na jaře 2020, kdy se jednalo o zcela novou zkušenost pro všechny a školy se na ni jen pomalu adaptovaly. Distanční výuka tak probíhala především formou zadávání úkolů a samostudiem, online hodin bylo často velmi málo. Určitě se vyskytovaly velké rozdíly, ale i v Praze a okolí se stávalo, že dítě mělo na prvním stupni například pouze jednu či dvě online hodiny za týden.

I samotní rodiče si všímali toho, že mezi žáky se začaly vyskytovat významné rozdíly založené více než na reálných schopnostech dítěte na tom, zda a nakolik se rodič vzdělávání dítěte věnuje. Je nepochybné, že vzdělanostní rozdíly mezi žáky se mohutně prohloubily, protože distanční vzdělávání vyžaduje dobré internetové připojení, dostatek samostudia, vysokou soustředěnost i motivaci, včetně podpory okolí, zejména pak rodičů. **Obavy o nedostatečnou vzdělanostní úroveň**, způsobenou vinou vládních opatření a nařízenou distanční výukou, zmínila hned v úvodu rozhovoru jedna z matek s vysokoškolským vzděláním, jejíž rodiny se dopady v pracovní oblasti dotkly minimálně:

„Neumíte si představit, co bude umět tahleta [nejmladší dcera], až příští rok půjde [na druhý stupeň ZŠ]. Když loni ve třetí třídě zůstali napospas [učitelka se jim nevěnovala], ve čtvrté jsou víceméně pořád online. ... o to víc se rozevřou ty nůžky, protože je, zase to vidím, je spousta maminek, které se úplně jinak můžou věnovat, ale tak to je, jako ano, u všech, ale právě o to víc bude záležet na těch možnostech a na tom, co kdo komu dá [domácí výuka a doučování], že ano. Jako nad rámec, rozhodně to nebude vypovídat o vzdělání ve škole.“ (Dana, tři děti ve věku 10–17 let)

Jinak řečeno, v rodinách, kde se o vzdělávání dětí nepostarají rodiče či je nezajistí jinak, například formou doučování, budou děti značně znevýhodněné. Ve výzkumném souboru kvalitativního výzkumu byly především rodiny, kde se rodiče snažili děti ve vzdělávání podporovat. I tak se ovšem vyskytly problémy. Roli hrálo i **prostředí a možnost oddělit se od ostatních členů domácnosti**, aby měl žák na učení klid. To bylo důležité zejména tam, kde měli žáci mladší

⁴⁸ Nejméně postižené byly mateřské školy, kde plošný zákaz přítomnosti ve výuce platil pouze po dobu zhruba 6 týdnů od 27. 2. do 11. 4. 2021. Nejdelší dobu byly naopak pro osobní výuku uzavřené střední a vysoké školy, viz následující poznámka pod čarou.

sourozence. V obdobích, kdy byly zároveň zavřené mateřské školy pak kumulace dětí v domácnostech přinášela problémy. Menší byt k podobným problémům přispíval:

„Občas byla zavřená školka, protože tam byla karanténa, takže my jsme je [dětí] museli mít doma... Bylo to hrůza teda s nimi, no, kolikrát. Protože jak tam pak řvaly, že ano, děti doma, jak si tam hrají, protože ta největší se nemohla soustředit pak, takže to bylo hrozné být doma, teda.“ (Gustav, tři děti ve věku 3–6 let)

Bez problémů ovšem nebyla ani situace v rodinách **se staršími dětmi**. I tam rodiče často zaznamenali, že **distanční výuka je ve srovnání s tou osobní méně efektivní**. U starších dětí není tolik významná přímá asistence rodičů, jako spíše vlastní motivace dětí k učení a plnění školních povinností. Rodiče dětí na druhém stupni základních škol a na školách středních někdy až s odstupem času zjišťovali, že školní výkony jejich dětí nebyly příliš dobré. Přestože známky na vysvědčení třeba i dobré byly, bylo jich někdy dosaženo spíše větší benevolencí učitelů a hojnějším využíváním různých nedovolených praktik (taháků, opisování), než že by děti probrané učivo dobře ovládaly. Absence v online režimu u zdravých dětí byly častější, než by byly, pokud by výuka probíhala osobně.

I u dětí **na středních a vysokých školách** nebyla situace snadná, tyto skupiny navíc ve školním roce 2020 až 2021 měly prezenční výuky daleko nejméně.⁴⁹ Někteří rodiče popisovali u **dětí ztrátu motivace studovat**, jiní zase problémy plynoucí z velké náročnosti studia a vysokých požadavků na samostudium.

Ve výzkumném souboru byla rodina s dcerou, která se k distanční výuce dostala poprvé ve třetím roce studia na střední škole a následně v tomto modu absolvovala naprostou většinu čtvrtého ročníku. Přestože předtím nebyla špatná žačka, sama nevěřila, že by zvládla složit maturitní zkoušku z českého jazyka, proto si raději zvolila možnost absolvovat tzv. úřední maturitu z českého a anglického jazyka, založenou především na dobrých předchozích studijních výsledcích. Její matka popisovala, že dceru online výuka v posledních dvou letech zcela odradila od dalšího studia. Byla údajně hlavním důvodem proto, že se dcera rozhodla, že **nebude pokračovat a hlásit se na vysokou školu**:

„Takže maturitu zvládla. Ale strašně jí to otrávil. Do té doby nějak chtěla ještě i pokračovat dál a pak jí to [distanční výuka] úplně ubilo, a že už do školy nechce. A už jsme jí nedonutili, aby šla na veššku. (...) A vím, že ona musí být psychicky v pohodě, aby byla zdravotně na tom dobře.“ (Klára, dvě děti ve věku 8 a 18 let)

V tomto případě hrálo navíc roli onemocnění cukrovkou, kde rodiče vyhodnotili, že psychická pohoda je pro dceru důležitější než výborný školní prospěch a vzdělání.

Podobně líčila problémy i další matka syna, který v roce 2020 nastoupil do prvního ročníku studia na vysoké škole. Místo odstěhování od rodičů do vzdáleného místa studia jej ale čekala **online výuka v domácím prostředí, navíc v náročném oboru**. Syn, údajně studijní typ, byl požadavky kladenými na studenty a patrně i dalšími okolnostmi natolik zatížen, že začal mít **psychické problémy**. Rodiče to naštěstí včas odhalili a vyhledali odbornou psychologickou pomoc. Soukromou,

⁴⁹ Na středních školách platil zákaz osobní přítomnosti ve výuce od 12. 10. do 24. 11. 2020, dále mohli školu navštěvovat pouze žáci posledního ročníku studia a byla umožněna praktická výuka ve skupinách max. 20 žáků. Jiné ročníky chodily do školy buď pouze v sudý nebo lichý týden. Od 21. 12. 2020 pak znovu platil zákaz osobní přítomnosti ve školách, a to až do 24. 5. 2021, kdy byla prezenční výuka na středních školách opět obnovena. Na vysokých školách de facto probíhala výuka distanční formou celý akademický rok 2020/2021, prezenční forma výuky byla umožněna až od 24. 5. 2021.

na kterou měli dobré reference. Dopady distanční výuky na psychické zdraví syna byly údajně negativní:

„Nejvíc myslím si, že strádal ten brněnský student, protože vlastně pro něj ten život a to, jak to vlastně mělo být, se velmi nenaplnilo, jo? A taky má velmi náročný studijní obor. A ten dokonce od ledna dochází na psychoterapie, protože ho to, myslím, že ho to hodně zasáhlo. Ani nešlo o to, že je najednou doma, ale prostě distanční výuka na těžké IT fakultě s tím, že to vlastně všechno musí nějak zvládnout sám. (...) A vlastně v té rodině pozorujeme různé lidské typy. Pozorujeme tady někoho, kdo je naprosto precizní a podává maximální výkon, ale psychicky pak z toho vlastně, psychicky je na tom úplně nejhůř z nás všech.“ (Blanka, tři děti ve věku 14–21 let)

Podpora rodičů byla nezbytná všude při zajišťování **výkonného internetového připojení a zařízení**, na kterých by děti mohly výuku sledovat a aktivně se jí účastnit. Platí, že kvalitní vysokorychlostní připojení není ve všech lokalitách České republiky stále standardem, navíc náklady na něj musí hradit rodiče. Problémy s vybavením se vyskytly spíše v rodinách s menšími dětmi, které ještě běžně neměly svoje elektronická zařízení a bylo tedy potřeba jim nějaké poskytnout. Ani ve velkých městech nebylo bezproblémové online připojení samozřejmostí, více dotazovaných se zmínilo, že měli **problémy s přetížením sítě** a pokud ne oni sami, tak někdo jiný v dané třídě. I to výuku narušovalo. **Online vysílání** tak někde **neprobíhalo tak hladce, jak by bylo žádoucí**. Ne vždy tedy mohly být všechny děti připojené i díky technickým problémům:

„Ono se tam zapojí [na online výuku] několik dětí a ono to spadne. Takže ve finále buď ta online výuka není (smích), anebo prostě, když už se teda úspěšně připojíme, tak třeba blbne mikrofon, vždycky něco někde [jde špatně]. Já jsem to zkoušela na tabletu, na mobilu, na počítači, ale absolutně ne [nešlo to]. ... [sítě jsou přetížené] polovičce lidem [ve třídě] nám to prostě spadne a nedostanem se na tu on line výuku.“ (Gabriela, tři děti ve věku 3–6 let)

Někteří rodiče se v rozhovorech zmínili o **nevhodnosti dlouhého času tráveného v elektronickém prostředí**, a to zejména u těch **nejmenších dětí**. U těch starších bylo elektronické prostředí a způsob komunikace považováno za běžný standard a nebylo otevřeně kritizováno.

„... [J]e to prostě lepší, když chodí do školy, protože tam si sednou ... nelakují si tam nehty, no (smích)... podle mého, co začaly ty mobily, no. Zkazilo se to tím. Nejsou ty knížky, kdysi bývávaly, a tohle. Já jsem si třeba četla knížku, když jsem byla menší. Prostě není to tak. Ted' je to... jenom o tom, že – mobil a tablet a tohleto. (...) Prostě podle mého to úplně pokazila i ta výuka.“ (Gabriela, tři děti ve věku 3–6 let)

Škola a nezbytnost pracovat v online režimu i u malých dětí tak podle této matky působí nevhodné posuny ve vzdělávacím procesu a vývoji dětí, kdy dříve bylo běžnější informace i zábavu přebírat z knih, což bylo touto participantkou hodnoceno jako hodnotnější v porovnání s elektronickými zařízeními.

Škola a osobní přítomnost dětí ve škole působí vedle vzdělávání ještě na jednu velmi důležitou oblast, a tou je **socializace v kolektivu vrstevníků**. Děti se tam učí vzájemně respektovat a poslouchat, nejsou středem pozornosti, protože jich tam je velký počet. V domácnostech naproti tomu může být přístup jiný a více individuální, což ale brání osvojení některých návyků, které jsou pro život ve společnosti důležité. Stručně a výstižně to shrnul další rodič:

„[Š]kolu prostě, to [distanční online výuka doma] nenahradí, jako ta rodina, nedokáží si představit, to nahrazení té výuky ve škole si nedokážu představit tou online výukou doma.“
(Karel, dvě děti ve věku 8 a 18 let)

10.2 Práce a sladování pracovních a rodinných povinností

Kombinování pracovních a rodičovských povinností není snadnou záležitostí ani v době, kdy normálně fungují školská vzdělávací zařízení, v „době covidové“ pak tato oblast nabývá nových charakteristik a stává se často ještě obtížnější (viz tabulky č. 6.1 a 8.9; graf č. 6.4). Nejmenší děti nelze nechat doma samotné, proto bylo v době zavřených školských zařízení či karantén dětí jejich rodičům umožněno, aby čerpali tzv. **krizové ošetřovné**. Náhrada ušlé mzdy zde byla vyšší a bylo možné jej čerpat po dobu delší než stanovených 9 dní platných pro běžné (nekrizové) ošetřovné. To využili rodiče dětí v pětině ze všech dotazovaných rodin (viz tabulka č. 8.12). Nicméně z rozhovorů s rodiči vyplynulo, že se často zároveň snažili vyjít vstříc i zaměstnavateli a pracovat. Dlouhodobá pracovní neschopnost totiž nebyla zaměstnavateli vnímána pozitivně. Ženy proto často **využívaly ošetřovné parciálně**, vždy jen na určitou část týdne, a mezi tím pracovaly. Například úřednice přerušovala čerpání ošetřovného v pondělí a ve středu, aby mohla být v úředních hodinách na úřadě. Dělnice pracující ve dvousměnném provozu využívala ošetřovné v průběhu týdne a o víkendech chodila na noční směny do práce. Tlak na výkony jak v práci, tak doma vyvolával v některých matkách **stres**. Bylo tomu tak zejména tehdy, když z důvodu špatné zastupitelnosti nebylo možné, aby práci předaly někomu jinému. Patrně je to například z následující výpovědi:

*„Mně se jako matce hrozně špatně kloubila práce a péče o dítě, protože syn byl v první třídě, když to [lockdown a uzavření škol] začalo a ten nemohl zůstat doma sám, ten potřeboval dohled... Potřeboval ho i v druhé třídě, když to pokračovalo. Takže ten si myslím, že je na tom úplně nejhůř, protože byli v tu nejnevhodnější dobu ve škole. No a špatně proto, že jsme tady na tomhle odboru nezastupitelné, takže za mě tu mojí práci nikdo neudělá. (...) Takže já **jsem cítila na jednu stranu tlak z té práce a tlak jako matka a dítě**. (...) Pak i v práci vlastně začal fungovat home office, takže to nejnütnější jsem si mohla dělat doma, což jsme jenom kvitovali, protože třeba, když to začalo, tak se tady kolegyně, která má starší děti, i když je v mém věku, ozvala, že bych mohla jít do práce, když přijde ten chlap domů a může se o to dítě postarat. Ale to už jste tak vyštávená, že na to nemáte sebemenší myšlenky, a hlavně taky chcete jít ven nebo (tazatelka přitakává), nebo dělat něco jiného, než myslet na to jenom, že dopoledne školu, uvařit, nějak to dítě zabavit a čekat, až přijde manžel a já budu dělat tu práci? To nešlo, **nešlo, vůbec psychicky**.“* (Klára, dvě děti ve věku 8 a 18 let)

V tomto případě matka tedy využívala nějaký čas volno na ošetřování člena rodiny, které kombinovala s prací z domova a následně dohled nad dítětem převzal na zhruba měsíc její manžel, kterého naopak v práci tou dobou nechtěli, protože se zastavovala výroba. Ani na tuto situaci nevzpomíná tato participantka jako na lehké období:

„Brala jsem si ošetřovačku, v první chvíli, když nikdo netušil, jak dlouho to bude trvat, tak jsem opravdu byla doma. A pak jsme to museli začít řešit. Takže nějak částečně home office, pak i manžel musel zůstat doma, takže jsme se zase otočili, že on byl s dítětem jako že doma. Ale stejně to všechno bylo na mě, že jo. On s ním tu školu nechce dělat. (...) Vždycky [řikal] ty jsi chytřejší, budeš to s ním dělat ty, se mnou tu školu nikdo nedělal, já nevím, jak jí s ním mám dělat. Jo? Brala jsem to, ale furt to stejný. Furt tam byl ten tlak [abych zastala jak práci, tak péči].“ (Klára, dvě děti ve věku 8 a 18 let)

Sladování **bylo zpravidla těžší pro ženy**, které se zároveň s dětmi víc učily a zastávaly větší část péče o domácnost, která vinou pobytu více osob doma narůstala. Velkou zátěží byla domácí **příprava jídla** pro všechny, kdo zůstávali „zavření“ doma. Tu zpravidla zajišťovaly ženy, zhruba od středoškolského věku byly i děti schopné si některá jídla uvařit. Tlak někdy stupňovaly i dobře míněné rady určené pro jiné skupiny obyvatel či nezaměstnané rodiče. Zmínila se o tom jedna z matek:

„Takže úplně nejhorší je, když jedu z práce domů a říkám si, poslouchám ty chytré rady, jak máte se těm dětem věnovat, když konečně je čas zahrát si s nimi stolní hry. No tak... (smích, tazatelka přitakává) Takže přijedu domů a vařím na druhý den, nakoupit to někdo musí, pořád jí, jak jsou doma, že ano. Tu školu tady absolutně, třetí třída absolutně nefungovala. ... víte, mě akorát, naštěstí mám nízký tlak, takže vždycky, když se rozčílím, tak se to aspoň vyrovná, ale to prostě, to bylo opravdu velmi špatně, no.“ (Dana, tři děti ve věku 10–17 let)

Nañízená a doporučená **práce z domova** mnohým rodičům usnadnila situaci a umožnila vůbec pracovat. **Přinesla značnou flexibilitu časovou, šetřila čas věnovaný přesunu z místa bydliště na pracoviště a finanční náklady na toto cestování.** Především v rodinách s mladšími dětmi rodiče oceňovali (zejména v obdobích, kdy děti chodily do školy), že jim práce z domova umožnila vidět se s dětmi v raném odpolední po škole a lépe tak zvládat nějakou společnou aktivitu i vypracování domácích úkolů ještě v době, kdy jsou děti svěží. Někteří také poukazovali na fakt, že pracují intenzivněji a že nevidí smysl v tom, že mají dané hodiny v kanceláři „odsedět“. Pravdou je, že v době pandemie a zejména při lockdownech se někteří rodiče zmínili, že jim práce ubylo.

Jedna z matek, administrativní pracovnice ve školství, se v rozhovoru zmínila o tom, že oceňování výkonu a poskytování větší časové flexibility spojené s možností pracovat z domova by mohlo být žádoucí nejen pro rodiče, ale i pro zaměstnavatele. V tomto režimu by měl být člověk odměňován za výkon, nikoliv za odpracované hodiny:

*„Takže kdyby se mělo vyjít z té zkušenosti koronaviru a přenést to do budoucna, tak si myslím, že firmy, nebo vůbec celé nastavení práce, osmihodinovky jsou zbytečné jako povinné, že bychom se měli soustředit spíš na obsah práce a na to přesné definování, co se má udělat, do jakého bodu se to má dovést. Protože si myslím, že **byla pořád obava, že lidé doma nebudou nic dělat** a tak podobně. A řekla bych, že **mnozí dělají víc než původně dělali.** (smích) I ten čas je efektivněji strávený, když se dobře naorganizuje. Já třeba, když dělám tady z domova, tak já si mezitím tady poklidím, já si obstarám děti a tu práci odevzdám. Odevzdám jí stejně jako když sedím v práci, ne že bych tam nic nedělala, ale prostě jako člověku se tam ten čas víc rozprskne. Takže určitě kdyby byla volba do budoucna, jak home office, tak výše úvazku a nemělo by to vliv na finance prostě, prostě finance by šly za objem práce, tak si myslím, že to přinese nějaká pozitiva.“ (Cecilie, dvě děti ve věku 6–8 let)*

Práce z domova má ovšem i svá **úskalí**. Především je nezbytné, aby pro ni měl v domácím prostředí člověk dobré podmínky. To v rodinách s více dětmi, které bydlí v bytech může být problémem. Zkrátka chybí místnost, kam by se člověk zavřel, aby měl na práci klid. A tím víc v případech, kdy jsou doma i ostatní členové rodiny. Dále je zpravidla nezbytné mít dobré počítačové vybavení a internetové připojení, protože výpadky znamenají zdržení a někdy i nemožnost práci z domova vykonávat. **Prolínání pracovní a osobní sféry může být dlouhodobě rovněž problémem**, protože jak si některé matky stěžovaly, měly pocit, že pracují vlastně pořád. Oddělení pracovní a rodinné sféry bylo často rodiči vnímáno jako potřebné. Kombinování práce z domova se současnou distanční výukou mladších dětí bylo pro mnohé matky velmi náročnou záležitostí. Svoji zkušenost popsala paní Jana:

„[N]ajeli v té druhé třídě i na tu online výuku, takže částečně dělali úkoly s paní učitelkou a něco nám potom zbylo na dodělání. Takže jsem měla doma takhle Jáchyma, Johanku [syna a dceru] a do toho jsem pracovala přes počítač. A ještě to bylo v době vlastně té uzávěrky roční. ... takže to bylo docela pro mě náročné. (tazatelka přitakává) **Já jsem měla pocit, že jen pracuji, nic jiného**, protože jsem [ráno] dělala, do toho pak jsme se **připojili na školu**, tak jsem mu [synovi] musela občas s něčím pomoci, že ano, nebo mu to pomoci připravit. Potom dodělával nějaké **úkoly**, do toho tam měla ta Johanka ty úkoly a když viděla, že on dělá úkoly, tak chtěla dělat taky úkoly. A ona je taková i snaživá, takže jsem byla ráda, že je chce dělat, takže oni tam dělali úkoly u toho stolu. Já jsem tam seděla u počítače, teď vždycky jsem je obcházela, zasedla jsem k počítači. A takhle jsme jeli vlastně to dopoledne. A co jsem zameškala já v práci dopoledne, tak jsem ve tři hodiny vlastně skončila, šla jsem si zaběhat, protože jsem potřebovala vypadnout na chvíli. No a pak jsem se **vrátila a pokračovala jsem v práci třeba do večera do osmi, do devíti**, že ano. A takhle jsem jela třeba dva měsíce. ... A zase jsem věděla, že **Jaroslav (manžel) je v nové práci**, tak jsem ho vůbec nechtěla zatěžovat nějakými starostmi, povinnostmi, byla jsem ráda, že má práci, že tam chodí, že všechno funguje. Takže **žádné – přijed' dřív domů, abys mi pomohl. To neexistovalo**. Nechávala jsem ho, ať si v klidu pracuje a my jsme to tam nějak takhle [dělali].“ (Jana, dvě děti ve věku 6 a 8 let)

V této rodině si při prvním lockdownu na jaře 2020 vzal **krizové volno na ošetřování člena rodiny muž**, protože společně situaci vyhodnotili tak, že žena práci účetní musí vykonávat soustavně. Obávala se, že pokud by si vzala volno, taky by se jí mohlo stát, že ji zaměstnavatel nebude chtít dál zaměstnávat. Její muž pracující v továrně tedy čerpal volno na ošetřování člena rodiny a staral se o děti po dobu téměř tří měsíců. Když se v červenci 2020 vrátil zpět do zaměstnání, hned na první směně **dostal výpověď**. Firma z důvodu špatné ekonomické situace potřebovala zredukovat počty zaměstnanců a údajně si vybrala právě ty, kteří čerpali ošetřovné. Jaroslav získal odstupné a v práci skončil okamžitě. Novou si našel po několika měsících. Nicméně se po této zkušenosti oba rodiče **snažili, aby se v práci udržel, a proto žádné pracovní volno ani úlevy z důvodu péče o děti již raději nepožadoval**. Tento případ ukazuje, že přestože i na ženy je vyvíjen značný tlak, aby pracovní volno nečerpaly, u mužů se s tím počítá ještě méně často.

Paní Jana byla v době rozhovoru již plně zpět v kanceláři bez možnosti pracovat z domova. Pochvalovala si, že jí práce nezasahuje do volného času tráveného doma. Zaměstnavatelovo **ukončení možnosti pracovat z doma a tím oddělení práce od sféry domácí výtala**:

„[J]á **jsem ráda**, protože jsem **začala zase svojí práci stíhat v pracovní době**. ... Takže to můžu ve tři hodiny skončit a jít domů a nemít doma počítač a furt přemýšlet, co člověk udělal, neudělal. **Jak byl doma ten počítač, tak člověk furt pracoval**.“ (Jana, dvě děti ve věku 6 a 8 let)

Muži si na obtížné sladování pracovních a rodičovských povinností stěžovali méně často. To ovšem neznamená, že by se dětem vůbec nevěnovali. Spíš šlo o to, že dělali to, co byli podle svých možností nebo představ schopni dělat. Jeden otec si v rozhovoru stěžoval na náročnost skloubit práci s péčí o děti, nicméně bral tuto skutečnost jako fakt a konstatoval, že se tomu rodina zkrátka musí přizpůsobit. To, že není dětem k dispozici přes týden, jim údajně vynahrazuje tím, že s nimi tráví víkendy.

Další muž, pracující ve dvousměnném provozu, popisoval náročnost sladování pracovní a rodinné sféry v době, kdy byly zavřené školské instituce a děti doma:

„Když přijдете po noční [domů], jste hotová, že ano, kór po těch dvanáctkách jste hotová prostě. Přijдете domů a máte se ještě s těma dětma učit do těch dvanácti, do dvou, a pak se

jít vyspat, znova na noční, tak to bylo asi to nejhorší, jenom se pořádně vyspat teda, no.
(Gustav, tři děti ve věku 3–6 let)

Sladování pracovních a domácích povinností se jevilo jako snadnější v těch rodinách, kde žena měla zkrácený úvazek. To jí poskytovalo víc času, který mohla věnovat rodině. Ve dvou případech matka záměrně nastoupila na zkrácený úvazek po rodičovské dovolené, ale tyto ženy si po kladné zkušenosti s touto formou práce a větším množstvím osobního volna udržely takový úvazek (0,6 a 0,75) až do věku, kdy byly děti již starší. (Nejmladšímu dítěti bylo 11 let a nejstaršímu bylo 17 let.) Rovněž v rodinách, kde žena byla aktuálně **doma s dětmi na rodičovské dovolené, zvládali rodiče snáze sladit práci s péčí o děti.** Role si rozdělili tak, že matka se plně věnovala péči o děti a domácnost a otec se plně věnoval práci. Když měl čas, věnoval se i rodině.

10.3 Finance

Finanční tíseň je pro rodiny s dětmi velkou komplikací, která často negativně působí i na partnerský vztah. Podobně jako ukázala i kvantitativní data, finanční **problémy nebyly v úplných rodinách těmi nejhojněji se vyskytujícími** a ani těmi, které by byly hodnoceny jako nejzávažnější. Nicméně bylo zřejmé, že mnozí účastníci se velmi snažili, aby si práci a tím i příjem udrželi. Někteří z nich se ocitli v nejisté situaci ohledně budoucího vývoje v souvislosti s médii avizovaným poklesem výroby, například v automobilovém průmyslu. Doufali, že práci neztratí. I dvě ženy, které pracovaly jako OSVČ a zaznamenaly největší pokles příjmů tak předpokládaly, že s dalším vývojem se jejich příjmy vrátí na předchozí úroveň. **Kompenzace v podobě ošetřovného** na děti byly **hodnoceny kladně**, díky nim nebyly finanční ztráty pro rodiny pečující o děti předškolní a školou povinné tak velké.

Obecně lze říci, že úplné rodiny mají oproti těm neúplným znatelnou výhodu v tom, že v nich mohou pracovat a zpravidla pracují oba rodiče, s výjimkou období péče o nejmenší děti. To přináší určitou jistotu, protože ztratí-li práci jeden z rodičů, nebo sníží-li se jeho příjem, stále ještě má rodina k dispozici příjem druhý. Žádná z rodin v kvalitativním výzkumném souboru se nenacházela ve špatné finanční situaci. Někde sice v souvislosti s pandemií **příjmy poklesly, nicméně účastníci zároveň uváděli, že jim rovněž poklesly výdaje, takže žádnou finanční tíseň nepocíťovali** a s financemi vycházeli dobře.

*„Asi nepoznali jsme úplně, úplně jsme nepoznali, že bychom, nebo finančně jsme nestrádali, takhle. (...) Míň jsme uspořili, ale zase, jak říkáte, tím, že **klesly výdaje na takové ty věci typu restaurace, cestování všeobecně**, protože nikam jsme nemohli. Mohli jsme jet do práce, z práce, tak na takových věcech se něco zase ušetřilo, ty výdaje nebyly tak velké, takže z našeho nebo z mého pohledu si myslím, že to bylo tak jako nula od nuly pojde. To, **co nám klesl příjem, to nám klesly i ty výdaje.**“* (Karel, dvě děti ve věku 8 a 18 let)

Jeho partnerka potvrdila, že sice určitý propad v příjmech v posledním období měli, ale nebyl tak výrazný. Krizové ošetřovné, které čerpala, hodnotila jako poměrně vysoké, navíc ušetřili za jídelnu a družinu pro dítě. Manžel byl doma na redukovaném 60 % příjmu asi měsíc a půl, což rodinný rozpočet dlouhodobě výrazně nezasáhlo. Ale jak paní Klára uvedla:

„U nás jde hlavně o něj [manžela], no, ten musí chodit do práce, ten má ten větší.“
Tazatelka: = „Protože má vyšší příjem, jasně.“

Klára: „Ale já musím říct, že to u mě nebylo tak drastické, že jsem se toho hodně bála, ale oni to [krizové ošetřovné] pak nějak hodně navýšili, ale neřeknu vám teď přesně jak.“

Rodin se středními až vyššími příjmy, kterých bylo ve výzkumném souboru většina, se covid-19 finančně nijak výrazně nedotknul. I pokud **klesly příjmy, tak zároveň klesly výdaje**. Navíc pokles příjmu znamenal ještě jeden přínos, který sice participanti v rozhovorech zpravidla nijak nezdůrazňovali, ale bylo zřejmé, že jej celkem ocenili, a to zejména, pokud byl časově omezený. Jednalo se o snížení pracovního vytížení.

Klesnul-li příjem ze zaměstnání či podnikání, pak rodičům zároveň klesnul i objem času věnovaného výdělečné činnosti. Práce OSVČ navíc zpravidla přinášela větší flexibilitu. Tento přínos v podobě většího množství volného času i flexibility zmínily dvě matky pracující jako OSVČ. **Příjem, nezbytný na pokrytí základních i dalších potřeb, byl totiž jen jedním z aspektů potřebných pro správné fungování rodiny.** To si jasně uvědomovala paní Blanka:

„Já myslím, že tady u nás je velká výhoda, že právě já jsem jakoby doma a ne v takovém tom rytmu klasickém [zaměstnaneckém]. Že vlastně v něčem to OSVČ je zachraňující, až spásné, protože ne vždy jde o příjem. Zdaleka nejde jenom o příjem, jo? Já jsem se třeba i taky velmi uskromnila v tomto roce. (smích)“

Nižší příjem a nižší výdaje nemusí vést k větší spokojenosti aktérů, nicméně nemusí vést ani k větší nespokojenosti a hlavně, dávají **předpoklady pro to, aby rodina mohla bez vnější pomoci dál samostatně fungovat.**

Účetní pracující jako OSVČ musela utlumit svoji výdělečnou činnost, protože některé firmy, pro která pracovala, byly ve finančních potížích. Manželův příjem zůstal stejný, a tak podle slov participantky rodina finančně celkem tolik netratila. Navíc **ona tím získala víc času pro rodinu a děti, který předtím velmi postrádala.**

*„[P]aradoxně jsem za loňský rok, dalo by se říct, ušetřila víc, než kdybych jela [pracovala] normálně. Protože my třeba jsme byli zvyklí, dejme tomu každý čtvrt [rok] odjet někam na dovolenou, dvakrát za zimu na hory, v létě na dvě dovolené, a pro tu čtyřčlennou rodinu to je třeba 60 až 80 tisíc. ... To znamená, že vlastně jsme se s manželem v uvozovkách i zasmáli, že jsme loni naopak ještě ušetřili, protože vlastně nevyšly tyhle ty peníze pryč. **Kroužky něco stojí a ty najednou nebyly.** Vybavení na ty kroužky něco stojí a najednou to nebylo potřeba. Takže vlastně **dovolené něco stojí a najednou nebyly.** To znamená, že vlastně, když to řeknu blbě, obchody byly taky zavřené, nikam se shopovat nechodilo. (...) Já i přesto, že vlastně jsem měla **propad příjmů, tak ale úspora nákladů byla veliká.** Jo? Protože člověk byl doma vlastně. ... že nám jako domácnosti strašně klesly náklady v průměru, takže na tom bankovním účtu se to nepodepsalo prostě nám.“ (Edita, dvě děti 6 a 13 let)*

Pouze jedna rodina z výzkumného souboru bydlela v nájemním bytě, ostatní měly **vlastní bydlení**, kde mnozí ještě spláceli hypotéku. Do problémů by se zkoumané rodiny mohly dostat, pokud by byl jeden či oba rodiče dlouhodoběji nezaměstnaní, ale k tomu v poslední době naštěstí nedošlo. Některé participantky v rozhovoru uvedly, že byly ve finanční tísní v minulosti, nejčastěji se jednalo o období, kdy pečovaly o děti batolecího či předškolního věku.

Udržení práce a stálého příjmu se jeví jako základní předpoklad pro dobré fungování rodin s dětmi. Ve zkoumaných rodinách byl tento předpoklad splněn, byť v několika z nich vyjádřili dotazovaní jisté obavy, zda se tento stav podaří udržet i do budoucna. Všichni věřili, že práci neztratí, nebo si dokážou najít jinou.

10.4 Hlavní negativní dopady pandemie covidu-19 zmiňované rodiči

Dotazovaní rodiče nejčastěji zmiňovali **hlavní dopady pandemie na jejich rodiny v souvislosti s dětmi**. Zde zpravidla popisovali **dopady negativní**. Děti často **ztratily pevný řád a režim, přestaly mít fyzický pohyb, některé proto i neúměrně přibraly na váze**. Mnohdy se to promítlo i do jejich psychiky, měly **psychické obtíže**. Některé měly obavy z opětovného návratu do školy. Mnoho dní strávených mimo školská zařízení, přerušeni mimoškolních aktivit sportovních i jiných, omezení sociálních kontaktů s vrstevníky i s jinými lidmi vůbec přineslo u některých dětí negativní výsledky. Dopady na děti přitom vůbec nemusely být v rámci rodin shodné, zatímco jedno dítě se se situací vyrovnalo dobře, druhé strádalo více. Jedna z matek se v rozhovoru otevřeně svěřila, jak s manželem vnímají danou situaci, způsobenou omezeními platnými za pandemie a především pak distanční výukou na školách:

*„Má to **strašně negativní dopady** třeba na dceru [třináctiletou], to vidím, ale to se třeba potom taky asi zeptáte, tam to je teda šílené ta distanční výuka. To jsme s manželem zkonstatovali, že **[za] ten rok to dítě úplně zdegenerovalo, jo? Šíleně, ale opravdu.**“ (Edita, dvě děti ve věku 6 a 13 let)*

Podobně o nových návycích, respektive spíše o ztrátě dříve budovaných kladných návyků a sportovních aktivit hovořil i další otec:

*„[S]nažili jsme se, aby ... od té první třídy chodil na nějaké sporty, aby se nějakým způsobem rozvíjel jako všeobecně a najednou přišel jakože konec. A tam bylo krásně vidět, jak, řeknu, výkonnostně nebo sportovně roste, i to tělo, jak se mění, jak se z toho malého děcka stává formovaný člověk nebo formovaný chlap. A najednou to skončilo a teďka se to během půl roku, ani ne, tří měsíců najednou se stala z něho chodící taková koule. Ve finále se **strašně těšil na ty sporty a po tom půl roce: „a mně se nikam nechce“**. A bylo to takové najednou, pořád seděl doma a nikam nemohl, **seděl doma a vlastně mu to začalo strašně vyhovovat**, že ano, že tenhle ten, tohle **naformování toho mladého člověka bylo strašně špatné.**“ (Karel, dvě děti ve věku 8 a 18 let)*

Pocit, že děti čas nevyužívají správně a tak, aby to pro ně bylo přínosem, se opakoval v rozhovorech několikrát a týkal se jak těch starších, tak těch mladších. Principiálně šlo o to, že ztratily osobní kontakty a nahradily je zpravidla časem stráveným s elektronikou. Pohyb nahradily sezením:

*„Třeba taneční, že ano, různé **všechny kroužky padly** a to je právě to, co asi bych já řekla, že **mě nejvíc zatěžuje**, protože pokud jsou děti ve škole, pak mají kroužky a já přijedu domů v půl šesté, tak mám pocit, že ony měly naplněný den. Velký rozdíl je, když teď přijedu domů v půl šesté a vím, že **oni tam celý den sedí, byt' pracují, ale prostě nevidíme se, nemají změnu, dělají každý den to samé, nikam za kamarády nechodí**, protože zase už nejsou tak malé, aby šly tady na sokolovnu [si hrát], ani se to nemělo, čili **jsme to nepodporovali.**“ (Dana, tři děti ve věku 10–17 let)*

10.5 Přínosy pandemie covidu-19 ve vnímání rodičů

Většina dotazovaných nedokázala najít žádné pozitivní stránky na situaci, kterou onemocnění covid-19 a s ním související omezení a společenské změny přinesly.

Nicméně ve dvou případech aktéři upozornili i na **kladné stránky**, které jim toto období přineslo. V jedné rodině lockdown vedl k tomu, že manželé z důvodu zrušení naprosté většiny sportovních a jiných vnějších aktivit začali trávit společný čas doma, kde se předtím příliš nepotkávali. Předchozí období bylo pro tuto rodinu velmi hektické, každý z manželů měl odlišné zájmy, oba se snažili udržet si vlastní sportovní koníčky, takže společného času měli minimum a nebyli daleko od rozchodu. Uzavření v jedné domácnosti naopak v jejich případě přispělo k tomu, aby k sobě vzájemně našli opět cestu. Zvolnění tempa obou, ke kterému došlo jak v jejich pracovním životě, tak v jejich volnočasových aktivitách, jim umožnilo zhodnotit dosavadní vztah a snažit se ho společným úsilím zachránit. Tady k tomu pomohlo především to, že žena omezila vlastní volnočasové aktivity a věnovala se víc rodině. **Tedy i pandemie může v něčem prospět:**

*„Ale mně osobně, když jsme se s tím vlastně takhle během těch tří měsíců, vlastně to tak trvalo do těch prázdnin [první lockdown v březnu až květnu 2020], poměrně šžili, bylo to náročné, i manžel byl najednou doma, což bylo taky hrozné, jo? (smích) Ale mně osobně... (.) já, když to hodnotím ten rok zpětně, tak **mně to strašně pomohlo**. Protože **já jsem se vlastně hrozně zklidnila, já jsem si odpočinula**, to je jak, mně to přišlo, jak kdyby to byla nějaká, dar z hůry, že vlastně mi to vyřešilo tu mojí situaci, kterou jsem [měla]. Já jsem říkala **předtím, že už to nevládám, že už toho mám strašně moc. A ze všech stran se to na mě valilo. A najednou klid**. Já se teď věnuji svojí práci, to je prioritou pro mě. A děti samozřejmě. **A najednou jsem trávila víc času i s těmi dětmi**. A říkala jsem si, že to je **vlastně fajn, že jsme mnohem víc spolu**, protože já jsem předtím s těmi dětmi nebyla skoro vůbec, já jsem to nestíhala. Takže furt pomáhal dědeček, já furt: „musíš pohlídat, protože tamhle mám závody, tamhle odjíždím“. Já jsem měla třeba všechny víkendy v měsíci zabitě nějakými závody.“ (Edita, dvě děti ve věku 6 a 13 let)*

Další z dotazovaných pak spatřoval výhodu v tom, že mu bylo umožněno pracovat z domova. Nemusel tak zbytečně trávit čas v kanceláři a na cestě do ní. Navíc v jeho případě bylo specifické, že v režimu práce z domova měl reálně spíše méně práce, protože ho ostatní pracovníci, kterým zajišťoval podporu, kontaktovali méně často.

*„Pozitivní, že můžu být na tom **home office**, to znamená, že tam **mám víc času**, když jsem doma a nemusím teda nikam jezdit.“ (Ladislav, dvě děti ve věku 13 a 17 let)*

Tedy pokud pandemie přinesla rodičům z úplných rodin s dětmi něco dobrého, tak tím byl volný čas pro rodinu nebo pro sebe, který někteří z nich získali. Takových rodičů bylo ovšem naprosté minimum, protože většina ostatních se naopak ze všech sil snažila skloubit pracovní vytížení s péčí, výchovou a vzděláváním dětí, které si v době zavřených školských institucí žádaly více času, než bylo předtím obvyklé (viz grafy č. 8.8 a 8.9).

11. Postoje a názory na rodinu a rodinnou politiku

Věra Kuchařová, Olga Nešporová

11.1 Postoje a hodnotové orientace

Úplné rodiny s dětmi představovaly v novodobé historii v evropském kulturním okruhu standardní a pro většinu populace ideální formu rodinného a partnerského soužití. K vytvoření takové rodiny směřovaly životní plány většiny lidí i výchova dívek i chlapců v rodinách. V rámci rodinných drah jednotlivců nicméně tato forma rodinného soužití vždy tvořila dílčí etapu, mající pro ně různou důležitost a vliv na ostatní stránky života (Možný 2006). S postupnými změnami demografického chování v souvislosti s procesy individualizace, usilování o genderovou rovnoprávnost, sladování rodiny a zaměstnání a posuny v hodnotově normativních kontextech rodinného chování se úplná rodina s dětmi stala jedním z několika možných vzorců rodinného soužití. Nicméně z dat SLBD 2011 o struktuře domácností, uvedených v podkapitole 1.2 vyplývá, že úplná rodina se závislymi dětmi představuje zhruba třetinu hospodařících domácností tvořených jednou rodinou.

Ačkoliv model úplné rodiny s dětmi jako optimální vzorec rodinného uspořádání zcela nezmizel, není to dnes všemi tolik přijímaný životní cíl, byť jím pro většinu lidí zůstává (viz preference partnerského soužití nebo deklarovaný ideální počet dětí v podkap. 5.3 nebo např. publikace Šťastná, Slabá, Kocourková 2017; Kuchařová et al. 2019b, 2020; Paloncyová et al. 2021). Současně se zdá, že mnozí lidé dnes ve velké míře rezignují na snahy takové ideální soužití nejen vytvářet, ale také již vzniklé udržovat a pěstovat. Při analýze postojů, zjišťovaných šetřením *Úplné rodiny 2021*, je proto třeba mít na paměti, že respondenti vypovídají často o aktuální životní situaci nebo ve vztahu k ní, a ta že je výsledkem jejich dosavadních partnerských a rodinných drah. Rodiče jsou si vědomi proměnlivosti rodinných drah – viz graf 5.1, kde jen zhruba 60 % dotázaných preferuje manželství, případně partnerství „na celý život“.

Z toho můžeme odvodit, že nelze předpokládat, že by se rodiče z úplných rodin měli významně odlišovat ve svých postojích a hodnotových orientacích od lidí žijících jako single nebo od sólo rodičů či bezdětných párů. Mnoho dnešních rodin prochází složitými peripetemi rodinných drah (Možný 2006; Fučík, Chromková Manea 2014), takže situace úplné rodiny s dětmi je jen etapou na této dráze, stejně jako jí bývá bezdětnost (např. Hašková 2021; Šťastná, Slabá, Kocourková 2017) nebo sólo rodičovství (Paloncyová et al. 2020; Hašková et al. 2014). Podobně v rámci úplných rodin může nesezdané soužití představovat dočasnou formu ať na základě volby, nebo v důsledků životních situací, či celoživotní orientace (srov. viz podkap. 5.1; v literatuře např. Paloncyová, Šťastná 2012; Paloncyová et al. 2019b; Kreidl, Štípková 2012). Někjaké postojové a hodnotové odlišnosti lze oprávněně očekávat pouze u části těch lidí, kteří aktuálně žijí v úplné rodině se závislymi dětmi.

Rodiče žijící (aktuálně) v úplné rodině s nezaopatřenými dětmi jsou z celé řady hledisek heterogenní skupinou. Pokud jde o oblast hodnot a postojů, lze souhrnně říci, že ačkoliv jako celek vykazují tito rodiče společné specifické rysy, kterými se liší od sólo rodičů a od bezdětných párů či jednotlivců, přesto někteří sdílí názory či preference s dalšími sociodemografickými skupinami. Nelze hovořit o jejich specifickém hodnotově normativním přístupu k partnerství a rodičovství. Zřetelnější

rozdíly uvnitř této kategorie jsou vysvětlitelné například odlišnostmi generačními, genderovými, podle dosaženého vzdělání či náboženské orientace.

Důležitost základních životních hodnot

Tak jako je to zjišťováno dlouhodobě v reprezentativních výzkumech celé populace i v šetřeních vybraných cílových skupin,⁵⁰ **také pro rodiče v úplných rodinách představuje rodina výrazně nejvyšší hodnotu.** Liší se v tom jen od bezdětných osob mladšího a středního věku (viz tabulka č. 11.1). Toto platí bez rozdílů mezi muži a ženami, sezdánými i nesezdánými, nábožensky založenými a ostatními nebo mezi věkovými a vzdělanostními kategoriemi.

Odděleně byly v šetření *Úplné rodiny 2021* sledovány hodnota „partnerství“ a hodnota „rodiny s dětmi“.⁵¹ Proti bezdětným lidem (Paloncyová et al. 2021) je rodiči žijícími v manželství či partnerství vyznávána hodnota partnerských vztahů intenzivněji (v souboru bezdětných naměřena průměrná hodnota 1,59 oproti 1,25 v souboru úplných rodin).⁵² Ještě více se rodiče, žijící v páru, a to sezdání i nesezdání, odlišují od bezdětných ve vnímání hodnoty „mít a žít pro svou rodinu“. Prvně jmenovaní dosahují průměrné hodnocení 1,29, bezdětní pak 2,03. Síla hodnoty rodiny zjištěná u rodičů žijících v páru je naopak srovnatelná s výsledky šetření sólo rodičů (Paloncyová et al. 2019a) i s výsledky reprezentativního šetření české populace ve věku 18 až 75 let (Kuchařová et al. 2020). Méně výrazné odlišnosti od ostatních sociodemografických skupin existují v síle a pořadí dalších hodnot. Společné všem je to, že přední místo v hodnotovém žebříčku všech skupin mají v mírně odlišném pořadí hodnoty jako „přátelství“, „práce“, „peníze“ a „osobní zájmy“.

Pořadí důležitosti dalších vybraných základních životních hodnot (viz tabulka č. 11.1) je mezi rodiči z úplných rodin do velké míry univerzální, opět s nevelkými rozdíly podle vzdělání. Hodnotové orientace mužů a žen vykazují vysokou shodu jak vzhledem k pořadí hodnot, tak vzhledem k tomu, že **na předních místech jsou hodnoty spojené se vztahovými stránkami života, ať jde o vztahy partnerské, rodinné či přátelské.** Všechny tvoří jednu, nejvyšší úroveň. Neblížší nižší úroveň u všech rodičů tvoří podobnou měrou „čas na sebe a své zájmy“ a „užívání života“, ovšem spolu se „zajímavou prací a seberealizací v zaměstnání“.

Tabulka č. 11.1 **Průměrné hodnocení důležitosti vybraných životních hodnot, srovnání rodičů nezletilých dětí z úplných rodin a bezdětných lidí***

	Úplné rodiny 2021		Bездětní 2020	
	průměr	pořadí	průměr	pořadí
Žít v harmonickém vztahu s partnerem/kou	1,25	1	1,59	2
Mít a žít pro svou rodinu a děti	1,29	2	2,03	6
Mít dobré přátele	1,62	3	1,58	1
Mít dost času pro sebe a pro své zájmy	1,81	4	1,62	3
Užívat si života	1,82	5	1,72	4

⁵⁰ Např. Kuchařová et al., 2018, 2019b, 2020; Paloncyová et al. 2019a, 2019b, 2021; Rabušic, Chromková Manea, 2018.

⁵¹ V jiných výzkumech projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů*, ale i dalších, včetně mezinárodních výzkumů, bývá používána jednoduchá formulace „rodina“. Výsledky jsou i při různém způsobu dotazování stejné ve smyslu nejvyššího postavení hodnoty rodiny v hodnotovém žebříčku.

⁵² Při měření na pětibodové škále, kde 1=velmi důležité.

pokračování tabulky

	Úplné rodiny 2021		Bezdětní 2020	
	průměr	pořadí	průměr	pořadí
Mít zajímavou práci umožňující seberealizaci	1,94	6	1,86	5
Mít hodně peněz	2,24	7	2,16	7
Cestovat, poznávat svět	2,42	8	2,26	8
Mít co nejvyšší vzdělání a kvalifikaci	2,52	9	2,63	10
Být vážený a uznávaný lidmi ve svém okolí	2,61	10	2,52	9
Zapojovat se do veřejného dění	2,96	11	3,09	11

* Čím nižší hodnota, tím větší její význam pro respondenty.

Zdroj: Úplné rodiny 2021; Bezdětní 2020

Při univerzálním prioritním postavení rodiny mezi životními hodnotami spočívají odlišnosti hodnotových orientací námi sledovaných rodičů proti jiným cílovým skupinám v tom, ⁵³ jak je hodnota rodiny svázána s dalšími hodnotami, což lze ilustrovat prostřednictvím faktorové analýzy (viz tabulka č. 11.2). U jiných cílových skupin bývá faktor „rodina“ syčen výrazně i hodnotou „práce“ nebo „peníze“. Z pohledu faktorů se silněji, než u jednotlivých hodnot projevuje vliv diferencujících znaků. Avšak například vliv vzdělání je silný u prvního faktoru, ale nevýznamný u dalších dvou.

Faktor „úspěch a aktivita“ je významnější pro lidi žijící ve velkých městech, ale v menší míře pro Pražany. Na jeho sílu má vliv délka partnerského soužití. Je nízká u krátce trvajících partnerství, u ostatních vyrovnaná. Nižší hodnotu má tento faktor pro rodiče s nejmladšími dětmi, což je zřejmě způsobeno tím, že je mezi nimi relativně vysoký podíl ekonomicky neaktivních žen, které v této etapě rodinné dráhy soustřeďují svoji pozornost na rodinu.

Komplementárně k tomu má pro rodiče malých dětí větší význam faktor „rodina a přátelství“ ve srovnání s ostatními. Z hlediska síly tohoto faktoru se zastánci života bez partnera a rodiny od ostatních liší, u nich je naopak slabý. Podobné je to i u těch, kteří preferují partnerství bez společného soužití. Tento faktor je o málo významnější pro ženy oproti mužům.

Vliv nemají u žádného faktoru takové okolnosti jako „právní forma soužití“, „náboženské vyznání“ či „život na venkově vs. ve městě“.

Tabulka č. 11.2 **Výsledky faktorové analýzy* důležitých životních hodnot**

	Úspěch a aktivita	„Hédonismus“	Rodina, přátelství
Mít dost času pro sebe a pro své zájmy		0,740	
Žít v harmonickém vztahu s partnerem/kou			0,828
Být vážený a uznávaný lidmi ve svém okolí	0,603	0,318	
Mít dobré přátele		0,328	0,522
Mít hodně peněz		0,605	
Užívat si života		0,780	
Mít a žít pro svou rodinu a děti			0,814

⁵³ Publikováno ve studiích Kuchařová et al. 2019, 2020; Palonciová et al. 2019a, 2019b, 2021.

pokračování tabulky

	Úspěch a aktivita	„Hédonismus“	Rodina, přátelství
Mít zajímavou práci umožňující seberealizaci	0,625		0,306
Mít co nejvyšší vzdělání a kvalifikaci	0,774		
Zapojovat se do veřejného dění	0,716		
Cestovat, poznávat svět	0,465	0,475	
<i>Procento vyčerpané variance (celkem 55,0)</i>	<i>20,0</i>	<i>18,3</i>	<i>16,7</i>
<i>Diferencující znaky</i>	<i>Vzdělání, profesní status, věk dětí, délka partnerství, město vs. venkov, postoje k rodině</i>		<i>Věk dětí, pohlaví, preferované soužití, spokojenost v partnerství, spokojenost s životem, postoje k rodině</i>

* Metoda hlavních komponent, zobrazeny pouze skóry vyšší než 0,3.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Faktor, který je zde nazván pro jednoduchost „hédonismus“ (ne zcela přesně, a nikoliv v hodnotícím smyslu) a který je celkem jednoznačně charakterizován orientací na vlastní zájmy, prožitky a peníze, nevykazuje statisticky významnou asociaci s žádnou jednoduše identifikovatelnou sociodemografickou skupinou nebo kategorií charakterizovanou postojově či jinak.

V porovnání výsledků faktorové analýzy s obdobnými výsledky za jiné cílové skupiny lze spatřovat, jak bylo výše zmíněno, hlavní rozdíl v tom, v jakém faktoru se vyskytuje všeobecně nejvíce uznávaná hodnota rodiny. U rodičů z úplných rodin je spojena s přátelstvím do jakéhosi „vztahového faktoru“, v němž svou roli ale hraje i „práce“. U bezdětných (Paloncyová et al. 2021) tvoří partnerství a rodina „čistý“ samostatný faktor. V šetřeních dalších typů rodin s dětmi je hodnota rodiny obsažena ve faktoru, zahrnujícím současně také práci a peníze, což lze chápat jako „pragmatičtější“ vnímání rodiny. U samoživitelů je hodnota rodiny obsažena v jednom faktoru se sociálními kontakty a volným časem, což by mohlo znamenat i jakousi otevřenost rodin sólo rodičů širším kontaktům (Paloncyová et al. 2020, 144).

Lze tedy shrnout, že rodina byla pro naprostou většinu dotazovaných v různé síle prioritní hodnotou. Pro ty, kteří žijí v úplných rodinách (bez ohledu na jejich složení a jak se utvářely), je hodnotou jak rodina sama o sobě, tak v propojení se základními oblastmi života, které jsou podmínkou blaha rodiny, tedy s prací (zdroj blaha), případně penězi, je-li tato hodnota definována obecněji než v šetření *Úplné rodiny 2021*.

Postoje k partnerství, rodičovství a genderové dělbě rolí v rodině

Ve zde analyzovaném šetření byly sledovány dva okruhy postojů, úzce souvisejících s partnerským a rodinným životem, které potenciálně podmiňují rodinné chování. Prvním jsou postoje k partnerství a rodičovství a druhým jsou postoje a chápání genderových rolí v rodině a dělbě úkolů mezi mužem a ženou, či z jiného pohledu mezi matkou a otcem. Zatímco v prvním okruhu je navzdory převaze souhlasných odpovědí (viz tabulka č. 11.3) patrná určitá diferenciací názorů a přístupů, v druhé oblasti je zaznamenána vysoká shoda ve smyslu shodně požadované genderové rovnoprávnosti.

Největší obecná shoda je u čtyř (na první pohled) nestejnorodých výroků. Na jedné straně u požadavku vychovávat děti v úplné rodině a pojetí rodičovské role jako povinnosti. Na straně druhé mají podobnou podporu záměrná bezdětnost a nesezdané soužití. Lze v tom spatřovat **projev současného trendu v chápání rodiny jako volněji podřízené tradičním normám, pokud jde o formu soužití, ale jako zavazující instituce při plnění svých základních funkcí, tedy funkcí výchovných a ekonomicko-zabezpečovacích**. To se projevuje i v tom, že proti silnému požadavku, aby dítě vyrůstalo s oběma rodiči, stojí stejně často vyjadřovaný nesouhlas s tím, že lidé plánující mít děti by měli uzavřít sňatek. Patrná je současně benevolence k rozvodům.

Nicméně **nejčastěji je souhlas vyjadřován u výroků, jež lze považovat za výraz tradičního pohledu na rodinu. S ohledem na další postoje se však spíše potvrzuje, že jde o univerzální pojetí rodiny**, odpovídající její pozici v hodnotových orientacích. Přesto názor, že dítě mají vychovávat společně oba rodiče, zastávají více například muži oproti ženám, věřící křesťané, starší lidé a lidé s vyšším profesním statutem. Povinnost rodičů udělat pro své děti to nejlepší cítí spíše lidé s lepším postavením z hlediska příjmů a profese. Také však rodiče starších dětí, což může naznačovat, že tito lidé nějak vyhodnocují své výchovné výsledky a uvědomují si silněji svou rodičovskou roli. Třetí pozice souhlasu s bezdětností možná signalizuje, že bezdětnost přestává být jakousi stigmatizující charakteristikou (Hašková 2009).

Podíváme-li se souhrnně na diferencující faktory u sledovaných postojů, je zjevné, že i ty univerzálněji sdílené nejsou vnímány různými skupinami ve stejné intenzitě. Například nesezdané soužití je široce akceptovanou formou soužití, ale míra souhlasu s ním je podmíněna relativně vyšším počtem charakteristik než jiné postoje. Z tabulky č. 11.3 lze také vyčíst, že postoje jsou nejvíce diferencovány podle pohlaví a věku (též souvisejícího věku dětí), víry a aktuální formy partnerského soužití.

Zarážející je nízký souhlas s výrokem o podpoře stárnoucích rodičů dospělými dětmi, byť byl záměrně formulován poněkud „tvrdě“ („Dospělé děti mají povinnost poskytovat svým rodičům péči, byť i na úkor svého osobního blaha“). Úplné rodiny se tím odlišují od jiných cílových skupin, vyjadřujících vyšší míru souhlasu, ač právě u rodičů tvořících „tradiční“ úplnou rodinu by bylo možné očekávat vyšší mezigenerační solidaritu. Může zde hrát roli to, že respondenti byli dotazováni v době, kdy se orientovali na péči o své závislé děti a současně jejich rodiče ještě nebyli ve věku, kdy se zvyšuje potřeba jim věnovat péči.

Tabulka č. 11.3 **Míra souhlasu s výroky týkajícími se rodiny a rodičovství** (průměrné hodnoty na čtyřbodové škále)*

	Průměr	Rozhodně souhlasím	Spíše souhlasím	Diferencující faktory
Dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně.	1,86	36,5	44,5	Pohlaví , věk, profesní status, víra**
Povinností rodičů je udělat to nejlepší pro své děti i na úkor svého vlastního prospěchu.	1,89	33,6	47,0	Profesní status, věk dětí, příjmová úroveň rodiny
Je v pořádku, když se lidé rozhodnou, že si nepřejí mít děti.	1,92	33,8	44,7	Víra**, věk, věk dětí, příjmová úroveň rodiny, soc.ekon. status, město vs. venkov,
Je v pořádku, když spolu mladí lidé žijí, aniž by plánovali uzavřít sňatek.	1,93	30,6	49,1	Víra** , věk , forma soužití , věk dětí, počet dětí
Manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí.	2,19	22,5	46,8	Forma soužití, příjmová úroveň rodiny, víra**
Člověk musí mít děti, aby byl jeho život naplněn.	2,35	21,5	37,1	Věk, pohlaví, profesní status, věk dětí, víra**
Je v pořádku, když se žena rozhodne mít a vychovávat dítě sama, bez muže.	2,35	15,4	43,9	Pohlaví , víra**, věk, soc.ekon. status
Je v pořádku, když se rodiče rozvedou/rozejdou, i když mají děti.	2,49	10,9	39,6	Pohlaví , víra** , věk, forma soužití
Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.	2,55	11,0	40,6	Forma soužití , víra**, věk, věk dětí, profesní status, pohlaví
Dospělé děti mají povinnost poskytovat svým rodičům péči, byť i na úkor svého osobního blaha.	2,59	8,2	38,2	Pohlaví, věk

Pozn.: Faktory jsou seřazeny podle míry významnosti. Tučným písmem jsou zvýrazněné faktory, jejichž souvislost vyjadřuje koeficient kontingence alespoň ve výši 0,18 na hladině významnosti 0,001.

* Čím nižší hodnota, tím větší souhlas

** Vliv faktu, zda se jedinec hlásí ke křesťanskému náboženství, deklaruje jako nevěřící nebo se hlásí k jinému náboženství, příp. se vůbec nevyjádřil, zde pro stručnost pojmenováváme termínem „víra“.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Genderová dělba rolí

Při zjišťování postojů k genderové specifčnosti rolí v rodině se ke všem předloženým položkám kladně vyslovily více než čtyři pětiny dotázaných, k většině z nich přes 90 %, pokud sečteme podíly „rozhodně“ a „spíše“ souhlasících (viz tabulka č. 11.4). Jednoznačný souhlas dosahoval 36 až 54 %. Nejvyšší byl v případě společného přispívání do rodinného rozpočtu oběma partnery a výroku, že „práce v domácnosti a péče o rodinu jsou stejně hodnotné jako práce v zaměstnání“. Nejnižší souhlas byl deklarován u výroku o správnosti „výměny tradičních rolí“ muže a ženy, je-li to pro rodinu výhodné (viz tabulka č. 11.4, poslední řádek).⁵⁴

V postojích k genderovým otázkám v tomto konkrétním kontextu se ukazuje, že sledovaný segment české společnosti projevuje otevřenost k požadavkům genderové rovnoprávnosti, který je sdílený s většinou české společnosti, jak to ukazují i jiné výzkumy (CVVM 2020a). Protože u všech položek naprosto převládá souhlas, postoje nejsou významně diferencovány podle žádných hledisek, až na slabé

⁵⁴ Lze předpokládat, že bez uvedení této podmínky by byl nesouhlas významně větší.

výjimky. Z jiných výzkumů je známo, že v postojích požadovaná genderová rovnoprávnost není v praxi stejnou měrou realizovaná, a to zejména v obdobích péče o nejmenší děti, přičemž komplementární dělba rolí partnerům převážně vyhovuje. (Kuchařová et al. 2019; Kuchařová, Psychlová 2016). To se potvrzuje i v šetření *Úplné rodiny 2021* (viz podkap. 8.5 až 8.7). V postojích může být ukazatelem této diskrepance nejnižší souhlas s položkou, která je v tabulce č. 11.4 na posledním místě podle míry souhlasu a která jaksi simuluje praktickou realizaci rovnoprávnosti. Jakási možnost částečné záměny tradičních rolí muže a ženy, otce a matky není tolik akceptovatelná, jako rovnost při plnění úkolů obsažená v ostatních položkách.

Tabulka č. 11.4 **Souhlas s výroky týkajícími se genderové dělby rolí a sladování rodiny a zaměstnání** (podíly v %)

	Rozhodně souhlasím	Spíše souhlasím	Diferencující faktory*
Oba partneři by měli mít stejnou možnost věnovat se svému zaměstnání.	45,9	48,4	
Oba partneři by měli přispívat do rodinného rozpočtu.	54,4	39,1	věk
Oba partneři by se měli podílet na péči o děti stejným dílem.	49,9	43,1	pohlaví
Práce v domácnosti a péče o rodinu je stejně hodnotná jako práce v zaměstnání.	52,3	39,4	pohlaví
Oba partneři by se měli podílet na péči o domácnost stejným dílem.	44,9	45,3	
Otcové mohou pečovat o své děti stejně dobře jako matky.	46,0	41,7	
Pracující matka může vytvořit stejně vřelý vztah se svými dětmi jako matka, která není zaměstnaná.	44,6	41,1	
Pokud je to pro rodinu výhodné, je správné, když muž zůstane doma s dětmi a žena chodí do práce.	37,3	47,3	vzdělání

Pozn.: výroky jsou seřazeny sestupně podle podílu souhlasících.

* Statisticky významné, ale slabá korelace.

Zdroj: *Úplné rodiny 2021*

Jak se liší muži a ženy v postojích k rodině

Postoje k partnerství, rodině a rodičovství u mužů a žen jsou v mnoha ohledech velmi podobné či (téměř) shodné, nicméně v některých drobnějších ohledech zde nacházíme zajímavé rozdíly. **Muži o něco více než ženy považují rodičovství za předpoklad štěstí.** „Člověk musí mít děti, aby byl jeho život naplněn“ si myslí dvě třetiny mužů a jen přes polovinu žen (65 %, resp. 53 % vyjadřuje souhlas rozhodně nebo spíše). Někteří autoři vysvětlují nižší deklarovaný zájem o rodičovství u žen tím, že na ženy padá větší díl a váha rodičovské péče, a tím tenze mezi rodičovstvím a profesními či jinými osobními ambicemi (např. Doepke, Kindermann 2017). Tento výklad poněkud odhlíží od hodnotových a emocionálních aspektů mateřství. Podle zjištěných postojů lze předpokládat, že racionální kalkul zde hraje jen dílčí roli.

Muži navíc výrazněji podporují výchovu v úplné rodině. S výrokem „dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně“ vyjádřilo rozhodný nebo podmíněný souhlas 88 % otců, ale jen 64 % matek.

Mezi nejvýraznější genderové rozdíly v postojích k rodičovství patří **liberálnější přístup žen.** Svědčí o tom převaha jejich souhlasných vyjádření, že „je v pořádku, když se žena rozhodne mít a vychovávat dítě sama, bez muže“ (69 %), zatímco s tím souhlasí jen polovina mužů. Tento postoj zřejmě vyjadřuje vysokou míru emancipace žen, ale i zdroj křehkosti partnerských vztahů v případech, kdy mají

(chtějí mít) děti. Muži také zde (jako u jiných zde zmíněných postojů) vyjadřují potřebu společné péče o děti, nejspíš i na základě zkušeností s praxí, kdy to jsou stále hlavně ženy, které se v případě rozvodu stávají výlučnými pečovatelkami o děti narozené v manželství či partnerství (Höhne, Palonciová 2021). Ženy na to zřejmě svým způsobem „spoléhají“, když alespoň na úrovni postojové méně lpějí na udržení soužití v úplné rodině. Ženy jsou totiž také tolerantnější k rozvodům v porovnání s muži. Tři pětiny žen, ale jen dvě pětiny mužů souhlasí s tím, že „je v pořádku, když se rodiče rozvedou/rozejdou, i když mají děti“.

Rozdíly v postojích podle věku

Jak bylo uvedeno výše, věk patří u postojů k rodině, partnerství a rodičovství k nejčastějším diferenciacním faktorům. Projevují se v tom jak generační rozdíly, tak životní zkušenosti a prožité etapy rodinných drah. Vliv věku však není vždy lineární. Stručně jej lze popsat v následujících tezích.

Názor, že „dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně“ nejvíce podporují nejstarší respondenti, v ostatních věkových kohortách je souhlas kolísavý a nejnižší je ve věku 25 až 29 let. Sólo rodičovství výrazně častěji podporují nejmladší ročníky, zejména lidé do 24 let. Přijatelnost rozvodů uznávají spíše mladí, zejména ve věku 25 až 29 let, současně tato přijatelnost klesá s délkou trvání manželství nebo partnerství. Nesezdané soužití je výrazně záležitostí mladé generace, přiklání se však k němu i lidé středního věku, až do věku cca 40 let. Také „normálnost“ rozhodnutí nechtít děti markantně častěji zastávají ti nejmladších, ale i zde souhlasí i lidé středního věku, na rozdíl od nejstarších. Podpora názoru, že lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek, roste lineárně s věkem.

Shrnout lze, že liberálnější názory jsou nejčastěji vyznávány mladými lidmi, ale nejsou jen jejich doménou. Ani nejstarší věkové kohorty, jakkoliv jsou orientovány v postojích tradičněji, se nestávají k variabilitě vzorců rodinného života jednoznačně zamítavé.

Postoje sezdaných a nesezdaných

Rodiče z úplných rodin žijící v manželství a žijící v nesezdaném soužití vykazují podobné nebo shodné hodnotové orientace a v mnohých aspektech se vyjadřují k partnerství, rodinnému životu a rodičovství obdobně. Téměř naprostá shoda je ve vyjádřeních k hodnotovým orientacím. Nelze říci, že by z tohoto hlediska byli lidé neuzavírající manželství, ač spolu mají děti, zvláštní sociální skupinou. Zřejmě i proto, že pro někoho jde o plánovitě dočasnou etapu rodinné dráhy.

Velká shoda panuje v postojích k genderové dělbě rolí a požadavku rovnoprávného postavení partnerů v rodině.

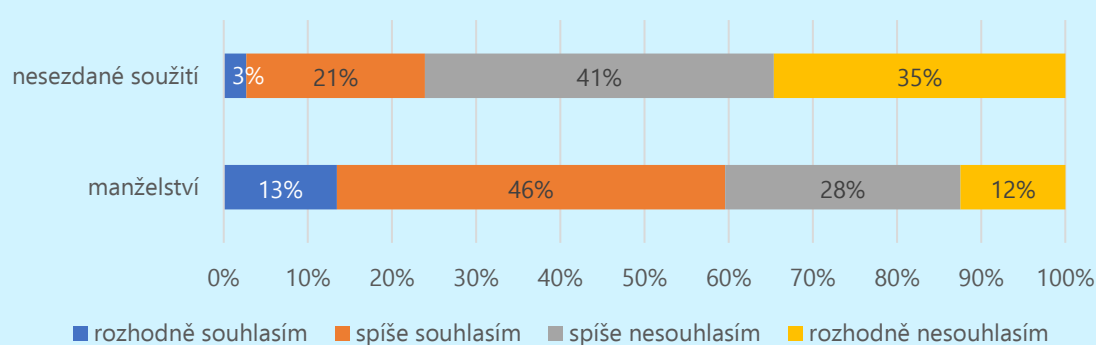
Zásadně se naopak sezdaní a nesezdaní odlišují v otázce vhodné formy partnerského soužití a její společenské normy. Sezdaní vyznávají většinou ve svých postojích „tradiční“ normy, jak ohledně správnosti či potřeby uzavřít manželství, tak v otázce společného soužití obou rodičů s jejich dětmi. Přitom je větší shoda v tolerantním postoji k soužití bez sňatku než v požadavku zajistit dětem výchovu v tradiční rodině. 60 % sezdaných žádá uzavření sňatku, pokud pár chce mít děti, zatímco z nesezdaných projevuje tento postoj jen necelá čtvrtina (viz graf č. 11.1). Ani to není málo u lidí, majících děti a žijících v páru bez sňatku a může to naznačovat nedobrovolnost takové situace v některých případech. Zřejmě hlavně tam, kde je tento stav chápán jako dočasný.

Na druhé straně akceptace nelegalizovaného soužití třemi čtvrtinami sezdaných rodičů ukazuje, že manželství, které zvolili, pro ně není jedinou možnou alternativou (viz graf č. 11.2). Mnozí zřejmě mohli uzavřít manželství později, než založili rodinu, jak naznačuje růst podílů sezdaných se zvyšujícím se věkem

rodičů i dětí, počtem dětí, ale také se vzdělanostní úrovní (viz podkap. 4.2; též např. Hamplová et al. 2007; Kreidl, Štípková 2012; Kreidl, Moravcová 2014; Šťastná, Slabá, Kocourková 2017). Ostatně manželství nebo dlouhodobý stálý vztah partnerů jako předpoklad štěstí je vnímáno v podobné míře u obou sledovaných skupin (souhrnně rozhodný a dílčí souhlas deklaruje 71 % sezdaných, 63 % nesezdaných).

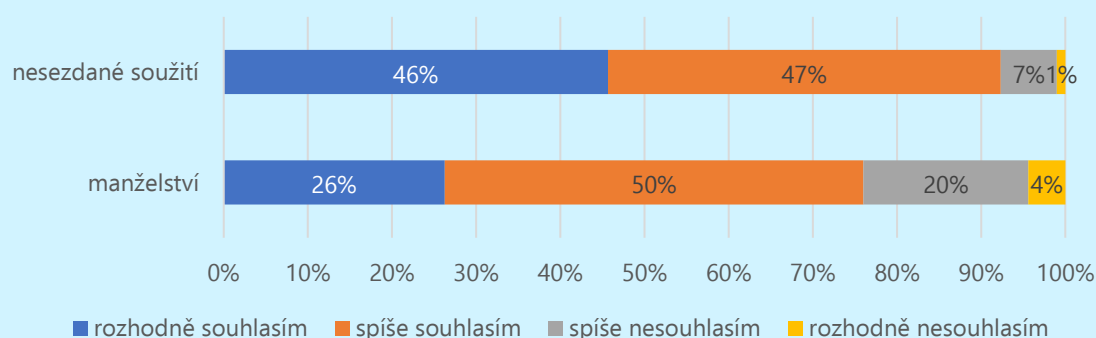
Tolerantnější jsou nesezdaní k rozvodům (plně nebo spíše souhlasí skoro tři pětiny z nich oproti necelé polovině sezdaných).

Graf č. 11.1 Míra souhlasu s výrokem „Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek“ podle formy soužití

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Graf č. 11.2 Míra souhlasu s výrokem „Je v pořádku, když spolu mladí lidé žijí, aniž by plánovali uzavřít sňatek“ podle formy soužití

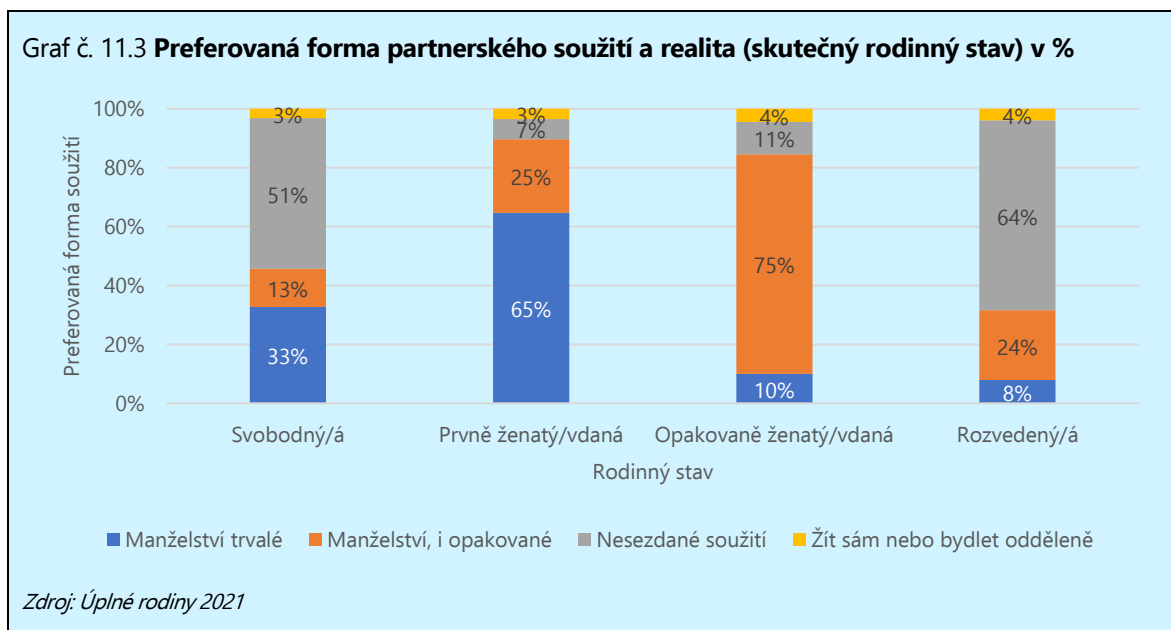
Zdroj: Úplné rodiny 2021

Jaký je vztah mezi hodnotovou orientací, postoji a preferencemi partnerského chování?

Z hlediska porozumění rodinnému chování je vhodné si klást otázku, nakolik se postoje a hodnotové orientace promítají do preferovaného a skutečného rodinného chování. Zodpovědět ji je ovšem náročné vzhledem k tomu, že partnerské a rodičovské dráhy jsou dynamické a náš výzkum

zachycuje situaci respondentů průřezově. Podívejme se alespoň na některé významné aspekty tohoto vztahu.

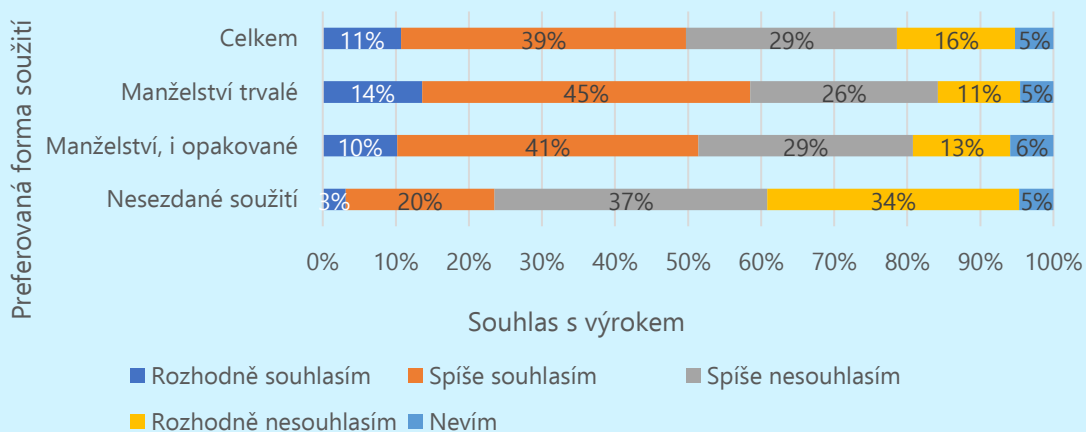
Lidé, kteří dnes žijí v úplné rodině se závisými dětmi, a to z 78 % jako manželé, tak naplnili své preference ohledně partnerského soužití jen částečně. Z těch, kdo žijí v prvním manželství, preferuje trvalé manželství třetina, ostatní neodmítají jiné možnosti, ale většinou připouštějí pouze opakované manželství (viz graf č. 11.3). S touto variantou je „smířena“ většina těch, kteří v opakovaném manželství žijí, ale desetina by raději žila v trvalém manželství. Šestina neodmítá jinou možnost. Aktuálně svobodní, v našem souboru kohabituující, mají šanci uzavřít stabilní manželství. Zájem projevila téměř polovina z nich. Rozvedení se spíše kloní k nesezdanému soužití (viz též grafy č. 11.1 a 11.2).

Vazbu preference formy partnerského soužití lze ilustrovat na dvou položkách z baterie hodnot měřících hodnotové orientace. A to těch položkách, které vypovídají o vnímané hodnotě rodiny a rodinných vztahů. Hodnota „harmonického vztahu s partnerem/kou“ stejně jako hodnota „mít a žít pro svou rodinu“ je silně korelována s preferovanou formou soužití, pouze mezi zastánci života single nebo odděleného bydlení partnerů deklaruje tyto hodnoty méně než devět desetin dotázaných (zhruba 85 %).

79 % respondentů preferuje soužití v manželství, z nich 52 % manželství „na celý život“ a 27 % připouští i takové, které lze po rozpadu předchozího znovu uzavřít. S věkem se celkový podíl lidí preferujících manželství nemění, pouze klesá podíl preferencí jediného manželství ve prospěch možnosti manželství uzavírat opakovaně. Zkušenost člověka s rozpadem vlastního manželství u něj posiluje „připustnost“ opakovaného soužití s novým partnerem, ale spíše zase v legalizovaném partnerství (v grafu č. 11.3 lidé v opakovaném manželství a rozvedení). Možnost opětovného vstupu do manželství neodmítá většina z těch, kdo aktuálně v manželství žijí. Ti, kdo v souladu s preferencemi žijí v manželství, z více než poloviny požadují narození dětí do prostředí manželské rodiny proti čtvrtině zastánců nesezdaných soužití (viz graf č. 11.4).

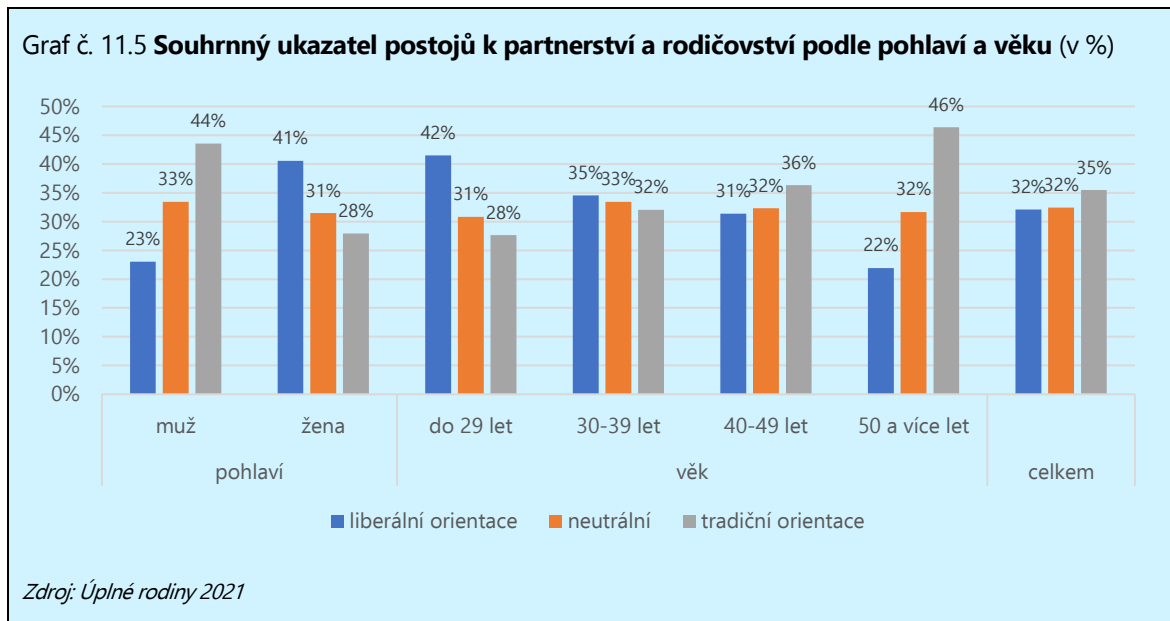
Graf č. 11. 4 (Ne)souhlas s výrokem, že „Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek“ podle preferované formy partnerského soužití (%)

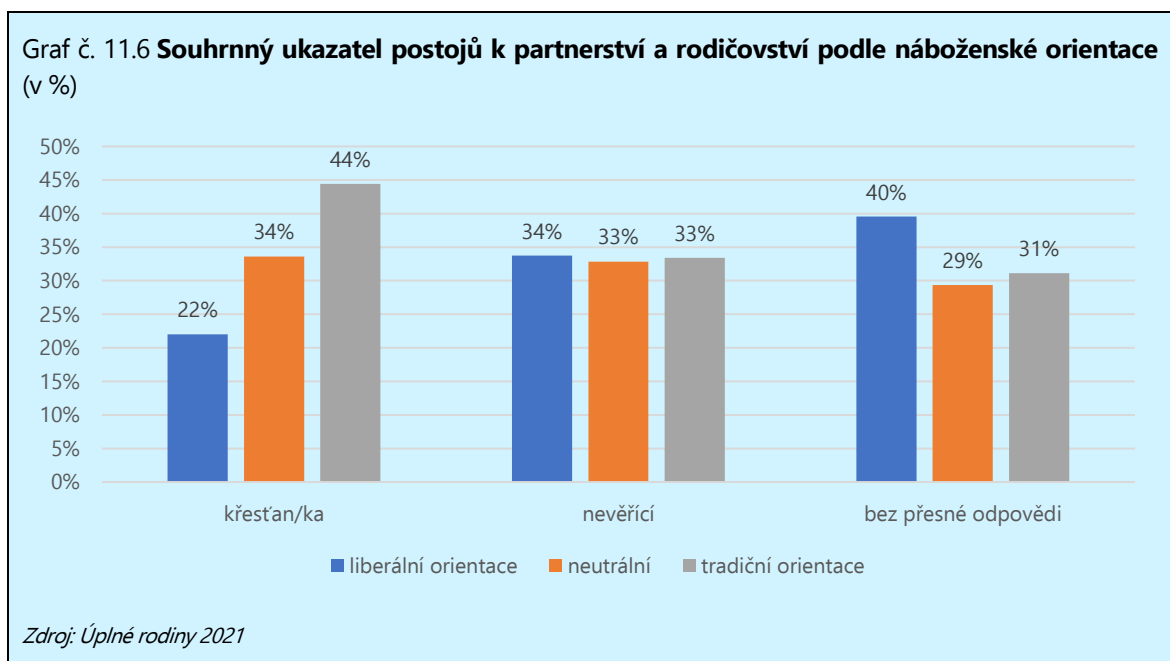
Zdroj: Úplné rodiny 2021

Pro porovnání postojů k partnerství a rodičovství podle sociodemografických charakteristik a vyhodnocení jejich vlivu na chápání a očekávání rodinné politiky byl vytvořen nový souhrnný znak k měření postojů k partnerství a rodičovství. Podle počtu souhlasných odpovědí na deset postojových otázek (viz tabulka č. 11.3 výše), nabývá znak v prvním kroku hodnot 1–10, nový znak po další úpravě tří hodnot. První z nich vyjadřuje příklon spíše k „tradičnímu“ pojetí rodiny (úplné, manželské, vícegenerační). „Tradiční orientace“ zde odpovídá 7–10 bodům na původní desetibodové škále postojů k partnerství a rodičovství, měříci názor respondenta (čím více bodů, tím větší inklinace k tradiční orientaci). Na opačné straně škály je naopak „liberálnější“ pojetí partnerských a rodinných vazeb (tj. tolerance k méně závazným a méně trvalým vztahům). Označení „liberální postoje“ znamená, že respondent dosáhl maximálně 4 bodů, tedy vyjádřil se spíše záporně k tradičním normám soužití a rodičovství a spíše pozitivně u položek vyjadřujících preferenci méně normativně ovlivněných vztahů. Mezi těmito dvěma jsou „neutrální postoje“ (odpovídají dosažení 5–6 bodů na prvotní škále). Tato hodnota znaku vyjadřuje nejen ambivalenci postojů, ale také nekonzistenci odpovědí na dílčí položky.

Není snadné identifikovat nositele těchto tří obecných postojů podle sociodemografických charakteristik. V různých sociodemografických skupinách rodičů se vyskytuje v podobné distribuci. Nicméně se ukázala například častější liberální orientace u žen oproti mužům. Tato orientace je také silnější u mladších ročníků rodičů, s věkem pak klesá a je „nahrazována“ orientací tradiční (viz graf č. 11.5).

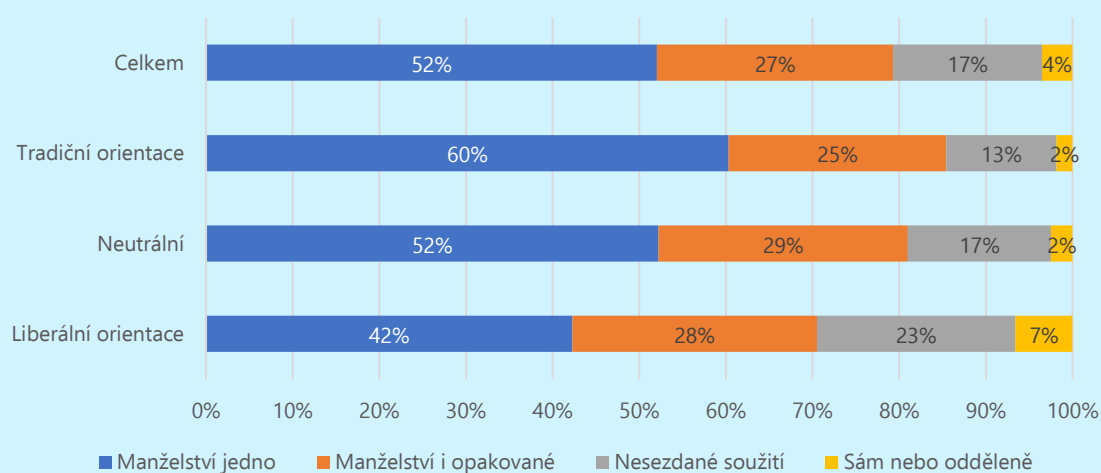

Lépe se dají identifikovat nositelé uvedených postojů podle světonázorových a (částečně) hodnotových orientací. Tradiční orientaci zastávají lidé hlásící se ke křesťanské víře (viz graf č. 11.6). Mezi lidmi bez jakékoliv deklarované víry lze nalézt zastávce všech tří postojových orientací. Nejistí, odmítající se zařadit anebo vyznavači jiných náboženství (nejmenší skupina) mají sklon k liberálnějším postojům.

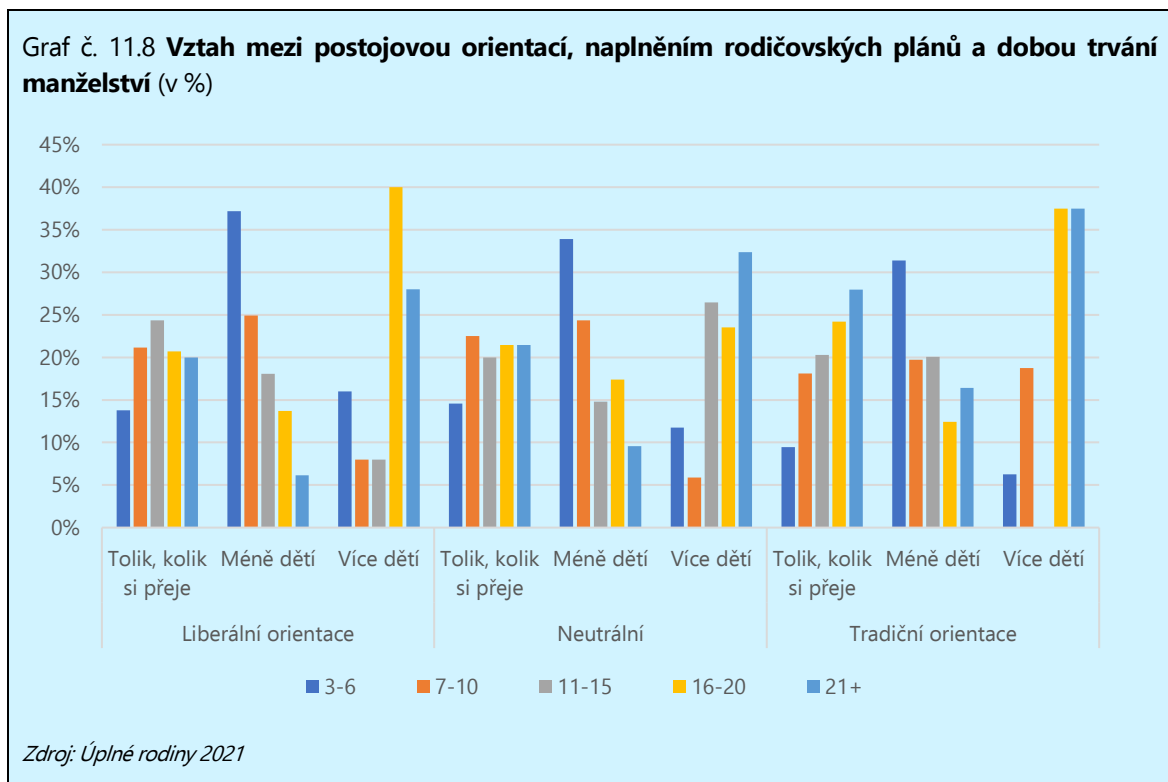
Zařazení na postojové škále „tradiční-liberální“ nemá prokazatelnou souvislost s aktuální formou partnerského soužití (sezdaní vs. nesezdaní), ačkoliv existují souvislosti postojů s preferovanou formou soužití (viz graf č. 11.7). Lidé s tradičními postoji nejvíce upřednostňují manželství, nicméně trvalé manželství jako svou preferenci uvádějí jen tři pětiny z nich. Manželství s možností jedno ukončit a založit nové deklarují jako svou preferenci ve stejné míře představitelé všech tří orientací. Lze si však představit odlišné motivace, například že ti tradičně orientovaní budou mít často na mysli další manželství po ovdovění. Trvalé manželství je nejpřijatelnější volbou také pro více než dvě pětiny představitelů liberálních postojů, zatímco nesezdané soužití uvádí čtvrtina z nich.

Graf č. 11.7 Preferovaná forma rodinného soužití podle typů postojů k rodině

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Porovnání postojové orientace, naplnění rodičovských plánů a doby trvání manželství ukazuje, že lidem s tradiční orientací se s rostoucím věkem lépe daří postupně naplňovat své natalitní plány (viz graf č. 11.8). Přitom tito lidé plánují vyšší počty dětí (průměrně 1,95 proti 1,77 u lidí s liberálními postoji a 1,88 u lidí s neutrálními postoji). Také se jim více dětí rodí (ve stejném pořadí průměrně 2,30; 2,17 a 2,21). Současně se ve všech třech skupinách mírně zvyšuje plánovaný počet dětí s rostoucí dobou trvání partnerského soužití.

Koncem devadesátých let 20. století bylo zjištěno, že „ti, kteří zdůrazňují tradiční (konzervativní) vzorce rodiny, jsou o trochu více spokojenější jak v oblasti partnerských vztahů, tak v oblasti vztahů mezigeneračních než ti, kteří zdůrazňují liberální vzorce rodinného soužití“ (Tuček et al. 1998, 76). Na začátku dvacátých let tohoto století Dana Hamplová píše, že „ženatí muži a vdané ženy jsou v průměru šťastnější, spokojenější“, těší se lepšímu fyzickému a psychickému zdraví (Hamplová 2021, 35), a dále připomíná i socioekonomické výhody života v manželství (tamtéž, 37).

Na otázku, zda se v postojích k rodině a rodičovství vyznačují rodiče žijící s dětmi v úplné rodině nějakými specifiky, můžeme hledat odpověď ve srovnání názorů, měřených vybranými výroky o partnerství a rodičovství (zde v tabulce č. 11.5) s názory zjištěnými v předchozích výzkumech u různých cílových skupin (odlišných typů rodin s dětmi a bezdětných lidí). Především se ukazuje, že **názory jsou v úzkém vztahu k tomu, co v této oblasti dotázaný člověk ve svém životě zažil, případně ve které fázi rodinné dráhy byl šetřením zachycen** (viz též Kuchařová et al. 2020). Například samoživitelé jsou více tolerantní k rozvodům (rozchodům) a sólo rodičovství, rodiče z vícedětných rodin si více cení manželské rodiny, nebo obecně soužití dětí s oběma rodiči. Nakolik jsou postoje motivem chování a nakolik životní osudy ovlivňují naopak postoje, zde neanalyzujeme, překračuje to hranice možností této studie. **Rodiče z úplných rodin se jako zastánci „tradičních“ postojů projevují především vysokou mírou souhlasu s požadavkem, aby dítě vyrůstalo s oběma rodiči.** Méně často zastávají tradiční postoje s důrazem na manželskou rodinu či alespoň dlouhodobé trvání partnerského soužití. Spíše neutrální postoj (a v tom shodný s ostatními cílovými skupinami) zaujímají v požadavku, aby lidé plánující narození dítěte uzavřeli sňatek.

Překvapivě vyjadřují rodiče z úplných rodin větší toleranci k bezdětnosti, než bezdětní lidé z šetření věnovaného speciálně jim (Palonciová et al. 2021). Podobně neočekávaný je vlažný postoj těchto rodičů k výroku o povinnosti dospělých dětí starat se o své rodiče, a to ve srovnání se všemi ostatními

sledovanými typy rodin s dětmi. Povinnost rodičů udělat to nejlepší pro své děti je vnímána všemi cílovými skupinami obdobně, tj. relativně silně.

Rodiče tvořící se svými dětmi úplnou rodinu se v souhrnu ve svých postojích neukazují jako výraznější zastánci tradiční rodiny než jiné sociodemografické skupiny.

Tabulka č. 11.5 **Souhlas s výroky týkajícími se rodiny, dětí a rodičovství (v %)**

Nakolik souhlasíte s následujícími výroky?	Podíly souhlasných odpovědí									
	Samoživitelé 2019		Vícedětné rodiny 2018		Rekonstituované rodiny 2018		Bezdětní 2020		Úplné rodiny 2021	
	++	+	++	+	++	+	++	+	++	+
Dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně.	16,7	42,0	55,5	31,7	32,4	43,3	24,9	33,7	36,5	44,5
Manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí.	13,3	39,9	40,0	42,1	24,8	44,0	12,5	29,4	22,5	46,8
Povinností rodičů je udělat to nejlepší pro své děti i na úkor svého vlastního prospěchu.	32,2	45,4	35,2	44,2	36,2	42,8	–	–	33,6	47,0
Dospělé děti mají povinnost poskytovat svým rodičům péči, být na úkor svého osobního blaha.	10,8	42,9	15,2	43,9	12,5	42,2	–	–	8,2	38,2
Je v pořádku, když se žena rozhodne mít a vychovávat dítě sama, bez muže.	24,7	46,4	13,5	35,5	17,9	44,9	20,6	30,9	15,4	43,9
Je v pořádku, když se rodiče rozvedou/rozejdou, i když mají děti.	18,3	46,2	7,9	29,3	15,5	43,4	14,5	25,1	10,9	39,6
Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.	–	–	–	–	–	–	10,1	22,5	11,0	40,6
Je v pořádku, když se lidé rozhodnou, že si nepřejí mít děti.	–	–	–	–	–	–	34,6	27,7	33,8	44,7

Pozn.: vzhledem k převaze souhlasných odpovědí nesouhlasné neuvádíme; označení ++ znamená rozhodný souhlas a + znamená spíše souhlas.

Zdroj: Úplné rodiny 2021; Bezdětní 2020; Samoživitelé 2019; Vícedětné rodiny 2018; Rekonstituované rodiny 2018

11.2 Reflexe rodinné politiky

Úplně fungující rodiny s dětmi stojí ve stávajícím systému rodinně-politických a sociálněpolitických opatření ve prospěch rodin relativně spíše na okraji zájmu s výjimkou rodin s nejmladšími předškolními dětmi a rodin s nízkými příjmy (Höhne, Kuchařová 2016; Kuchařová et al. 2020; Průša et al. 2014). Na jedné straně to koresponduje s deklarovaným zájmem rodin zachovat si v maximální možné míře autonomii v plnění rodinných funkcí a zejména ve výchově dětí (Kuchařová, Nešporová 2017),

na druhé straně tím ztrácí fungující rodiny reálnou a neméně důležitou, symbolickou podporu společnosti (Oujezdská 2021; Johnová et al. 2021). Především tak rodinná politika nenaplnuje dostatečně jeden ze svých cílů, podporovat rodiny v jejich výchovně vzdělávací funkci (Průša et al. 2014).

Tyto rodiny bývají relativně nejvíce soběstačné (Hamplová 2021), s výjimkou nejpočetnějších bývají nejméně ohroženy chudobou (ČSÚ 2022a), nejméně často se stávají problémovými ve smyslu zákona o sociálně právní ochraně dětí (Median, Sirius 2016). Mají k tomu předpoklady v příznivějších podmínkách ekonomických vzhledem k poměru vydělávajících a závislých členů (viz kap. 7; ČSÚ 2022a), v manželské rodině pak například pomáhá sleva na manželku/manžela. Lze však předpokládat, že mají i další výhodnější podmínky pro výchovu dětí a plnění rodinných funkcí, které jim umožňují být méně závislými na společenské podpoře. Například vzájemná pomoc partnerů, rozmanitější zázemí v širší rodině. Přestože vykazují oproti rodinám sólo rodičů vyšší schopnost autonomně zabezpečovat své potřeby, nelze brát v potaz při koncipování cílených opatření na podporu rodin pouze výsledné vnější charakteristiky, ale také to, jakým způsobem a za jakých podmínek, případně na úkor čeho dosahují zmíněných kvalit.

Všem rodinám, tedy i úplným, rostou v současnosti, nejen v kontextu pandemie covidu-19 náklady na zabezpečení materiálních potřeb i výchovy dětí. Proto, slovy Vojtěcha Krebsa *„hlavním cílem rodinných politik v moderních státech je zmírňování narůstajících nákladů rodin při opatrování mladé generace realizací principu především sociální solidarity, principu sociální spravedlnosti a principu sociální garance“* (Krebs 2010, 378).

Požadavkům veřejnosti zjišťovaným ve výzkumech odpovídá také uplatnění principu subsidiarity v systému sociální podpory rodin (Kuchařová, Nešporová 2017). Podle něj by stát *„neměl rodinám ulevovat, ale měl by jim ... umožnit plnit své povinnosti tak, aby mohly pomoci samy sobě“* (Rodinná politika... 2020).

Analýzy sociálních příjmů různých typů rodin a zkušenosti s distribucí finančních podpor mezi různé rodiny ukazují, že si lze klást oprávněně otázku, zda úplné rodiny svým způsobem nedoplácejí na uplatňování principu solidarity a subsidiarity v důsledku soudobého nastavení systému sociální ochrany. Možnosti pokrýt rostoucí potřeby ohrožených a oslabených rodin jsou, nemá-li nadměrně zbytnět sociální stát, limitované a na méně ohrožené rodiny se hůře hledají prostředky. To se zřejmě svým způsobem promítá také do reprodukčního chování. Například I. Možný říká, že kulturní vrstva solidarity mezi členy rodin byla narušena zavedením institucionální solidarity sociálního státu, rodina přestala být závislá na dětech, což je jeden z důvodů poklesu počtu dětí v rodinách (Možný podle Baláž 2012). Jestliže solidarita sociálního státu, zahrnující přerozdělování od bohatších k chudším, oslabuje vnitrorodinnou solidaritu, lze si klást otázku, nakolik je tato v případě úplných rodin „nahrazena“ společenskou solidaritou. V podkapitole 7.3 bylo ukázáno, že podíl úplných rodin s dětmi přijímajících nějakou formu sociálních dávek (jako jeden z nástrojů finanční podpory) není vysoký, činí polovinu. Přitom nejčastějším druhem přijímané dávky nebyl v daném souboru přídavek na děti, ale rodičovský příspěvek.

V této kapitole připojujeme subjektivní pohled rodičů k této problematice. Pracujeme zde s daty, která ilustrují jejich očekávání, týkající se rodinné politiky a dostatečnost získané společenské pomoci, byť nutně zjednodušujícím způsobem vlastním dotazníkovým šetřením. Deklarována je poměrně často nedostatečnost, zejména v oblasti finanční podpory. Méně je kritických vyjádření u vybraných služeb pro rodiny a nejméně se s nespokojeností setkáváme při hodnocení vzdělávání dětí.

Rodiče z úplných rodin byli dotazováni, jak vnímají zodpovědnost státu za životní podmínky rodin a jeho roli v jejich vytváření, a to v porovnání s tím, jak chápou roli v zajišťování rodinných funkcí samotné rodiny. Cílem bylo poznat, jak požadovanou míru autonomie rodin, tak nároky a očekávání od státu

v oblasti rodinné politiky. Z důvodu omezeného prostoru dotazníku jsou použité baterie výroků, k nimž se respondenti vyjadřují nutně zjednodušující a často „šité na míru“ konkrétní sledované cílové skupině. Porovnání názorů různých cílových skupin je proto selektivní (viz tabulka č. 11.6). Nicméně se potvrzuje reliabilita otázek, takže získané poznatky přináší relevantní zjištění rozdílů v očekávání společenské podpory rodinám. Především ukazují, že **postoje k roli státu jsou sice podmíněny vlastní životní zkušeností a aktuální etapou rodinné dráhy, ale jsou zřejmě zakotveny v obecnějším hodnotově normativním nastavení společnosti a vlivných diskurzech, týkajících se rodiny a rodičovství.**

Rodiče z úplných rodin obdobně jako jiní považují zajištění potřeb nezletilých dětí spíše za úkol rodiny. Trochu jinak je to s vyjádřením k míře odpovědnosti rodiny za sebe sama při plnění funkcí rodiny obecně. Tam stejně jako jiní dotázaní zřejmě cítí limity vlastních možností v současných podmínkách, a tedy potřebu asistence státních a jiných institucí, pomáhajících rodinám plnit jejich funkce. Příklon k rodině zde není tak velký.

Rozdělení rolí zhruba napůl mezi stát a rodinu vyplývá z odpovědí u všech dalších položek. Ve všech je modální kategorií střední hodnota. Naopak státu je přičítána mírně větší role ve dvou sledovaných případech zabezpečení ne zcela soběstačných osob, tedy zdravotně postižených (nemocných) a seniorů.

V principu tedy rodiče z úplných rodin se závislími dětmi preferují především autonomii rodiny, zvláště ve výchově dětí, a současně podporu státu v situacích oslabení soběstačnosti z důvodů narušení funkcí rodiny nebo zvýšených nároků na některé členy rodiny. Poměr mezi mírou autonomie a závislosti je u různých typů rodin a jednotlivých rodin diferencovaný (Kuchařová 2020).

Tabulka č. 11.6 **Názory na roli státu a rodiny v zabezpečení potřeb rodin** (porovnání hodnot váženého průměru na sedmibodové škále z výzkumů různých cílových skupin)

Hlavní je role rodiny	Průměrné hodnocení – různé cílové skupiny**							Hlavní je role státu
	Rodina 2019	Samoživitelé 2019	Vícečetné rodiny 2018	Rekonstituované rodiny 2018	RSF 2017**	Bezdětní 2020	Úplné rodiny 2021	
Zajištění potřeb nezletilých dětí je věcí jejich rodiny .	2,9	3,2	3,0	2,8	3,0	–	2,9	Zajištění potřeb nezletilých dětí je věcí státu .
Řešení vážných finančních potíží rodiny je věcí jejich členů.	3,1	3,6	3,4	3,2	3,0	2,9*	3,2	Řešení vážných finančních potíží rodiny je věcí státu .
Rodiny by měly převzít více zodpovědnosti , aby se o sebe dokázaly postarat.	3,2	3,6	3,7	3,6	–	–	3,7	Stát by měl převzít více odpovědnosti za rodiny a zajistit, aby bylo o všechny postaráno.
Zajištění potřeb starých lidí je věcí rodiny							4,2	Zajištění potřeb starých lidí je věcí státu.
Zajištění potřeb zdravotně postižených /dlouhodobě nemocných je věcí rodiny.							4,7	Zajištění potřeb zdravotně postižených /dlouhodobě nemocných je věcí státu.

Hlavní je role rodiny	Průměrné hodnocení – různé cílové skupiny**							Hlavní je role státu
	Rodina 2019	Samoživitelé 2019	Vícedětné rodiny 2018	Rekonstituované rodiny 2018	RSF 2017**	Bezdětní 2020	Úplné rodiny 2021	
Zajištění dostatečného příjmu rodin s dětmi je úkol rodičů nebo širší rodiny.								Zajištění dostatečného příjmu rodin s dětmi je úkol státu .
Zajištění bydlení je především úkolem každé rodiny, příp. jednotlivce .	3,9	–	–	–	–	3,2	–	Zajištění dostupnosti bydlení je především úkolem státu .

Pozn.: Znění otázky: Nyní Vám předložím několik dvojic protikladných názorů na roli státu v oblasti podpory rodin. Vyberte číslici mezi jedničkou (souhlas s výrokem vlevo) a sedmičkou (souhlas s výrokem vpravo) podle toho, nakolik výrok vystihuje Váš názor.

* jiné znění: „Zajištění dostatečného příjmu ...“.

** RSF – Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu.

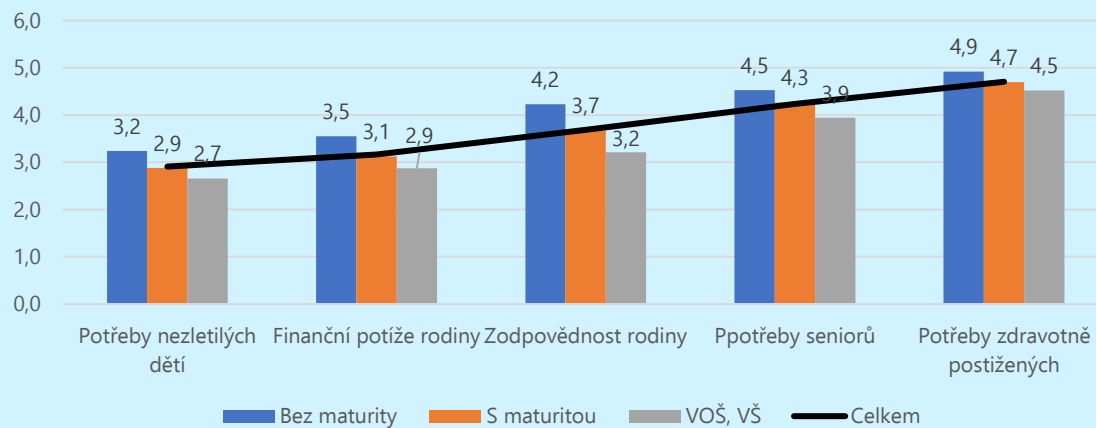
Specifikace souborů: Bezdětní (2020): jednotlivci a páry nemající doposud žádné děti. Samoživitelé 2019: jen sólo rodiče; Rekonstituované rodiny 2018: pouze úplné rodiny, v ostatních souborech s výjimkou bezdětných jsou zastoupeny oba typy (podle stanovených kvót).

Zdroje: data šetření: Úplné rodiny 2021; Rodina 2019; Samoživitelé 2019; Vícedětné rodiny 2018; Rekonstituované rodiny 2018; Rodiny ve střední fázi 2017; Bezdětní 2020 (podrobnosti jsou uvedeny v přehledu datových zdrojů v seznamu literatury)

Můžeme si klást otázku, jestli by byla žádána větší míra autonomie, kdyby respondenti nebyli dotazováni v době pandemie covidu-19. Podle podobnosti relevantních výsledků šetření *Úplných rodin 2021* s poznatky z analogických výzkumů z jiných let lze usuzovat, že tyto postoje nemusely být příliš ovlivněny v oblasti ekonomické, jakkoliv zde reálné negativní dopady pandemie ve výsledcích šetření patrně jsou. Pokud jde o nemateriální podporu, tam si alespoň některé úplné rodiny závislost na externí pomoci (např. školských institucí) uvědomovaly v době pandemie zřejmě více než v jiných dobách, přesto se to ani zde nemuselo odrazit v obecných postojích.

Výše uvedené názory přirozeně nejsou sdíleny mezi rodiči z úplných rodin jednotně. Například **lidé s nižším vzděláním požadují od státu nepatrně vyšší asistenci než vysokoškolsky vzdělaní** (srov. Kuchařová 2020). Rozdíly nejsou obzvláště markantní, ale jsou statisticky významné (viz graf č. 11.9). Největší jsou u odpovědnosti rodiny, kterou zdůrazňují spíše lidé s vyšším vzděláním. Rozdíly nejsou největší v případě finančního zajištění rodiny, jak by se dalo čekat, přestože na vyšší příjmy má vzdělání prokazatelný vliv.

Graf č. 11.9 **Hodnocení role rodiny a státu v zabezpečování potřeb rodin podle vzdělání rodiče – průměrná hodnota na 7bodové škále***

* 1 – hlavně úkol rodiny, 7 – hlavně úkol státu; čím vyšší hodnota, tím vyšší role je přisuzována státu

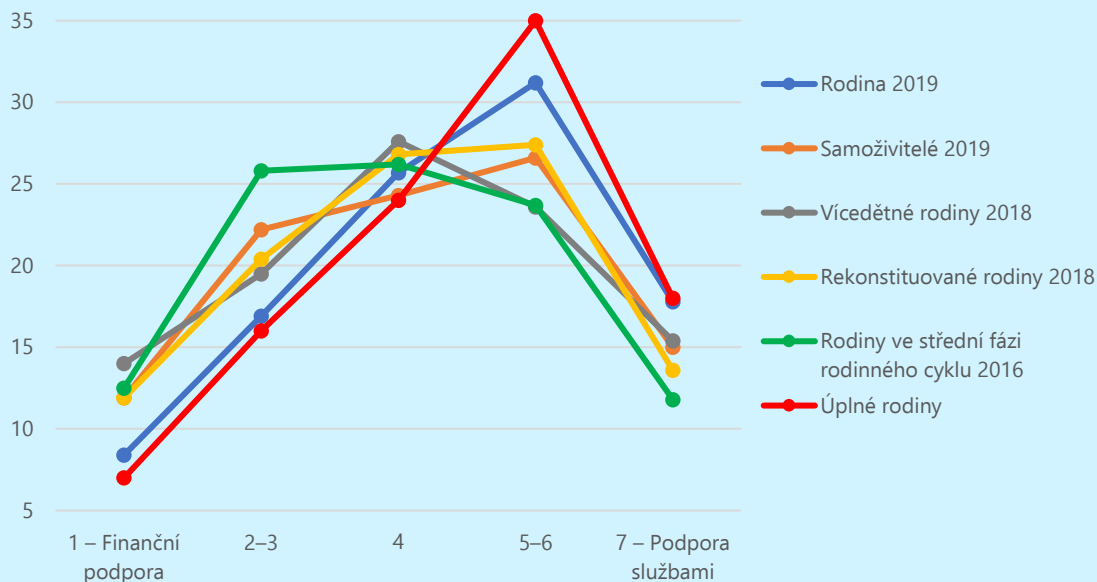
Zdroj: Úplné rodiny 2021

Očekávaná a požadovaná podpora společnosti ve prospěch rodin je komplexní záležitostí a očekávání jsou mnohostranně podmíněná. Jednou důležitou dimenzí je to, zda a jaké existují preference z hlediska požadavků na finanční a nefinanční podporu (k jejich významu viz např. Höhne et al. 2019; Kuchařová 2020). **Většina dotázaných v různých výzkumech více nebo méně zřetelně preferuje nefinanční pomoc. Rodiče z úplných rodin se k takové podpoře přiklánějí výrazněji než představitelé ostatních cílových skupin** (viz graf č. 11.10). Zkoumané úplné rodiny vykazují oproti jiným objektivně i subjektivně vyšší schopnost zajišťovat své příjmy a materiální potřeby.⁵⁵ Naopak v souvislosti s historickým převzetím tradičních rodinných rolí dalšími institucemi se tyto rodiny stejně jako ostatní typy rodin neobejdou bez služeb těchto institucí. Rodiče tedy reflektují nutnost spolupráce rodiny a těchto institucí. Současně zřejmě pocítují, že reálná spolupráce není úplně v souladu s jejich očekáváními, tedy s jejich představami podpory při vzdělávání a socializaci dětí, jejich přípravě na budoucí život i například při zajištění jejich rozvoje, bezpečnosti apod.

V největším „kontrastu“ proti rodičům z úplných rodin se v grafu č. 11.10 ukazují být rodiče z rodin ve střední fázi rodinného cyklu (tj. s dětmi ve věku povinné školní docházky) a samoživitelů. U druhých je to výraz jejich obecně nižší příjmové úrovně. U první skupiny to lze považovat za reflexi výše zmíněného podcenění potřeby finanční podpory ze strany státu rodinám vychovávajícím děti v době jejich zvýšených potřeb v oblasti vzdělávání a seberealizace, na nichž významně závisí jejich úspěšnost v dalším životě i prosperita společnosti. Tato potřeba se týká všech rodin, tedy i rodin funkčních a bez finančních problémů apod. Graf č. 11.10 srovnává různé definované cílové skupiny, dotazované sice v různé době, ale ilustruje základní rozdíly v potřebách rodin během rodinného cyklu a rodin s různým složením.

⁵⁵ Je třeba si připomenout, že obvyklá metodika výběru respondentů pro výběrová sociologická a statistická šetření neumožňuje zachytit okrajové kategorie dané cílové skupiny na škále rodinných příjmů (Večerník, Mysíková 2015).

Graf č. 11.10 **Názory vybraných cílových skupin na zaměření státní podpory rodin s dětmi – volba mezi finanční podporou a posílením služeb pro rodiny (v %)**

Pozn.: Průměrné hodnoty na 7bodové škále. U všech šetření byla pro přehlednost sedmibodová škála převedena na pětibodovou (sloučením hodnot jednak 2 a 3 a jednak 5 a 6). Soubory se liší kromě roku realizace také strukturou výběrových souborů. S výjimkou souborů samoživitelů (sólo rodiče) a rekonstituovaných rodin (rodiče žijící v páru) byly ve všech souborech objekty zkoumání rodiny úplné (převažovaly) a neúplné. V souboru Rodina 2019 byli dotazováni i bezdětní či rodiče dospělých dětí.

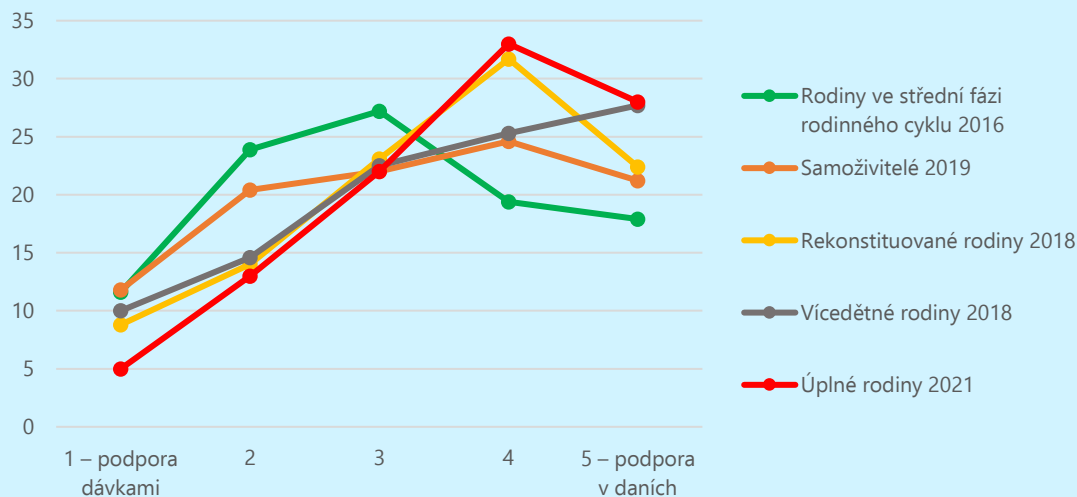
Zdroje: data šetření: Úplné rodiny 2021; Rodina 2019; Samoživitelé 2019; Vícedětné rodiny 2018; Rekonstituované rodiny 2018; Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu 2017 (podrobnosti jsou uvedeny v přehledu datových zdrojů v seznamu literatury)

Konkrétnější pohled na představy o finanční podpoře rodin ukazují volby respondentů mezi podporou „rodinnými a sociálními dávkami“ a podporou „daňovými nástroji“. **V řadě šetření vždy převládá různě veliký zájem o daňová opatření. Rodiče z úplných rodin se v šetření z roku 2021 k daňovým úlevám přiklánějí nejzřetelněji** (viz graf č. 11.11). Podobně jako v jiných cílových skupinách daňová opatření více podporují muži, lidé s vysokoškolským vzděláním a vyšší pracovní intenzitou. V souvislosti s tím se na tuto stranu přiklánějí spíše lidé s vyššími příjmy. Souhrnně lze říci, že jde o skupiny, které mohou oproti jiným daňová opatření využít a kterým pak tato opatření přináší výhody (Höhne, Kuchařová 2016; Šatava 2016a, b).

Příznivce daňových opatření oproti dávkovým opatřením také charakterizují další ukazatele. Jsou to častěji lidé žijící v manželství, což je podpořeno i jeho délkou, může zde mít tedy nějaký vliv daňová sleva na manželku. Také jsou to ale lidé s nevyhraněnými názory v otázce role státu a role rodiny v zabezpečování potřeb rodiny.

Dávky jsou spíše preferovány těmi, kteří nedosáhnou na daňová opatření. Často jsou to naopak představitelé rodin, kterým rodinné dávky (znamenitě) vylepšují rodinný rozpočet, oproti rodinám, které nesplňují podmínky pro nárok na některé dávky.

Graf č. 11.11 **Názory vybraných cílových skupin na zaměření státní podpory rodin s dětmi – volba mezi finanční podporou dávkami a podporou opatřeními v daňovém systému (v %).**

Pozn.: Průměrné hodnoty na 7bodové škále. U všech šetření byla pro přehlednost sedmibodová škála převedena na pětibodovou (sloučením hodnot jednak 2 a 3 a jednak 5 a 6). Soubory se liší kromě roku realizace také strukturou výběrových souborů. S výjimkou souborů samoživitelů (sólo rodiče) a rekonstituovaných rodin (rodiče žijící v páru) byly ve všech souborech objekty zkoumání rodiny úplné (převažovaly) a neúplné.

Zdroje: data šetření: Úplné rodiny 2021; Samoživitelé 2019; Vícečetné rodiny 2018; Rekonstituované rodiny 2018; Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu 2016

Očekávání a názory na zaměření či opatření rodinné politiky neodrážejí zjevným způsobem různorodost postojů k rodině a rodičovství. Částečně jistě proto, že tyto postoje jsou do velké míry univerzálně sdílené (viz podkap. 11.1). Rozdělíme-li si soubor respondentů na ty, kteří v souhrnu odpovědí na relevantní postojové otázky vyjadřují spíše „tradiční“ orientaci v chápání rodiny a rodinných vztahů, ty se spíše „neutrálním“ postojem, a na ty s „liberální“ orientací (včetně odmítnutí „tradiční“ orientace) – viz podkapitola 11.1; názory představitelů těchto tří skupin na rodinnou politiku se prokazatelně neliší. Zřejmě má vliv i to, že při stejně silně vnímané roli státu mohou být představy o tom, jak má být tato plněna odlišné. Celkově **se jak tradičně, tak liberálně orientovaní rodiče přiklánějí k autonomii rodiny a od státu požadují zejména vytváření podmínek pro autonomní plnění rodinných funkcí.**

Retrospektivní hodnocení pomoci, která byla rodině poskytnuta

Respondenti byli vyzváni k vyhodnocení dostatečnosti hlavních běžně uplatňovaných nástrojů podpory rodin, pokud je někdy do současnosti nějakým způsobem respondentova rodina využila (viz tabulka č. 11.7). Pro některé je problém, pokud se ptáme na opatření zaměřená na určitou věkovou skupinu dětí. S rostoucím věkem nejmladšího dítěte vzrůstá podíl odpovědí „nevím“. V průměru je to 10 % (při starších dětech až 14 %).

Podíly těch, kteří danou formu finanční pomoci nebo pomoc v rámci některé ze tří uvedených oblastí služeb nikdy nepotřebovali jsou výrazně vyšší, než bylo zjištěno u samoživitelů. Podíly těch, kteří je nikdy nedostali či nevyužili, jsou v obou cílových skupinách obdobné (srov. Paloncyová et al. 2019). Mohou

se lišit některé důvody, ale společným prvkem bude absence (či neznalost) nároku na dávky nebo věk dětí (v případě vzdělávání).

Tabulka č. 11.7 **Spokojenost s pomocí a podporou, která byla rodičům poskytnuta** (řádkové četnosti v %*)

	Podpora byla:				Takovou pomoc rodina nikdy nepotřebovala	Takovou pomoc rodina nikdy nedostala
	dostačující		nedostačující			
	zcela	spíše	spíše	zcela		
Finanční podpora formou sociálních dávek	6,3	26,0	30,8	19,0	8,9	9,0
Finanční podpora formou slev na dani	5,3	30,0	38,9	16,7	4,8	4,3
Služby péče a výchovy dětí předškolního věku	19,5	43,7	15,8	8,0	9,1	3,9
Služby doplňkové výchovy dětí školního věku	15,9	42,4	16,2	7,8	12,2	5,5
Vzdělávání dětí	18,3	43,3	14,0	7,5	11,7	5,2

* Bez odpovědi „nevím“, kterou volilo u jednotlivých položek okolo 10 % dotázaných.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

První dvě položky v tabulce 11.7 se týkají nástrojů, využitelných v principu nezávisle na věku dítěte. V realitě je však dostupnost rodinných dávek jako celku vyšší v rodinách s mladšími dětmi a to v důsledku nastavení systému dávek s koncentrací na nejmladší děti a také vzhledem k majoritní roli rodičovského příspěvku (Höhne et al. 2019; Šatava, 2016a; Průša et al. 2014). Přesto se hodnocení míry jejich využití vlastní rodinou podle věku dětí nebo respondenta téměř neliší. Malé odlišnosti jsou v případě služeb pro předškolní děti, které prošly v posledních letech určitým vývojem, což rodiče zřejmě reflektují (kromě vlivu délky doby, kdy je naposledy pro své děti využívali s ohledem na jejich současný věk). Vliv má v případě dávek spíše profesní status rodičů, kdy manuálně pracující (obvykle s nižšími příjmy) jsou kritičtější. To neplatí pro hodnocení daňových úlev, u nichž jsou mírně nadprůměrně kritičtí pracující na středních úrovních. Přitom mají větší možnost úlevy využívat než nízkopříjmové rodiny. Můžeme to mimo jiné chápat jako ukazatel toho, že stávající systém je méně výhodný pro střední vrstvy.

V případě **služeb pro předškolní děti vyjadřují větší nespokojenost ti, kteří mají děti v příslušném věku**. To není nové zjištění a je pochopitelné, tentokrát ale může mít vliv aktuální zkušenost rodičů s omezením docházky do zařízení denní péče a výchovy dětí v době restriktivních opatření spojených s pandemií covidu-19. U těchto služeb názor respondenta jeho osobní charakteristiky neovlivňují.

Srovnáme-li míru spokojenosti s využíváním služeb pro rodiny s předškolními a školními dětmi s tím, jak lidé hodnotí svou zkušenost se zvládáním rodiny a zaměstnání, jsou s pomocí státu oproti ostatním spokojenější ti, kterým se daří propojovat tyto dvě sféry. Dále pak ti, kteří zvládají zaměstnání na úkor rodiny. Rozdíly však nejsou markantní. Hodnocení péče pro školní a předškolní děti je vždy v rámci každé věkové kategorie dětí hodně podobné.

Výše bylo uvedeno, že všechny rodiny (úplné o něco výrazněji), si více cení společenské podpory prostřednictvím služeb oproti finančním nástrojům. Přitom se v šetření *Úplné rodiny 2021* opět ukazuje daleko větší nespokojenost s využitím finančních forem pomoci (též Kuchařová 2020). Tato kritika

ze strany rodičů koresponduje s názory většiny odborníků, kteří z různých ideových a odborných pozic kritizují nedostatečnost či neadekvátnost systému rodinných a sociálních dávek jak ve vztahu k nákladům na děti, se kterými se rodiny musí vyrovnávat, tak k míře ocenění role rodin společností (např. Vostatek 2021; Průša et al. 2014; Šatava 2016b; Oujezdská 2021).

Na druhé straně se respondenti preferencí daňových nástrojů v rámci finanční podpory spíše shodují se zastánci liberálního modelu rodinné politiky (porovnání modelů např. Mlčoch 2013; Kuchařová 2020), kteří upřednostňují stávající podporu rodin v daňovém systému, případně žádají její zdokonalení. Jim však oponují příznivci sociálně demokratického modelu, kteří podporu daněmi kritizují za její údajně neopodstatněný rozsah – mimo jiné z hlediska její efektivity – v porovnání s možnostmi, které by mohl mít transformovaný systém rodinných dávek (Šatava 2016; Kalíšková 2017; Vostatek 2021; MPSV 2017). Toto negativně hodnotí odborníci také proto, že na daňové úlevy mnohé rodiny díky nízkým příjmům nedosáhnou (Šatava 2016a; Höhne et al. 2019). Při určitém zjednodušení lze říci, že rodiče (na rozdíl od odborníků) hodnotí jednotlivé nástroje nikoliv podle teoretických konceptů, ale podle svých praktických zkušeností. **Preferují tak dávky v těch případech, kdy na ně mají nárok a reálně jim přinášejí větší nebo menší pomoc v rodinném hospodaření. Naopak považují za důležitější daňové nástroje v těch fázích rodinného cyklu a konkrétních materiálních situacích rodiny, kdy mají jen (velmi) limitovaný přístup k rodinným dávkám** a jsou „odkázáni“ na daňové úlevy (srov. Kuchařová 2020, 29). Těch druhých je mezi úplnými rodinami s ohledem na výše uvedené souvislosti více.

11.3 Možné oblasti podpory úplných rodin s dětmi

Kvalitativní výzkum sice zahrnoval mnohem méně respondentů, ale přinesl otevřenější a podrobnější zjištění o tom, jak by si úplné rodiny svou podporu představovaly. Dotazovaní rodiče z úplných rodin s dětmi vnímali své **rodiny jako soběstačné a neočekávali, že by jim měl stát poskytovat nějaké speciální výhody**. Jejich soběstačnost byla nicméně závislá na stálém zaměstnání či podnikání a dostatečném výdělku proto, aby rodinu uživili.

„[T]ak, jak je to teďko nastavené, tak já vlastně... ani neočekávám, že by mi stát měl v něčem jako [pomáhat], kromě toho, že mě bude slušně platit za moji práci, tak nepočítám, že by mě měl nějak jako víc [podporovat].“ (Cyril, dvě děti ve věku 6 a 8 let).

Pan Cyril byl státním zaměstnancem, proto očekával, že bude mít od státu dostatečně vysoký plat, který mu umožní rodinu uživit. Nicméně jím vyřčený přístup byl obecnější. Pokud mají rodiny s dětmi dostatečně vysoký příjem, jsou do značné míry soběstačné a neočekávají podporu.

Z rozhovorů vyplynulo, že nejtěžším obdobím pro rodiny bylo často to, kdy žena byla na mateřské a následně rodičovské dovolené a poklesnul jim proto příjem. Kompenzace v podobě rodičovského příspěvku se zdála jako nedostatečná především v rodinách s nižšími příjmy, které současně pořizovaly bydlení a splácely hypotéku.

Další zmiňovanou oblastí byla zařízení předškolní péče o děti. Dvě z dotazovaných, obě z okolí Prahy, zmínily **potřebu umístit děti během dne do vzdělávacích zařízení**. Obě si totiž uvědomovaly, že bez toho by nemohly pracovat. A tím by se jejich rodina dostala do svízelné situace kvůli finančnímu nedostatku. Zmiňovaná potřeba volných kapacit zařízení předškolní péče o děti vycházela ze zkušenosti jedné z matek, která žila v obci s nedostačnou kapacitou mateřské školy. Druhá matka pracovala ve školství a uvědomovala si, že to je oblast, mající pro rodiny s dětmi

ohromný význam, aniž to takto všichni vnímají. Popsala tedy potřeby rodičů předškolních i školních dětí:

„No my asi potřebujeme mít jistotu, že když máme někde nějaké pracovní vytížení, tak po tu dobu o ty děti může být postaráno někde nějakým způsobem. (...) Chci a potřebuji pracovat... A to školství беру tak, že to dítě si tam něco získá a stejně ty rodiče se mu věnují potom nad rámec, takže já mám odpoledne další šichtu, ale potřebuji, aby v té době toho dopoledne a pak ještě, abych tam mohla tu osmihodinovku [zvládnout], tak do těch tří, čtyř hodin, aby to dítě někde bylo.“ (Cecílie, dvě dět ve věku 6 a 8 let)

Další zmíněnou potřebou byla **podpora sportovního vyžití dětí i dospělých**, kde si jedna rodina stěžovala na absenci hřiště v lokalitě, jakož i na absenci bazénu. Koupaliště zde bylo údajně v dezolátním stavu. Jednalo se přitom o okrajovou část Prahy. Takto vysoké požadavky rodiče z jiných lokalit neměli. Na vesnicích s podobnou vybaveností samozřejmě vůbec nepočítali. Tato matka malou podporu sportovních aktivit ostře kritizovala:

*„[M]anžel vždycky říká, a určitě s ním souhlasím, že je strašně špatná, úplně tristní podpora státu právě v těch sportovních aktivitách, jo? Tak chce hrát dcera tenis. My, kdybychom na to nevydělal ty peníze, tak jí to nedopřejeme. Tak nebude hrát, jo? A ono to není jenom o tenise, ono dneska i to plavání, trenér 500 na hodinu, kůň 500 na hodinu, všechno. Já netvrdím, že mi stát na to má dát ty peníze, to chápu, že nemůže stát říct – tady máte, at' si děti jdou hrát tenis. Ale třeba nějaká **daňová úleva by mohla být**, prokážete, že jste zaplatili x tisíc na tyhle sportovní aktivity, tak my vám to stejně tak jako školkovné slevíme na dani. Proč něco takového není, jo? Určitě **podpora těch sportů myslím si, že spousta dětí dneska sedí doma, jí chipsy, ty naše děti by to dělaly taky**. Jo? Ten malý, přišel by ze školky, sednul by si k tabletu, otevřel by si klidně chipsy, kdyby to tady měl, a vzal si zmrzlinu a klidně by seděl celou dobu na gauči. Dcera, ta je jiná, ta chce ven, ale spousta dětí takových není, třeba náš malý, a **seděl by a nic by nedělal**, jo? Je to jenom na těch rodičích pořád. Myslím si, že ten stát tomu nedává vůbec nebo minimálně, nepodporuje tohle to.“* (Edita, dvě děti ve věku 6 a 13 let)

Závěrem lze shrnout, že úplné rodiny s dětmi nemají velká očekávání v pomoc ze strany státu. Pokud oba rodiče pracují, jsou takové rodiny soběstačné. K tomu ovšem potřebují vzdělávací instituce, které se o jejich děti kvalitně postarají v době, kdy oni sami jsou v práci. A dále dostatečně vysoký příjem, aby mohli pokrýt náklady na bydlení, stravu, další nezbytné i zbytné potřeby a volnočasové aktivity svoje i svých dětí. Pokud by stát ještě určitým způsobem podporoval „zdravé“ volnočasové aktivity pro děti, bylo by to pro rodiny s dětmi bonusem.

11.4 Hodnocení dostatečnosti podpory poskytované rodinám v době pandemie covidu-19

Protože šetření *Úplné rodiny 2021* probíhalo v době pandemie covidu-19 a nedlouho po prožití období rozsáhlejších restrikcí, zaměřených na omezení jejího šíření a snížení jejích dopadů, byli respondenti požádáni o vyjádření, jak vidí celkově pomoc státu poskytovanou rodinám s dětmi v době pandemie.

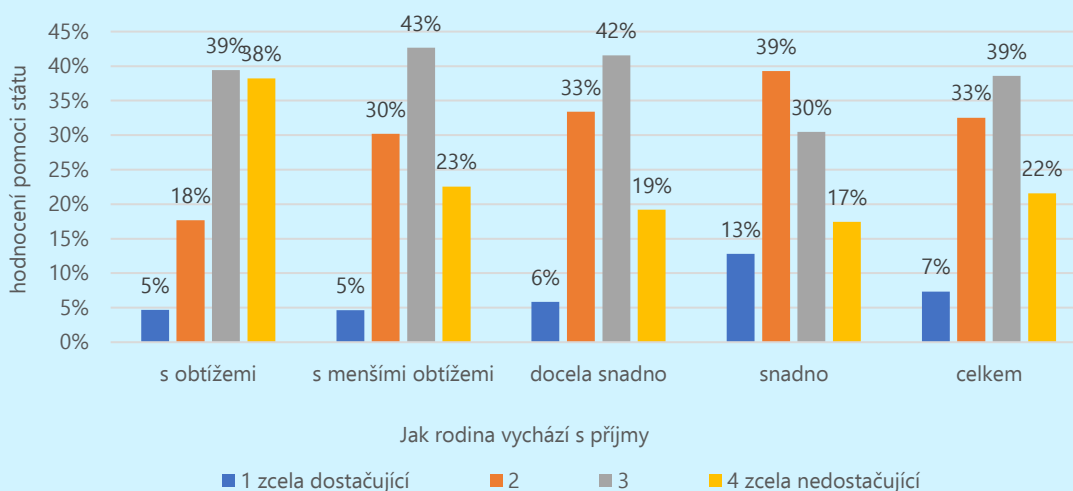
Názory na dostatečnost celkové pomoci poskytované rodinám v období od března 2020 do září 2021 jsou převážně kritické, vyjádřily s k ní však jen tři čtvrtiny dotázaných. Pokud bereme v úvahu jen ty, kteří hodnocení provedli, pak **za zcela nebo spíše nedostačující označilo poskytovanou pomoc 60 %**

dotázaných, z nich 22 % bylo zcela nespokojeno. Pro dalších 33 % byla pomoc spíše dostačující a jen pro 7 % zcela dostačující.

Nejvíce kritičtí byli ti, kteří měli finanční problémy (deklarovali obtížné vycházení se svými příjmy a/nebo zhoršení příjmové situace v době restrikcí spojených s pandemií; viz graf č. 11.12).⁵⁶ Nejnížší spokojenost vyjadřovali také **rodiče nejmladších dětí** (do dvou let věku), z nichž bylo nespokojeno celkem 70 %. Tito rodiče často zastupují **rodiny s některým rodičem ekonomicky neaktivním**. Obě charakteristiky platí pro rodiny s nejnižšími příjmy, které bývají méně připravené na výjimečné situace poklesu příjmů nebo zvýšení výdajů. S věkem dětí rostla spokojenost.

Hodnocení dostatečnosti s pomocí státu rodinám v době pandemie významně koreluje s celkovou životní spokojeností. Ta je jistě podmíněna tím, jak se rodině daří ekonomicky, či naopak strádá pod vlivem externích podmínek. Nicméně lze předpokládat i to, že se pozitivní přístup k životu odráží ve zvládnání náročných situací a percepci poskytnuté pomoci.

Graf č. 11.12 **Hodnocení pomoci státu poskytnuté rodinám v době pandemie covidu-19**

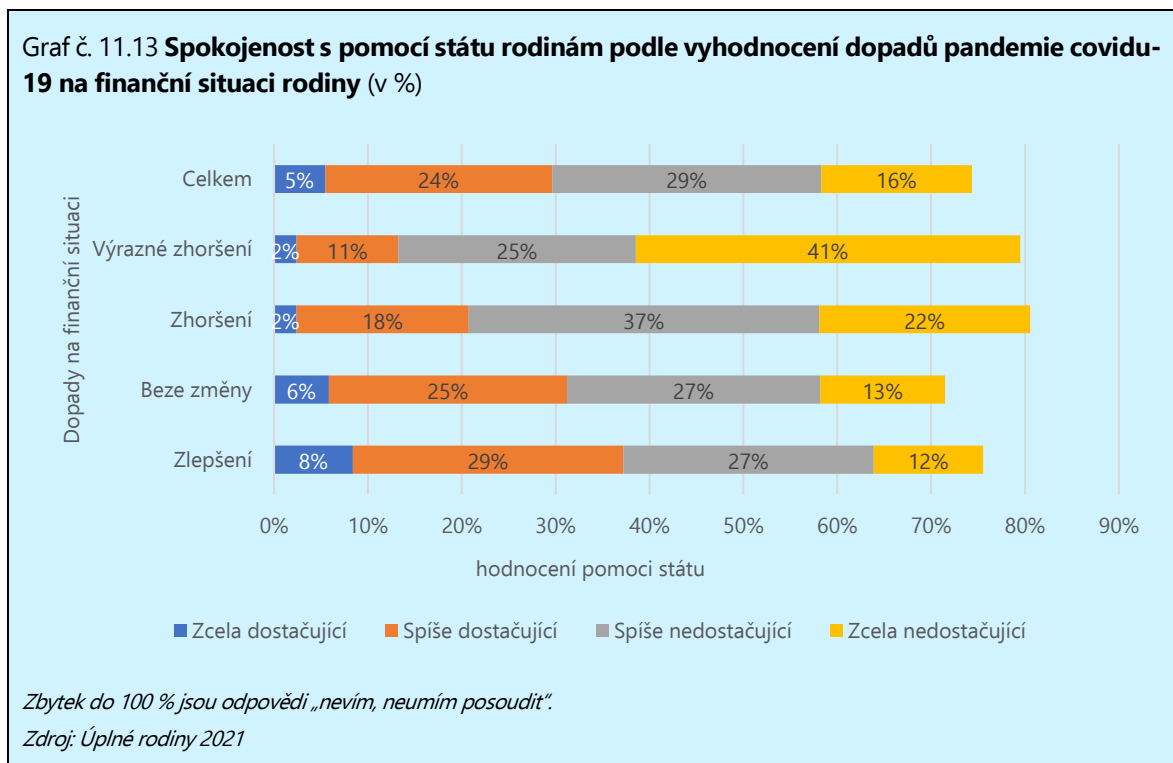
Zdroj: Úplné rodiny 2021

Pokud byla spokojenost s pomocí státu porovnána s tím, jak se za dobu pandemie změnila situace rodiny v dílčích sledovaných oblastech, lišila se do určité míry mezi těmi, kteří deklarovali zlepšení a lidmi deklarujícími zhoršení. Nijak překvapivě byly těmito oblastmi nejvíce citlivými na změny na straně jedné příjmy a zaměstnání, na straně druhé osobní život a pocit životní pohody (viz tabulka č. 8.11). Nicméně ani ti, jejichž situace se v konkrétních dílčích oblastech života rodiny nebo respondenta zlepšila, v průměru nehodnotili dostatečnost pomoci jako uspokojivou. Na čtyřbodové škále spokojenosti (1 znamená nejpozitivnější hodnocení) tento průměr dosahoval u jednotlivých položek hodnoty 2,4–2,6, zatímco u těch, jejichž situace se zhoršila, dosahovalo hodnocení dostatečnosti průměrně 2,9–3,2 bodu.

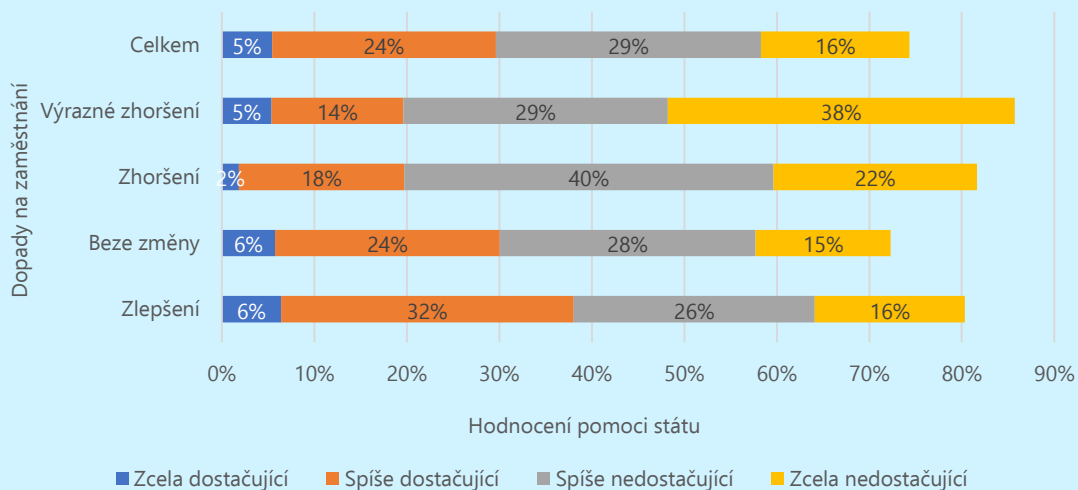
⁵⁶ Zde je vhodné poznamenat, že například o jednorázovou dávku mimořádné okamžité pomoci (MOP COVID-19) žádalo i z těch, kdo deklarovali snížení příjmů, pouze 10 % dotázaných (v celém souboru 4 %), z toho ale zhruba polovina neúspěšně.

Při porovnání hodnocení pomoci rodinám v období pandemie covidu-19 s vyjádřením o dopadech pandemie na jednotlivé aspekty rodinného života byla vykázána nejtěsnější souvislost v případě finanční situace rodiny (viz graf č. 11.13). Dvě třetiny rodičů, kteří zaznamenali její výrazné zhoršení, nepovažovali pomoc za dostatečnou. Mezi těmi, kdo změnu v příjmech nezažili nebo se jejich finanční situace spíše zlepšila, kritizovaly pomoc dvě pětiny. Pokud rodiče zažili negativní změny v zaměstnání, postrádali vhodnou podporu ještě o něco více, než při finančních potížích (viz graf č. 11.14).

Podobné výsledky byly zjištěny i v případech, kdy rodiče hodnotili dopady v oblasti životní spokojenosti a pohody (viz graf č. 11.15). Podobná je reflexe pomoci společnosti v případech zcela odlišných aspektů rodinného života. Zkušenosti z výzkumu i praxe ovšem ukazují, že negativní vývoj hmotného zabezpečení často doprovází problémy vztahové a komunikační (srov. *Současná česká rodina... 2022*). Tyto odlišné aspekty rodinného života bývají do velké míry provázány. Stejně spojení bylo odhaleno i v datech šetření *Úplné rodiny 2021*. Čtyřem pětinám dotázaných rodičů, kteří vykazují toto propojení, se společenská pomoc jevila obzvláště často neuspokojivá.

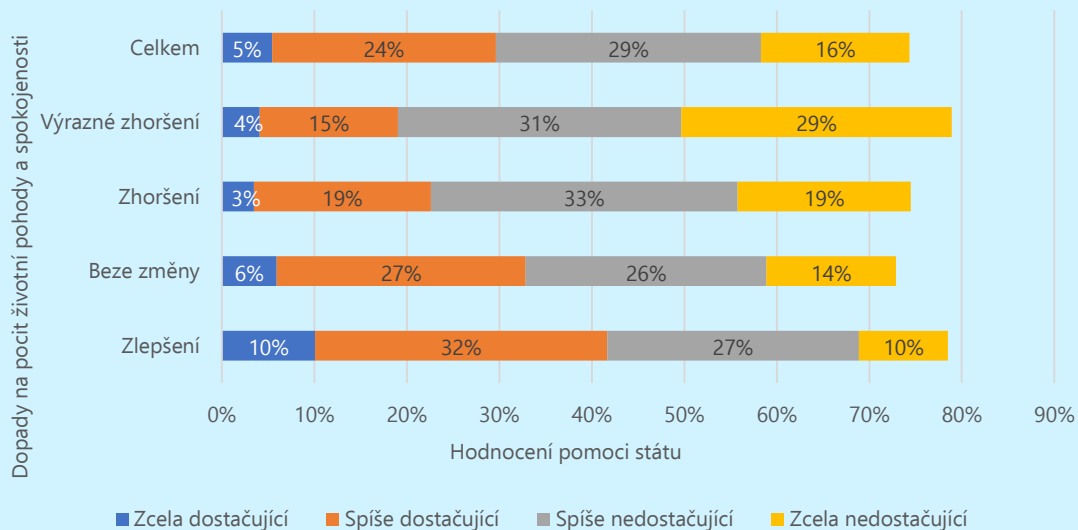
Graf č. 11.14 **Spokojenost s pomocí státu rodinám podle vyhodnocení dopadů pandemie covidu-19 na rodinu v oblasti zaměstnání (v %)**

Zbytek do 100 % jsou odpovědi „nevím, neumím posoudit“.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Graf č. 11.15 **Spokojenost s pomocí státu rodinám podle vyhodnocení dopadů pandemie covidu-19 na pocit životní pohody a spokojenosti (v %)**

Zbytek do 100 % jsou odpovědi „nevím, neumím posoudit“.

Zdroj: Úplné rodiny 2021

Jak bylo uvedeno výše, situace rodin v době pandemie covidu-19 byla mimo jiné zjišťována otázkou, v níž měli respondenti vybrat z předložených oblastí potenciálně zasažených těmito okolnostmi dvě nejvíce zasažené. Odpovědi byly porovnány s hodnocením dostatečnosti jednotlivých forem pomoci rodinám s dětmi, které rodina sama doposud využila. Výsledky tohoto porovnání jsou uvedeny v následujících odstavcích, vybrány jsou významné souvislosti. Přehled ukazuje, že lidem s problémy materiálního charakteru (příjmy, zaměstnání jako jejich zdroj a bydlení) postrádají (možná dlouhodoběji) pomoc nejen materiální povahy (dávky, daně), ale i pomoc službami.

Lidé, kteří zažívali zhoršení příjmové situace byli konkrétně nespokojeni s finanční podporou formou dávek ve třech čtvrtinách případů, s pomocí formou slev na dani také zhruba s touto četností. Vedle toho se ze dvou desetin vyjádřili kriticky ke službám pro předškolní děti,⁵⁷ ve stejném podílu ke službám pro děti ve věku školní docházky a ve třetině k pomoci v oblasti vzdělávání dětí.

Ti, kteří uvedli zhoršení v oblasti zaměstnání, ve více než třech čtvrtinách považovali pomoc formou dávek za nedostatečnou. Jen o něco méně často jako nedostatečnou označili pomoc formou daňových úlev. Vedle toho se dvě pětiny negativně vyjádřily už jen k podpoře vzdělávání dětí.

Ti rodiče, kteří byli v retrospektivním hodnocení obecně spokojeni s nástroji rodinné politiky, které jejich rodina využívala, hodnotili příznivěji také opatření na pomoc rodinám v době pandemie covidu-19.

Na základě těchto dílčích poznatků lze konstatovat, že **prožívání dopadů pandemie covidu-19 závisí na synergickém působení tří faktorů: na reálných efektech pandemické situace** v konkrétních rodinách a v životech jejich členů, dále **na situaci před pandemií jak vzhledem k úrovni hmotného zabezpečení rodiny, tak vzhledem ke kvalitě rodinných vztahů**, a do třetice **na vnímání společenské podpory, která je rodinám dlouhodoběji poskytována**.

⁵⁷ Je to podíl z celku těch, kteří se k této formě pomoci vyjádřili. Nebylo zjišťováno, zda se to může týkat konkrétně jejich rodiny. Podobně je to u dalších oblastí možné pomoci.

Shrnutí

Úplné rodiny s dětmi lze považovat za základní článek sociální struktury české společnosti. Jsou prostředím, v němž je utvářen a předáván sociální a kulturní kapitál. Publikace se zaměřila na podrobný popis základních životních oblastí těchto rodin a zejména na popis jejich fungování v době, kdy je celá společnost postižena pandemií covidu-19. Dobrou zprávou je, že většina úplných rodin byla od počátku pandemie na jaře 2020 až do doby výzkumu v září 2021 schopna samostatně překonávat případné nástrahy. Významné negativní dopady v rovině materiální a finanční se dotkly malé části těchto rodin. Je třeba připomenout, že do tohoto výzkumu byly zařazeny právě a jen rodiny se dvěma rodiči, tedy nikoliv ty, kde se třeba i vinou nepříznivých okolností způsobených pandemií covidu-19 rodičovský pár rozešel.

Demografické charakteristiky

V roce 2020 se dle dat ČSÚ živě narodilo zhruba 110 tisíc dětí, o cca 2 tisíce méně než v roce předchozím. Podíl dětí narozených vdaným ženám dosáhl svého historického minima 52 %. Růst podílu dětí narozených svobodným matkám se významně odráží v narůstajícím podílu dětí narozených mimo manželství. Úhrnná plodnost poslední roky stagnuje na hodnotě 1,71 dítěte na jednu ženu. Po období růstu se ustálil také průměrný věk rodičů při narození dítěte – v roce 2020 byl u matek 30,2 let, u otců 33,5 let.

Přes podstatné změny v demografickém chování je většina úplných rodin stále založena na manželství. Pandemie covidu-19 však negativně ovlivnila sňatečnost, v roce 2020 byl zaznamenán pokles počtu uzavřených sňatků o téměř 10 tisíc v porovnání s rokem předchozím, značně narušena byla i obvyklá sezónnost sňatečnosti v důsledku mimořádných opatření vydávaných v souvislosti s pandemií. Průměrný věk při prvním sňatku se zvýšil na 32,6 let u mužů a 30,4 let u žen, u nichž tak poprvé v historii překročil hranici 30 let.

Podle dat *Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011* (výsledky posledního sčítání z roku 2021 v době vydání této publikace ještě nebyly k dispozici) tvořily tři čtvrtiny rodin se závislými dětmi rodiny úplné. Změny v plodnosti se projevíly nárůstem podílu rodin s pouze jedním dítětem. Téměř devět z deseti úplných rodin se závislými dětmi tvořily dle SLDB z roku 2011 manželské páry, zbytek pak nesezdaná soužití. V kvantitativním šetření *Úplné rodiny 2021* tvořily rovněž většinu z dotázaných rodin manželé, zhruba v pětině rodin žili rodiče v době výzkumu v nesezdaném soužití. Pro devět z deseti respondentů i jejich partnerů bylo současné manželství jejich prvním, zbývající podíl ženatých/vdaných respondentů či partnerů vstoupil do manželství opakovaně. Nesezdaná soužití byla z převážné většiny tvořena svobodnými osobami. Průměrná délka soužití ve společné domácnosti činila mezi sezdanými respondenty 15 let, u nesezdaných byla o pět let kratší. Zhruba dvě pětiny nesezdaných respondentů přitom mají v úmyslu se svým současným partnerem v budoucnu uzavřít sňatek. Mezi nejčastěji uváděné hlavní důvody, proč nesezdaní respondenti (prozatím) sňatek neuzavřeli patřil názor, že sňatek není důkazem vzájemné lásky, a dále předpoklad, že uspořádání svatby by bylo příliš finančně nákladné, nebo že manželství by nepřineslo žádné podstatné výhody.

Většinu partnerství ve zkoumaných rodinách lze označit jako spokojené, přičemž mezi partnery panuje značná shoda v klíčových oblastech partnerského života. Přesto zhruba každý

čtvrtý respondent někdy vážně uvažoval o rozvodu nebo rozchodu se svým současným partnerem. Obavy z dopadů rozchodu či rozvodu na děti jsou jedním z hlavních důvodů, proč se respondenti dosud nerozešli. Více než polovině respondentů z této skupiny se podařilo překonat problémy vlastními silami. Zhruba třetina těch, jež uvažovali o rozchodu, sdílí přesvědčení, že rozchod by měl být až krajním řešením partnerských problémů, a pětina se nerozešla z obav z ekonomických dopadů rozchodu či rozvodu.

V devíti z deseti rodin jsou oba partneři společnými biologickými rodiči všech nezaopatřených dětí, které s nimi žijí ve společné domácnosti. Z hlediska typu soužití ve výzkumném souboru jednoznačně převažovaly čisté dvougenerační rodiny, kde společnou domácnost tvořili pouze rodiče a děti. Pětinu rodin lze označit za rodiny smíšené, v nich sdílela s rodiči a nezaopatřenými dětmi domácnost zpravidla ještě jedna další osoba. Nejčastěji se jednalo o zaopatřené dítě, případně o prarodiče.

Téměř dvoutřetinová většina respondentů měla v době konání výzkumu tolik dětí, kolik si přála, třetina dotázaných měla méně dětí, než si přála (častěji to uváděly ženy a nesezdaní rodiče) a pouhá 4 % jich měla naopak více. Přitom tři čtvrtiny dotázaných rodičů v době konání šetření neuvažovaly o tom, že by měly ještě nějaké další dítě. Ti, kteří by chtěli mít v životě více dětí, než tomu bylo v době výzkumu, vysvětlovali nejčastěji tento rozdíl tím, že plánují mít děti později. Druhým nejčastěji uváděným důvodem je věk rodičů, třetím důvodem pak jejich zdravotní stav.

Socioekonomické podmínky

V době šetření *Úplné rodiny 2021* nebyly externí socioekonomické podmínky pro život rodin v porovnání s předchozím obdobím stejně příznivé. Na počátku pandemie covid-19 poklesla zaměstnanost, poptávka po pracovní síle ovšem následně opět vzrostla. V roce 2021 pokračoval rozkolísaný vývoj mezd z roku 2020, s rozdíly podle odvětví či demografických charakteristik jednotlivců, zejména věku a vzdělání. Příjmy domácností byly proměnlivé, ale většině dramaticky neklesly. Postiženy byly spíše možnosti spotřeby, která nicméně vzrostla vždy po uvolnění restriktivních opatření v letních měsících let 2020 i 2021. Situaci od poloviny roku 2021 opět zhoršuje růst cen zboží a služeb. Příjmy průměrné rodinné domácnosti plynule stouply až do roku 2020 a také v roce 2021 růst pokračoval. Ve sledovaném období se příliš nezměnila míra chudoby a materiální deprivace.

Ve většině dotázaných rodin jsou výdělečně činní oba rodiče. Pokud mezi vydělávající členy rodin zahrneme jak zaměstnance nebo OSVČ, tak osoby na rodičovské dovolené nebo v důchodu pracující alespoň na poloviční úvazek, v 64 % rodin mají oba rodiče nějaký stálý pracovní příjem. Ekonomická aktivita závisí především na etapě rodinné dráhy, tedy na počtu a věku (závislých) dětí a na věku rodiče. Nemalou roli hraje i vzdělání a profesní status rodičů. Někjaký pracovní příjem má 96 % mužů a 67 % žen.

Zaměstnanost českých rodičů žijících v páru patří v mezinárodním srovnání k vyšším, navzdory přechodnému snížení míry zaměstnanosti českých matek v době, kdy pečují o dítě ve věku do dvou až tří let. Toto jejich chování se projevuje v nadprůměrném zastoupení rodin, kde jeden partner, s naprostou převahou muž, pracuje na plný úvazek a druhý, obvykle žena, nepracuje vůbec. Bývá to jen po relativně krátký úsek v rodinném cyklu.

Podíl matek s dítětem mladším 3 let, které jsou na mateřské či rodičovské dovolené, je vyšší mezi těmi, které mají manuální zaměstnání, a to okolo 90 % na rozdíl od průměrných 83 %. Ženy

vykonávající odborné profese se vrací na trh práce dříve, častěji pracují už při rodičovské dovolené na půl úvazku a více. Kratší úvazky však jsou jako nástroj sladování rodinných a pracovních rolí využívány jen v relativně malém rozsahu, především v době, kdy je v rodině dítě předškolního věku. Zaměstnavatelé je spíše nabízejí na základě vlastních potřeb (proto jsou mj. častější v určitých povoláních), než podle potřeb rodičů. Stále totiž v této oblasti chybí pobídky pro zaměstnavatele.

Porovnáme-li socioekonomický status uváděný respondenty k datu šetření (září 2021) a k datu konce února 2020, není nijak často zachycena významná změna. V rodinách, kde jsou oba rodiče aktivní na trhu práce, pracovalo během celé sledované doby pandemie 78 % žen a 88 % mužů. Rodiny nebyly plošně ohroženy vynucenou dlouhodobější neaktivitou, která by mohla mít za následek vážný pokles pravidelných pracovních příjmů.

Více než dvě třetiny dotazovaných rodin vycházejí s příjmy bez obtíží. Na hodnocení příjmové dostatečnosti mají vliv charakteristiky rodičů promítající se do pracovních příjmů, jako vzdělání, profesní status a socioekonomický status. Mezi zásadní determinanty patří jak pro výši příjmů, tak i pro hodnocení jejich dostatečnosti složení rodiny podle podílu výdělečně činných a závislých osob. U většiny rodin nebyla zjištěna změna subjektivního vnímání příjmové situace během pandemie. Nicméně například pravidelné spoření deklaruje v současnosti třetina dotázaných, což je méně, než tomu bylo za „normální“ situace před začátkem pandemie, kdy jich bylo více než dvě pětiny.

Rodinné příjmy se liší v závislosti na fázi rodinného cyklu, tedy podle počtu a stáří dětí, a podle socioprofesionálních charakteristik rodičů. Existují také rozdíly v příjmech mezi rodinami manželských a nesezdaných párů ve prospěch prvních jako důsledek odlišné struktury jejich domácností. K lepší příjmové situaci manželských párů přispívá zejména častější ekonomická aktivita i vyšší vzdělanostní úroveň obou manželů ve srovnání s nesezdanými partnery. Spíše, než počet dětí v rodině sehrává v příjmech domácnosti roli jejich věk, především nejmladšího dítěte, protože od něj se odvíjí ekonomická aktivita rodičů, převážně žen.

Naprostá většina úplných rodin (72 %) má celkové příjmy ve výši 40 tisíc korun a více (daleko více, než neúplné rodiny), nižší příjmy mají úplné rodiny s nejmladším dítětem v předškolním věku. V příjmech přepočtených na spotřební jednotku se úplné rodiny od neúplných liší přirozeně méně nápadně v důsledku odlišné struktury těchto rodin.

Vzhledem k tomu, že je naprostá většina rodičů v úplných rodinách ekonomicky aktivní, jsou zásadní součástí rodinných příjmů úplných rodin příjmy pracovní. Úplné rodiny mívají relativně méně často sociální příjmy než jiné typy domácností. Navíc se podle statistik ČSÚ podíl rodin pobírajících nějakou sociální dávku v posledních letech snižoval, zatímco výše sociálních příjmů průměrné domácnosti mezi lety 2015 a 2020 vzrostla. Polovina sledovaných rodin souboru *Úplné rodiny 2021* měla v době výzkumu alespoň jednu formu sociálního příjmu, nejčastěji některou rodinnou dávku. Mezi rodinami s oběma vydělávajícími rodiči měla sociální příjmy pouze čtvrtina. Je otázkou, nakolik je to způsobeno vysokou adresností rodinných dávek a nakolik k tomu přispívá i jejich nevyužívání. Sociální příjmy mají mezi úplnými rodinami častěji rodiny se třemi a více dětmi a následně rodiny s jedním dítětem, které kromě dávek státní sociální podpory také častěji přijímají další dávky určené pro nízkopříjmové rodiny. Podle dat ČSÚ tvoří dávky státní sociální podpory ve všech rodinách s dětmi průměrně 3 % hrubých příjmů. Úplné rodiny s dětmi jsou oproti neúplným výrazně méně často příjemci těchto dávek, s výjimkou rodičovského příspěvku. Ten je nejčastější sociální dávkou využívanou úplnými rodinami s dětmi.

Výzkum potvrdil, že finanční podpora rodinnými dávkami je zaměřena převážně do raných fází rodinných drah, na předškolní děti a mezi nimi ty nejmladší, a současně na rodiny s nízkými

příjmy. Rodiny s dětmi ostatních věkových kategorií a rodiny s průměrnými příjmy jsou státem finančně podporovány jen omezeně, z hlediska cílů rodinné politiky nedostatečně (jak jsou stanoveny v *Koncepci rodinné politiky* – MPSV 2017).

Jiné než pracovní nebo sociální příjmy má pouze desetina domácností. Častější jsou tam, kde jsou oba rodiče ekonomicky aktivní a když mají více než jedno dítě. Podíl těchto příjmů mírně roste s věkem dětí.

Dvě pětiny úplných rodin mají nějakou půjčku, a to nezávisle na míře ekonomické aktivity rodičů a dalších členů domácnosti. Nejčastěji jsou půjčky uzavírané na koupi auta, nejméně často na zajištění běžných potřeb. Druhý důvod byl však hojnější u půjček uzavřených v době pandemie.

Jen dvě třetiny dotázaných deklarovaly za poslední měsíce finanční stabilitu. Pokles příjmů domácnosti byl zaznamenán u čtvrtiny rodin, hlavně rodin s velmi nízkou ekonomickou aktivitou, zejména těch, kde nepracuje žádný z rodičů. Příjmový propad byl důsledkem takových změn v životě rodičů, jako snížení pracovního příjmu, omezení pracovní činnosti v souvislosti s protikoronavirovými opatřeními, méně často snížení úvazku. Jen výjimečně byla důvodem ztráta zaměstnání. Z hlediska struktury úplných rodin se ve srovnání se situací před pandemií nejvíce zhoršila příjmová situace v rodinách s jedním výdělečně činným členem bez ohledu na počet dětí.

Bydlení

Obecně v ČR preferované vlastnické bydlení je také v úplných rodinách s dětmi nejčastější formou. Závislost typu bydlení na příjmech rodiny a jejím bohatství není silná, nicméně v nájemních bytech bydlí spíše rodiny s nižšími příjmy. Bývají to rodiny mladší, na začátku rodinné dráhy. Typ bydlení se mění v průběhu rodinného cyklu. Také rodiny sezdáných a nesezdáných párů se mezi sebou liší z hlediska typu bydlení, zejména v podílu bydlení ve vlastním domě, který je vyšší u manželských párů.

Jestliže forma bydlení závisí na příjmové a celkové materiální situaci jen omezeně, těsněji je s bohatstvím rodiny a příjmem domácnosti spjata schopnost hradit náklady na bydlení. Rodiny deklaratorně chudé vypovídají o obtížích s výdaji na bydlení v polovině případů oproti zhruba šestině všech úplných rodin s dětmi. Při hodnocení náročnosti zvládat náklady na bydlení má velkou váhu to, zda a jak se změnily čisté příjmy domácnosti v době pandemie oproti situaci před únorem 2020. Jejich snížení je reflektováno ve vyjádřených problémech s výdaji na bydlení.

V letech 2015 až 2020 podle statistik ČSÚ sice absolutně rostly náklady na bydlení, ale v relativním vyjádření jejich podíl na čistých příjmech domácností klesal. Tyto náklady jsou pro tříčtvrtinovou většinu sledovaných rodin střední zátěží v rodinném rozpočtu. Hypotéku má necelá polovina těchto rodin, nejčastěji mladší rodiče (třicátníci), kteří mají nejmladší dítě ve věku do dvou let (mezi takovými je podíl rodin s hypotékou nadpoloviční). Častěji tak splácejí hypotéku rodiny s jedním vydávajícím. Rodiče v úplných rodinách s dětmi v souhrnu nevyjadřují velké problémy se splácením hypotéky nebo půjček.

Sladování rodiny a zaměstnání

Ekonomicky aktivní rodiče z úplných rodin, mající obvykle jedno až dvě (zdravé) děti, nedeklarují často závažné problémy ve sladování rodinných a pracovních povinností. Podle demografické skladby těchto rodin a ekonomické aktivity dospělých členů mají k úspěšnému

sladování trochu lepší objektivní i subjektivní předpoklady ve srovnání s jinými typy rodin. Kvalitativní i kvantitativní výzkum však potvrdil, že se jedná o oblast větších nebo menších tenzí, kde nedostatek času pro rodinu z důvodu pracovního vytížení přináší nespokojenost.

V provedeném výzkumu bylo zaznamenáno silné povědomí významné části rodičů, že rodina je z důvodů pracovního vytížení rodičů často ochuzována o žádoucí pozornost a čas. Rodiče se v každodenním životě musí rozhodovat, které z životních oblastí věnují určitý objem času. Výsledky výzkumu ukázaly, že značná část není se svým aktuálním rozvržením časového fondu spokojena. Mnoho rodičů vyjádřilo nespokojenost s množstvím času, které mají pro čtyři základní životní oblasti: výdělečnou činnost, domácnost, děti a své zájmy. Více než polovina rodičů by si přála, aby mohla věnovat více času svým osobním koníčkům a zájmům a téměř dvě pětiny rodičů by rádo věnovalo víc času svým dětem. Matkám se častěji nedařilo nalézt čas na vlastní zájmy a otcům naopak zas čas na děti. S tím souvisí i zjištěná skutečnost, že značný podíl ekonomicky aktivních otců (28 %) a matek (18 %) ve výzkumu uvedl, že by chtěl věnovat méně času výdělečné činnosti. Rozdíly mezi matkami a otci vyplývaly z komplementárního dělení rolí, které bylo zjištěno ve většině úplných rodin, nejvýraznější bylo v rodinách s menšími dětmi. Péči o malé děti a pomoc dětem s přípravou do školy zajišťují ve dvou třetinách úplných rodin matky, v jedné třetině rodin pak matky s otci zhruba stejným dílem. Podobně zajišťují matky většinu běžných domácích prací. Zapojení otců je vyšší v oblasti rozhodování, kde ve většině úplných rodin se oba rodiče zhruba ve stejné míře podílejí na rozhodování o trávení volného času a hospodaření s penězi.

Do sladování rodinných a pracovních sfér může zasahovat i širší rodina a zejména vztahy s rodiči respondentů, kteří mohou úplným rodinám pomáhat, nebo mohou naopak pomoc sami potřebovat. Výzkum zjistil, že čtyři pětiny respondentů žijí v blízkosti svých či partnerových rodičů. Zhruba polovina úplných rodin žije ve stejném či blízkém městě jako alespoň jeden rodič respondentů, tedy prarodič dětí. Možnost pro častější osobní kontakty a pomoc tedy zpravidla mají. Nejčastější formu pomoci, které úplné rodiny od (pra)rodičů dostávaly byla pomoc s péčí o děti (73 % rodin) a dále emocionální pomoc (62 % rodin). Respondenti z úplných rodin pak ovšem často pomoc svým rodičům také poskytovali, a to nejčastěji v podobě emocionální podpory a pomoci s nákupy a doprovodem. Mezigenerační emocionální pomoc putující oběma směry opět potvrzuje, že v současnosti je rodina v oblasti citové velmi důležitá. Pandemie covidu-19 k tomu patrně ještě více přispěla.

Dopady pandemie covidu-19

Pandemie covidu-19 zasáhla rodiny v nejrůznějších oblastech jejich života. Nejvíce z dotázaných rodičů v kvantitativním šetření se potýkalo s pocitem osamělosti v důsledku nedostatku sociálních kontaktů a s pocitem vyčerpání a vyhoření. Další značně problematickou oblastí byla nutnost intenzivnějšího používání informačních technologií, ať už dětmi z důvodu distanční výuky a naplnění volného času, nebo rodiči z důvodu častějšího využívání práce z domova. Výrazný negativní dopad měla pandemie též v případě sladování práce a rodiny. Problémy ekonomického charakteru byly méně časté, nicméně ani jejich výskyt není ojedinělý. Relativně nejméně problematickou oblastí se pro úplné rodiny s dětmi jeví bydlení, kde však některé rodiny měly zvýšené problémy s hrazením všech nákladů. Konflikty rodičů s dětmi týkající se chování a plnění jejich povinností nebyly ve většině zkoumaných rodin příliš časté. Je možné říci, že pandemie covidu-19 měla nepříznivý vliv na konflikty rodičů a dětí jen v poměrně nízké míře. Výzkum ale nemohl postihnout prožívání a vnitřní konflikty všech členů rodiny, které se mohou projevat i s časovým odstupem.

V dotazovaných rodinách nedocházelo během pandemie covidu-19 ve většině případů k velkým změnám či výkyvům v pracovním zapojení. Okolo 70 % rodičů stále pracovalo ve stabilním zaměstnání. Ačkoliv pozice rodičů na trhu práce nebyly v době pandemie příliš poznamenány, ve výkonu práce k některým změnám docházelo celkem často. Změny se téměř výhradně vyskytovaly v organizaci, příp. objemu práce. U matek i otců se jednalo nejčastěji o práci z domova, flexibilnější pracovní dobu i práci v nestandardních dobách. Výjimečný nebyl ani snížený počet odpracovaných hodin či snížený úvazek. Tyto okolnosti byly u otců příčinou snížení pracovního příjmu častěji než případy, kdy otec nemohl svoji práci vykonávat. Pro matky bylo běžnější než pro otce, že svoji práci odváděly v nestandardní pracovní době, což byl i jeden z důsledků vyšších nároků na péči o děti při uzavření škol a příčina komplikací při kombinování pracovních a rodinných povinností. Práce z domova, jež se v době pandemie tolik rozšířila, nepůsobí jako obecný nástroj ulehčování kombinace rodinných a pracovních rolí, zřejmě proto, že přináší i komplikace jak ve výkonu a organizaci práce, tak v denním chodu rodiny. Využívají ji – z těch, co mohou – jen někteří rodiče.

Změny v socioekonomickém postavení rodičů nebyly příliš časté, pokud však nastaly, promítlo se to většinou do snížení pracovních, a tím i rodinných příjmů. Zajištění pracovního příjmu sice patřilo k oblastem, kde se rodiny v době pandemie covidu-19 cítily ohrožené, ne však na rozdíl od jiných osamocené až případně bezmocné. Materiální situace rodiny a její změny pod vlivem pandemické situace nejsou pro většinu úplných rodin tím hlavním, co rodiny v souvislosti s pandemií trápí, ani tím, co dle svých deklarací zvláště obtížně zvládají. Příjmová situace úplných rodin s dětmi jako celku byla pandemií covidu-19 ovlivněna jen mírně. Vlivy pandemie však působily se střídavou intenzitou a u různých sociodemografických skupin rozmanitým způsobem. I když se celkově ukázaly dopady pandemie a navazujících protiepidemiologických opatření na ekonomiku ČR v mezivrop-ském srovnání jako spíše vyšší, úplné rodiny z velké části zvládaly komplikacím čelit. Protože jen menší část zkoumaných domácností zažila závažné dopady koronavirové krize, nebyly ve velkém rozsahu využívány nástroje ke zmírňování těchto dopadů. Nejčastěji deklarovaným opatřením je krizové ošetřovné, které celkem využilo 18 % rodin. Například ale jen necelá 4 % domácností žádala o dávku mimořádné okamžité pomoci a jen necelé polovině z nich bylo vyhověno. Jiné formy kompenzace (např. zaměstnavatel zapojený do programu Antivirus, covidové kompenzace pro OSVČ) zažilo celkem 13 % rodin. Více se lidé snažili řešit finanční problémy uvnitř rodiny nebo přátelskou výpomocí.

Také v případě dalších vážných problémů žádal o odbornou pomoc jen velmi nízký podíl osob a rodiny se povětšinou snažily o řešení vlastními silami. Takřka jediným důvodem, který přiměje vyšší podíl osob vyhledat odbornou pomoc, jsou problémy zdravotního charakteru. S těmi se v době pandemie nově nebo ve zvýšené míře potýkala více než desetina rodin a pětina dotázaných rodičů se v průběhu pandemie zhoršil zdravotní stav.

Pomoc byla hledána také v širší rodině, přičemž se rodiče z úplných rodin častěji stali poskytovateli pomoci než jejími příjemci. Míra pomoci mezi generací zkoumaných rodičů a jejich rodičů u nezanedbatelné části rodin v průběhu pandemie vzrostla. Zhruba pětina úplných rodin poskytovala v souvislosti s pandemií pomoc nejstarší generaci častěji, než tomu bylo před epidemií, a zhruba každá devátá úplná rodina pomoc od prarodičů častěji přijímala.

Kvalitativní výzkum ukázal, že rodiče vnímali omezení spojená s pandemií covidu-19 jako poměrně obtížná především při pohledu na svoje děti, které se nemohly po dlouhé období mnoha měsíců ve školním roce 2020/2021 účastnit prezenční školní výuky. Někteří rodiče byli přesvědčeni, že to působilo na vývoj jejich dětí negativně, popisovány byly psychické obtíže i nižší efektivita distanční a online výuky v porovnání s tou prezenční ve škole. Významný byl vliv pandemie v rovině osobních kontaktů, které musely omezit nejen děti, ale i rodiče. Těžká byla rovněž situace týkající se

sladování pracovních povinností s péčí a domácí výukou dětí zejména tam, kde pracovali oba rodiče a kde byly děti na prvním stupni základních škol. Za pozitivní přínos pandemie považovali někteří rodiče nastanou vyšší pracovní flexibilitu, která jim byla umožněna. U práce z domova však byla zmiňována i úskalí a pro některé matky bylo obtížné ji skloubit se současnou péčí o děti a domácnost v době, kdy byly uzavřené školské instituce. Snížený pracovní úvazek matky zpravidla napomáhal k tomu, aby rodina lépe fungovala. Komplementární dělba rolí byla uplatňovaná ve všech rodinách, zkoumaných kvalitativní metodologií.

Na základě zmíněných poznatků lze konstatovat, že prožívání dopadů pandemie covidu-19 závisí na synergickém působení tří faktorů: na reálných efektech pandemické situace v konkrétních rodinách a v životech jejich členů, na situaci před pandemií jak ohledně úrovně hmotného zabezpečení rodiny, tak ohledně kvality rodinných vztahů, a do třetice na vnímání společenské podpory, která je rodinám dlouhodoběji poskytována.

Hodnoty a percepce opatření rodinné politiky

Pro rodiče v úplných rodinách představuje rodina, shodně s většinovou populací, výrazně nejvyšší hodnotu. Je pro ně součástí širší potřeby mezilidských vztahů a bezpečného zázemí, na rozdíl od „pragmatictějšího“ vnímání rodiny například sólo rodiči, pro něž rodina zahrnuje výrazněji i materiální zabezpečení.

Ve svých postojích se rodiče tvořící úplnou rodinu v souhrnu neukazují jako jednoznačně výraznější zastánci tradiční rodiny než jiné sociodemografické skupiny. Navzdory převaze názorů, jež lze považovat za výraz tradičního pohledu na rodinu, sdílejí i současný trend v chápání rodiny jako volněji podřízené tradičním normám, pokud jde o formu a stabilitu partnerského soužití. Současně ale vyznávají rodičovskou zodpovědnost a závaznost rodiny jako instituce při plnění jejích základních funkcí, tedy funkcí výchovných a ekonomicko-zabezpečovacích.

Při nepřilíh zásadní diferenciaci postojů k rodině zaujme odlišnost mezi muži a ženami, a to liberálnějším přístupem žen, postaveným zřejmě na pragmatictějším pohledu na rodinu, oproti více emotivnímu přístupu mužů, více zřejmě lpících na formálních a citových vazbách.

Z výpovědí rodičů žijících v úplných rodinách je zřejmé, že jejich očekávání společenské podpory od rodinné politiky státu i dalších subjektů jsou podmíněna vlastní životní zkušeností a aktuální etapou rodinné dráhy. Současně jsou tato očekávání zakotvena v obecnějším hodnotově normativním nastavení společnosti a vlivných diskurzích týkajících se rodiny a rodičovství.

Rodiče z úplných rodin se závislymi dětmi preferují, podobně jako většina jiných rodičů, především autonomii rodiny, zvláště ve výchově dětí. Současně ale požadují podporu státu v situacích oslabení soběstačnosti z důvodů narušení funkcí rodiny nebo v době zvýšených nároků na péči o některé členy rodiny, případně při vnějším ohrožení jako například při pandemii covidu-19. Jsou-li vyzváni k porovnání role rodiny a role státu při zabezpečování potřeb rodiny, převažuje názor na jejich vyrovnanost a komplementaritu. Větší roli přisuzují státu v případech zabezpečení ne zcela soběstačných osob, tedy zdravotně postižených (nemocných) a seniorů. Naopak svoji roli hodnotí jako hlavní při zajištění potřeb nezletilých dětí. Poměr mezi mírou autonomie a závislosti je u různých rodin diferencovaný. Například lidé s nižším vzděláním a obvykle též nižším socioekonomickým statusem, požadují od státu trochu vyšší asistenci než vysokoškolsky vzdělaní.

Většina všech rodičů, nejen z úplných rodin, více nebo méně zřetelně preferuje nefinanční pomoc oproti finanční. Rodiče z úplných rodin se k takové podpoře přiklánějí výrazněji. Pokud jde o formu

finanční pomoci, opět je obecně sdílená vyšší podpora daňových nástrojů proti dávkovým zřetelnější u těchto rodičů. Současně jsou všichni rodiče kritičtí k dostatečnosti finanční podpory. Dávky jsou preferovány v těch případech, kdy na ně rodiny mají nárok. Dávky pak rodinám reálně přinášejí větší nebo menší pomoc v rodinném hospodaření. Naopak za důležitější jsou považovány spíše daňové nástroje v těch fázích rodinného cyklu a v situacích, kdy rodiny mají jen omezený přístup k rodinným dávkám a jsou „odkázány“ na daňové úlevy.

Přestože sami dotázaní rodiče pomoc nijak často nevyhledávali, názory na dostatečnost celkové pomoci, poskytované rodinám v období od března 2020 do září 2021 jsou převážně kritické. Za zcela nebo spíše nedostačující označily poskytovanou pomoc tři pětiny dotázaných. Jen podle necelé desetiny rodičů byla zcela dostačující.

Nejvíce kritičtí byli ti, kteří měli v té době finanční problémy, a také rodiče nejmladších dětí do tří let věku, z nichž byly nespokojeny celkem více než dvě třetiny. Tito rodiče často zastupují rodiny s některým rodičem ekonomicky neaktivním a mají často nejnižší příjmy. Takové bývají méně připravené na výjimečné situace poklesu příjmů nebo zvýšení výdajů. S věkem dětí rostla spokojenost. Kritičtější byli rodiče deklarující nějakou formu zhoršení situace rodiny za dobu pandemie.

Doporučení

Na základě provedeného výzkumu považujeme za nejdůležitější zásadu rodinné politiky, směřující k podpoře úplných rodin s dětmi především maximální snahu o udržení jejich soběstačnosti. Tento podnět platí jak obecně, tak zvláště v období posledních dvou let. Platný je ale i pro následující roky, kdy bude nezbytné čelit negativním ekonomickým a sociálním důsledkům pandemie covidu-19. Základní opatření vedoucí k podpoře soběstačnosti úplných rodin s dětmi jsou obecného rázu a pozitivně ovlivňují i další typy rodin či jednotlivců.

V první řadě je to snaha o udržení nízké míry nezaměstnanosti. Pokud mají rodiny k dispozici dva příjmy, jsou zpravidla soběstačné. Co je ovšem pro rodiny s dětmi důležité, to je poskytnutí možnosti nahradit příjem v případě ztráty zaměstnání či podnikání. To podle zjištění provedeného výzkumu doposud v zásadě dobře fungovalo. Nástroje jako ošetřovné, náhrady pro OSVČ nebo náhrady mzdy v nezaměstnanosti byly rodičům dostupné a je důležité, aby zůstaly i nadále.

Pro oblast sladování pracovních a rodinných rolí je podstatné, aby byla rodičům umožněna flexibilní forma práce z hlediska časového, a pokud to lze, tak i místního. Zaměstnavatelé by měli být podporováni v přijímání rodičů pracujících na částečné úvazky.

Dlouhodobě v této oblasti poměrně dobře funguje rodičovský příspěvek a dávky nahrazující mzdu (peněžitá pomoc v mateřství a novější otcovská poporodní péče) v souvislosti s péčí o nejmenší děti. Problémem je, že jsou to nástroje zaměřené na rodiny s nejmenšími dětmi. Rodinám se staršími dětmi se nedostává v současném systému ani dostatečné podpory finanční, ani společenského uznání. Zmíněná preferovaná autonomie rodiny může být i výrazem toho, že právě rodiče starších školních a dospívajících dětí nemají pocit, že se mohou na společenskou pomoc dostatečně spolehnout. Například rostoucí náročnost vzdělávání a současně jeho význam pro celou společnost by měly být podnětem k přehodnocení celého systému rodinných dávek a dalších finančních podpor. Finanční podpora rodin s dětmi by neměla být zaměřena pouze na nízkopříjmové rodiny. Formou daňových odpočtů nebo investic do školství lze podpořit široký okruh rodin.

Zjištění, že pandemie covidu-19 nepřinesla příliš velké zhoršení v oblasti bydlení, může mimo jiné souviset i s tím, že zajištění bydlení je dlouhodobě jedním z největších problémů rodin. Rodiny

mají sice vypracovány strategie, jak je řešit, může to však být na úkor dalších rodinných funkcí nebo potřeb. Vytváření podmínek pro dostupnost bydlení a udržení jeho žádoucí kvality ve vztahu k měnícím se potřebám rodin je trvalým úkolem rodinné politiky.

Dále je pro rodiny i samotné děti významné, aby byly v době pandemie udrženy otevřené školské instituce a bylo poskytováno co možná nejvíce prezenčního vzdělávání tak, aby rozsah distanční a online výuky zůstal omezený.

Úplné rodiny ve své většině nevyžadují rozšiřování speciálně zaměřených opatření rodinné politiky. Pro plnění svých funkcí však potřebují náležité sociální a ekonomické zázemí, stejně jako proporční a vyvážený systém různých nástrojů podpory rodin, zohledňující vývojové fáze rodiny i její měnící se vnitřní strukturu.

Literatura

BALÁŽ, R., 2012. Rozhovor s Ivo Možným: Silný pomáhající stát udělal člověka méně závislým na pomáhajících dětech. *Sociální práce/Sociálna práca*, 20(4).

Dostupné z: <http://www.socialniproce.cz/zpravy.php?oblast=3&clanek=415>

BIČÁKOVÁ, A., KALÍŠKOVÁ, K., 2015. *Od mateřství k nezaměstnanosti: Postavení žen s malými dětmi na trhu práce*. Praha: IDEA-CERGE.

CRESWELL, J. W., CLARK, V. L. P., 2007. *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. London: SAGE Publications.

CVVM, 2020a. *Názory veřejnosti na roli muže a ženy v rodině – únor 2020*. Tisková zpráva. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5181/f9/ov200331.pdf

CVVM, 2020b. *Postoje českých občanů k partnerství, manželství a rodičovství – únor 2020*. Tisková zpráva. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5175/f9/ov200325.pdf

CVVM, 2021. *COVID 19 a finanční situace domácností a dopad na zaměstnání. Naše společnost – speciál – únor 2021*. Tisková zpráva. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c6/a5366/f77/eu210322.pdf

ČSÚ, 2004. *Rodiny se závislými dětmi – 2001*. Praha: ČSÚ.

Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/rodiny-se-zavislymi-detmi-2001-3pmzm0pv46>

ČSÚ, 2011. *Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB): Domácnosti*. Praha: ČSÚ.

Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/slbd/domacnosti>

ČSÚ, 2013a. *Sčítání lidu, domů a bytů – Pramenné dílo – 2011*. Praha: ČSÚ.

Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/24000-13-n_2013-030102

ČSÚ, 2013b. *Sčítání lidu, domů a bytů – Pramenné dílo – 2011. Základní informace o vývoji obyvatel, domů a bytů v České republice*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/24000-13-n_2013-02

ČSÚ, 2016. *Porodnost a plodnost – 2011–2015*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/porodnost-a-plodnost-2011-2015>

ČSÚ, 2020a. *Demografická příručka – 2019*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka-2019>

ČSÚ, 2020b. *Vývoj sňatečnosti v České republice – 2001–2019*. Praha: ČSÚ.

Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-snatecnosti-v-ceske-republice-2019>

ČSÚ, 2021a. *Demografická ročenka České republiky – 2020*. Praha: ČSÚ.

Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2020>

ČSÚ, 2021b. *Hlavní makroekonomické ukazatele*. Praha: ČSÚ.

Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/hmu_cr

ČSÚ, 2021c. *Indexy spotřebitelských cen – inflace – září 2021*. Praha: ČSÚ.

Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cr/indexy-spotrebitelskych-cen-inflace-zari-2021>

- ČSÚ, 2021d. *Indexy spotřebitelských cen – inflace – říjen 2021. Bydlení a doprava dominovaly meziročnímu růstu cen.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/indexy-spotrebitelskych-cen-inflace-rijen-2021>
- ČSÚ, 2021e. *Informace o vyplacených dávkách v rezortu MPSV ČR v říjnu 2021.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/2158556/Informace+o+vyplacen%C3%BDch+d%C3%A1vk%C3%A1ch+v+%C5%99%C3%ADjnu+2021.pdf/d1edb621-b84b-72c4-3134-7a251bca0771>
- ČSÚ, 2021f. *Míry zaměstnanosti, nezaměstnanosti a ekonomické aktivity – září 2021.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/miry-zamestnanosti-nezamestnanosti-a-ekonomicke-aktivity-zari-2021>
- ČSÚ, 2021g. *Před příchodem pandemie příjmy domácností rostly.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/pred-prichodem-pandemie-prijmy-domacnosti-rostly>
- ČSÚ, 2021h. *Příjmy a životní podmínky domácností – 2020.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-cdknb922a5>
- ČSÚ, 2021i. *Rostla spotřeba domácností i jejich investice.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/rostla-spotreba-domacnosti-i-jejich-investice>
- ČSÚ, 2021j. *Výdaje na ošetrovné loni skokově vzrostly.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vydaje-na-oseetrovne-loni-skokove-vzrostly>
- ČSÚ, 2021k. *Vývoj českého trhu práce – 2. čtvrtletí 2021.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/vyvoj-ceskeho-trhu-prace-2-ctvrtleti-2021>
- ČSÚ, 2021l. *Vývoj ekonomiky České republiky – 2. čtvrtletí 2021.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-ekonomiky-ceske-republiky-2-ctvrtleti-2021>
- ČSÚ, 2021m. *Vývoj indexů spotřebitelských cen – 3. čtvrtletí 2021.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/vyvoj-indexu-spotrebitelskych-cen-3-ctvrtleti-2021>
- ČSÚ, 2021n. *Vývoj obyvatelstva České republiky – 2020.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky-2020>
- ČSÚ, 2021o. *Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS – 3. čtvrtletí 2021.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/zamestnanost-a-nezamestnanost-podle-vysledku-vsps-3-ctvrtleti-2021>
- ČSÚ, 2021p. *Demografická příručka – 2020.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka-2020>
- ČSÚ, 2021q. *Vývoj obyvatelstva České republiky – 2020 – Rozvodovost.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/142755448/1300692103.pdf/ae7c7bbe-d341-4f87-94fc-523de14a65b5?version=1.1>
- ČSÚ, 2022a. *Příjmy a životní podmínky domácností – 2021.* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-r4hlvpcwox>
- ČSÚ, 2022b. *Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS - čtvrtletní údaje - 4. čtvrtletí 2021.* Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zamestnanost-a-nezamestnanost-podle-vysledku-vsps-ctvrtletni-udaje-4-ctvrtleti-2021>

ČSÚ, nedat.-a. Metodika SILC. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni-podminky-eu-silc-metodika>

ČSÚ, nedat.-b. *Veřejná databáze. Indexy spotřebitelských cen podle klasifikace ECOICOP*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=CEN083A&skupId=2218&z=T&f=TABULKA&katalog=31779&pvo=CEN083A&evo=v2504!CEN-SPO-BAZIC2015-EQ_1

ČSÚ, nedat.-c. *Veřejná databáze. Mzdy a náklady práce*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=statistiky&katalog=30852>

ČSÚ, nedat.-d. *Veřejná databáze. Zaměstnanost, nezaměstnanost*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=statistiky&katalog=30853>.

ČŠI, 2021. *Distanční vzdělávání v základních a středních školách. Přístupy, posuny a zkušenosti škol rok od nástupu pandemie nemoci covid-19*. Dostupné z: https://www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/2021_p%5c%99%5c%adlohy/Dokumenty/TZ_Distanzni-vzdelavani-v-ZS-a-SS-brezen-2021.pdf

DOEPKE, M., KINDERMANN, F., 2017. *Proč ženy v Evropě nechtějí mít více dětí?* Dostupné z: <https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA Studie 1 2017 Proc zeny v Evrope nechteji mit vice deti/files/downloads/IDEA Studie 1 2017 Proc zeny v Evrope nechteji mit vice deti.pdf>

Dopady krize způsobené koronavirem SARS-CoV-2 a duševní zdraví populace ČR – zpráva pracovní skupiny Rady vlády pro duševní zdraví. 2021. Praha: Rada vlády pro duševní zdraví. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/2020/01/Dopady-krize-zp%5c%AFsoben%C3%A9-koronavirem-SARS-CoV-2-a-du%5c%A1evn%C3%ADho-zdrav%C3%AD-populace-%C4%8CR.pdf>

DUDOVÁ, R., 2008. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

DUDOVÁ, R., (ed.), 2008. *Nové šance a rizika. Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

DUDOVÁ, R., HASTRMANOVÁ, Š., 2007. Otcové, matky a porozvodová péče o děti. *Sociologické studie/Sociological Studies*, 07:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

DUDOVÁ, R., 2009. Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45(4), 753–784. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf

Ekonomické dopady COVID-19: Těžká, ale zvládnutelná zkouška, 2020. Praha: Deloitte. Hospodářské noviny 16. března 2020. Dostupné z: <https://www2.deloitte.com/cz/cs/pages/covid-19/articles/ceska-ekonomika-v-karantene-dopady-covid-19.html>

EMMEL, N., 2013. *Sampling and Choosing Cases in Qualitative Research. A realist Approach*. London: SAGE.

Eurostat Database, nedat. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J., PECHHOLDOVÁ, M., ĎURČEK, P., ŠPROCHA, B., 2018. Population Development of Czechia and Slovakia after 1989. *Demografie*, 60(3), 202–218. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/61449038/13005318q3_202-218.pdf/3d20b2b6-b03c-4d4f-bfaf-d009d65a6b04?version=1.0

- FIALOVÁ, L., HAMPLOVÁ, D., KUČERA, M., VYMĚTALOVÁ, S., 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- FIŠEROVÁ, V. 1996. Rodina. In. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 940–943.
- FUČÍK, P., 2008. Rozvod a změny sňatkových reprodukčních strategií. *Data a výzkum*, 2 (2), 91–107. Dostupné z: http://dav.soc.cas.cz/uploads/5c9526f475ff7d134fc03a307aa01238e9c26654_DaV08_2_pp91-107.pdf
- GRUNOW, D., EVERTSSON, M., 2016. *Transition to Parenthood in Europe: Analysing Gender and Labour Divisions*. Cheltenham: Edward Elgar.
- GUEST, G., MacQUEEN, K. M., NAMEY, E., 2012. *Applied Thematic Analysis*. London: Sage.
- HAMPLOVÁ, D., 2007. Děti bez partnera nebo na psí knížku? In. Hamplová, Dana (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. 49–58.
- HAMPLOVÁ, D., 2015. Nesezdané soužití – společné bydlení bez společné peněženky? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 51(2), 261–278. DOI: 10.13060/00380288.2015.51.2.161
- HAMPLOVÁ, D., 2020. Rodina, práce a kvalita života. Záznam vystoupení z konference o rodinné politice „Rodina a profese v Evropské unii v souvislosti s implementací nové směrnice Evropského parlamentu o rovnováze pracovního a rodinného života“, konané v Senátu PČR, 24. 9. 2020. Dostupné z: <https://www.rodiny.cz/xix-rocnik-mezinarodnikonference-o-rodinne-politice-rodina-a-profese-v-evropske-unii-v-souvislosti-s-implementaci-nove-smernice-evropskeho-parlamentu-o-rovnovaze-pracovniho-arodinneho-ziv/>
- HAMPLOVÁ, D., 2021. Proč potřebujeme rodinu a manželství. In. *Rodina jako středobod života zdravé společnosti*. Praha: Společnost pro svatováclavská studia.
- HAMPLOVÁ, D., ŠALAMOUNOVÁ, P., 2015. Preferovaná délka rodičovské dovolené: Srovnání osmi evropských zemí. *FÓRUM sociální politiky*, 9(6), 2–9. Dostupné z: <https://www.vupsv.cz/download/forum-socialni-politiky-6-2015/?wpdmdl=2440&refresh=61c170eb831a61640067307>
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H., 2000. *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- HAŠKOVÁ, H., 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- HAŠKOVÁ, H., 2011. Proměny časování v způsobu návratu matek do zaměstnání. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 12 (2), 40–52.
- HAŠKOVÁ, H. (ed.), 2014. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- HAŠKOVÁ, H., DUDOVÁ, R., POSPÍŠILOVÁ, K. 2019. Kde se berou jedináčci? Faktory související s jednodětností v ČR. *Demografie*, 61(2), 93–110. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/91917740/13005319q2_93.pdf/7a9600c3-4d96-43c8-b435-3215d73a6031?version=1.0
- HÖHNE, S., GODAROVÁ, J., JAHODA, R., KUCHAROVÁ, V., VÍŠEK, P., 2019. *Působení daňového zvýhodnění na dítě a přídavku na dítě na sociálně-ekonomickou situaci rodin s nezaopatřenými dětmi a jejich reflexe rodiči*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_467.pdf
- HÖHNE, S., KUCHAROVÁ, V., 2016. Změny finančních nástrojů rodinné politiky v letech 2006–2015 a jejich potenciál měnit natalitní chování. *Politická Ekonomie*, 64(7), 867–890. DOI: 10.18267/j.polek.1094

- HÖHNE, S., KUCHAROVÁ, V., PALONCOVÁ, J., 2016. *Rodiny s dětmi v České republice: Sociodemografická struktura, finanční a materiální podmínky*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_416.pdf
- HÖHNE, S., KUCHAROVÁ, V., SVOBODOVÁ, K., ŠTASTNÁ, A., ŽÁČKOVÁ, L., 2010. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_310.pdf
- HÖHNE, S., PALONCOVÁ, J., 2021. Péče a výživa dětí po rozchodu rodičů podle výsledků opatrovnických řízení. *Demografie*, 63(1), 3–21. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/143550791/13005321q1_3-21.pdf/1b601bb1-def9-4b3a-8e54-8caf54c6526d?version=1.1
- CHALPOUKOVÁ, J., SOUKUPOVÁ, E., 2007. Postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství. In: Hamplová, D. (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 29–48.
- JANSKÝ, J., KALÍŠKOVÁ, K., MÜNICH, D., 2016. *Dopad daní a dávek na příjmovou nerovnost a relativní chudobu v České republice*. Praha: IDEA-CERGE. Dostupné z: <https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA Studie 7 2016 Dopad dani a davek na chudobu/files/downloads/IDEA Studie 7 2 016 Dopad dani a davek na chudobu.pdf>
- JÁRA, M., ZACHARIÁŠOVÁ, L., ČECHOVÁ, M., 2014. *Sociální podmínky otcovství v České republice*. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/pracovni-skupina-muzi-a-rovnosti-zen-a-muzu/Zprava-o-socialnich-podminkach-otcovstvi.pdf>
- JOCHOVÁ, J. et al., 2021. *Rodina jako středobod života zdravé společnosti*. Praha: Olympia.
- KALÍŠKOVÁ, K., 2017. *Podpora rodin s dětmi: daně, dávky a veřejné služby*. Praha: IDEA-CERGE. Dostupné z: <https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA Studie 7 2017 Podpora rodin s detmi/files/downloads/IDEA Studie 7 2017 Podpora rodin s detmi.pdf>
- KALÍŠKOVÁ, K., MÜNICH, D., 2014. *Komu pomůže navrhované zvýšení slevy na dani na dítě?* Studie 3. Praha: CERGE-EI.
- KLÍMKOVÁ CHALOUPKOVÁ, J., HAŠKOVÁ, H., 2020. The Diversity of Pathways to Childlessness in the Czech Republic: The Union Histories of Childless Men and Women. *Advances in Life Course Research* 46, 100363. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2020.100363>
- KREBS, V., 2010. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer.
- KREIDL, M., ŠTÍPKOVÁ, M., 2012. Výskyt a načasování nesezdaných soužití v současné ČR. *Demografie* 54(2), 120–137.
- KREIDL, M., MORAVCOVÁ, L., 2014. Které hodnoty ovlivňují vstup do manželství? *Sociální studia*, 11(2), 101–122. DOI: <https://doi.org/10.5817/SOC2014-2-101>
- KŘEŠŤANOVÁ, J., 2020. Trends in Marriage and Divorce Rate in the Past 30 Years (1989–2019). *Demografie*, 62(4), 253–267. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/123310414/13005320q4_253-267.pdf/5b6af2e3-fd21-4da1-bb9c-07fd130a13f4?version=1.1
- KŘÍŽOVÁ, A., VOHLÍDALOVÁ, M., 2009. Rodiče na trhu práce: mezi prací a péčí. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45(1), 31–60.

- KŘÍŽOVÁ, A. (ed.), 2006. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- KŘÍŽOVÁ, A., MAŘÍKOVÁ, H., HAŠKOVÁ, H., FORMÁNKOVÁ, L., 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- KUCHAŘOVÁ, V. et al., 2006. *Zaměstnání a péče o malé z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_195.pdf
- KUCHAŘOVÁ, V., 2008. Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití. *FÓRUM sociální politiky*, 2(6), 8–14. Dostupné z: <https://www.vupsv.cz/download/forum-socialni-politiky-6-2008/?wpdmdl=2345&refresh=61c2cc88395ad1640156296>
- KUCHAŘOVÁ, V., 2020. *Reflexe rodinné politiky – očekávání a postoje*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_480.pdf
- KUCHAŘOVÁ, V., BARVÍKOVÁ, J., HÖHNE, S., JANUROVÁ, K., NEŠPOROVÁ, O., PALONCYOVÁ, J., SVOBODOVÁ, K., VIDOVIČOVÁ, L., 2019a. *Česká rodina na počátku 21. století. Životní podmínky, vztahy a potřeby*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- KUCHAŘOVÁ, V., PEYCHLOVÁ, K., 2016. Výzkum zájmu rodičů o motivační otcovskou dovolenou. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_411.pdf
- KUCHAŘOVÁ, V., PALONCYOVÁ, J., JANUROVÁ, K., 2016. *Zabezpečení životních podmínek dětí v rodinách*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_417.pdf
- KUCHAŘOVÁ, V., BARVÍKOVÁ, J., HÖHNE, S., JANUROVÁ, K., NEŠPOROVÁ, O., PALONCYOVÁ, J., SVOBODOVÁ, K., VIDOVIČOVÁ, L. 2017. *Zpráva o rodině*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_433.pdf
- KUCHAŘOVÁ, V., BARVÍKOVÁ, J., JANUROVÁ, K., HÖHNE, S., PALONCYOVÁ, J., SVOBODOVÁ, K., 2018. *Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_440.pdf
- KUCHAŘOVÁ, V., NEŠPOROVÁ, O., 2019. „Rodinná politika a formální a neformální péče o předškolní děti ve vybraných státech Evropy.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 55(4), 473–502. DOI: 10.13060/00380288.2019.55.4.474
- KUCHAŘOVÁ, V., HÖHNE, S., NEŠPOROVÁ, O., PALONCYOVÁ, J., 2019b. *Rodiny se třemi a více dětmi*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_460.pdf
- KUCHAŘOVÁ, V., BARVÍKOVÁ, J., HÖHNE, S., NEŠPOROVÁ, O., PALONCYOVÁ, J., VIDOVIČOVÁ, L., 2020. *Zpráva o rodině 2020*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_477.pdf
- KUPROVÁ, B., 2015. „Trendy mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989.“ *Naše společnost*, 13(2), 35–49. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a1982/f28/NS15-2_Trendy%20mimomanzelske%20plodnosti.pdf
- MAREŠ, P., 1999. Zneužívání versus nevyužívání sociálních dávek. *Sociální politika*, 25(11), 4–5.
- MAŘÍKOVÁ, H., 2008. Mateřství, rodina a práce z pohledu matek malých dětí. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 9(2), 45–55.

- MAŘÍKOVÁ, H. (ed.), 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- MATĚJČEK, Z., 2017. *Rodiče a děti*. Praha: Vyšehrad.
- MATOUŠEK, O., 2015. Pouto mezi dospělými partnery. In. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Praha: Portál, 13–18.
- MEDIAN, S., 2016. *Stav české rodiny, co ji chrání a ohrožuje*. Závěrečná zpráva z výzkumu. Dostupné z: <https://www.nadacesirius.cz/soubory/zaverecne-zpravy/Zaverecna-zprava-z-vyzkumu-primarni-prevence-ohrozeni-rodiny.pdf>
- MENZEL, A., MIOTTO, M., 2020. *Rozdílné ekonomické dopady krize covid-19 na muže a ženy v Česku*. IDEA anti COVID-19. Dostupné z (12.10.2021): https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Gender_dopady_covid-19_cerven_21.pdf
- MILLER, T., 2005. *Making Sense of Motherhood: A Narrative Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILLER, T., 2011. *Making Sense of Fatherhood: Gender, Caring and Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MITCHELL, E., 2012. Finanční podpora mladých rodin mezi Východem a Západem. In. Hamplová, D. (ed.). *Kdo se (po)stará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- MOŽNÝ, I., 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- MPSV, 2017. *Koncepce rodinné politiky*. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Koncepce_rodinne_politiky.pdf/5d1efd93-3932-e2df-2da3-da30d5fa8253
- MPSV, 2021. *Analýza vývoje příjmů a výdajů domácností ČR v 1. pololetí 2021*. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/web/cz/analyza-vyvoje-prijmu-a-vydaju-domacnosti-cr-v-1.-pololeti-2021>
- MPSV, nedat. *Statistiky – Nezaměstnanost*. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/web/cz/mesicni>
- MŠMT, 2021. *Zpráva z mimořádného šetření MŠMT k distanční výuce žáků v základním vzdělávání*. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/msmt-vydalo-zpravu-z-mimoradneho-setreni-k-distanzni-vyuce?highlightWords=distan%C4%8Dn%C3%AD+v%C3%BDuka>
- MZ ČR, 2021. *Denní přehled počtu osob s nově prokazaným onemocněním COVID-19 dle hlášení krajských hygienických stanic a laboratoří*. Dostupné z: https://onemocneni-aktualne.mzcr.cz/covid-19?utm_source=general&utm_medium=widget&utm_campaign=covid-19
- NEŠPOROVÁ, O., 2007. Mění se rodičovství v kontextu podmínek na trhu práce. *FÓRUM sociální politiky*, 1(2), 13–16. Dostupné z: <https://www.vupsv.cz/download/forum-socialni-politiky-2-2007/?wpdmdl=2321&refresh=6284d09b36f301652871323>
- NEŠPOROVÁ, O., 2012. Mateřství a otcovství v současnosti s přihlédnutím k historickému kontextu. *Lidé města/Urban People*, 14(3), 457–486.
- NEŠPOROVÁ, O., 2016. The Initial Years of Motherhood and Fatherhood as Perceived by Expectant Parents: The Division of Care and Paid Work. *Social Studies*, 13(4), 9–25.
- NEŠPOROVÁ, O., 2019. Hazy Transition to Fatherhood: The Experiences of Czech Fathers. *Journal of Family Issues*, 40(2), 143–166.

- NEŠPOROVÁ, O., 2021. *Homoparentální rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_486.pdf
- OECD Family Database*, nedat. Dostupné z: <https://www.oecd.org/els/family/database.htm>
- OUJEZDSKÁ, M., 2021. *Víte, že existuje práce, která je oceňovaná sazbou 14 Kč/hod.? Aktuálně.cz*. 16. 06. 2021.
- PALONCYOVÁ, J., 2004. *Domácnosti a rodiny podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů*. Praha: VÚPSV. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_147.pdf
- PALONCYOVÁ, J., BARVÍKOVÁ, J., HÖHNE, S., KUCHAROVÁ, V., 2019a. *Neúplné rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_469.pdf
- PALONCYOVÁ, J., BARVÍKOVÁ, J., HÖHNE, S., KUCHAROVÁ, V., NEŠPOROVÁ, O., 2019b. *Rekonstituované rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_461.pdf
- PALONCYOVÁ, J., ŠŤASTNÁ, A., 2012. Sňatek a rozchod jako dva možné způsoby ukončení nesezdaného soužití. In: *Demografie*, 54(3), 214–232.
- PROKOP, D., DVOŘÁKOVÁ, E., 2021. *Odložené zdravotní dopady epidemie: Zanedbání prevence a duševní zdraví*. Report z longitudinálního výzkumu Život během pandemie. Praha: PAQ Research, s. r. o. Dostupné z: <https://www.paqresearch.cz/post/odložené-zdravotní-dopady-epidemie-zanedbání-prevence-i-nárůst-úzkostí>
- RABUŠIC, L., CHROMKOVÁ MANEA, B., 2018. *Hodnoty a postoje v České republice 1991–2017: pramenná publikace European Values Study*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/view/1002/3113/769-1/#preview>
- Rodinná politika není sociální politika*. Deník veřejné správy 23. 1. 2020. Dostupné z: <http://denik.obce.cz/clanek.asp?id=6632890>
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J., 2013. Děti narozené v manželství a mimo manželství: dvě různé populace. *Demografie*, 55(1), 4–26. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20555369/180313q1.pdf/4cbf606a-f9cf-4482-8710-a15cc5caed6c?version=1.0>
- SEVÓN, E., 2012. My Life Has Changed, but His Life Hasn't: Making Sense of the Gendering of Parenthood During the Transition to Motherhood. *Feminism & Psychology*, 22(1), 60–80.
- SIROVÁTKA, T., HORÁKOVÁ, M., JAHODA, R., KOFROŇ, P., 2012. *Ekonomická zátěž středních příjmových skupin obyvatelstva: vývoj v letech 2008–2011*. Praha: VÚPSV, v. v. i. – Výzkumné centrum Brno.
- SOBOTKA, T., TOULEMON, L., 2008. Changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research*, 19(6), 85–138. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/6/>
- SocioFactor, 2014. *Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi*. SocioFactor, s. r. o. Dostupné z: [http://www.pravonadetstvi.cz/files/files/Analiza-site-sluzeb-pro-praci-s-rodinami-a-detmi-Def-verzeWeb\(1\).pdf](http://www.pravonadetstvi.cz/files/files/Analiza-site-sluzeb-pro-praci-s-rodinami-a-detmi-Def-verzeWeb(1).pdf)
- Současná česká rodina. Výsledky pilotní studie, 2022*. Infografika projektu Současná česká rodina mezinárodního výzkumného programu Generations and Gender Programme (GGP). Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z: <https://ggp-cz.fss.muni.cz/zajimave-vysledky>

- SOURALOVÁ, A., ŽÁKOVÁ, M., 2020. Pod jednou střechou: Třígenerační soužití v české společnosti. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- SÝKOROVÁ, D., 2006. Od solidarity jako základu intergeneračních vztahů v rodině k ambivalenci a vyjednávání. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 42(4), 683–699.
- ŠATAVA, J., 2016a. Podpora rodin s dětmi prostřednictvím daňově dávkového systému. IDEA studie 5. Praha: IDEA-CERGE.
- ŠATAVA, J., 2016b. Daňový systém snižuje motivaci matek s menšími dětmi k práci: Doporučení a jeho vyhodnocení. IDEA studie 18. Praha: IDEA-CERGE.
- ŠÍDLO, L., ŠŤASTNÁ, A., KOCOURKOVÁ, J., FAIT, T., 2019. Vliv věku matky na zdravotní stav novorozenců v Česku. *Demografie*, 61(3), 155–174. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/91917738/13005319q3_155.pdf/9d6f5de7-9309-4c8d-9390-fb469599c416?version=1.1
- ŠŤASTNÁ, A., 2009. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf
- ŠŤASTNÁ, A., 2021. Péče o děti v době lockdownů – první výsledky z výzkumu Současná česká rodina. 50. výroční konference České demografické společnosti. 15.–17. 09. 2021, Ostrava.
- ŠŤASTNÁ, A., PALONCYOVÁ, J., 2011. První partnerská soužití českých žen a mužů a rostoucí význam kohabitací. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 12(2), 16–29. Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2011/02/02.pdf>
- ŠŤASTNÁ, A., SLABÁ, J., KOCOURKOVÁ, J., 2017. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie*, 59(3), 207–223. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/46203816/stastna.pdf/0cf15559-1e0a-4b47-a7d6-e8faeb236404?version=1.0>
- ŠŤASTNÁ, A., SLABÁ, J., KOCOURKOVÁ, J., 2019. Druhé dítě – důvody neplánovaného odkladu a časování jeho narození. *Demografie*, 61(2), 77–92. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/91917740/13005319q2_77.pdf/b0972342-7094-4feb-bf85-f0acb04e1f30?version=1.0
- TTÉVENON, O., 2011. Family policies in OECD countries: A comparative analysis. *Population and development review*, 37(1), 57–87.
- TUČEK, M. (ed.), 1998. Česká rodina v transformaci: stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- VANĚK, D., 2014. *Prázdné hnízdo*. Dostupné z: <https://psychologie.cz/prazdne-hnizdo/>
- VEČERNÍK, J., MYSÍKOVÁ, M., 2015. *Chudoba v České republice. Kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- VIDOVIČOVÁ, L., GALČANOVÁ, L., KAFKOVÁ, M. P., 2015. Význam a obsah prarodičovské role u mladých českých seniorů a senierek. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 51(5), 761–782.
- VLACHOVÁ, T., KOCOURKOVÁ, J., FAIT, T., 2018. Vyšší věk matky – rizikový faktor pro nízkou porodní váhu. *Česká gynekologie*, 83(5), 337–340.
- VLKOVÁ, J., 2014. Stát chrání jen chudé rodiny, ty ostatní ignoruje, říká sociolog. *IDnes*, 17. února 2014. Dostupné z: https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/rozhovor-sociolog-petr-visek.A140217_2035060_ekonomika_spi

-
- VOHLÍDALOVÁ, M., FORMÁNKOVÁ, L., 2012. Částečné úvazky v České republice: šance nebo riziko? *FÓRUM sociální politiky*, 6(5), 17–21. Dostupné z: <https://www.vupsv.cz/2012/10/08/forum-socialni-politiky-5-2012/>
- VOHLÍDALOVÁ, M., MAŘÍKOVÁ, H., 2011. Rozpady kohabitací, rozvody manželství: jiné a/nebo stejné sociální fenomény? *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 12(2), 3–15. Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/cs/issue/30-rocnik-12-cislo-2-2011-zivotni-drahy/218>
- VOSTATEK, J., 2021. Česká rodinná politika: Quo vadis? *FÓRUM sociální politiky*, 15(3), 2–12. Dostupné z: <https://www.vupsv.cz/2021/08/25/ceska-rodinna-politika-quo-vadis/>
- ZEMAN, K., 2019. Fertility assumptions in the population projection of the Czech Republic of Czech statistical office 2018–2100." *Demografie*, 61(4), 249–260. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/91917736/13005319q4_249.pdf/d6832e31-2a9e-4ae3-a6ff-e0df2a2f9caa?version=1.0
- ŽILINČIKOVÁ, Z., 2017. Quel est l'effet des enfants sur la stabilité des mariages et des cohabitations? Comparaison européenne. *Population*, 72(4), 649–670. DOI:10.3917/popu.1704.0677
- Život během pandemie*, nedat. Dostupné z: <https://zivotbehempandemie.cz>

Datové soubory výzkumů realizovaných ve VÚPSV, v. v. i.

Datový soubor	Projekt	Výběr	Publikace
Úplné rodiny 2021	Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů	Reprezentativní kvótní výběr: rodiče nezaopatřených dětí žijící v manželském či partnerském soužití s dětmi ve společné domácnosti nejméně tři roky, ani jeden z těchto rodičů nemá žádné nezaopatřené dítě žijící v jiné domácnosti; velikost výběrového souboru: N=2 295	
Bezdětní 2020	Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů	Reprezentativní kvótní výběr: bezdětní muži a ženy ve věku 25–44 let; velikost výběrového souboru: N=2 089	Paloncyová et al. 2021
Rodina 2019	Zpráva o rodině	Reprezentativní kvótní výběr populace ve věku 18–75 let na území celé České republiky; velikost výběrového souboru: N=2 040	Kuchařová et al., 2020
Samoživitelé 2019	Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů	Sólo rodiče žijící se svými nezaopatřenými dětmi a bez partnera po dobu delší než jeden rok; velikost výběrového souboru: N=1 109	Paloncyová et al., 2019a
Vícedětné rodiny 2018	Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů	Rodiče z úplných a neúplných rodin se třemi a více nezaopatřenými dětmi; velikost výběrového souboru: N=1 095	Kuchařová et al., 2019b
Rekonstituované rodiny 2018	Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů	Rodiče z rekonstituované rodiny, tj. úplné rodiny s nevlastním rodičem alespoň jednoho nezaopatřeného dítěte; velikost výběrového souboru: N=861	Paloncyová et al., 2019b
Rodiny ve střední fázi 2016	Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu	Rodiče z úplných a neúplných rodin s nejmladším dítětem ve věku 7–19 let; velikost výběrového souboru: N=1 599	Kuchařová et al., 2018

Výtahy z oponentských posudků

Mgr. Jana Klímová Chaloupková, Ph.D.

Studie přináší řadu zajímavých poznatků a uceleně pojednává o problematice úplných rodin. Celkově považuji předloženou studii za kvalitní a její výsledky za přínosné. Vzhledem k tomu, že zapracování navrhovaných podnětů nechávám na zvážení autorek, doporučuji text k publikování.

Mgr. Romana Marková Volejníčková, Ph.D.

Velmi oceňuji, že velká část publikace je věnovaná shrnutí dostupných dat a analýze dat ze šetření SILC. Autorský tým rámuje situaci rodiny v době pandemie a ukazuje na některé změny, které se odehrály nejen v rodinách, ale také v rovině makroekonomické.

A velmi oceňuji analýzy, které autorský tým realizoval, když dával do souvislostí různé proměnné a hledal mezi nimi korelace. Což indikuje, že analýza nebyla pouze deskriptivní, ale že byly využity náročnější analytické metody, které by si zasloužily být zmíněny v sekci metodologie.

Publikace přináší řadu zajímavých zjištění a mnoho témat je více než vyčerpávajícím způsobem analyzováno a popsáno. A je zřejmé, že výsledky a zjištění mohou být využita nejen výzkumníky a výzkumnice, ale samozřejmě také politicky činnými osobami.

Celá publikace přináší zajímavé výsledky a zjištění a za sebe mohu vyzdvihnout především téma dopadů pandemie na rodiny. Neboť taková zjištění budou v následujících měsících potřebná při přípravě opatření a zákonů, která pomohou podobou situaci řešit v budoucnu a to tak, aby nebyl nikdo znevýhodněn. Zároveň velmi oceňuji, že se autorský tým věnoval také mezigenerační pomoci, a to nejen ve směru prarodiče – děti ale také obráceně. Velice překvapující, a to v pozitivním slova smyslu byl pro mne důraz na mezigenerační pomoc od dětí směrem k rodičům během pandemie. A jako poslední bod bych ráda pozitivně ohodnotila kombinaci výzkumu úplných rodin s předešlými výzkumy autorského týmu.